

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE’DE RESMİ MİLLİYETÇİLİĞİN
“TÜRKLÜK” KAVRAYIŞI: “DIŞ TÜRKLERDEN
SORUMLU” DEVLET BAKANLIĞI VE TÜRK
İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI
(TİKA) İNCELEMESİ**

**AKIN ÖGE
06716001**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. OZAN ERÖZDEN**

**İSTANBUL
2009**

ÖZ

TÜRKİYE'DE RESMİ MİLLİYETÇİLİĞİN “TÜRKLÜK” KAVRAYIŞI: “DIŞ TÜRKLERDEN SORUMLU” DEVLET BAKANLIĞI VE TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI (TİKA) İNCELEMESİ

Akın Öge
Mayıs, 2009

“Türk” kavramının içeriği ve kapsamı Cumhuriyet’in kuruluşuna ve hatta Osmanlı’nın son dönemlerine kadar uzanan tartışmalara konu olmuştur. Akademik düzeyde de bu tartışma sürmüştü, “Türklüğün” vatandaşlık bağına mı yoksa etnik, dini vb. bağlılıklara mı dayalı olarak kavrandığı üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda özellikle resmi açıklama, metin ve uygulamalar mercek altına alınmıştır. Kısacası bu tartışma Türkiye’de hem tarihsel ve güncel bakımdan siyasi alanda hem de akademik alanda önemli yer tutan bir konu olarak gözükmemektedir. Mevcut yüksek lisans tez çalışmasında da “Türk” kavramının resmi düzeydeki kavranışı mercek altına alınmıştır. Bu kavrayışı çözümlemek amacıyla, Türkiye’nin “dış Türkler” politikalarına bakılmış; bu politikalarsa “dış Türkler”e yönelik faaliyetlere odaklanan iki kuruluşun, “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı ile Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA)’nın faaliyetleri yoluyla gözlemlenmiştir. Bu amaçla, Soğuk Savaş sonrası dönemin birer ürünü olan anılan kuruluşların, kuruluş tarihlerinden (TİKA – 1992, Bakanlık – 1994) 2008 yılı sonuna kadarki aralıkta gerçekleşen faaliyetleri incelenmiştir. Bu incelemede, anılan kuruluşlar bünyesinde üretilen açıklama ve metinler ile bu kuruluşların faaliyetlerinin izlenebileceği materyaller kullanılmıştır. Bu incelemeye esas alınan çerçeve, daha çok etnik milliyetçilik – sivil milliyetçilik ayrımı olarak adlandırılan milliyetçilik sınıflandırmalarına eleştirel bir yaklaşım sonucu ulaşılmış olan sınaıma ölçütlerinin kullanılmasıyla oluşmuştur. Böylece resmi milliyetçiliğin “Türklük” kavrayışını, “vatandaşlık bağı” ve “ilksel bağlar” ölçütlerini kullanarak sınamak mümkün olmuştur. Anılan kuruluşların faaliyetlerinin bu iki ölçüt çerçevesinde değerlendirmesiyle, Türkiye’de resmi milliyetçiliğin “Türklüğü” salt vatandaşlığa dayalı olarak kavramadığı, bunun yanında bazı ilksel bağların (ortak dil, köken, tarih ve kültür tasavvurlarının) bu kavrayışa dayanak olduğu görülmüştür. Böylece resmi düzeyde, vatandaşlık bağıyla temellenen “vatandaş Türk”ten ayrı, sayılan ilksel bağlara dayanarak tasavvur edilen bir “gerçek Türk”ün varlığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etnik Milliyetçilik, Sivil Milliyetçilik, Resmi Milliyetçilik, Türk Ulusal Kimliği, Vatandaşlık, Dış Türkler

ABSTRACT

FORMAL NATIONALISM’S “TURKISHNESS” CONCEPTION IN TURKEY: INVESTIGATION OF MINISTRY OF STATE “RESPONSIBLE FOR TURKS ABROAD” AND TURKISH INTERNATIONAL COOPERATION AND DEVELOPMENT AGENCY (TICA)

Akın Öge

May, 2009

The content and scope of the concept of “Turkish” (Türk) has been subject of discussions extending until the establishment of the Turkish Republic and even last period of Ottoman State. Also this discussion has been continuing in academic level and studies have been made about conception of “Turkishness” based on citizenship or ethnic, religious etc. attachments. In these studies, especially official declarations, texts and practices were investigated. In short, this discussion is important for Turkey’s political and academic areas in the past and today. This thesis also examines conception of the “Turkishness” in official level. Turkey’s “Turks abroad” policies were examined for this purpose. These policies, have been observed through the activities of Ministry of State “Responsible for Turks Abroad” and Turkish International Cooperation and Development Agency (TICA). For this purpose, firstly, the distinction of ethnic nationalism – civic nationalism have been criticized and then testing criteria have been identified. These criteria are identified as “citizenship” and “primordial attachments”. Consequently, this thesis argued that the formal nationalism’s “Turkishness” conception is not only based on citizenship. It’s also based on some primordial attachments (assumed common language, descent, history and culture). In the official level there are two different “Turkish”; first one is based on citizenship and it can be called “citizen Turkish”, second one based on primordial attachments and it can be called “real Turkish”.

Keywords: Ethnic Nationalism, Civic Nationalism, Formal Nationalism, Turkish National Identity, Citizenship, Turks Abroad

ÖNSÖZ

Öncelikle, hazırlanışı yaklaşık bir sene süren ve her şeyden önce benim için öğretici olan bu tez çalışmasına rehberlik eden, kendisine sunduğum konuyu geçerli bir çerçevede içinde değerlendirmemi sağlayan ve bu bakımdan bundan sonra hazırlamayı tasarladığım çalışmalar için ufkumu açan, yapıcı eleştirileriyle gidişatı sorunsuz kılan danışman hocam Doç. Dr. Ozan Erözden'e tüm emeği için teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, bu çalışmanın ortaya çıkabilmesinde olmazsa olmaz konumda bulunan ve bu uzun öğrencilik döneminde sırtımı yaslamakta olduğum anne ve babama; çizdiği güzel gelecek tablosuyla beni teşvik eden, iyi dileklerini ve dualarını eksik etmeyen anneanneme ve hep az olanla yetinerek masa başında geçirdiğim saatleri hoş gören Pınar'a her şey için minnettarım. Bu çalışmayı, dedelerimin ve babaannemin anılarına ithaf ederim.

İstanbul; Mayıs, 2009

Akın Öge

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TEZ ONAY SAYFASI	
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Resmi Milliyetçilik.....	4
1.2. Türkiye’de Resmi Milliyetçiliğin “Türklük” Kavrayışı.....	8
1.3. Vatandaşlık, Milliyetçilik ve Dış Politika.....	18
1.4. Neden Resmi Milliyetçilik?.....	25
1.5. Çalışmanın Yöntemi, Planı ve Kaynaklar.....	26
2. ULUSUN ÇEŞİTLİ KAVRANIŞ BİÇİMLERİ: MİLLİYETÇİLİK SINIFLANDIRMALARI, ELEŞTİRİLERİ VE SINAMA ÖLÇÜTLERİ	28
2.1. Milliyetçilik Sınıflandırmaları.....	28
2.1.1. İki Temel Tip.....	31
2.1.2. Revizyonlar.....	34
2.2. Milliyetçiliklerin Sınıflandırılması Üzerine Eleştiriler.....	36
2.3. Sınama Ölçütleri.....	42
3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE SÜRECİN YENİ RESMİ KURULUŞLARI	45
3.1. Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası.....	45
3.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Getirisi İki Yeni Kuruluş: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ve “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı.....	50
3.2.1. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA).....	50
3.2.2. “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı.....	52
4. “TÜRK LÜĞÜN” SINIRLARI: “ADRIYATİK’TEN ÇİN’E TÜRK DÜNYASI”	59
4.1. Açıklama ve Metinlerde “Türk Dünyası”nın Bileşenleri.....	62
4.1.1. “Türk Cumhuriyetleri”.....	62
4.1.2. “Türk Toplulukları”.....	69
4.2. Uygulamada “Türk Dünyası”nın Bileşenleri.....	82
4.3. Değerlendirme.....	109
5. “TÜRK LÜĞÜN” ÖLÇÜTLERİ	114
5.1. Vatandaşlık Ölçütü.....	114
5.2. Dil Ölçütü.....	119

5.3. Din Ölçütü.....	127
5.4. Kültür Ölçütü.....	130
5.5. Soy-Köken Ölçütü.....	138
5.6. Tarih Ölçütü.....	143
5.7. Değerlendirme.....	150
6. SONUÇ.....	154
KAYNAKÇA.....	173
ÖZGEÇMİŞ.....	207

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
COMECON	: The Council for Mutual Economic Assistance (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi)
DEHAP	: Demokratik Halk Partisi
DEP	: Demokrasi Partisi
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
GRT	: Gagauz Yeri Radyo ve Televizyonu
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
KDTP	: Kosova Demokratik Türk Partisi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MATÜSİTEB	: Makedonya Türk Sivil Toplum Teşkilatları Birliği
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
PKK	: Partiya Karkeren Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TDP	: Türk Dış Politikası
TİKA	: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TÖMER	: Türkçe Öğretim Merkezi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurulu
TÜDEV	: Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

1. GİRİŞ

“Türk”ün ne olduğu hakkındaki tartışma Cumhuriyet’in kuruluşundan daha eskiye uzanmaktadır. Cumhuriyet’in ilanından önce ve kuruluşun bugüne kadarki süreçte, tartışmaların yoğunlaştığı farklı dönemlerin kendine özgü “Türklük” kavrayışları ve tanımlamaları çerçevesinde dahi bu konuda hep bir kafa karışıklığı var gibidir¹.

¹ Üç dönemde yapılan dört ayrı meclis tartışması, kafa karışıklığının daimiliğine dair örnekler olarak sunulabilir. Birincisi, daha 1920’de Osmanlı Mebusan Meclisi’ndeki “Türk” ve “millet” tartışmalarıdır: “Abdülaziz Mecdi Efendi (Karesi): ‘[Türkten] maksat Türk, Kürt, Çerkez, Laz gibi anasır-ı muhtelif-i İslamiyedir. Bu böyle midir? (Hayhay, öyledir sadaları, alkışlar). Eğer Türk kelimesinin manası bu değilse, rica ederim, burada nutuk iradedildikçe Türk tabiri yerine anasır-ı İslamiye densin’. Rıza Nur Bey: ‘Öyledir!’”. İkincisi 1924’te TBMM’deki, “Türk vatandaşlarının sahip olduğu şirketlerin gümrük vergilerinden muaf olmalarını sağlayan bir kanunla ilgili görüşmelerdeki “Türklük” tartışmalarıdır: Şükrü (Saracoğlu): “Efendim, Türkler ve Türk şirkettinden maksadımız kanunen Türkler ve Türk şirketi denince neyi kastediyorsa biz de onu kastediyoruz”; İsmail Kemal (Alpsar): “Ermeni ve Rumlara da Türk mü diyoruz?”; Zeki (Kadirbeyoğlu): “Onlar hiçbir vakit Türk değildir”. Üçüncüsü, 1924 Anayasası’nın vatandaşlığı belirleyen 88. maddesi üzerine tartışmalardır: “Hamdullah Suphi Bey (İstanbul): ‘Diyoruz ki: Devletin, Türkiye Cumhuriyeti’nin tebası tamamiyle Türktür. Bir taraftan da hükümet mücadele ediyor, ecnebler tarafından tesis edilmiş olan müessesatta çalışan Rum, Ermeni’yi çıkarmaya çalışıyor. Biz bunları Rumdur, Ermenidir diye çıkarmak istediğimiz vakit bize ‘Hayır. Meclisimizden çıkan kanun mucibince bunlar Türktür’ derlerse ne cevap vereceksiniz? [...] Maddeyi tefsir ile geçebilir, fakat bir hakikat vardır. Onlar Türk olamazlar [...] Ermeniliği terk ediniz. Türk harsını kabul ediniz. Ondan sonra size Türk deriz’. Celal Nuri Bey (Gelibolu): ‘Bu Türk Cumhuriyeti’nin de bilcümle efradı Türk ve Müslüman değildir. Bunları ne yapacağız? Ortada bir Rum var, bir Ermeni var, bir Yahudi var, türlü türlü anasır var [...] Bunlara eğer Türklük sıfatını vermeyecek olursak ne diyeceğiz? (Türkiyeli sesleri). İstirham ederim, Türkiyeli hiçbir manayı müfid değildir’. Dördüncüsü 2008’de, TCK madde 301’deki “Türklüğün” ifadesinin yerine “Türk milleti” ifadesinin konulması ve maddede diğer bazı değişikliklerin teklifi sonrasındaki tartışmalardır. “Türk”ten ne anlaşıldığının ve bunun kanunlara nasıl yansımaları gerektiğinin Cumhuriyet’in kuruluşundan bugüne aradan geçen uzun süre içerisinde netleşmiş olması gereğine rağmen, “Türk” kavramının barındırdığı, ileride değinilecek olan yapısal ikilik bunu engellemiş görünmektedir. 2008’deki bu tartışmanın ilginç bir yanı, kafa karışıklığının önceki üç tartışmaya göre daha belirgin oluşudur. Tartışan milletvekillerinden çoğu, vatandaşlık bağıyla edinilen bir unvan olan “Türk” ile “Türk kültürüne” bağlı olmakla alakalı olan “Türk”ü aynı kefiye koymaktadır. CHP grubu adına konuşan Suha Okay: Okay, “Türklük” ifadesinden kastın Anayasa ile belirlenen “vatandaşlık bağı” olduğunu söylemekte ancak sonra bu konuda Yargıtay’ın verdiği kararın içtihat oluşturduğunu belirtmekte ve bu karara göre “Türklüğün” ne olduğunu okumaktadır: “‘Türklük’ kavramı devletin insan unsuruyla ilgili olup bu kavramla Türk milleti kastedilmektedir. *Türklükten maksat, Türk milletini oluşturan insani, dini, tarihi değerlerle milli dil, milli duygular ve milli geleneklerden oluşan milli, manevi değerler bütünüdür*”. TBMM Adalet Komisyonu Başkanı AKP milletvekili Ahmet İyimaya: “Bugün ‘Türklük’ Anayasa’mızın ‘Başlangıç’ hükmündeki bir kavramdır, değerdir ve Türk milletine mensup olma ile *bütün Türklük dünyasının, kültür dahil, ortak değerlerini kapsar*” demektedir. Ancak İyimaya bu değer üzerinden ceza normu üretilmeyeceğini kavramın “belirli” olması gerektiğini belirtmektedir. MHP Milletvekili Şenol Bal: “Türklük, milli kimliğimizin adıdır. ‘Türklük’ kavramı, Türkler ile tarih sahnesine çıkan ve Türk kavimleri ve devletleriyle devam eden bir çizgiyi ifade eder. Türklük, günümüzde hem Türkiye Cumhuriyeti hem de diğer Türk kökenli devletler ve topluluklar açısından bir milli kimlik belirtmektedir. Beş bin yıllık Türk tarihini görmezden gelemezsiniz. Türklerin Selçuklu ve Osmanlı

Güntümüzde bazı heyecanlı çıkışlar dışında resmi söylemin iddiası, “Türk”ün etniklikten arınmış ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmakla elde edilen bir unvan olduğudur. Nitekim en azından 1961 ve 1982 anayasalarının vatandaşlığı düzenleyen maddeleri bu tür bir “Türklük” kavrayışını işaret etmektedirler.

Öte yandan “Türk”ün ne olduğu üzerine düşünürken elbette sadece resmi söylemin tezlerini veri olarak almak yeterli olmayacaktır. Bu, bir şeyin ne olduğunu düşünürken, sadece *onu tanımlayanın* ne olduğu hakkında söyledikleriyle yetinmek olurdu. Nitekim birçok araştırmacı resmi söylemin (ve onun farklı düzeylerdeki oydaşlarının) tanımlamalarıyla yetinmemiş, çeşitli alanlarda ve tarihlerde “Türk”ten ne anlaşıldığına ya da onun hangi temellerde kurulup tanımlandığına dair araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırmalar “Türk”ün iddia edildiği gibi etniklikten arınmış, salt vatandaşlığa dayalı bir kimlik olarak kavranmadığını göstermiştir.

Bu çalışmayla ulaşılan sonuç da aynı yöndedir. Yine bir resmi alana odaklanan bu çalışmada, “Türk”ün anayasalara ve tüm aksi iddialara rağmen, epey yaygın olarak bazı ilksel bağlara dayalı olarak kavrandığı görülmüştür. Bu sonuca, Türkiye’nin “dış Türkler” olarak adlandırılan birimlere yönelik politikalarını yürüten iki kuruluşun faaliyetleri incelenerek ulaşılmıştır.

Türkiye’nin “dış Türkler” politikalarına yüzeysel bir bakış bile “Türk”ün sadece vatandaşlığa dayalı olarak kavranmadığını görmeye yetecektir. Bu çalışmanın amaçladığı daha dikkatli bir incelemeyle ise, “Türk”ün vatandaşlık bağı dışında hangi bağlara dayalı olarak tanımlandığının, sınırlarının ve bileşenlerinin neler olduğunun tespiti mümkün olmuştur. Dahası, resmi söylemin onca iddiasına rağmen

İmparatorluğu aracılığıyla Ön Asya’da bin yıldır devlet olarak yaşadıkları gerçeğini yok sayamazsınız”. AKP grubu adına konuşan Veysi Kaynak: Kaynak, teklif ettikleri “Türk milleti” kavramını Anayasa ve Yargıtay kararlarının “netleştirdiği”ni ve bu kavramın Atatürk milliyetçiliğine dayandığını belirtmekte, ardından Atatürk’ün millet tarifini şöyle aktarmaktadır: “Bir *harstan* (kültürden) olan insanlardan mülrekkep cemiyete ‘millet’ denir dersek milletin en kısa tarifini yapmış oluruz”. Ancak tıpkı CHP grubu adına konuşan Okay gibi o da ardından bu ilk verdiği tanımla çelişen ve kendisinin de belirttiği gibi hukuki bir bağa atıf yapan anayasal tanımdan söz etmektedir. Yine AKP grubu adına konuşan Yılmaz Tunç da önce Anayasa’nın 66. maddesindeki tarifi vermekte ve ardından, aslında bu tanımla çelişen, Yargıtay kararını okumakta, ardından bu kararlarla kavrama “açıklık” getirildiğini belirtmektedir. TCK madde 301 tartışmaları ile üç farklı kapsama derecesinde üç farklı “Türk” tanımı ortaya konmuştur. Bunlar hukuki, kültürel ve soya dayalı tanımlardır. Alıntılar için sırasıyla bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, c. 1 (İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1986), 193’ten aktaran Sevan Nişanyan, “Kemalist Düşüncede ‘Türk Milleti’ Kavramı”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, s. 33 (Mart-Nisan 1995): 131; Soner Çağaptay, “Kim Türk, Kim Vatandaş? Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Rejimi Üzerine Bir Çalışma”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, s. 98 (Güz 2003): 168; Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, 3. bs. (İstanbul: İletişim, 2007), 320-322; [Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 23, Yasama Yılı 2, Birleşim 96, (29 Nisan 2008), <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil2/bas/b096m.htm> [10.04.2009] (vurgular eklendi).

“Türk”ün bu ilksel bağlara dayalı kavranışının, resmi düzeyin en tepelerinden daha aşağılarda kimi bürokratlarına kadar hâkim, eleştirilmeyen ve gerçekliğinden şüphe edilmeyecek kadar doğal ve sıradan bir kavranış olduğu görülmüştür. Bu inceleme boyunca, ne incelemenin asıl olarak odaklandığı iki kuruluş bünyesinde ne de resmi alanın kimi okumalarla tanış olunan diğer düzeylerinde, “Türk”ün vatandaşlık bağıyla edinilen anayasal bir “ulusal” kimlik olduğu ve “etnik” bir çağrışımı olacak biçimde kullanılmaması gerektiğine dair bir itirazla karşılaşılmamıştır. Türkiye dışındaki “Türklerle” dil, etniklik, köken, tarih, kültür, kan, his, ülkü, inanç, gelenek vb. bağlarımız o kadar doğal bir gerçeklik olarak kavranmaktadır ki, resmi düzeyde (ve bu algıyı sorgulaması ya da en azından mesafeli durması gereken birçok akademik çalışmada), sıradan hale gelmiş açıklamalarla bu bağlarımıza vurgu yapılmaktadır.

Oysa bu yaygın kanının aynı sebepten kaynaklanan en az iki sorunlu yanı vardır. Bu kanı birincisi, Türkiye’yi, daha doğru ifadeyle üzerine kurulu olduğu karayı besleyen kaynakları bire indirgemekte ve böylece tekçi kimlik yanılgısına düşmektedir. İkincisi, aynı olduğumuzun varsayıldığı birimleri de besleyen türlü kaynakları yok saymakta, onları besleyen kaynakları da bire indirgemekte ve böylece onların kimliğine de tekçi bir bakışla yaklaşmaktadır. Hem Türkiye’nin hem de yaşama alanları Balkanlar’dan Orta Asya’ya kadar uzanan ve “Türk” olarak adlandırılan devlet ve toplulukların dilsel, kültürel, tarihsel vb. birçok kaynaktan beslendiğini, sürekli bir hareketliliğin, karışımın, iç içeliğin sürüp gittiğini belirtmekse, bir başka malumun ilanı olacaktır.

“Türk”ün hem vatandaşlık bağına hem de ilksel bağlara dayalı olarak tanımlanması, Türkiye resmi milliyetçiliğinin kökü derinde olan bir çelişkisidir. Bu çelişki, hem “Türk” kimliğinin birleştirici, kaynaştırıcı, kapsayıcı, diğer tüm kişisel aidiyetlerin üzerinde bir üst kimlik olduğunu iddia edip hem de onu sadece bazı bireylerin kabulleneceği (bu kabullenme sadece “etnik” kökenle değil, kimi zaman kişilerin öznel tercihleriyle ilişkilidir denilebilir) bağlara dayalı olarak tanımlamaktan doğmaktadır. Bu tür kavranışa sahip bir kimliğin birleştirici olmasını ummak gerçek dışı bir beklentidir.

Esaslı ve gerçekten kapsayıcı kimlikler üzerine düşünmek ve Türkiye Cumhuriyetine vatandaşlık bağıyla bağlı olmayı anlamlandırmak ise tüm vatandaşlara biçilen bir kimlik olan “Türk”ün ne olduğunu tartışmaktan, “biz kimiz?” sorusunu sormaktan,

bu soruya yanıt aramaktan ve vatandaşlığı genelgeçer bir biçimde tanımlamaktan geçmektedir.

İşte bu çalışmayla, sınırlı bir dönemde de olsa, resmi milliyetçiliğin “Türklük” kavrayışını gözler önüne seren zengin veriler değerlendirilerek, resmi algıda “Türk”ün ne olduğunun görülmesi amaçlanmıştır. Bu aynı zamanda *bizim* kim olduğumuza dair, kim olarak tasarlandığımıza dair bir düşünme denemesidir ve resmi milliyetçiliğin bugünü olduğu kadar, kuruluşunun bugüne etkileri üzerine de fikir yürütmeyi sağlayacağı umulmaktadır. İşe önce bu ilk giriş metninde kullanılan ve açıklamaya muhtaç görünen kavramları açarak başlanabilir.

1.1. Resmi Milliyetçilik

Umut Özkırmılı’ya göre, milliyetçilik alanındaki akademik çalışmaların cevap aradığı temel sorulardan biri “millet” ve “milliyetçilik” kavramlarının tanımıdır. Ancak ne bu kavramların ne de konu ile ilgili “ulus”, “milliyet”, “ulusal kimlik”, “etnisite” vb. kavramların tanımları üzerine fikir birliği bulunmamaktadır. Özkırmılı, tanım sorununun üç sebebi olduğunu ileri sürer: Birincisi, yukarıda sıralanan kavramların birbirlerinin yerine kullanılmaları; ikincisi, uzun süre milletlerin ve milliyetçiliğin hep var olan, doğal olgular olarak değerlendirilmeleri ve bu bakımdan sorgulanmamaları; üçüncüsü, tanım konusunun güncel siyasetle ilişkili oluşu, daha doğru ifadeyle, yapılan her tanımın bir milliyetçi tezi haklı çıkarma olasılığı bulunmasıdır².

Milliyetçiliğin üzerinde uzlaşmış bir tanımı olmayışı, bu konuda yapılan bir çalışmada tanım sorununun üzerinde düşünülmesini gerektirmektedir³. Bununla birlikte, genel anlamda milliyetçiliğin tanımlanması mevcut çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Burada sadece, milliyetçilik çalışmalarının geniş ilgi alanı içerisinde hangi sınırlarda araştırma yapılacağı netleştirilmeye çalışılacak, tanım sorunu bu sınırlar içerisinde çözülmeye çalışılacaktır.

² Özkırmılı’nın bu tespitleri için bkz. Umut Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış* (Ankara: Doğu-Batı, 2008), 70-75.

³ Taner Akçam bu konuda şunları yazmaktadır: “Milliyetçilik ve millet konusunda son derece değişik tanımlar yapılır, tanımlamalarda kullanılan kategorilere göre, belli sınıflamalara gidilir. Bu nedenle, konu üzerine yapılan her tartışmada, milliyetçilik ve millet kavramlarının hangi içerikte kullanıldığının özel olarak belirtilmesi gerekir”. Taner Akçam, “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2002): 53.

Mevcut çalışmada, Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikası (TDP) alanında faaliyet göstermeye başlayan iki resmi kuruluş bünyesinde “Türklüğün” kavranışı mercek altına alınacaktır. İncelenecek kuruluşlar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin resmi teknik yardım kuruluşu olan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı⁴ ile “Dış Türklere Sorumlu” Devlet Bakanlığı⁵ olacaktır. Bu araştırma sonucunda, devlet katındaki milliyetçiliğin karakterinden söz etmek amaçlanmaktadır. Devlet katındaki milliyetçiliği ise resmi milliyetçilik olarak adlandırmak mümkündür. İşte bu kısımda resmi milliyetçiliğin tanımını yaparak, milliyetçiliğin hangi bağlam ve sınırlar içerisinde ele alındığı netleştirilip, tanım sorunu aşılmasına çalışılacaktır.

Resmi milliyetçilik terimi, akla ondan farklı olan gayriresmi milliyetçiliği getirmektedir. Nitekim böyle bir kavramlaştırma Thomas Hylland Eriksen’in çalışmasında mevcuttur. Eriksen’e göre milliyetçilik bir yanda devlet örgütünde, diğer yanda sivil toplum alanında görülen ikili bir olgudur. Resmi milliyetçilik (“formal nationalism”), “modern ulus-devletin, bürokratik organizasyon ve meritokratik ideoloji ile sakinleri arasında kültürel aynılık ve siyasi fikir birliğini de içeren talepleriyle bağlantılıdır”. Gayriresmi milliyetçilik (“informal nationalism”) ise sivil toplum alanında, geleneksel kutlamalar ve uluslararası spor müsabakaları gibi kimi kitlesel olaylarda görünür olur⁶.

⁴ Kuruluşun kanuni adı Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı’dır. Ancak gerek popüler dile gerekse kurum bünyesinde tercih edilen ad olan “Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı” ile bu adın baş harflerinden oluşturulan kısaltma olan “TİKA” şeklindeki kullanım, çalışmanın bundan sonraki kısımlarında tercih edilecektir.

⁵ Bu kullanım, popüler dile özgü kullanımlardan biridir. Asıl olarak devlet bakanlıkları kanunla kurulmamış, başbakanlığa ait yetkilerin, başbakan tarafından devrinin teklifi ve cumhurbaşkanının onayı ile ve bir başbakanlık genelgesiyle oluşturulmuş olduklarından, kendilerine has özel bir isimleri yoktur. “Devlet Bakanlığı” olarak anılırlar. Bu tanımlamanın önüne getiren “...’dan sorumlu” şeklindeki sıfatlar günlük dilde üretilmiştir. Ancak mevcut çalışmada anlatım kolaylığı sağlamak amacıyla popüler dile özgü bu kullanım tercih edilecektir. Devlet Bakanlıkları’nın kuruluş biçimi hakkındaki bilgiler için bkz. A. Hayati Kılıçkaya, “Bakanlar Kurulunun Oluşumu ve Devlet Bakanları”, *Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi*, s. 57 (Ağustos 2000): 19-23.

⁶ Thomas Hylland Eriksen, “Formal and Informal Nationalism”, *Ethnic and Racial Studies*, c. 16, s. 1 (January 1993): 1. Bu ayırım, Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı tarafından somut düzleme uygulanmıştır. Buna göre 1999 yılı, hükümette bulunan üç partili koalisyonun resmi milliyetçiliği ile “*spontan enformel (popüler) milliyetçilik*” şeklinde nitelendirebileceğimiz ve askere uğurlamalarda tek bir ağızdan seslendirilmesine otoyollarda, ovalarda, köylerde, kent merkezlerinde tekrarlanan ‘en büyük asker bizim asker’ nakaratı ile birlikte gazete köşelerinde sıkça rastlanılan ‘ya sev ya terk et!’ şeklindeki çağrıların yankılandığı başka tür bir milliyetçiliğin de egemenliğine sahne” olmuştur. Bkz. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, “Giriş: Türkiye’de Azınlıklar ve Anayasal Yurttaşlık”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, 2. bs. (İstanbul: TESEV, 2006): 9, http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/AH/TURKIYEDECOGUNLUKAZINLIK-3.BASKI2008.pdf [27.01.2009], (vurgu yazarların).

Benedict Anderson'un *Hayali Cemaatler* çalışmasında incelediği "resmi milliyetçilik"⁷ ise hanedanların, yükselen "popüler milliyetçilik" karşısında toplumsal temellerini yitirme kaygısıyla 19. yüzyılın ortalarından itibaren aldıkları önlemleri yani uluslaşmaları ve ardından benimsedikleri ulusal kimlikler çerçevesinde tebaalarını türdeşleştirme ("Ruslaştırma", "İngilizleştirme") çabalarına girmelerini, yine Anderson'un deyişiyle bu yöndeki "bilinçli politikalar"⁸ı ifade etmektedir⁸:

"Hemen her durumda resmi milliyetçilik ulusla hanedanlık mülkü arasındaki bir aykırılığın üstünü örtüyordu. Bu yüzden bütün dünyada bir sürü yeni çelişki ortaya çıktı: Macarlaştırılması gereken Slovaklar, İngilizleştirilmesi gereken Hintliler, Japonlaştırılması gereken Koreliler vardı"⁹.

Anderson'un belli bir tarihsel dönemden yola çıkarak ulaştığı bir kavramlaştırma olarak resmi milliyetçilik ve onun icraatı olan "İngilizleştirme" veya "Ruslaştırma" çabaları, Ozan Erözden'in çalışmasında, milliyetçiliğin bir iktidar projesi olarak "uluslaştırma" genel başlığı altında ele alınmaktadır.

Pierre Birnbaum ve John Breuilly'nin yaklaşımlarından hareketle Erözden, milliyetçiliğin "kültür, ideoloji, kimlik, sınıf veya modernleşme gibi kavramlardan hareketle" tanımlanmasının "yetersiz" ve "yanıltıcı" olduğunu belirtir¹⁰. Çünkü böyle tanımlamalar, milliyetçiliğin siyasi iktidarı ele geçirmeye yönelik bir hareket olduğunu gözden kaçırmazlar. Oysa milliyetçiliğin hedefi, siyasi iktidarı yani modern çağlarda bu iktidarı elinde bulunduran devleti ele geçirmeye çalışmaktır¹¹.

Erözden'in yaklaşımı bu noktadan sonra takip ettiği yazarlardan farklılaşır. Çünkü yazara göre, milliyetçi proje devleti ele geçirdikten sonra tamamlanmaz. Bir sonraki aşamada devreye, milliyetçiliğin "iktidar projeleri" girer¹². Milliyetçiliklerin iktidar projeleri, "siyasi yapının üzerinde yükseldiği temel olan insan topluluğunu türdeş bir bütün halinde sunabilmek" amacını taşır¹³. Milliyetçilik "bu hedefi gerçekleştirmek için, toplumsal türdeşliği ifade eden ve siyasi yapının odak noktasına yerleştirilen

⁷ Anderson bu kavramı Hugh Seton-Watson'un *Nations and States* çalışmasından aldığını belirtiyor. Bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, 4. bs. (İstanbul: Metis, 2007), 102.

⁸ age, "Resmi Milliyetçilik ve Emperyalizm" bölümü. Anderson'un resmi milliyetçiliğin bu çabalarını "bilinçli politikalar" olarak nitelemesi içinse bkz. age, 57.

⁹ age, 127.

¹⁰ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, 2. bs. (İstanbul: On İki Levha, 2008), 99.

¹¹ age, 99-100 (Erözden'in bu konuda takip ettiği çalışmalar için bkz. Pierre Birnbaum, "La France Aux Français", *Historie des Haines Nationalistes* (Paris: Seuil, 1993): 303; John Breuilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University, 1982), 1-2).

¹² Erözden, age, 100.

¹³ age, 103.

‘ulus’u tanımlamak, ‘ulus’ kavramının içeriğini belirlemek yoluna” başvurur¹⁴. Bu amaçla “ulus”, işlevsel olarak en elverişli biçimde tanımlanmaya çalışılır. Tikel durumlara göre farklılaşan bu tanımlar, farklı milliyetçilik türlerine değil, toplumsal türdeşliğin sağlanması ortak amacıyla girilen farklı yöntemlere işaret eder¹⁵.

Erözden, toplumsal türdeşliğin sağlanmaya çalışılması sürecini “uluslaştırma” olarak adlandırır. Buna göre, ulus-devlet ve ulus idealleri, gerçekte tam karşılığı olmayan kurgulardır¹⁶. Uluslaştırmanın hedefi, çeşitli araçları kullanarak, gerçekliği bu kurgulara yaklaştırmaktır¹⁷.

Sonuç olarak, Eriksen, Anderson ve Erözden’in yaklaşımlarından hareketle resmi milliyetçiliği, ulus-devlet sınırları içindeki diğer milliyetçi hareketlerden farklı olarak siyasi iktidarın faaliyetleriyle ortaya çıkan; iktidarın, devlet aygıtlarını kullanarak ulusal kimliği tanımlama¹⁸ ve bu tanım(lar) çerçevesinde ulusu sürekli inşa etme, uyruklarını bu tanım(lar) çerçevesinde türdeşleştirmeye çalışma amaçlarını taşıyan siyasi ilke ve uygulamalarının bütünü olarak tanımlamak mümkün gözükmemektedir.

Tanım sorununun üstesinden gelme amacı yanında, üzerinde çalışılacak nesneyi resmi milliyetçilik olarak adlandırmak ve ardından resmi milliyetçiliği tanımlamak, milliyetçilikleri tek bir kategori altında ele almaktan sakınmayı sağlamaktadır. Aksi yönde bir eğilim olarak, Türkiye’de milliyetçilik üzerine yapılan birçok çalışmada, “Türk milliyetçiliği” tabirinin farklı kategoriler için kullanıldığı görülmektedir. Çalışmaların içeriğine bakıldığında, kimilerinin siyasi hareketleri değerlendirdiği, kimilerinin milliyetçi düşünce önderlerini ele aldığı, kimilerininse milliyetçiliğin günlük hayattaki görünümünü incelediği ya da resmi uygulamalarla ilgilendiği görülür. Farklı kategorileri tek bir kavramla karşılayan bu dil, Umut Özkırımlı’ya göre, milliyetçiliği “farklılıkları barındırmayan, bütünlüklü bir yapı olarak görür”¹⁹. Özkırımlı bu indirgemeye örnek olarak Fransız milliyetçiliği vatandaşlık ilkesine, Alman milliyetçiliği etnik kültüre bağlı; Türk milliyetçiliği barışçı gibi genellemeleri verir²⁰. Oysa bir toplum içinde birden fazla milliyetçilik vardır ve milliyetçi projeler

¹⁴ age, 104.

¹⁵ age, 104

¹⁶ age, 125.

¹⁷ age, 126.

¹⁸ Değişen koşullar ve anlayışlar gereği tekrar ve tekrar tanımlama...

¹⁹ Umut Özkırımlı, “Türkiye’de Gayriresmi ve Popüler Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2002): 708.

²⁰ age, 708.

bir çatışma ve pazarlık halindedirler: “Kimi zaman bir proje egemendir, kimi zaman diğeri”²¹.

Mercek altına alacak alanı resmi milliyetçilik olarak adlandırıp, resmi milliyetçiliğin tanımını üzerine düşündükten sonra, çalışmanın ana ve alt amaçlarına, bu alandaki yaklaşımlara ve seçilen alanın önemi üzerine tartışmaya geçilebilir. Takip eden üç kısımda bu tartışmalar yer alacaktır.

1.2. Türkiye’de Resmi Milliyetçiliğin “Türklük” Kavrayışı

“Türkiye’de resmi milliyetçilik” denildiğinde, en azından Cumhuriyet’in kuruluşu ile yaşıt ve durağan olmayan bir milliyetçilikten söz edilmektedir. Bu uzun dönem boyunca resmi milliyetçilik sabit değil, değişken olmuş, kimi iç ve dış faktörlerden ve gayriresmi milliyetçiliklerden etkilenmiş, onları etkilemiş ve onlarla eklemlenmiştir²². Resmi milliyetçiliğin bu değişkenliğiyle bağlantılı olarak, “Türk” tanımını da sabit değildir. Farklı dönemlerde farklı içerikte tanımlar tercih edilebilmiştir²³. Bu değişkenlik ulusal kimlik tanımlarına özgü genel bir olgu olarak gözükmemektedir. Genel olarak ulusal kimliğin tanımlanış biçimi, zamanın etkisinden

²¹ age, 708 Ayrıca bkz. Tanıl Bora, “Sunuş”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2002): 18. Yukarıda, görünür oldukları yüzey, etki alanları, araçları ve amaçları bakımından ikili bir olgu olarak değerlendirilen milliyetçilikleri Özkırmılı, birbirleriyle etkileşimleri bakımından da değerlendirmektedir. Özkırmılı’ya göre milliyetçilik sadece devletin milliyetçiliğine indirgenemez; bir de gayriresmi-popüler milliyetçilik vardır (Özkırmılı burada Eriksen’in ayrımına değiniyor). Bu ikisi birbirinden tamamen bağımsız değildir. Aralarında organik bir bağ vardır: “Resmi milliyetçilik gayriresmi milliyetçiliklerin içinde hareket edebileceği alanın sınırlarını çizer, gayriresmi milliyetçilikler ise bu sınırları sürekli zorlar, resmi milliyetçiliği değiştirmeye, uyum sağlamaya iter”; çeşitli etkenlerce zorlanan resmi milliyetçilik, değişim gösterir. Bkz. Özkırmılı, “Türkiye’de Gayriresmi ve Popüler Milliyetçilik”, 708-709. Türkiye’de resmi milliyetçiliği ve diğer belli başlı milliyetçilikleri tespit edip, bu türler arası etkileşim ve hegemonya mücadelelerini değerlendiren bir çalışma içinse bkz. Tanıl Bora, “Türkiye’de Milliyetçilik Söylemleri: Melez Bir Dilin Kalın ve Düzensiz Lügati”, *Birikim Dergisi*, s. 67 (Kasım 1994).

²² Özkırmılı, “Türkiye’de Gayriresmi ve Popüler Milliyetçilik”, 708-709; Tanıl Bora, “İnşa Döneminde Türk Milli Kimliği”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, s. 71 (Kış 1996): 171; Bora, “Türkiye’de Milliyetçilik Söylemleri...”; Umut Özkırmılı, *Milliyetçilik ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri* (İstanbul: TESEV, 2008), 51, [http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DPT/AB/REV4%20milliyetcilik%2025%2001%2008%20\(2\).pdf](http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DPT/AB/REV4%20milliyetcilik%2025%2001%2008%20(2).pdf) [03.07.2008].

²³ “Milli Mücadele” ve Cumhuriyet’in ilk on beş yılındaki farklı ulusal kimlik tanımları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ahmet Yıldız’a göre, Türk ulusal kimliği 1919-1923 “Milli Mücadele” döneminde ayırıcı ölçütün din olduğu etnik çoğulcu bir anlayışla tanımlanmıştır. 1924-1929 döneminde ise tanım hukuki-siyasi nitelikte, Cumhuriyetçi seküler bir tanıma evrilmiştir. Kemalist ulus inşa sürecinin üçüncü safhası olan 1929-1938 dönemindeyse, Cumhuriyetçi tanıma etnik/soya dayalı unsurlar eklenmeye çalışılmıştır. Bkz. Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene...*, 16-17. Ayrıca bkz. Nişanyan, age, 130. Ulusal kimliğin kavranışındaki farklılıklar, değişen koşulların birer getirisi, güncel politikanın gerekleridir. Yıldız, ilk dönemde güncel politika gereği din temelli tanıma gidildiğini; Cumhuriyetçi tanımın cezbedici olmayışınısa üçüncü safhadaki ortak kökene dayalı tanımın yapısal geçerlilik kazanmasını sağladığını belirtmektedir. Bkz. Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene...*, 16-17.

muaf bir sürekliliğe sahip değildir. Tanım, mevcut koşullara en uygun biçimlerde yapılmaya çalışılır²⁴ ve ardından değişen koşullara göre yeniden biçimlendirilir²⁵.

Ancak, resmi milliyetçiliğin ve onun “ulus” tanımının değişkenliği, bu milliyetçiliğin kuruluştan kaynaklanan kimi yapısal özelliklerinin olduğunu, “Türklük” kavrayışında ise kimi sağlam ve diğer milliyetçilikler nezdinde belirleyici bir sürekliliğe yol açan temellerin bulunduğu gerçeğini gizlememelidir. Burada daha net bir açıklamaya başvurulabilir²⁶:

“Milliyetçi hareketlerin oluşumunda, milli devletin kuruluş süreci belirleyici bir önem taşıyor. Zira bu hareketlerin oluşum evresindeki söylemler, imgeler, anlatılar nebulasına bir şekil vererek milli kimliğin de resmini çizen uğrak (moment), milli devlet ve onunla birlikte teşekkül eden modern iktidar aygıtıdır. İktidar, icraatıyla ve söylemiyle, bir millet ve bir kimlik kurar; ‘aslında kimiz?’ ve ‘nasıl olmalıyız?’ sorularının cevaplarını sabitler”.

Türkiye’de resmi milliyetçiliğin yani Tanıl Bora’nın tabiriyle “Türk milliyetçiliğinin kök-dili”nin²⁷ temel özellikleri arasında laiklik vurgusu (ve ilk günlerde bununla birlikte yer alan ancak sonra yavaş yavaş terk edilen modernleşme vurgusu) ile sürekli bir beka kaygısı ve tehdit algısı sayılmaktadır²⁸. Türkiye’de resmi milliyetçiliğin bu çalışmanın konusu açısından daha önemli olan bir diğer yapısal özelliği ise, milliyetçiliklerin temel ikiliğini, yani hem vatandaşlığa ve toprağa dayalı siyasi unsurları hem de “etnik” unsurları bünyesinde barındırmasıdır²⁹. Türkiye’de resmi söylem, resmi milliyetçiliğin vatandaşlığa dayalı olduğu iddiasındadır ancak resmi milliyetçiliğin bünyesinde barınan “etnik” bileşen sık sık kendini gösterir³⁰.

Resmi milliyetçiliğin bu son temel özelliğinin, yani yapısal çelişkisinin altında, onun “Türklüğü” kavrayış ve tanımlama biçiminin yattığı söylenebilir. Nitekim Türk ulusal kimliğinin resmi tanımı da köklü bir çelişkiyi bünyesinde barındırmaktadır. Bu çelişki köklüdür çünkü ulusal kimliğin inşa edilmeye başlandığı Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar takip edilebilir bir şecereye sahiptir: Kemalist inşa dönemi olarak

²⁴ Erözden, age, 104.

²⁵ Umut Özkırmılı’ya göre milliyetçiliklerin “içerikleri, programları, tepkileri, özlemleri sabit değildir; değişen koşullara uyum sağlamak amacıyla evrilir”. Bkz. Özkırmılı, *Milliyetçilik ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, 47.

²⁶ Bora, “İnşa Döneminde Türk Milli Kimliği”, 168. Ayrıca bkz. Akçam, age, 53. Türkiye özelinde kuruluş döneminin günümüze etkisi hakkında bkz. Soner Çağaptay, *İslam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?* (London: Routledge, 2006), 2-3.

²⁷ Bora, “Türkiye’de Milliyetçilik Söylemleri...”, 11.

²⁸ Özkırmılı, *Milliyetçilik ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, 50-51.

²⁹ Resmi milliyetçiliğin bu ikiliği barındırdığıyla ilgili bkz. Bora, “Türkiye’de Milliyetçilik Söylemleri...”, 12. Bu ikiliğin tüm milliyetçiliklere özgü olduğuna bir sonraki bölümde değinilecektir.

³⁰ age, 12. Akademik alanda da bu milliyetçiliğin siyasi olduğu ve etnik milliyetçilikle alakasının olmadığı tezleri yer alabilmektedir. Bunun TDP’yi etkileyen kimlikler üzerine tartışmalara değinen bir çalışma nezdindeki örneği için bkz. Şaban Çalış, “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, *Liberal Düşünce Dergisi*, c. 4, s. 13 (Kış 1999).

adlandırılan 1919-38 arasında, Türk ulusal kimliğinin vatandaşlığa dayalı hukuki-siyasi ve etnik-özcü olmak üzere iki yapısal bileşeni mevcuttu³¹.

Bu dönemde ortaya çıkan nihai “Türk” tanımı, başka bir deyişle “gerçek Türk” ise (ya da Yıldız’ın çalışmasında denildiği gibi “kâmil”, “hakiki” ya da “öz Türk”) “Türkçe konuşan, Batılılaştırılmış yekpare Türk kültürüne bağlı, Cumhuriyetçi ülküyü benimseyen ve Türk soylu olandır”³². Resmi milliyetçiliğin benimsediği köken miti yani “Türklerin” Orta Asya’dan yayılan bir “ulus” olduğu tezi ise yine bu inşa döneminin, daha özelde 1930’ların bir ürünüdür³³. Bu dönemde bizzat Mustafa Kemal Atatürk’ün görevlendirmesiyle kurulan heyetin geliştirdiği “Türk Tarih Tezi”, Türklerin Orta Asya kökenli brakisefal bir ulus olduğunu iddia etmekteydi. Türkler bu anayurdun kuraklaşmasıyla dünyanın çeşitli yerlerine yayılmış ve medeniyet götürmüşlerdir. Bu göçler esnasında diğer ırklarla karışmış ancak dillerini ve diğer bazı kültürel özellik ve karakterlerini korumuşlardı. “Türk dili” burada ulusu tanımlamada başlıca ölçüttü, “sadece bu dili konuşabilenler Türk soyundan sayılabileceklerdi”³⁴.

Resmi milliyetçiliğin “Türk” tanımı, hukuki-siyasi ve etnik-soya dayalı unsurları hep bir arada taşımıştır. Resmi söylem düzeyinde ağırlıklı olarak ilk unsurlar öne çıkarılmış olsa da hem söylem hem de eylem düzeyinde etnik-soya dayalı unsurlar hep var olmuş, buna bağlı olarak, vatandaşlık ulusla yani “Türk” olmakla eşitlendiğinden, özellikle “vatandaşlık haklarının kullanılmasında etnik boyut her zaman göz önünde tutulmuş ve ayrımcı uygulamalara ebelik yapmıştır”³⁵. “Etnik Türklük”, Cumhuriyet tarihi boyunca her fırsatta kendini gösterecek resmi bir alan bulmuştur; nitekim “Türklüğün” bu tür bir kavranışının görünür olduğu alanlar epey fazladır ve bu konuda çok sayıda çalışma mevcuttur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bugüne, sadece resmi politikalarla sınırlı kalarak, bu alanlardan bazıları şöyle sayılabilir: “Etnik Türk”ler dışında başka bir “etnik” unsurun

³¹ Ahmet Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 2: Kemalizm*, ed. Ahmet İnsel, 2. bs. (İstanbul: İletişim, 2002): 216; Bora, “İnşa Döneminde Türk Milli Kimliği”, 172-173.

³² Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene...*, 301.

³³ Nişanyan, *age*, 134-137. Ayrıca bkz. Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, 3. bs. (Ankara: Bilgi, 1993), 201. Öte yandan bu teori de ilk bu tarihte dillendirilmemiş, 20. yy. başlarında, Rusya Müslümanı olan Türkçüler arasında yayılmıştır. Bu bilgi için Nişanyan, *age*, 134.

³⁴ Soner Çağaptay, “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2002): 245-247.

³⁵ Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, 213.

Türkiye’de varlığının çoğunlukla yok sayıldığı milli eğitim³⁶; resmi tarih ve onunla ilintili olarak, onun 30’larda ortaya konan tezlerini kullanan, Türklüğü Orta Asya’ya dayandıran etnikmerkezci tarih eğitimi³⁷; Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1950’li yıllara kadar topluluğu “ulus”a indirgeyen, ulusu da teritoryal sınırları aşan bir şekilde Orta Asya’ya dayandıran ve buna 1980 sonrasında dini unsurları ekleyen “kültürel/etnik” vatandaşlık eğitimi³⁸; “vatandaş Türk”ten ayrı bir “Türklüğün” varlığını ima eden, “etnik” bir “Türklüğü” işaret eden, etnik (ve dini) gruplar arasında dikey bir sıralama yapan ve bu dizginin en üstüne “etnik Türklüğü” yerleştiren yasalar ve uygulamaları³⁹.

Mevcut çalışmanın odaklanacağı dönem olan Soğuk Savaş sonrasında da bu “etnik” bileşen kendini göstermeyi sürdürmüş yani resmi milliyetçiliğin⁴⁰ köklü çelişkisi bu dönemde de var olmaya devam etmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde geçerli olan resmi ulusal kimlik tanımının, 1982 Anayasasıyla belirlenmiş olmasına ve bu tanımla “Türklük” ile vatandaşlığın eşitlenmiş olmasına rağmen yine anayasadaki diğer bazı

³⁶ Bu konuda bkz. Mustafa Çapar, *Türkiye’de Eğitim ve “Öteki Türkler”* (Ankara: Maki, 2006).

³⁷ Bu konuda bkz. Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, çev. Ali Berkay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 1998).

³⁸ Bu konuda bkz. Füsün Üstel, *“Makbul Vatandaş”ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Türkiye’de Vatandaş Eğitimi* (İstanbul: İletişim, 2004).

³⁹ Bu konularda bkz. Mesut Yeğen, “Yurttaşlık ve Türklük”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, s. 93 (Yaz 2002); Nişanyan, age; Kemal Gözler, “Devletin Bir Unsuru Olarak ‘Millet’ Kavramı”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, s. 64 (Kış 2001), www.anayasa.gen.tr/millet.htm [21.01.2009]; Levent Köker, “Türkiye’nin Milliyetçilik Problemi”, <http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/91726/turkiyenin-milliyetcilik-problemi> [21.01.2009]; Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*, 4. bs. (İstanbul: İletişim, 2008); Kemal Kirişçi, “Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices”, *Middle Eastern Studies*, c. 36, s. 3 (July 2000); Soner Çağaptay, “Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, s. 93 (Yaz 2002); Çağaptay, “Kim Türk, Kim Vatandaş...”. Bu konuda ayrıca yakın dönemde TCK madde 301. tartışmalarına da bakılabilir. Oktay Uygun, maddenin eski halinin “Turancı” yeni halinin ise Misak-ı Milli Türkçülüğü çerçevesinde bir Türklük kavrayışına sahip olduğunu ve etnik içerikli olup, Türkiye’de yaşayan diğer “halklara” hakareti suç saymadığını belirtmektedir. Bkz. “Diğer Halklara Hakaret Kabul Edilmiyor”, http://www.evrensel.net/haber.php?haber_id=32207 [08.06.2008]. 301 uygulaması için ayrıca bkz. Oran, *Türkiye’de Azınlıklar...*, 160-161.

⁴⁰ Tanıl Bora, Soğuk Savaş sonrası dönemi de içine alan dönemin resmi milliyetçiliğini, 1982 Anayasası’ndaki ifadelerle dayanarak “Atatürk milliyetçiliği” olarak adlandırmaktadır. Bkz. Bora, “Türkiye’de Milliyetçilik Söylemleri...”, 12. Nitekim Bora’nın sözünü ettiği 1982 Anayasası’nın, bugün yürürlükte olan “Başlangıç” bölümünde ve “Cumhuriyetin nitelikleri”ni belirleyen 2. maddesinde “Atatürk milliyetçiliği” ifadesi geçmektedir. “[D]eğiştirilmesi teklif edilemez” maddelerden olan 2. Madde şöyledir: “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir”. Bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, 1982, Md. 2, <http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm> [24.12.2008].

maddeler, ayrıca kimi mevzuat ve resmi uygulamalar bu anayasal tanımla uyuşmayan, “etnik” bileşenin görünür olduğu örnekler sunmaktadırlar⁴¹.

Öte yandan Soğuk Savaş sonrası dönemin “Türklüğün” bu “etnik” kavranışına kendine has katkıları da olmuştur. Bu dönemle birlikte ortaya çıkan yenilikler kimi alanlarda doğrudan yansıma bulmuş ve “Türklüğün” vatandaşlık bağına dayalı tanımını aşan algılamaları daha da görünür kılmışlardır. Örneğin TRT, 1992’den sonra “Azeriler” yerine “Azeri Türkleri” tanımını kullanmaya başlamış ve böylece “Azerbaycan’ın Türkiye’yle ve Türklükle hısımlığını resmen tescil” etmiştir⁴².

Soğuk Savaş sonrası gelişmeler, özellikle eğitim alanında yansıma bulmuş görünmektedir. Bu dönemin tarih eğitimi kitaplarında, hem yeni kurulan devletlere hem de “Asya’da *Türklerin* yaşadığı belli başlı ülkeler” başlığıyla çeşitli topluluklara yer ayrılmış⁴³; 1993’ten itibaren ders kitaplarının sonlarında bir “Türk dünyası” haritası yayımlanmaya başlanmış⁴⁴, 1994 yılında ise kimi tarih dersi kitaplarında Nevruz ile Ergenekon’un ilişkilendirildiği görülmüştür⁴⁵. Ayrıca bazı ders kitaplarında, sözleşmecî ulus anlayışı ile organik ulus anlayışı arasında bağ kurma çabası gözlenmiştir. Bu kitaplarda önce “Türklüğün” Orta Asya kökenine değinilmekte ve ardından Cumhuriyet’in kurulmasıyla kendini “Türk” sayan herkesin “Türk” olduğunun kabul edildiği belirtilmektedir⁴⁶.

⁴¹ 1982 Anayasası’ndaki vatandaşlığa bağlı “Türklük” tanımı ile bu tanımla çelişen resmi uygulamalar hakkında bu tespitler ve Soğuk Savaş sonrası dönemi de kapsayan uygulamalardan örnekler için bkz. Gözler, age; Kirişçi, “Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices”; Köker, age; Oran, *Türkiye’de Azınlıklar...*, 89-95; Yeğen, “Yurttaşlık ve Türklük”, 214-215.

⁴² Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, 2. bs. (İstanbul: İletişim, 1995), 206.

⁴³ Büşra Ersanlı Behar, “Tarih Öğretiminde ‘Türk Dünyası’”, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu (29 Eylül-01 Ekim 1994)*, haz. Salih Özbaran (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 1995): 201 (vurgu eklendi). Bir başka kaynakta, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu’nca ders kitabı olarak okutulması onaylanmış olan bir coğrafya dersi kitabından söz edilmekte; “Türklerin Yaşadığı Başlıca Ülkeler” başlığı altında Soğuk Savaş sonrası durumun ders kitaplarına yansımalarından olumlu bir gelişme olarak söz edilmektedir. Bu kaynaktaki bilgiye göre kitapta “Türklerin Yaşadığı Başlıca Ülkeler” başlığı altında, “Türk Dünyasına Genel Bir Bakış”, “Asya ve Türklerin Yaşadığı Asya Ülkeleri”, “Avrupa ve Türklerin Yaşadığı Avrupa Ülkeleri” gibi alt başlıklar bulunmaktadır. Bu kaynak için bkz. Emine Gürsoy-Naskali, “Yeni Okul Kitaplarında Türk Dünyası”, *Milliyet Gazetesi*, 29 Eylül 1993, 20.

⁴⁴ Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında...*, 97-98. Böyle bir harita İttihatçılar tarafından da 1912-1913 yıllarında propaganda amacıyla okullara dağıtılmıştır. Fuat Dündar’ın yazdığı üzere, bu harita “dünya üzerinde Türklerin yaşadıkları bölgeleri gösteren bir Türk ‘ırk haritası’”dır. Bkz. Fuat Dündar, *Modern Türkiye’nin Şifresi: İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)* (İstanbul: İletişim, 2008), 119.

⁴⁵ Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında...*, 148.

⁴⁶ Üstel, “*Makbul Vatandaşın Peşinde...*, 294-295. Benzer şekilde Tanıl Bora da 2000’lerin ders kitaplarında “Türklüğe” yaklaşımda, vatandaşlığa dayalı anlayışla etnik anlayışın birlikte yer aldığını belirtmektedir. Tanıl Bora, “Ders Kitaplarında Milliyetçilik”, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları*:

Büşra Ersanlı, bu dönemin tarih eğitimi alanına yansımaları şöyle özetlemektedir⁴⁷:

“Sovyetler Birliği’nin dağılması tarih eğitiminde ana kimliğin Türklük olarak tekçi bir bakışla görüldüğünün eleştirilmesini de erteledi çünkü yeni bağımsızlığa kavuşan Türk Cumhuriyetleri ders kitaplarında Türklük olgusunun vurgulanmasını başka bir biçimde artırdı”.

Türk dış politikası da “Türklüğün” bu “etnik” kavranışının kendini gösterdiği bir alan olmuştur. Bu alanda, Soğuk Savaş’ın bitimiyle ortaya çıkan yeni siyasi haritanın yol açtığı gözle görünür bir etki vardır. Bu yeni harita, “Türklüğün” “etnik” kavranışının coşkunlukla dillendirilebileceği, bağımsız “Türk Cumhuriyetleri”nin sayısının arttığı, “Türk Toplulukları”nın “esirlikten” kurtulduğu ve Türkiye açısından daha ulaşılabilir oldukları bir dünyayı yansıtmaktadır. Nitekim bu dönemde “etniklik”, TDP’nin yeni devletlere yönelik politikalarında önemli bir unsur olmuştur⁴⁸. SSCB’li yıllarda sadece radikal milliyetçi sağın peşine düştüğü “iç” ve “dış Türkler”in etnik akrabalığı tezi, Soğuk Savaş sonrası “resmiyet ve meşruiyet” kazanmıştır⁴⁹. Türkiye bu birimlerle, en azından kültürel alanda, “Türk” ortak kimlik tahayyülü üzerinden ilişkilere girmiş⁵⁰ dahası böyle bir ortak kimliğin yaratılmasına yönelik faaliyetler içerisinde olmuştur⁵¹. Resmi söylem, SSCB sonrasının “Türk Cumhuriyetleri” olarak adlandırılan yeni devletlerini “Türkiye kadar ‘Türk’” bilmiştir⁵².

Bu noktada mevcut çalışmanın ana amacından söz etmek mümkündür. Burada resmi milliyetçiliğin, Soğuk Savaş sonrası dönemin ortaya çıkardığı yeni siyasi haritada “Türklüğü” nasıl kavradığı, bu dönemin ürünü olan iki resmi kuruluşun faaliyetlerine

Tarama Sonuçları, ed. Betül Çöftüksöken, Ayşe Erzan, Orhan Silier (İstanbul: Tarih Vakfı, 2003): 65-89.

⁴⁷ Büşra Ersanlı, “Bir Aidiyet Fermanı: ‘Türk Tarih Tezi’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2002): 809.

⁴⁸ Yücel Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach* (London: Routledge, 2003), 98-99. Hakan Yavuz’a göre ise Türkiye’nin Türki Cumhuriyetlerle ilişkisinde kullandığı iki kültürel kaynak etniklik ve dindir. Bunlardan din, ilkinde göre ikincil kalmaktadır. Bkz. M. Hakan Yavuz, “Turkish Identity Politics and Central Asia”, *Islam and Central Asia: An Enduring Legacy or An Evolving Threat?*, ed. Susan Eisenhower, Roald Sagdeev (Washington: Center for Political and Strategic Studies, 2000): 210.

⁴⁹ Günay Göksu Özdoğan, “Türk Ulusçuluğu ve Türki Cumhuriyetler: Kuramsal ve Tarihsel Bir Yaklaşım”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, s. 62 (Yaz-Güz 1993), 66; Suavi Aydın, “Etnik Bir Ad Olarak ‘Türk’ Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi Üzerine”, *Birikim Dergisi*, s. 71-72 (Mart-Nisan 1995): 60-61. Ayrıca bkz. Büşra Ersanlı, “Türkiye’nin Dış İlişkilerinde Türkcülük ve Avrasya”, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Erdal Şahin (Haarlem: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, 2002): 150.

⁵⁰ Lerna K. Yanık, “Millet, Milliyet ve Milliyetçilik: Soğuk Savaş’ın Sonunda Türk Dış Politikasından Bir Kesit”, *Doğu Batı Dergisi*, s. 39 (Kasım-Aralık-Ocak 2006-07): 190.

⁵¹ *age*, 205-206.

⁵² *age*, 195. Yanık’ın verdiği ilginç bir örnek Ordu’nun bu konudaki görüşü hakkında bir fikir verebilir: “1995 yılında Harp Akademileri Basımevi tarafından yayımlanan 21. Yüzyıla Girerken Türk Dünyası adlı kitapta ise Türk/Türki ayrımının tamamen yapay olduğu, diğer dillerde böyle bir ayrımın olmasından dolayı, Türkçe’ye özellikle medya tarafından sokulduğu söyleniyordu”. Bkz. *age*, 196.

bakarak araştırılacaktır. Temel olarak “Türk” unvanının vatandaşlığa bağlı kavranışı ile bunun dışındaki kavranışları göz önüne alınacak, böylece bu konudaki literatüre bir katkı sağlamaya çalışılacaktır. Bu araştırma, yukarıda değinilen, ulusal kimliğin anayasal tanımıyla çelişen örneklerin gösterildiği çalışmalardan farklı bir alana yoğunlaşacak ve “etnik” bir “Türk” kimliğinin kimi zaman etkili olduğunun söylendiği dış politik alana bu açıdan yani “Türklüğün” vatandaşlığa dayalı tanımı ile bunu aşan tanımları açısından bakacak; bu amaçla dış politik alanda faaliyet gösteren, adları yukarıda anılmış bulunan, Soğuk Savaş sonrası dönemin getirisi iki resmi kuruluşun faaliyetlerini ele alacaktır. Vurgulamak gerekirse, bu inceleme bütünlüklü bir Türk dış politikası incelemesi değil, anılan iki kuruluş bünyesinde Türkiye’nin kimi dış unsurlara (devletlere ve topluluklara) yönelik politikalarının bir analizi olacaktır. Resmi düzeydeki “Türk” kavrayışına odaklanacak olan bu çalışmanın temel tezi ise, bu kavrayışın salt hukuki-siyasi, vatandaşlığa dayalı değil, bununla birlikte kimi ilksel bağlarla sıkı ilişkili olduğu olacaktır.

“Türk” unvanının vatandaşlık bağına dayalı kavranışı ile bunu aşan kavranışları, “etnik milliyetçilik” – “sivil milliyetçilik” ayrımı çerçevesinde değerlendirilebilir görünmektedir. Bu ayrımın bir sonraki bölümde ele alınacak olan sorunları göz ardı edilirse, vatandaşlık bağına dayalı tanımın “sivil”, bu tanımdan farklı olarak kimi “ilksel bağlılıklar” a dayalı tanımın ise “etnik” bir milliyetçiliğe işaret ettiğini söylemek mümkündür. Bu bakımdan bir sonraki bölüm bu ayrımın değerlendirilmesi (böyle bir bölümü zorunlu kılan, “etnik milliyetçilik” – “sivil milliyetçilik” ayrımının sorunlu yönlerinin varlığıdır) ve bunun sonucunda, resmi milliyetçiliği değerlendirecek bir çerçeve edinme çabasına ayrılacaktır. Bu ayrımın Türkiye’nin özgün şartlarına uygun bir tercümesi ise, resmi düzeyde “vatandaş Türk” ile “gerçek Türk” arasında yapılan ayrımdır⁵³. “Vatandaş Türk”, adından da anlaşılacağı üzere, vatandaşlık bağıyla edinilen, hukuki-siyasi bir unvandır. Bu unvanı elde etme şartı, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası’nın 66. maddesiyle belirlenmiştir. Maddede, “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür” denilmektedir⁵⁴. “Gerçek Türk” ise daha karmaşık bir nitelemedir. Ancak temelde, vatandaşlığa dayalı tanımdan farklı olarak, varsayılan bir kan bağı, ortak köken, ortak din, ortak

⁵³ “Vatandaş Türkler” ile “gerçek Türkler” terimlerini Mesut Yeğen kullanmaktadır. Bkz. Yeğen, “Yurttaşlık ve Türklük”, 212.

⁵⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Md. 66.

dil vb. gibi kimi “ilksel bağılıklar” temelinde tanımlanan bir kategori olduğu söylenebilir.

Burada bir parantez açıp, ilksel bağılıklar (primordial attachments)’ın akademik ve sözlük anlamları üzerine bazı açıklamalarda bulunmak yararlı olacaktır. Terimin sosyal bilimler alanında kullanıldığı, sıkça atıf yapılan çalışmalardan biri Clifford Geertz’in çalışmasıdır. Geertz primordial bağılıkları, Özkırmılı’nın çevirisi ile, şöyle tanımlamaktadır: “İlk olma niteliği taşıyan bağılıktan kastedilen toplumsal yaşamın ‘verili’ –ya da, daha doğrusu, kültür de kaçınılmaz olarak bu tür konulara bulaştığından, *verili oldukları varsayılan bağılıklardır*”⁵⁵. Geertz devamında, bu bağılıkların temel olarak yakın temas ve akrabalık ilişkilerinden ancak bunların ötesinde belirli bir dinsel toplulukta doğmaktan, belirli bir dil ya da bir dilin diyalektini konuşmaktan ve belirli toplumsal pratikleri uygulamaktan kaynaklandığını belirtmektedir⁵⁶.

Jack D. Eller ve Reed M. Coughlan ise, bu açıklamaların ilksel bağılıkları kadim nitelikleri varmış ve toplumsal ilişkilerden bağımsızlarmış gibi tarif ettiğini belirtmekte ve bu tariftan anladıklarını özetle şöyle açıklamaktadırlar⁵⁷:

“[...] birincil bağılıklar, her şeyden önce var olan, hiçbir şeyden türemeyen, toplumsal ilişkilerden bağımsız duygu ve heyecanlardır; çözümlenemezler ama çok güçlü ve bağlayıcıdır”.

Ancak Özkırmılı bu eleştirilere karşı çıkmaktadır⁵⁸:

“Geertz hiçbir çalışmasında bu sayılan öğelerin, yani dil, din ve kan bağının ilk olma niteliği taşıdığını, örneğin her şeyden önce geldiğini, hiçbir şeyden türemediğini, anlatılamaz-açıklanamaz bir yapıya sahip olduğunu iddia etmez. Bu özellikleri söz konusu öğelere atfedenler toplulukları oluşturan bireylerdir. Başka bir deyişle, bağılılık duyulan öğeler ilk olma niteliği taşımaz; bağılılık duyanlar onların böyle olduğunu ‘sanır’. Geertz bireylerin inançlarından, algılamalarından söz eder, öğelerden değil”.

İlksel bağılıklar bireyler üzerinde güçlü etkide bulunabilirler, bu güç sayesinde kişi komşusu, akrabası veya dindaşına bağlıdır⁵⁹. Öte yandan ilksel bağlar sadece kişisel düzeyde etkide bulunmaz. Geertz “sivil politika geleneklerinin zayıf olduğu” modernleşen toplumlarda bu bağılıklara dayalı siyasi birimlerin ortaya çıkabildiğini belirtmektedir. Geertz’in asıl üzerinde durduğu konu ise, ilksel bağılıklarla

⁵⁵ Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları...*, 92 (vurgu yazarın).

⁵⁶ Clifford Geertz, “The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States”, *Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa*, ed. Clifford Geertz (New York: Macmillan, 1963): 109.

⁵⁷ Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları...*, 92.

⁵⁸ *age*, 92.

⁵⁹ Geertz, *age*, 109.

temellenen siyasi muhalefetin ulusal bağıllığı tehdit etme kapasitesidir⁶⁰. Anthony D. Smith ve John Hutchinson ise Geertz'in bu yaklaşımından söz ederken bu ülkelerdeki milliyetçiliğin birbirine zıt iki bileşeni bulunduğunu, bunların ilksel bağıllıklara dayalı etnik bileşen ve modern devlete vatandaşlık arzusuna dayalı sivil bileşen olduğunu yazmaktadırlar⁶¹.

Sonuç olarak, bu çalışmada da ilksel bağıllıklar doğal ve değişmez bağlar olarak değerlendirilmeyecektir. Yalnızca vatandaşlık bağıyla temellenen bir ulus kavrayışına zıt olarak "Türk" kimliğine kimi doğal olduğu düşünülen bileşenleri iliştiren, "Türklüğü" din, dil, soy/kan bağı, gelenekler vs. gibi unsurlara dayalı olarak kavrayan yaklaşımlar ilksel bağıllıklar temelli tanımlar olarak değerlendirilecektir⁶². Böylelikle vatandaşlığı ve buna karşıt olarak ilksel bağıllıkları resmi milliyetçiliğin "Türklük" kavrayışını tespit etmede kullanılacak ölçütler olarak belirlemek mümkün görünmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi bu iki ölçüt, "vatandaş Türk" ile "gerçek Türk" arasındaki ayrımın varlığını tespit etmeye yarayacaktır. Ölçütlerin tespiti ile ilgili daha ayrıntılı bir araştırma ikinci bölümde yer almaktadır.

Burada dönemleştirme ile ilgili bir açıklama ihtiyacı doğmuş gözükmektedir. *Ulusal kimliğin resmi düzeydeki kavranışı konusunda*, Soğuk Savaş sonrası dönemin önceki dönem(ler)den ayrılarak değerlendirilmesini sağlayacak nitelikleri var mıdır? Eğer varsa, bu nitelikler nelerdir?⁶³ Soğuk Savaş sonrasının yenilikleri ve bunun "Türklüğün" kavranışına yönelik etkileri yukarıda kısaca ele alınmış ve "Soğuk Savaş Sonrası Toplu Durum ve Türk Dış Politikası" bölümünde ele alınmaya

⁶⁰ age, 110-111.

⁶¹ John Hutchinson, Anthony D. Smith, "The Question of Definition: Introduction", *Nationalism*, ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith (Oxford: Oxford University, 1994): 15.

⁶² "Primordial" sözcüğünün Türkçe karşılığı Nilüfer Narlı tarafından "ilksel" olarak verilmektedir. Bkz. Nilüfer Narlı, "İlksel Bağlar, Hemşehrilik, Gettolaşma", 31 Aralık 2002, <http://www.bianet.org/bianet/kategori/toplum/8376/ilksel-baglar-hemsehrilik-gettolasma> [23.12.2008]. "İlksel" sözcüğü örneğin Türk Dil Kurumu'nun web tabanlı ya da basılı sözlüklerinde yer almamaktadır. Ancak *Ötüken Türkçe Sözlük* ya da Dil Derneği'nin *Türkçe Sözlük*'ünde şöyle karşılık bulmaktadır: "Bir şeyin ilk durumuyla, ilk biçimiyle ilgili olan" (*Türkçe Sözlük*, 2. bs. (Ankara: Dil Derneği, 2005), 935); 1- "Bir şeyin ilk durumuna ait olan; zaman açısından en eski olan"; 2- "Bir şeyin ilk şekline yakın durumda olan; iptidai" (*Ötüken Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötüken, 2007), 2148). Böylece sözcüğün karşılıklarının, "primordial" sözcüğünün İngilizce karşılıklarına yakın olduğu görülmektedir: 1a- "Başlangıçta veya başlangıçtan beri var olan"; 1b- "Bir birey ya da yapının gelişimindeki en erken biçimi"; 2- "Temel ya da başlıca" (*The Penguin Dictionary* (London: Penguin, 2004), 1106-1107). "Başlangıçta veya başlangıçtan beri var olan"; 2- "Kökünü oluşturan, temel" (*Collins Concise Dictionary*, 3. bs. (Glasgow: HarperCollins, 1995), 1062).

⁶³ "Ulusal kimliğin resmi düzeydeki kavranışı konusunda" denildi, çünkü uluslararası ilişkiler alanında ve dış politika incelemelerinde "Soğuk Savaş sonrası" zaten bir "dönem" olarak ele alınmaktadır.

çalışılacaksa da burada yine kısa bir açıklama yapmak mümkündür⁶⁴: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin siyasi varlığının son bulmasıyla, sıkça türlü “bağlarımız” olduğu söylenen ve bu bağlara atfen kamuoyunda, kimi akademik çalışmalarda ve resmi düzeyde “Türk Cumhuriyetleri” olarak adlandırılan yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Dahası, SSCB ve Yugoslavya Federasyonu’nun dağılması ve eski Doğu Bloğu ülkelerindeki rejim değişiklikleri, bu rejimler altında yaşayan ve bugün kimilerinin kendi özerk yönetimleri bulunan, yine kimi “bağlarımız” olduğu sıkça söylenen, özellikle resmi düzeyde “Türk Toplulukları” olarak adlandırılan topluluklarla, Türkiye’nin ilişki kurmasını kolaylaştırmıştır. İşte, mevcut çalışmanın amaçları bağlamında, Soğuk Savaş sonrası dönemin önceki dönemlerden ayrılarak ele alınmasını sağlayan en belirgin farkı, resmi milliyetçiliğin “Türklük” kavrayışının ulusal sınırların *biraz daha* ötesine doğru genişlemesini mümkün kılacak siyasi değişimin bu dönemle birlikte ortaya çıkması; dünyaya yeni bağımsız devletleri ve değişen rejimleri “armağan” etmesidir. Bu harita hala yürürlüktedir ve “Soğuk Savaş sonrası dönem”, Soğuk Savaş’ın bitiminden bugüne kadarki süreci kapsamaktadır. “Biraz daha” denildi, çünkü “Türklüğün” ulusal sınırların ötesine doğru genişletilmesi, sadece Soğuk Savaş sonrası bir olgusu değildir. Daha öncesinde de, gayriresmi milliyetçilikler bir kenara, resmi düzeyde “Bulgaristan Türkleri”nin ve “Batı Trakya Türkleri”nin sıkça bu adlandırmalarla “Türk” olarak anıldıkları ve “soydaşlarımız” olarak nitelendikleri bilinmektedir. Ancak tekrarlamak gerekirse, Soğuk Savaş sonrası yenilikleri, resmi düzeydeki “Türklük” kurgusunun genişlemesini mümkün kılan siyasi koşulları sağlamıştır; öyle ki, devletin en tepe noktalarında dahi “Türk Cumhuriyetleri”nden, “Türk Toplulukları”ndan ve bu bileşenlerden mürekkep “Türk Dünyası”ndan söz edilmesi mümkün olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası yeniliklerden ve bunun “Türk” kimliğinin sınırlarına etkilerinden söz etmişken, bu çalışmada ele alınacak olan, Soğuk Savaş sonrası

⁶⁴ Burada Eric Jan Zürcher’in “dönemleme” konusundaki açıklamaları göz önüne alınmıştır. Zürcher şöyle diyor: “Dönemlemenin geçerli bir araç olabilmesi için, iki ayrı talebi karşılıyor olması gerekir. Birincisi, açıklayıcı değeri olmalıdır. Karşılaştırmalar gibi, dönemlemeler de genel olarak sınırsız sayıdadır, ama bunlar ancak, olayların akışını önemli gelişmeler görünür hale gelecek şekilde bölümlere ayırmamıza olanak sağladıkları takdirde bir iş görmüş olurlar. İkincisi, dönemleme, tanımlanmakta olan dönemin gerçek gelişmelerini yansıtmalıdır. Dönemleme hepten bir tümevarım süreci olamaz. Bu da, tarihçinin dönemlemesine esas almayı gerektirecek kadar önemli bulduğu gelişmelerin, ya da başka deyişle, olayların büyük yığını arasında tarihçinin ‘tarihsel olaylar’ olarak seçtiklerinin, birer *doğru* olarak varsayılması demektir”. Bkz. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, 9. bs. (İstanbul: İletişim, 2000), 11-12 (vurgu yazarın).

ürünü iki kuruluşun neden araştırma alanı olarak seçildiğinden söz etmek yerinde olacaktır. Yukarıda belirtildiği gibi ulusal kimliğin vatandaşlığa dayalı tanımına örnek olarak sıkça 1982 Anayasası'nın 66. maddesi gösterilmektedir. Bu tanıma aykırı yaklaşımlar ise resmi algının görülebileceği çeşitli yüzeylerin incelenmesiyle ortaya konmaktadır. Bu çerçevede, burada başlangıçta güdüleyici olan, resmi düzeyde "Türk"ün bu vatandaşlığa dayalı tanımdan farklı bir şekilde kavrandığı yönündeki kimi gözlemler oldu. Bu konu üzerine düşünürken karşılaşılan iki kuruluş ise bu bakımdan dikkat çekiciydiler. Gerçekten de anılan iki kuruluş "Türklük" kavramıyla yoğun ilişkili olan faaliyetleri sebebiyle, resmi algının "Türklüğü" kavrayışı hakkında zengin veriler sunmaktadırlar. İlerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak bahsedileceği gibi anılan kuruluşlar "Türk dünyası" odaklı faaliyetler yürütmekte, öncelikle "Türk" olarak adlandırılan çeşitli ülke ve topluluklarla ilişkilere yoğunlaşmaktadırlar. Kısacası anılan kuruluşları incelemeye değer kılan, faaliyetlerinin resmi "Türklük" kavrayışı ve onun vatandaşlık bağıyla çelişen bileşenleri hakkında önemli verileri sunmalarıdır.

Bunun yanında, Fuat Dündar'ın belirttiği gibi, bir milliyetçiliği anlamada sadece resmi söylemi yansıtan resmi ve gayriresmi metinlere odaklanmak eksik bir çaba olacaktır. Bu bakımdan milliyetçiliğin "eyleme geçtiği ana odaklanmalı, icrası sırasındaki metinlere dikkat edilmelidir"⁶⁵. Anılan kuruluşların resmi milliyetçiliğin "Türk" tanımını kavramadaki önemleri, resmi söylemden yola çıkarak yapılacak bir araştırmadan daha açıklayıcı olarak, milliyetçiliğin eyleme geçtiği an hakkında üstelik sadece metinsel düzeyde değil, çok sayıda uygulamanın da veri olarak alınmasını sağlıyor oluşlarıdır.

1.3. Vatandaşlık, Milliyetçilik ve Dış Politika

Bu çalışma bünyesinde üç konu başlığı birbirleriyle etkileşim halinde yer bulmaktadır; bunlar milliyetçilik, vatandaşlık ve dış politikadır. Bu kısımda, anılan kategorilerin nasıl olup da ulusal kimliğin resmi düzeydeki kavranışını konu edinen bir çalışmada bir araya gelebildikleri hakkında tartışılacaktır.

Mevcut çalışmanın temel ilgi alanı milliyetçilik, daha özeldiyse resmi milliyetçiliktir. Bu çalışmada resmi kurumların ulusal kimlik kavrayışı mercek altına

⁶⁵ Dündar, age, 441.

alınacak; böylece, Türkiye’de resmi milliyetçiliğin karakterine ilişkin tespitler yapılmaya çalışılacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda ulusal kimlik vatandaşlıkla eşitlenmiştir. Bu bakımdan, ulusal kimliğin resmi tanımı üzerine düşünmek, resmi vatandaşlık algısı üzerine de düşünmek anlamına gelecektir⁶⁶. Dış politikanın bu çalışmayla ilişkisi ise resmi milliyetçiliğin “Türklük” kavrayışını dış politikaya yönelik iki kuruluşun faaliyetlerine bakarak çözümlemek olacaktır.

Bu üç kategori arasında mevcut çalışmadan bağımsız bir kesişme, daha doğrusu bir benzerlik daha vardır. Bu benzerlik, her üç kategorinin de “iç” ile “dış”ı ve bu bağlamda “biz” ile “onlar”ı - “yabancı”yı birbirinden ayırmasıdır. Milliyetçilikten başlanırsa, tüm milliyetçilikleri birleştiren “milliyetçi söylem”in temel özelliklerinden biri, dünyayı “biz”-“onlar”, “dostlar”-“düşmanlar” gibi ikili kategorilere ayırması; “biz”i “öteki”lere göre tanımlamasıdır⁶⁷. Bu süreçte bir “ulus” ve bu ulus için bir “yurt” tahayyül edilir: “Yurdu ‘bizim’ kılan özel nitelik ülkenin sınırlarına kadar hiçbir eksilme olmaksızın devam eder ve sınırdan kesilir; sınırın öteki yanını belirleyen farklı yabancı özden ayrılır”⁶⁸. Bize kim olduğumuzu söyleyen milliyetçilik, aynı anda bize “yabancı”nın da kim olduğu söylemektedir⁶⁹.

Vatandaşlık kurumu da “iç” ile “dış”ı, vatandaş olanla olmayanı birbirinden ayırmaktadır. Haldun Gülalp’e göre bu, vatandaşlık kavramının veçhelerinden biridir: “Bir toplumsal çevreleme düzeni olarak vatandaşlık, *ulusal bir topluluğun üyesi kimliğiyle* kimin içeride, kimin dışarıda olduğunu belirler”⁷⁰. Vatandaşlık kurumunun bu ayrımı milliyetçilikle koşut gider. “Biz”-“onlar” ayrımının sınırlarının çizilmesinde milliyetçilik ve vatandaşlık ideolojileri birbirlerini tamamlarlar⁷¹. Bu

⁶⁶ Vatandaşlık ile ulus arasındaki bu bağlantı sadece Türkiye’ye özgü değil, tüm ulus-devletlere özgüdür. Bu konuda Rogers Brubaker şöyle diyor: “Ulus-devlet çağında vatandaşlıkla ilgili tartışmalar, uluslukla ilgili tartışmalardır; bir ulus-devlete ait olmanın ne anlama geldiği ve ne anlama gelmesi gerektiğiyle ilgili tartışmalardır bunlar”. Bkz. William Rogers Brubaker, “Fransa ve Almanya’da Göç, Vatandaşlık ve Ulus-Devlet: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Çözümleme”, *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*, haz. Ayşe Kadioğlu, çev. Can Cemgil (İstanbul: Metis, 2008): 56. Vatandaşlık kavramının “ulusal kimlik”le eşleştirilmesinin öyküsünü Fransız İhtilali’nden başlayarak anlatan bir çalışma için bkz. Ayşe Kadioğlu, “Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları”, *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*, haz. Ayşe Kadioğlu, çev. Can Cemgil (İstanbul: Metis, 2008): 22-24.

⁶⁷ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları...*, 284-285.

⁶⁸ Michael Billig, *Banal Milliyetçilik*, çev. Cem Şişkolar (İstanbul: Gelenek, 2002), 90-91.

⁶⁹ *age*, 94.

⁷⁰ Haldun Gülalp, “Giriş: Milliyete Karşı Vatandaşlık”, *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus-Devletin Sorgulanması*, haz. Haldun Gülalp, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Metis, 2007): 13 (vurgu eklendi).

⁷¹ Ayhan Kaya, “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük”, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Ayhan Kaya (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006): 105.

veçhesiyle vatandaşlık, “bireylerin ‘benzerlik’ temelinde aynı ulusal kültüre aidiyetlerini (inclusion) ve/veya ‘farklılık’ temelinde ‘yabancıların’ bu ulusal kültürden dışlanmalarını (exclusion) belirleyen bir kurumdur”⁷². Bu iki kategoriye yani vatandaş olanlara yapılan muamele, vatandaş olmayanlara yapılan muamelelerden farklıdır⁷³.

Adındaki “dış” sıfatının işaret ettiği gibi dış politika da “iç” ile “dış”ı birbirlerinden ayırmaktadır. “Dış politika genelde devletin çıkarlarını savunup korumayı ve onun güvenliğini sağlamayı hedefleyen bir faaliyet olarak bilinir”⁷⁴. Ancak işin diğer yüzünde dış politika, devleti (devlet kimliğini) de üreten bir faaliyettir. Nitekim yerleşik dış politik yaklaşımlara yönelik postmodern eleştirinin bir savı, “dış politikanın devlet kimliğini üreten ve güçlendiren bir işleve sahip olduğu”dur⁷⁵. “Dış politika, dur durak bilmeden, *tanıdık iç* ile *yabancı dış* arasındaki sınırı çizerek, devleti tekrar tekrar yaratır”⁷⁶. David Campbell’e göre, bu kimlik üretim sürecinde “içerisi” ile “dışarı”, “ben” ile “öteki” ve “ulusal” ile “yabancı” birbirlerinden ayrılırlar.⁷⁷ “Biz” ile “öteki”yi birbirinden ayıran, “öteki”yi yabancılaştıran dış politika⁷⁸ bu süreçte “öteki”\“dışarı”nı “hayal eder”. “Aslında öyle olmayan” dışarısının hayal edilmesi ve ötekileştirilmesi yoluyla, dış politikanın hedefi olan “içerisi” “inşa edilir”⁷⁹.

Toparlamak gerekirse, her üç kategorinin de temelde “içerisi” ile “dışarısını”, “ulusal” ile “yabancı”yı ve bununla koşut olarak “biz” ile “onlar”ı birbirinden ayırdığını söylemek mümkündür. Burada “iç”-“dış”, “biz”-“onlar” ayrımının koşutluğunu, Türk dış politikası bağlamında ele bir çalışmadan söz etmek, bu

⁷² age, 98-99.

⁷³ Nergis Canefe, “Kıbrıs Türk Toplumunda Tarihsel Aidiyet ve Vatandaşlık Akti Arasındaki Geçişlilik”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, s. 96 (Bahar 2003): 130 (vurgu eklendi).

⁷⁴ Asa Lundgren, *İstenmeyen Komşu: Türkiye’nin Kürt Politikası*, çev. Necla Ülkü Kuglin (İstanbul: Kitap, 2008), 18.

⁷⁵ Ali Balcı, Kemal İnat, “Dış Politika: ‘Geleneksel’den ‘Post-Modern’e Teorik Perspektifler”, *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet’ten Küreselleşmeye*, ed. Zeynep Dağı (İstanbul: Alfa, 2007): 280.

⁷⁶ Lundgren, age, 18 (vurgular eklendi).

⁷⁷ David Campbell, *Writing Security United States Foreign Policy and the Politics on Identity* (Manchester: Manchester University, 1992), 85’ten aktaran Balcı, İnat, age, 280.

⁷⁸ M. J. Shapiro, *The Politics of Representation: Writing Practices in Biography, Photography and Policy Analysis* (Madison: University of Wisconsin, 1987)’den aktaran Ali Balcı, “Diskors ve Pratik Olarak Dış Politika”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, c. 4, s. 15 (Güz 2007): 75.

⁷⁹ age, 81. Ayrıca bkz. Gökçen T. Alpaya, “‘Türk Dış Politikası’nda Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2002): 157. Alpaya şöyle yazıyor: “Sınırların dışında kalan ötekilerle bizim adımıza kurulan her temas, bizi ‘Biz’ olarak yeniden kimler. Kısacası, milliyetçilik, dış politika kavramına içkindir”.

anlatılanları somutlaştırmak bakımından faydalı olacaktır. Asa Lundgren'e göre Türk dış politikası, ulus inşa etme projesinin yani Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki çok sayıdaki etnik grubun bir ulus olarak bütünleştirilmesi projesinin bir parçasıdır⁸⁰:

“Türk dış politikasının ayırıcı özelliği *Türkiye sınırları içinde* yaşayan ve Türk vatandaşı olarak tanımlanan Türkler ile Türk olmayanlar, yani *Türkiye sınırları dışında* yaşayanlar arasındaki ayrımın mütemadiyen beslenmesi olarak tanımlanabilir”.

Lundgren'e göre bu amaç doğrultusunda, başka ülkelerdeki Türkler ya da Müslümanların kimi sorunları olduğunda, “Türkler (Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları) ile Türk olmayanlar (başka devletlerin vatandaşları) arasındaki ayrımı *bulandırmamak* için Türkiye bu toplulukları desteklemekten *genelde* kaçınmıştır”⁸¹. Öte yandan kimi zaman “etnik akrabalar” “tantanasız” politikalarla desteklenmiş; ancak ağır basan, diğer devletlerin iç işlerine karışmama politikası olmuştur⁸²:

“Bu dış politika içeride türdeş bir ulus yaratma çabalarının bir yansımasıdır. Eğer etnik köken yurt içinde siyasi açıdan ilintili bir etken olarak kabul edilmiyorsa, dış politikada da yol gösteren bir ilke olarak sunulamaz. Dış politika, Türk ulusu ile diğer uluslar arasındaki farkı pekiştirerek ulusun ve devletin bekasına hizmet ettiğine göre, dış politika uygulamalarının içerideki ulus tanımına aykırı olmasına izin verilemez”.

Lundgren aslında Türk ulusal kimliğinin resmi tanımını analiz ederken, resmi söylemin vatandaşlığa dayalı ve etniklikten arınmış bir Türklük iddialarına rağmen, bu kimliğin etnik ve dini unsurlardan azade olmadığını da belirtmektedir⁸³. Ancak yine de analizini, etnikliği siyasi alanda reddettiğini iddia eden resmi söylemin tezleri üzerine, yani vatandaşlığa dayalı, teritoryal ve siyasi bir “Türklük” üzerine kurmaktadır. Böylelikle Türkiye'nin Kuzey Irak'ta bir Kürt yönetimine ya da Irak'ta etnik temelli federal bir yapıya olan itirazını, bu ülkenin resmi ulusal kimlik tanımının etnikliği siyasi alanda reddedişine, bu bağlamda ulus altı kimlikleri tehdit unsuru olarak algılayışına bağlamaktadır⁸⁴. Bu analizin sonucunda ise şunları yazmaktadır⁸⁵:

“Türkiye'nin kuzey Irak'a ilgisi, bir yanda etnik Kürt kimliği, diğer yanda Türk devlet ideolojisinin bir arada sorunlu bir şekilde var olduğu gerçeğinin ışığında anlaşılmalıdır. Irak'ın kuzeyindeki Kürt özyönetimi, Türk devletinin ideolojik temeline, yani *etnik kökenin kamusal ve siyasal alanda önemsiz olduğu üniter ulus devlet fikrine bir meydan okumadır*”.

Milliyetçilik, vatandaşlık ve dış politika kategorilerine içkin bir özellik olarak görülmesine ve Türk ulusal kimliğiyle bağlantılı olarak Türk dış politikasında

⁸⁰ Lundgren, age, 37 (vurgu eklendi).

⁸¹ age, 38 (vurgular eklendi).

⁸² age, 39.

⁸³ age, 10, 36-37.

⁸⁴ age, 44.

⁸⁵ age, 121 (vurgu eklendi).

gözlenmesine rağmen, mevcut çalışmada “iç”-“dış” ayrımının her zaman “biz”-“onlar” ayrımına koşut gitmediği ileri sürülecektir⁸⁶. İlerleyen bölümlerde gösterilmeye çalışılacağı üzere, Türk *dış* politikasına yönelik iki kuruluşun ilgi alanına giren kimi “ulus” dışı devlet ve topluluklar, kendilerinde var olan ya da kendilerine *atfedilen* nitelikleri nedeniyle “Türk” olarak tanımlanmakta, resmi uygulamaların odağında yer almakta ve nihai olarak “biz” kategorisine dâhil edilmektedirler. Ulusal kimliğin tek bir kaynakla ilişkilendirilmesinden doğan bu algı, eşzamanlı olarak kimi “iç” unsurların, kimliklerini besleyen ya da beslediğine *inanılan* kaynakları yok saymakta ve aslında fiili olarak var olan farklılıkları (örneğin Lozan’a dayanarak tanınan azınlıklara ilişkin farklılıkları) tanımayarak *biz* kategorisinin dışında bırakmaktadır. Bu tür bir “Türklük” kavrayışına sahip resmi milliyetçilik, anayasada vatandaşlıkla eşitlenen “ulusal” kimliği “ulus” dışı birimlere doğru genişletmekle “ulusal” kimliğin içeriğini muğlâklaştırmakta; dahası aynı anda, ulusal sınırların dışında “biz”den olanlar, içindeyse “yabancılar” yaratmaktadır. Bu iddiaya dayanak olan veriler ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak ortaya konmaya çalışılacak, iddianın kendisi ise “Sonuç” bölümünde yeniden ele alınacaktır.

Peki, Türkiye’nin “Kuzey Irak” politikaları ile ilgili yukarıda bahsedilen analizi sorunlu kılan, genel olarak “iç”-“dış” ayrımına aykırı edimleri gözden kaçırmaya yol açan nedir? Daha önce de söylendiği gibi bu analiz, resmi ulusal kimlik kavrayışındaki “etnik” bileşenlerin varlığını kabul etmesine rağmen, resmi söylemin iddia ettiği kavrayışa dayanmaktadır. Oysa yine yukarıda belirtildiği gibi Türk ulusal kimliğinin resmi tanımı hem sözel hem de fiili edimlerle görünür olan yapısal “etnik” bileşenler içermektedir. Bu bakımdan, Türkiye’nin kimi *dış* birimlere yönelik politikaları incelenirken bu bileşenler de hesaba katılmalıdır. Böyle bakıldığında, yani ulusal kimliğin resmi tanımındaki etnik/dilsel/soya dayalı unsurlar, Türkiye’nin kimi dış birimlere yaklaşımında layığıyla göz önüne alındığında, Türkiye’nin bu birimlere karşı yaklaşımları daha sağlıklı değerlendirilebilir. Böyle bir analiz olgusal

⁸⁶ Vatandaşlık özelinde “iç” – “dış”, “biz” – “onlar” koşutluğuna aykırı olarak yorumlanabilecek durumlar da vardır. Tanıl Bora, ulusal kimlik gibi vatandaşlığın da salt siyasi bir kategori olmadığını, “milliyete” ve başka “özel kimliklere” bağlı olarak kazanıldığını belirtmekte ve şöyle devam etmektedir: “Vatandaşlık, toplumsal cinsiyete bağlı ve sınıfsal ayrımlarla da ‘esirgenmiş’ bir statüdür. Bu nedenlerle vatandaşlık hakları kısıtlanan gruplar, aynı zamanda ‘milli varlık’tan da dışlanmış, hatta bir tür ‘iç düşman’ şaibesi altında bırakılabilmişlerdir. Örneğin 19. yüzyılda Alman işçi sınıfı resmi söylemde ‘vatansız herifler’ (vaterlandlose Gesellen) olarak adlandırılmışlardır. Bkz. Bora, “İnşa Döneminde Türk Milli Kimliği”, 176 (vurgu eklendi).

olarak gerçekçi temellere dayanır ve çerçeve olarak sadece resmi söylemin çizdiği “Türklükle” yetinmez.

Türkiye’nin kimi dış birimlere yönelik politikalarına bu çerçeveden bakıldığında, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan birimlerle “Türk” üst kimliğine de yaslanarak yaklaşılmasını, böylece bizzat resmi kuruluşlarca içerideki “Türklükle”, dışarıdaki “Türklük” arasındaki ayrımın ortadan kaldırılmasını, “Türklüğün” “ulusal” sınırların dışına genişletilmesini ve “dış”ı “yabancı” yapan ayrımın kısmi olarak belirsizleştirilmesini anlamlandırmak mümkün olacaktır. Tekrarlamak gerekirse, tüm bu politikalar boşlukta yükselmemekte, Türk ulusal kimliğinin resmi tanımında mevcut olan “etnik” bileşenlere ve daha özelde “Türklüğün” köklerini Orta Asya’ya dayandıran inanışla temellenmektedir.

Bu kısımda son olarak, resmi milliyetçilik-dış politika ilişkisine bakılacak, resmi milliyetçiliğin “Türklük” kavrayışının, dış politik alana bakarak nasıl ele alınacağı üzerine tartışılacaktır. Dış politikaya yönelik kuruluşların incelenmesiyle “iç”e dair çağrışımları olan *ulusal* kimlik kavrayışı nasıl değerlendirilebilecektir? “Dış”a bakarak “iç”i nasıl anlayacağız? Buraya kadar anlatılanlar bu konuda bir fikir veriyor olsa da “iç” ile “dış” arasındaki bu bağlantıyı gözlemleme konusunda anahtar vazifesi gören “dış Türkler” kavramından da daha ayrıntılı olarak söz edilmeli.

Burada aslında basit bir denklemden yola çıkılmıştır: Anayasal tanıma bağlı kalındığında, resmi düzeydeki “dış Türk” ifadesinin, yurt dışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını nitelemesi gerektiği açıktır. Ancak ileride görüleceği gibi “dış Türkler”, Türkiye dışında yaşayan ve kimi zaman “soydaş” olarak adlandırılan, başka devletlerin vatandaşlarını niteleyen bir kullanımdır. Bu ise resmi olarak, vatandaşlıkla kazanılan “Türklük”ten ayrı bir “Türklüğün” tanındığını göstermektedir. Açıkça anlaşılan “dış Türk”, başka özellikler üzerinden kurgulanmış bir kimliktir.

Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup kendilerini farklı kimliklere sahip hisseden bireylerin, resmi kabul gören ve vatandaşlık bağını aşan bu “Türklük” kurgusuna dâhil olmaları zor görünmektedir. Bununla birlikte, güncel bir gerçeklik olarak gerek yeni ortaya çıkan sınırlarda gerek daha eskiden çizilmiş sınırlar içerisinde, Türkiye Cumhuriyeti’nin kimi vatandaşlarıyla bazı müşterekleri ve hatta kelimenin gerçek anlamıyla akrabalıkları olan kimi *öbür akrabalar* görmek de

mümkündür. Ancak, bu *öbür akrabalar* resmi düzeyde anılmamakta, bizden sayılmamakta, “soydaş” olarak görülmemektedirler. Kısacası “dış Türkler”, Türkiye dışındaki Türk vatandaşlarını ya da bugün vatandaşlık itibarıyla “Türk” olarak adlandırılan bireylerin Türkiye dışındaki “akrabalarını” değil, sınırları aşan varlığıyla yekpare bir topluluk (ulus, millet) olarak kavranan “Türklüğün” Türkiye teritoryası dışındaki temsilcilerini nitelemektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında, Türkiye’nin kimi dış birimlere yönelik politikalarının ortaya koyduğu “Türklük” kavrayışı ve *öbür akrabalara* karşı tutumun, iç siyasete ilişkin kimi verileri sunabileceği düşünülmektedir. Siyasi birimle ulusal birimi örtüştürmeyi, “etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını” öngören⁸⁷, ulus için bir “yurt” tahayyül eden ve sınırların içini dışarıdaki “yabancı”dan ayırıp ulusu tanımlayan milliyetçilik⁸⁸ neden “dışarıda” kalanlar arasında bazı birimleri daha farklı bir yere koymaktadır? Neden bazı topluluklar ortak olan ya da ortak olduğu düşünülen dilsel, tarihsel, kültürel vb. özellikler üzerinden kurulan bir üst kimlik etrafında “biz”den birileri olarak tanımlanırken; diğer yanda *öbür akrabalar* görmezden gelinmektedir?

Bu soruların cevabı, resmi milliyetçiliğin ulusal kimlik kavrayışıyla doğrudan ilişkili gözükmektedir. Dış birimlere yönelik bu ikili ve etnisist politikaların kaynağında resmi milliyetçiliğin ve onun “Türklük” kavrayışının yapısal “etnik” bileşenleri ve “Türklüğü” Orta Asya’dan dünyaya yayılan ve bugünkü konumuna gelmiş bulunan bir organik birim olarak tasarlayan köken miti yatmaktadır. “Türklük” bu şekilde kavrandığında, aynı kökene, tarihe, dile, kültüre vs. sahip olan ya da olduğuna inanılan birimlerin de “Türk” sayılmaları ve doğallıkla “bizden” kabul edilmeleri mümkün olmakta, “biz” bu özellikler etrafında yapılanmakta; aynı anda bu özelliklere sahip olmayan ya da olmadığı düşünülen iç ve dış birimlerin, yine aynı doğallıkla, esamisi okunmamaktadır. Resmi “dış Türkler” politikaları bu noktada iç siyasete ilişkin veriler sunmaktadır; “dış Türkler” politikalarıyla bir kez daha görünür olan tekçi kimlik tasavvuru, bu tasarıya uymayanlara kimi farklı uygulamaları reva görebilmektedir. Bu konu bir sonraki kısımda ele alınacaktır.

⁸⁷ Ernest Gellner’in milliyetçilik tanımı için bkz. Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusculuk*, çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan (İstanbul: İnsan, 1992), 19-20.

⁸⁸ Billig, *age*, 89-91.

1.4. Neden Resmi Milliyetçilik?

Mevcut çalışmada ana amacın resmi milliyetçiliğin “Türklük” kavrayışını incelemek olduğu, böylece bu konudaki literatüre katkı sağlanmanın hedeflendiği belirtilmişti. Ayrıca resmi algıdaki “biz” ve “onlar” kategorileri hakkında tespitlerde bulunulabileceğine de işaret edildi. Daha genel anlamdaysa, dış politika ve milliyetçiliğe içkin bir özellik olan “iç” - “dış” ayrımına koşut bir “biz” - “onlar” ayrımına aykırı edimlerin varlığının gösterilebileceği belirtildi. Ayrıca bugünkü “Türklük” kavrayışının ve “iç” ile “dış” ayrımını muğlâklaştıran bu edimlerin kökeninde, Cumhuriyet’in ilk yıllarının resmi milliyetçiliği ile onun “Türklük” kavrayışı ve köken mitlerinin bulunabileceği belirtildi. Bu kısımda ise resmi milliyetçiliğin araştırma nesnesi olarak seçilmesi hakkında eksik kalan bazı noktaları aydınlatmak, temel olarak “neden resmi milliyetçilik?” sorusuna bir cevap aramak amaçlanmaktadır. Resmi milliyetçiliğe, yukarıdaki imkânları sağlamasının yanında, incelemeye değer kılan önemi veren nedir?

Bu sorunun cevabı, Mesut Yeğen’in “Kürt sorunu”nun inceleme alanı olarak neden devlet söylemini seçtiğini tarif eden açıklaması izlenerek verilmeye çalışılacaktır. Yeğen’e göre “Kürt sorunu”, Türkiye’nin modernleşme süreci içinde oluşmuş bir sorundur. Bu bakımdan, sorunu anlamak için bu modernleşme sürecine bakılmalıdır⁸⁹. Devlet ise hem bu süreci izlemeye uygun bir yüzey hem de bizzat modernleşme sürecinin kurucusu olarak üzerinde çalışmaya uygun bir alandır⁹⁰. Bu açıklama bir yönüyle, mevcut çalışma için de kullanılabilir nedenler sunmaktadır.

Bu çerçevede “neden resmi milliyetçilik?” sorusuna şöyle bir cevap verilebilir: Resmi kuruluşların “Türklük” kavrayışları önemlidir; çünkü birincisi, resmi algı “vatandaş Türk” ile *onu aşan* “gerçek Türk” arasındaki ayrımın izlenebileceği uygun “yüzey”i sağlamaktadır. Bu iddianın dayanağı, Cumhuriyet tarihi boyunca süreklilik gösteren resmi uygulamaların, bu ayrımın en görünür olduğu örneklerden bazılarını sunmalarıdır. İkincisi ve daha önemlisi, resmi kavrayış ve uygulamalar bu ayrımın üreticilerindendir; “vatandaş Türk” ile “gerçek Türk” ayrımı Cumhuriyet tarihi boyunca resmi uygulamalarla tekrar tekrar üretilmiş gözükmemektedir⁹¹. Kısacası

⁸⁹ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu* (İstanbul: İletişim, 1999), 11-16.

⁹⁰ *age*, 17.

⁹¹ Vatandaşların dil, din ve mezhepleri sebebiyle ayrımcı devlet politikalarına maruz kaldığına dair, Cumhuriyet tarihinden kimi örnekler için bkz. Yeğen, “Yurttaşlık ve Türklük”, 207-213; Çağaptay, “Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları...”, 235-236; Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında*

“Türk”ün vatandaşlık bağını aşan ve onu organik bir birim olarak tasarlayan tanımı, bu tanıma uymayanların ayrımcı resmi uygulamalara maruz kalmalarına sebep olduğundan, resmi milliyetçiliğin “Türk” kavrayışını çözümlemek önem kazanmaktadır.

1.5. Çalışmanın Yöntemi, Planı ve Kaynaklar

Çalışmanın ana amacının, sınırlı bir dönemde resmi milliyetçiliğin “Türklük” kavrayışını mercek altına almak olduğu, bu amaçla gözlem yapılacak yüzeyinse dış politik alanda faaliyet gösteren iki kuruluş olduğu belirtilmişti. Bu alana yönelik mevcut inceleme, kuruluşlardan ilkinin (TİKA’nın) kuruluş tarihi olan 1992 yılından başlayıp 2008 yılının sonuna kadarki dönemi ele alacaktır. İncelenen kuruluşlar bünyesinde bu tarihler arasında üretilen açıklama ve metinlerin taraması yapılacak ve kuruluşların uygulamaları mercek altına alınacaktır. Açıklama ve metinler ile uygulamalara ilişkin veriler ise temel olarak şu kaynaklardan elde edilmiştir: TİKA yıllık faaliyet raporları (1997, 1999-2001, 2004, 2005, 2006 ve 2007 yıllarına ait raporlara ulaşılmıştır. Raporların yayımlanmadığı dönemlerle ilgili veriler ise kuruluşun resmi haber bültenleri, günlük gazeteler, süreli yayınlar vb. gibi kuruluşun faaliyetleriyle ilgili bilgi veren kaynaklardan elde edilmiştir), TİKA resmi web sayfası (www.tika.gov.tr), TİKA haber bültenleri (bunlar *Avrasya Dosyası* ve *Avrasya Bülteni*’dir. *Avrasya Dosyası* Ocak 1994 – Temmuz 2002 arasında 156 sayı yayımlanmıştır. Bu sayıların ulaşılamayan ilk on sayı hariç tümü taranmıştır. *Avrasya Bülteni* ise *Avrasya Dosyası*’nın ardılıdır. Ağustos 2002’den beri yayımlanmaktadır ve çalışmanın sınırlandırıldığı 2008 yılı sonuna kadarki tüm sayıları taranmıştır. *Avrasya Bülteni*’nin ilk dört sayısı *Türk Dünyası Bülteni* adıyla çıkmıştır), günlük gazeteler (burada önceden belirlenen bazı olaylara ilişkin tarihlere bakılmış, ayrıca bazı kritik dönemlerle sınırlı taramalar yapılmış, çok sayıda günlük gazetenin ve haber sitesinin internet arşivi arama motorlarında anahtar kelime bazlı aramalar yapılmıştır), süreli yayınlar, TİKA’nın yayımladığı kitaplar, “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı Faaliyet Raporu (bu sadece 1999-2000

Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), 7. bs (İstanbul: İletişim, 2005); Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve “Türkleştirme” Politikaları, 8. bs. (İstanbul: İletişim, 2006); Oran, Türkiye’de Azınlıklar..., 102-107; Akyan Erdemir, Tahire Erman, “Aleviler ve Topluma Eklemlenme Sorunsalı”, Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları, der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, 2. bs. (İstanbul: TESEV, 2006), http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/AH/TURKIYEDECOGUNLUKAZINLIK-3.BASKI2008.pdf [27.01.2009].

yıllarındaki faaliyetleri anlatan iki cilt halinde çıkmıştır), “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı resmi web sayfaları (ilki 2001-2002 arasında yayın yaptığı anlaşılan, şu an aktif olmayan ve archive.org’dan ulaşılmış olan www.turkcumhuriyetleri.gov.tr adresli sitedir. İkincisi ise şu an yayında olan www.devlet.gov.tr’dir), TİKA ülke raporları (raporların muhtelif tarihlerde yapılan farklı baskılarından da yararlanılmıştır), TBMM tutanakları (“Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanları’nın konuşmaları ve konu ile ilintili olan soru önergelerine “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanları tarafından verilen cevaplar değerlendirilmiştir), “Türk Kurultayları” tutanak metinleri (ilgili bakan ve bürokratların konuşmaları değerlendirilmiştir), sorumlu bakan ve bürokratların görevleri sırasında yazmış oldukları kitap, makale ile diğer yazılar, kendileriyle yapılmış olan söyleşiler ve çeşitli toplantılarda yapmış oldukları konuşma metinleri.

Çalışmanın bölümleri ise özetle şu içeriktedir: “Giriş” bölümünde çalışmanın amaçları, tezi, önemi, yöntemi, hazırlanışı, gerekli tanımlamalar ile konuyla ilgili tartışmalara yer verilmiştir. İkinci bölümde, resmi milliyetçiliğe yönelik incelemeye bir çerçeve oluşturması amacıyla, milliyetçiliklerin sınıflandırılması ve ulusun kavranış biçimlerine ilişkin modellere ve eleştirilerine değinilmiş; bu tartışmaların ışığında, resmi milliyetçiliğin ulus kavrayışını sınavacak ölçütlerin tespiti yapılmıştır. Üçüncü bölümde, kimi dış birimlerle “Türklük” temelli ilişkileri mümkün kılan ve incelenecek kuruluşların ortaya çıkmasını sağlayan siyasi koşullar değerlendirilmiş, incelenen kuruluşlarla ilgili gerekli bilgiler verilmiştir. Dördüncü ve beşinci bölümlerde, anılan kuruluşlara yönelik asıl inceleme yapılmış, bu konuda ulaşılan veriler sunulmuş ve her bölümün sonunda bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Bunlardan dördüncü bölümde, resmi düzeyde “Türklüğün” sınırlarının nerelere uzandığı ve bileşenlerinin hangi topluluklar olduğu belirlenmişken beşinci bölümdeyse bu sınırların ve bileşenlerin hangi ölçütler gözetilerek belirlendiği araştırılmıştır. Son olarak “Sonuç” bölümünde, çalışmayla ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. ULUSUN ÇEŞİTLİ KAVRANIŞ BİÇİMLERİ: MİLLİYETÇİLİK SINIFLANDIRMALARI, ELEŞTİRİLERİ VE SINAMA ÖLÇÜTLERİ

Ulusal kimliğin resmi düzeydeki kavranışı konusunda, “vatandaş Türk” ile “gerçek Türk” arasında bir ayrım yapılabildiği, bu ayrımın “etnik milliyetçilik” – “sivil milliyetçilik” ayrımı çerçevesinde değerlendirilebileceği önceki bölümde ifade edilmişti. Bu bölümde, bu çerçevenin kullanılabilirliği üzerine tartışılacaktır. Bu amaçla önce, “etnik milliyetçilik” - “sivil milliyetçilik” ayrımı denilebilecek milliyetçilik sınıflandırmaları üzerinde durulacak, ardından sınıflandırmaların eleştirilerine değinilecek ve resmi milliyetçiliğin ulusal kimlik kavrayışını değerlendirmeye yarayacak bir çerçeve belirlenmeye çalışılacaktır.

2.1. Milliyetçilik Sınıflandırmaları

Umut Özkırmılı’ya göre milliyetçilik sınıflandırmaları, milliyetçilik kuramlarının ilgilendiği üç temel sorundan bir diğeridir⁹². Milliyetçiliğin “sistematik olarak” ele alındığı ilk dönemlerden beri, çeşitli milliyetçilik türlerini belirlemeye yönelik sınıflandırma çalışmaları yapılmıştır⁹³. Hatta erken dönem milliyetçilik çalışmaları sadece sınıflandırma sorunuyla ilgilenmişlerdir⁹⁴. Aşağıda görüleceği üzere, önemli sayıda güncel milliyetçilik çalışmasında da farklı milliyetçilik türlerine değinilmekte, kimi tekil milliyetçilikler var olan sınıflandırmalar açısından ele alınmaktadır. Erken dönemden bugüne neredeyse bir asırlık bu uzun dönem boyunca⁹⁵ çeşitli kaygılarla,

⁹² Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları...*, 70, 78. Özkırmılı’ya göre milliyetçilik kuramlarının ilgilendiği üç temel soru, “Millet nedir?, Milliyetçilik nedir?”, “Milletler ve milliyetçilik ne zaman doğmuştur? Milletler ne ölçüde modern oluşumlardır?” ve “Farklı milliyetçilik türleri var mıdır? Varsa, bunlar nelerdir?” şeklindedir. Bkz. *age*, 70.

⁹³ *age*, 60.

⁹⁴ *age*, 78.

⁹⁵ İlk sınıflandırma örneklerinden bazıları şunlardır: Friedrich Meinecke, bir milliyetçilik sınıflandırması yapmamışsa da, kendinden sonraki yazarların sıklıkla üzerinde durduğu iki farklı tür ulus anlayışından 1907 tarihli çalışmasında söz etmiştir. Max Sylvius Handman, 1921 tarihli çalışmasında dört farklı tip ortaya koymuş; Umut Özkırmılı’nın “milliyetçi ideoloji türlerini belirlemeye çalışan ilk araştırmacı” olarak nitelediği Carlton J. H. Hayes ise 1931 tarihli çalışmasında altı tür milliyetçilik tespit etmiştir. Bu çalışmalar için bkz. Friedrich Meinecke, *Cosmopolitanism and the National State*, çev. Robert B. Kimber (New Jersey: Princeton University, 1970); Max Sylvius Handman, “The Sentiment of Nationalism”, *Political Science Quarterly*, c. 36, s. 1 (March 1921): 104-121; Carlton J. H. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism*, 5. bs. (New

farklı disiplinler içerisinde ve farklı metotlar kullanılarak çok sayıda sınıflandırma çalışması yapılmış, sonuçta birçok milliyetçilik türü ortaya konmuştur.

Mevcut çalışmanın bu bölümünde, çeşitlilik arz eden milliyetçilik sınıflandırmalarının sadece bir kısmı değerlendirmeye alınacaktır. Bu sınırlamanın iki sebebi vardır: Birincisi ve sınırlama düşüncesinin zorunlu sebebi, milliyetçilik sınıflandırmalarının sayısı ve çeşitliliğinin mevcut çalışmanın kapsamını aşacak hacimde oluşudur. İkincisi ve sınırlama düşüncesinin asıl sebebi, bu uzun dönem boyunca yapılan sınıflandırmaların bazıları mevcut çalışmanın amaçlarıyla ilgili görünmemektedir.

Hatırlatmak gerekirse, mevcut çalışmanın milliyetçilik sınıflandırmalarını ele almadaki amacı, Türkiye’de belirli bir dönemdeki resmi milliyetçiliğin ulus kavrayışını ve bu kavrayışa ilişkin uygulamaları tartışmak yolunda, öncelikle bu milliyetçiliği sınavacak bir çerçeve edinmektir. Bu sebeple ele alınacak milliyetçilik sınıflandırmaları, “ulus” kavrayış biçimleri ve uygulamaları üzerinden yapılan sınıflandırmalar olacaktır. Değerlendirme dışı tutulacak sınıflandırmalar ise çoğunlukla, belli bir dönemde milliyetçiliğin aldığı biçimler ya da milliyetçiliğin “evrimi” üzerinde duran “kronolojik”⁹⁶ sınıflandırmalardır.

Kronolojik sınıflandırmalar farklı milliyetçiliklere değinirken elbette ulusun farklı kavranış biçimlerini de ele almaktadırlar ancak belirli bir dönemdeki milliyetçiliği (örneğin Soğuk Savaş sonrası Türkiye’deki resmi milliyetçiliği) değerlendirecek birer model ortaya koymaktan ziyade, bir dönemin kendine özgü şartları içerisindeki milliyetçiliğin ulus kavrayışına, ilgi ve etki alanına, karakteristiklerine ve niteliklerine, ancak özellikle “evrimine” değinmektedirler.

Milliyetçilik sınıflandırmalarının ve sınıflandırmalara yönelik eleştirilerin ele alınacağı bu bölümün sınırları dışında kalacak çalışmalar, sadece kronolojik sınıflandırmalar değildir. Türlü koşullarda ve belli bir tarih aralığında ortaya çıkmış

York: Macmillan, 1955). Ayrıca, erken dönem milliyetçilik sınıflandırmalarına değinen bir çalışma için bkz. Louis L. Snyder, *The Meaning of Nationalism* (New York: Greenwood, 1968). Snyder ilk baskısı 1954 tarihinde yapılan çalışmada, bu tarihe kadar yapılmış, farklı disiplinlere ait, akademik-akademik olmayan çok sayıda sınıflandırmaya değinmektedir (Snyder’in söz ettiği bir sınıflandırma çalışması, yazarının şöhreti bakımından ilginçlik taşımaktadır. George Orwell’e ait bu sınıflandırma yazarın ilk baskısı 1945 tarihinde yapılan, *Notes on Nationalism* adlı makalesinde yer almaktadır).

⁹⁶ Bu tür sınıflandırmalara atıfla “kronolojik” terimini Jack Snyder, Anthony D. Smith ve Umut Özkırımlı kullanmaktadır. Bkz. age, 114; Anthony D. Smith, “Nationalism and the Historians”, *International Journal of Comparative Sociology*, c. 33, s. 1-2 (1992): 66; Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları...*, 61. Snyder’e göre tarihçiler kronolojik bir sınıflandırma yapmaya eğilimli olup, belirledikleri her dönemin birbirinden ayrı, kendine has karakterlerine vurgu yapmaktadırlar.

olan tekil milliyetçilikleri ve/veya milliyetçiliğin belirli bir dönemdeki “küresel” durumunu değerlendiren sınıflandırmalar⁹⁷; milliyetçilikleri kimi özgün amaçlarına ve/veya karşı oldukları siyasi birimlere göre sınıflandıran çalışmalar (örneğin kültürel unsurlara dayalı bir devlet kurmak isteyen “kültürel” milliyetçilikler, sömürgeci güçlere karşı bir devlet kurmayı amaçlayan hareketler ya da var olan sınırlara karşı benzer kültürel grupları bir araya getirmeyi amaçlayan “Pan” milliyetçilikler şeklinde yapılan sınıflandırmalar)⁹⁸ ve milliyetçiliklerin farklı koşullarda ortaya çıkmış olmaktan dolayı farklı niteliklere sahip olduğunu belirten ve onları bu niteliklerine göre sınıflandıran çalışmalar⁹⁹ da değerlendirme dışında kalacaktır. Tekrarlamak gerekirse, bu çalışmaların değerlendirme dışında bırakılmasının sebebi, sınıflandırmaları ulusun kavranışında görünen farklılıklar temelinde oluşturmamış olmalarıdır.

Burada bir parantez açıp Baskın Oran’ın, özellikle Carlton J. H. Hayes’in beşli ayrımını hedef alarak getirdiği eleştirilere yer vermek yararlı olacaktır. Oran’a göre, ülkenin farklı sosyo-ekonomik ortamına göre farklı şekiller almış milliyetçilikler, bu farklılıklar üzerinden tanımlandığı zaman, tanıma dâhil olabilecek diğer birçok faktör dışarıda bırakılmaktadır¹⁰⁰:

“[B]ir Milliyetçiliğin yüzeydeki ve belli bir tarihteki niteliği gözönünde tutularak yapılan sınıflandırmalar nedene değil sonuca, Milliyetçiliğin filmine değil fotoğrafına önem verdiği için açıklayıcı olmaktan uzaktır. ‘İnsancıl’ Milliyetçilik, ‘Totaliter’ Milliyetçilik, ‘Kültürel’ Milliyetçilik, ‘Entegral’ Milliyetçilik gibi terimler bu kavramı ancak daha fazla karanlığa itmeye yaramaktadır. Çünkü, bir ülkedeki Milliyetçilik akımı, o ülkenin sosyo-ekonomik gereksinmelerine uyarak zaman içinde nitelik değiştirebilmektedir. Liberalken totaliter olabilmektedir. Bu kavram böyle ele alınırsa, sanki bir ülkedeki Milliyetçilik bağımsız bir değişkenmiş gibi bir izlenim doğabilecektir. Oysa, tamamen bağımlı bir değişkendir, üstelik ‘liberallik’ veya ‘totaliterlik’ bir Milliyetçiliğin nitelikleri olduğu halde, ‘kültürel’ veya ‘ekonomik’ sıfatları bir Milliyetçiliğin etkili olduğu alanları göstermektedir. Diğer bir deyişle, elmalarla armutlar bir arada toplanmak istenmektedir”.

O halde resmi milliyetçiliği incelerken, daha kapsayıcı bazı modellere ihtiyaç olacaktır. Daha yaygın bir kullanıma sahip olduğu anlaşılan bu kapsayıcı modellerin değerlendirilmesi bir sonraki kısımdan itibaren yapılacaktır. Çalışmanın amaçları

⁹⁷ Bu tür bir sınıflandırma için bkz. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism*.

⁹⁸ Örnek olarak bkz. Peter Worsley, *The Third World*, 4. bs. (London: Weidenfeld and Nicolson, 1973), 69. Amaçlara göre yapılan bir başka sınıflandırma için bkz. Kenneth Minogue, *Nationalism* (London: Batsford, 1967), 12-16. Milliyetçilikleri karşı oldukları siyasi birimlere göre sınıflandıran bir çalışma için bkz. Breuilly, *age*, 11-12.

⁹⁹ Örnek olarak bkz. John Plamenatz, “Two Types of Nationalism”, *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*, ed. E. Kamenka (London: Edward Arnold, 1976): 23-36; Gellner, *age*, Bölüm 7; Peter Alter, *Nationalism*, 2. bs. (London: Edward Arnold, 1994), 19-27.

¹⁰⁰ Baskın Oran, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1977), 4-6.

gereği, hangi tür sınıflandırmaların ele alınıp hangilerinin tartışma dışında tutulacağı belirlendikten sonra, ulusun kavranış biçimlerine dayalı sınıflandırmalara ve sınıflandırmaların eleştirilerine değinilebilir.

2.1.1. İki Temel Tip

Milliyetçiliklerin sınıflandırılması konusuna değinen ve çeşitli sınıflandırmaları ele alan çalışmalarda incelenen en erken tarihli sınıflandırma, Friedrich Meinecke'nin, basım yılı 1907 olan, *Weltbürgertum und Nationalstaat* ("Dünya Vatandaşlığı ve Ulusal Devlet") adlı eserinde yer almaktadır¹⁰¹. Bu çalışmasında Meinecke, iki farklı ulus türü ortaya koyarak, kültürel ulus (Kulturnation) – siyasi ulus (Staatsnation) ikili ayrımına gitmektedir. Kültürel uluslar, öncelikle kültürel mirasa, siyasi uluslar ise ortak bir siyasi tarihe ve siyasi kurumlara dayanmaktadır. Meinecke bu ayrımı yaptıktan sonra, her iki türün de birbiriyle iç içe geçebileceğini belirtmektedir; örneğin İsviçre gibi siyasi bir ulus içerisinde birbirinden farklı kültürel uluslar bulunmakta, Alman ulusu ise birçok siyasi ulusun içerisinde varlığını sürdürmektedir¹⁰².

Meinecke'nin bu ayrımı, ulusa ilişkin iki farklı kavrayışı ifade etmesi açısından önemlidir. Buna göre, İsviçre devleti sınırları içerisinde yaşayan halk (yani türlü kültürel uluslar), kültürel özellikleri açısından bir birlik teşkil etmemekte ancak ortak bir siyasi birimin içerisinde yaşamaları itibarıyla "ulus"u meydana getirmektedirler. "Almanlar" ise aksine, birkaç siyasi birim içerisine dağılmış olsalar da, paylaştıkları ortak kültürel miras sebebiyle "Alman ulusu"durlar¹⁰³.

¹⁰¹ Meinecke'nin sınıflandırmasına değinen kimi çalışmalar için bkz. Erözden, *age*, 31-32; Tim Nieguth, "Beyond Dichotomy: Concepts of the Nation and the Distribution of Membership", *Nations and Nationalism*, c. 5, s. 2 (1999): 163; Stephen Shulman, "Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism", *Comparative Political Studies*, c. 35, s. 5 (2002): 554; Andre Liebich, "Searching for the Perfect Nation: The Itinerary of Hans Kohn (1891-1971)", *Nations and Nationalism*, c. 12, s. 4 (2006): 590; Özkırımlı, *Milliyetçilik ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, 17. Eserin adının "Dünya Vatandaşlığı ve Ulusal Devlet" şeklindeki çevirisi Erözden'in çalışmasından alınmıştır. Bkz. Erözden, *age*, 31.

¹⁰² Meinecke, *age*, 10-11 (bu çalışmada, *Weltbürgertum und Nationalstaat*'ın 1970 tarihli İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır).

¹⁰³ Meinecke, "kültürel" ve "siyasi" terimlerini kullanarak iki farklı ulus türüne işaret etmektedir. "Kültürel" ve "siyasi" terimleri kullanılarak yapılan bir başka ayrım ise bir milliyetçilik sınıflandırmasıdır. Bu sınıflandırma, milliyetçilikleri ilgilendikleri alana göre sınıflandıran "kültürel milliyetçilik" – "siyasi milliyetçilik" ayrımıdır. Buna göre birincisi, ulusun kültürel farklılığına vurgu yapan ve bu farklılıkların korunması ve geliştirilmesini talep eden milliyetçiliklerdir. İkincisi ise "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" ilkesinden yola çıkarak siyasi özerkliği ya da bağımsızlığı talep ederler. Bu tür ayrım için bkz. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism*, 10; Carlton J. C. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya (İstanbul: İz, 1995), 19; Hans Kohn,

Üzerine çokça tartışma yapılan bir milliyetçilik sınıflandırmasıysa, Hans Kohn'un Doğu milliyetçiliği – Batı milliyetçiliği ikili ayrımıdır. Kohn'a göre İngiltere, Fransa, Hollanda ve İsviçre'yi kapsayan “Batı”da milliyetçilik siyasi alanda ortaya çıkmış ve devlet eliyle şekillendirilmiştir. Yine “Batı”ya dâhil edilen ABD’de ise devletin kuruluşu ile milliyetçiliğin ortaya çıkışı kesişmiştir. “Batı” dışında, yani Orta ve Doğu Avrupa ile Asya’daysa milliyetçilik, hem “Batı”dan daha geç ortaya çıkmış hem de daha geri kalmış bir toplumsal ve siyasi gelişmişlik aşamasında yeşermiştir. Ayrıca “Batı”dakinin aksine devlet tarafından geliştirilmemiş, var olan bir devlete karşı çıkarak, politik sınırları etnografik taleplere göre yeniden inşa etmek istemiştir¹⁰⁴.

Kohn her iki kategoriye de ifade buldukları alanlar, taraftarları, ideolojik eğilimleri, kaynakları ve amaçları bakımından tarif etmektedir: Doğu milliyetçiliği ilk olarak kültürel alanda ifade bulmuş, ilk takipçileri âlimler ve şairler olan, Batı’nın liberalizmi ve akılcılığına karşı çıkmış, kendi geçmiş mirasıyla ve duygusal faktörlerce beslenen, otoriter ve biyolojik bir yaklaşımla “kan bağı”, “saf ırk” gibi anlayışlara dayanan bir tür; karşıtı ise kökenlerinde, birey özgürlüğü ve akılcı kozmopolitizm gibi kavramlar bulunan bir türdür¹⁰⁵. Kategorilerin ulus kavrayışlarını ise, iki kategori arasındaki karşıtlığı vurgulayarak, şöyle açıklamaktadır: Batı’da milliyetçilik *sosyal ve siyasi etkenlerin bir ürünü olan milliyete (nationality) dayanmaktadır*. Doğu’da ise kendini böyle temellendirmez ve “*doğal*” *topluluğa* dayanır. İlkinin yasal ve akılcı bir kavramı olan “vatandaşlık”ın yerine ikincisi muğlak bir kavram olan “halk” (folk)’u koyar¹⁰⁶.

Rogers Brubaker da erken tarihli bir çalışmasında, iki farklı tür ulus kavrayışı olduğunu belirttiği Fransız ve Alman geleneklerinden ve bu iki geleneğin şekillendirdiği iki farklı vatandaşlık politikasından söz etmektedir¹⁰⁷. Brubaker’a göre iki ülkenin özgün tarihsel koşulları Fransa’da toprağa bağlı ulus kavrayışını

The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background, 2. bs. (Toronto: Collier-Macmillan, 1969), 4.

¹⁰⁴ *age*, 329.

¹⁰⁵ *age*, 329-331; Hans Kohn, **The Age of Nationalism: The First Era of Global History**, 2. bs. (Greenwood, 1976), 17.

¹⁰⁶ Kohn, **The Idea of Nationalism...**, 331.

¹⁰⁷ Brubaker, “Fransa ve Almanya’da Göç, Vatandaşlık ve Ulus-Devlet...”.

oluşturmuş, ulus kültürel birlik değil siyasi birlik temelinde yükselmiştir; Almanya'da ise özetle, etno-kültürel bir ulus anlayışı ortaya çıkmıştır¹⁰⁸.

Ulusun iki farklı kavranış biçimine, *Blood and Belonging* adlı eserinde Michael Ignatieff de değinmektedir. Ignatieff ayrımını, "sivil" ve "etnik" terimlerini kullanarak yapmaktadır¹⁰⁹. Buna göre sivil milliyetçilik, ırk, renk, mezhep, cinsiyet, dil, etnisite vb. bağlılıkları göz ardı ederek, ulusun siyasi öğretisine bağlı olanları kapsayan bir ulus anlayışına sahiptir. Vatandaşlar eşit haklara sahiptirler. Bu anlayış yurtseverliğe, paylaşılan siyasi değerlere ve pratiklere dayanır. Sivil milliyetçilik, ulusu ortak köklerle değil yasalarla bir arada tutmaya çalışır; ulus üyeliği akılcı bir bağlılıktır¹¹⁰. Ignatieff'e göre etnik milliyetçilik ise, ilkinin tersine bireylerin en derin bağlılıklarının, seçili bağlılıklar değil kalıtsal bağlılıklar olduğunu iddia eder¹¹¹.

Etnik/Doğu milliyetçiliği – sivil/Batı milliyetçiliği ayrımı günümüz milliyetçiliklerini değerlendirmede halen kullanılmaktadır. Stephen Shulman'a göre bu tarihsel kalıplar, SSCB'nin dağılmasından sonra yeni ortaya çıkan devletlerin "Etnik-Doğu" milliyetçiliği kategorisi altında sınıflandırılmasında kullanılmıştır¹¹².

¹⁰⁸ age, 67. Brubaker'ın buradaki temel tezi ise tarif ettiği farklı ulus kavrayışlarının iki ülkenin göçmenler için uyguladığı vatandaşlık politikalarının farklı olmasına sebep olduğudur (age, 70). Bu iki farklı ulus anlayışının ortaya çıkardığı vatandaşlık politikaları Fransa'da etnik kökenlere bakılmaksızın teritoryal ve asimilasyoncu bir anlayışla biçimlenirken, Almanya'da göçmenlerin Alman vatandaşlığına alınmasında güçlüklerle birlikte, "etnik Almanları" vatandaşlığa almada epey cömert davranılmaktaydı (age, 69-70). Brubaker'ın etnik-sivil ayrımına eleştirel yaklaştığı çalışmasıysa, "Milliyetçiliklerin Sınıflandırılması Üzerine Eleştiriler" kısmında yer verilmektedir. Bkz dipnot 142.

¹⁰⁹ "Sivil" – "etnik" ayrımını Kanada'daki milliyetçiliklerin incelenmesinde kullanan bir çalışma için bkz. Raymond Breton, "From Ethnic to Civic Nationalism: English Canada and Quebec", *Ethnic and Racial Studies*, c. 11, s. 1 (January 1988): 85-102. Breton, gerçekte saf sivil ya da etnik milliyetçiliklerin nadir bulunduğunu, ancak bu sınıflandırmanın yararlı olduğunu belirttikten sonra, İngiliz Kanada'sı ve Quebec milliyetçiliklerinin, değişen toplumsal koşullarla birlikte "etnik"ten "sivil"e doğru yöneldiklerini iddia etmektedir.

¹¹⁰ Michael Ignatieff, *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism* (New York: Farrar Straus and Giroux, 1994), 6-7.

¹¹¹ age, 7.

¹¹² Shulman, age, 556-557. Shulman'ın bahsettiği çalışmalar için bkz. Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in Europe* (Cambridge: Cambridge University, 1996); George Schopflin, "Nationalism and Ethnicity in Europe, East and West", *Nationalism and Nationalities in the New Europe*, ed. C. A. Kupchan (Ithaca: Cornell, 1995); George Schopflin, "Nationalism and Ethnic Minorities in Post-Communist Europe", *Europe's New Nationalism*, ed. R. Caplan, J. Ferrer (New York: Oxford University, 1996); Ernest Gellner, "Nationalism in a Vacuum", *Thinking Theoretically About Soviet Nationalities: History and Comparison in the Study of the USSR*, ed. A. J. Motly (New York: Columbia University, 1992); Jack Snyder, "Nationalism and the Crisis of the Post-Soviet State", *Ethnic Conflict and International Security*, ed. M. E. Brown (Princeton: Princeton University, 1993).

2.1.2. Revizyonlar

Görüldüğü gibi, farklı adlandırmalarla da olsa ulusun kavranışındaki *iki temel tipten* ilki ulusu etnokültürel temelli organik bir bütün olarak, ikincisi ise hukuki-siyasi ve teritoryal temelli iradi bir bütün olarak tasarlamaktadır. Bu iki tipe neredeyse aynı özellikleri atfederek bağlı kalan çalışmalar dışında, bu sınıflandırmayı yeniden ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Anthony D. Smith, Kohn'un ayrımının coğrafi yönlerinin sorunlarından söz etmekle birlikte, "milliyetçi ideolojilerin *daha rasyonel* ve *daha organik* türleri arasına koyduğu felsefi ayrım çizgisi, geçerliliğini ve yararlılığını korumaktadır" demektedir¹¹³. Ardından, tek bir milliyetçilikten söz etmenin mümkün olmadığını, her milliyetçiliği ancak kendine özgü durumu içinde anlamının mümkün olduğunu belirtmekte; bununla birlikte, özgün farklılıkların varlığına rağmen, tüm bu farklı örnekleri milliyetçilik olarak adlandırmanın genel bir milliyetçilik fikrini varsaydığını, bu anlamda milliyetçilik kavramına başvurmadan kaçınmanın zor olduğunu yazmaktadır¹¹⁴. Smith'in bu konudaki önerisi ise ortaklıkları ve farklılıklarıyla milliyetçiliği anlamada tipolojilerin üretilbileceğidir¹¹⁵.

Smith bu açıklamaların ardından kendi sınıflandırmasını verir. Önce, "sivil/teritoryal" ve "etnik/jenealojik" olmak üzere iki ulus (kavrayış) modeli ortaya koyan Smith, bu modellere dayanarak bağımsızlık öncesi ve sonrası davranış normları belirler ve böylece dördümlü bir ayrıma ulaşır. Buna göre teritoryal milliyetçilikler bağımsızlık öncesi sivil ve teritoryal bir millet anlayışına sahip olan ve sömürgecileri topraklarından çıkarmayı amaçlayan "Anti-sömürgeci" milliyetçiliklerdir. Bağımsızlık sonrasında da aynı anlayışa sahiptirler ve etnik farklılıklara rağmen teritoryal sınırlar içinde bütünleştirici bir anlayışla milleti oluşturmaya çalışırlar; Smith bu türü "Entegrasyoncu/Bütünleştirici" milliyetçilikler olarak adlandırır. Etnik milliyetçilikler ise etnisite ve soya dayalı bir millet anlayışını benimseyip, bağımsızlık öncesi etnik ayrılıkçılığı gözetirler, bunlar "Ayrılıkçı" ve "Diaspora" milliyetçilikleridir. Bağımsızlık sonrasında ise etnik aidiyetlere göre tanımlanmış olan milletin dışarıdaki üyelerini içeri almaya çabalar, "etnik akrabaları" ve onların yaşadıkları toprakları ilhak etmek veya kültürel ve etnik bakımdan benzer

¹¹³ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim, 1994), 132-133 (vurgu eklendi).

¹¹⁴ *age*, 130.

¹¹⁵ *age*, 131.

etno-millî devletlerin birliğı yoluyla daha geniş bir etno-millî devlet kurmak suretiyle genişlemeyi amaçlarlar. Bunlar, “İrredantist” ve “Pan” milliyetçiliklerdir¹¹⁶.

Görüldüğü gibi Smith’in sınıflandırması iki temel ulus tipine dayanır. Bu iki ulus tipinden “Batılı” ya da “sivil” olanı, “yurt” denilen ve tarihi anlamlarla yüklü olan bir toprak parçasına; ortak bir siyasi birime ve belli ortak değer, gelenekler, sivil ideoloji ve *kültüre* ihtiyaç duyar¹¹⁷. “Batılı olmayan” “etnik” tipi Smith şöyle tarif eder¹¹⁸:

“Ayırdedici özelliğı doğuştan, fitri [yaratılıştan, doğuştan olan] bir topluluk fikrini öne çıkartmasıdır. Batılı millet kavramı bireyin, kendi seçebileceğı belli bir millete ait olması gereğini şart koşarken bu Batılı olmayan ya da etnik kavramlaştırma böyle bir müsamaha göstermiyordu. Kendi topluluğunda kalsa da, başka bir yere göçse de birey kaçınılmaz biçimde, organik olarak içinde doğduğu topluluğun mensubu olarak ve sonsuza dek onunla damgalanmış olarak kalmaktaydı. Başka bir ifadeyle bir millet evvel emir [ilkin] ortak soydan gelen bir topluluktu. Bu etnik modelin de sayısız yüzü vardır. İlki, kesin biçimde, ülkeden çok soyu –ya da varsayılan soyu- öne çıkartmasıdır. Millet, hayali bir ‘üst aile’ olarak görülür ve özellikle Doğu Avrupa ve Orta Doğu ülkelerindeki yerli entellektüellerce [*sic*] çetelesi tutulan soy ve seceresinin [*sic*] kökeniyle gurur duyar. Buradaki mesele, bu düşüncede milletin köklerinin isnat edilen ortak ecdada dek götürülebilmesi ve böylece milletin fertlerinin birbirlerinden ancak dışarıdan gelen ailevi bağlarla farklılaşmış kız ve erkek kardeşler veya en azından kuzenler olmalarıdır”.

Bu tip, “Batılı sivil” tipteki birleştirici olan hukukun yerine “yerli kültür, genellikle de dil ve adet”leri koyar¹¹⁹. Ancak Smith, bu ulus tiplerinin gerçekte saf örnekler olarak var olmadığını da belirtir¹²⁰:

“Millî kimlik ve millet, birbirleriyle ilişkili etnik, kültürel, teritoryal, ekonomik ve yasal-siyasi pek çok unsurdan oluşan karmaşık yapılardır [...] Kavramsal olarak millet, her özgül durumda değişik oranlarda biri sivil ve teritoryal öteki etnik ve jenealojik olan iki boyutu birbirleriyle harmanlamıştır. Millî kimliğı modern yaşam ve siyasada böylesine esnek ve daimi bir güç haline getiren ve kendi özelliğini yitirmeksizin diğer güçlü ideoloji ve hareketlerle etkili birleşimlere girmesini sağlayan tam da bu çok boyutluluğudur”.

James G. Kellas’ın da etnik milliyetçilik – sivil milliyetçilik ayrımını yeniden ele aldığı görülmektedir. Kellas sivil milliyetçiliğe, salt vatandaşlığa dayalı bir tip olarak değil de ortak kültürel temellere dayalı bir tip olarak yaklaşır.

Kellas’a göre etnik milliyetçilik dışlayıcıdır, ortak soya vurgu yapar ve ortak bir etnisiteyi paylaşmayan kişileri ulus üyeliğinden dışlar¹²¹. Daha kapsayıcı bir tür olarak sivil milliyetçilik ise (Kellas “sivil” teriminin bu türü adlandırmada

¹¹⁶ age, 133-134. Smith ayrımının tüketici olmadığını, kimi tekil alt-türleri atladığını ancak milliyetçilikleri karşılaştırma ve “geniş benzer bağlamlar içerisine” koymaya yardımcı olacağını belirtmekte ve bu tipolojinin tekil milliyetçilik örneklerinin biricik özelliklerini inkâr etmediğini de vurgulamaktadır. Bkz. age, 134-135.

¹¹⁷ age, 25-28.

¹¹⁸ age, 28-29.

¹¹⁹ age, 29-30.

¹²⁰ age, 34. Ayrıca bkz. Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu, Hüllya Kendir (Ankara: Dost, 2002), 194.

¹²¹ James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, 2. bs. (London: Macmillan, 1998), 65.

yaygınlıkla kullanıldığını belirtmekle birlikte kendisi bu türü “sosyal milliyetçilik” olarak adlandırmaktadır), paylaşılan bir ulusal kültüre dayanır, ortak soya değil. Buna göre kişilerin etnik bağlılıklarına bakılmaksızın, ulusal kültüre uyum sağlayanlar ulus üyeliğine dâhil edilirler¹²².

Kellas üçüncü bir model olarak, sivil milliyetçiliğin salt yurttaşlığa dayalı kavranışına benzer bir tip üreterek bunu “resmi” veya “devlet” milliyetçiliği olarak adlandırır. Bu tip, etnik ya da kültürel temellere ihtiyaç duymaksızın salt yurtseverlik (patriotism) üzerine temellenmektedir¹²³. Buna göre resmi milliyetçilik, nam-ı diğer devlet milliyetçiliği, etnisiteye, ulusal kimliğe ve kültüre bakmaksızın tüm vatandaşlarını kapsar¹²⁴.

Bu kısımda son olarak Liah Greenfeld’in sınıflandırmasından söz edilebilir. Aslında Greenfeld sınıflandırmasını iki temel tip (milliyetin açık ve iradi olduğu “sivil” tip ile genetik karakteristiklere dayanan “etnik” tip) üzerine inşa eder. Yine de bu sınıflandırmayı “revizyon” olarak adlandırmayı mümkün kılan, belirlediği iki tipin birer model olduğunu gerçekte en çok rastlanan tipin, bu özellikleri bir arada bulunduran tipler olduğunu yazmasıdır¹²⁵.

2.2. Milliyetçiliklerin Sınıflandırılması Üzerine Eleştiriler

Görüldüğü gibi, incelenen sınıflandırmalar iki temel ulus kavrayış tipine göre yapılmakta, bu sınıflandırmalara yönelik tartışma ve revizyonlar da temelde bu iki

¹²² age, 65. Kellas’a göre Amerikan milliyetçiliği bu türe dâhildir.

¹²³ age, 65.

¹²⁴ age, 66. Sivil milliyetçilik kavramlaştırmasına yönelik eleştiriler araştırmacıları, Kellas’ın resmi milliyetçilik modeli gibi, sivil milliyetçilikten farklı bir kavrama yöneltmiştir. Bunlardan biri olan Maurizio Viroli’ye göre “cumhuriyetçi yurtseverlik”, sivil ve etnik milliyetçiliklerden farklı bir kavramdır. Sivil milliyetçilikten farkı, kültürel ve tarihsel olarak tarafsız evrensel siyasal ilkelere değil; yasalara, anayasaya ve tekil bir cumhuriyetin yaşam biçimine bağlı olmasıdır. Etnik milliyetçilikten farkı ise etnisiteyle değil, vatandaşlığın siyasal değerleriyle ilgili olmasıdır. Maurizio Viroli, “On Civic Republicanism: Reply to Xenos and Yack”, *Critical Review*, c. 12, s. 1 (1998): 192.

¹²⁵ Greenfeld’in sınıflandırması için bkz. Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge: Harvard University, 1992), 9-12. Liah Greenfeld 1992 tarihli çalışmasında üç tip milliyetçilikten söz etmektedir. Bu tipolojiye ulaşırken belirlediği ölçütler, egemenlik anlayışı ve ulus kavrayış biçimidir. Önce egemenlik anlayışlarına göre birincisi bireyci/liberter, ikincisi ise kolektivist/otoriter olmak üzere iki tip belirler. Ardından ulus kavrayışlarına göre sivil ve etnik olmak üzere iki tip belirler. Sivil tipte, en azından prensipte, milliyet (nationality) açık ve iradidir. Etnik tip ise genetik karakteristiklere dayanır. Greenfeld bu iki ayrım ölçütünü kullanarak üç milliyetçilik tipine ulaşır: Birinci tip bireyci/liberter-sivil model, ikinci tip kolektivist/otoriter sivil model ve üçüncü tip kolektivist/otoriter-etnik model.

ulus kavrayış tipi etrafında dönmektedir. Etnik ve sivil ulus kavrayış tipleri¹²⁶, milliyetçiliği değerlendirecek uygun modeller gibi görünseler de bu ayrım önemli eleştirilere de uğramıştır. Örneğin revizyonlardan yola çıkarak yapılacak en temel eleştiri, kritik öneme sahip kültürel unsurların hangi türe dâhil edileceğidir. Görüldüğü gibi iki temel tipten sivil olanı genelde salt siyasi bir model olarak kavranmakta, bazı revizyonlar ise ona kültürel unsurları da dâhil etmektedir (örneğin Smith ve Kellas). Ancak bu, “etnik” kavramını salt soy bağına indirgemekte ve böylece “etnik” milliyetçiliğin alanını epey daraltmaktadır. Umut Özkırımlı’nın bu yöndeki eleştirisine aşağıda tekrar değinilecektir.

Sınıflandırmalara yönelik eleştirilere gelinirse, ilk olarak Philip Spencer ve Howard Wollman’a söz vermek mümkündür. Yazarlara göre, milliyetçilik sınıflandırmaları metodolojik olarak sorunludurlar. Çünkü karmaşık gerçekliği çözümlemede kolaylık sağlamaları amacıyla üretilen ve birer ideal-tip olma özelliğindeki tipolojiler, bir süre sonra gerçekliğin kendisi olarak literatüre yerleşmiş olmaktadır¹²⁷. Yazarlara göre milliyetçilik sınıflandırmaları ampirik olarak da sorunludurlar. Kesin ayrımlar derin bir inceleme karşısında dayanıklı kalamamaktadır¹²⁸. Stephen Shulman’a göreyse sınıflandırmaların normatif sorunları, Avrupa merkezci olmaları ve Batı milliyetçiliğini “iyi”, Doğu milliyetçiliğini ise “kötü” olarak kategorileştirmeleridir¹²⁹. Sınıflandırmaların kavramsal sorunları ise, “etnik” - “sivil” diye sınıflandırılan milliyetçiliklerin aslında aynı özellikleri taşıyabilmelerinden kaynaklanmaktadır¹³⁰. Bu genel eleştirilerin ardından, ayrıntılara geçilebilir.

Milliyetçilik sınıflandırmalarının ampirik verilerle örtüşmediğine dair eleştiriler, Doğu milliyetçiliği – Batı milliyetçiliği ayrımının coğrafi olarak geçerli olmadığı yönündedir. Bu eleştiri yapan yazarlar, coğrafi olarak Batı Avrupa’ya dâhil olan

¹²⁶ Milliyetçiliklerin bu tip ikili ayrımları farklı bağlamlarda, farklı yazarlarca, değişik şekillerde yapılabilmektedir. Bunlar arasında, Batı-Doğu, Siyasal-Kültürel, Sivil-Etnik, Liberal-Liberal Olmayan, İradi-Organik, Akılcı-Duygusal, Evrenselci-Tikelci, Fransız Aydınlanması-Alman Romantisizmi vs. sayılmaktadır. Bu ayrımların tümü aynı tür milliyetçiliklerin farklı ifade edilişleri değildir. Ayrımlar farklı bağlamlarda yapılabilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi mevcut çalışmada ise ulus kavrayış biçimlerine göre en sık kullanılan ayrım olarak gözüken, yaygın iki model sunan ve ulus kavrayış biçimleri bakımından diğer bazı ayrımları da kapsayan Sivil-Etnik ayrımı üzerinde durulmuştur. Bu ayrımlara ilişkin bir tablo için bkz. Philip Spencer, Howard Wollman, “Good and Bad Nationalisms: A Critique of Dualism”, *Journal of Political Ideologies*, c. 3, s. 3 (October 1998): 257.

¹²⁷ age, 256. Yazarlar, Ignatieff ve Breton’un yukarıda ele alınan çalışmalarını ideal-tiplerin bu tür bir kullanımına örnek olarak göstermektedirler. Bkz. age, dipnot 4.

¹²⁸ age, 256.

¹²⁹ Shulman, age, 557-558.

¹³⁰ age, 558.

kimi ülkelerle, “Doğu” kategorisi içine dâhil edilebilecek kimi ülkelerin, sınıflandırmayı zedeleyecek bazı özellikleri olduğunu vurgulamaktadırlar¹³¹. Bu yazarlar verdikleri kimi tarihsel bilgilerle, Batı milliyetçiliği kategorisine dâhil edilen kimi milliyetçiliklerin organik ulus kavrayışlarını, ulusu tanımlamada kültürel unsurlara yer verişlerini ve bazı farklı kimlik kategorilerine yönelik baskıcı uygulamalarını göstermekte; Doğu kategorisine dâhil edilen bazı milliyetçiliklerinse “akılcı” ve “barışçı” yönlerinden söz etmektedirler.

Başka bir eleştiri, Alman milliyetçiliği – Fransız milliyetçiliği ya da etnik milliyetçilik – sivil milliyetçilik şeklinde yapılan ve düşünsel farklılıklara dayanan sınıflandırmanın sorunlarına yöneliktir. Bu yöndeki eleştirilerde, her iki tipin düşünsel hazırlayıcıları oldukları belirtilen Fichte ve Renan’ın kendilerine atfedilen görüşleri savunmadıkları hatta kimi yerde bu görüşlerin tam aksi yönde görüşleri savundukları ve bazı konularda birbirlerine yakın görüşleri savundukları belirtilmektedir. Eleştiriler temelde, Fichte’de kendisine atfedilen saf organik bir ulus kavrayışının, Renan’da ise saf iradi bir ulus kavrayışının bulunmadığı yönündedir¹³².

Sınıflandırmalara yönelik bir başka eleştiri, sınıflandırmaların aynı olgunun farklı görünümüne dayanarak yapıldıkları, bu anlamda aynı olguyu farklı olgularmış gibi gösterdikleri yönündedir¹³³. Bu yönde bir eleştiri yapan Ozan Erözden’e göre milliyetçiliklerin ortak özelliği, bir iktidar projesi olarak uyruklarını *türdeşleştirme amacını* taşımalarıdır. Bu yönde yapılan faaliyetler dönemin koşulları içerisinde en elverişli biçimde yürütülmeye çalışılır. İşte sınıflandırmalara konu olan farklılıklar, bu ortak amaca yönelik faaliyetlerin farklı biçimlerde gerçekleştirilmesine dayanarak oluşturulmaktadır. Spencer ve Wollman ise siyasi bir proje olarak milliyetçiliklerin ortak noktasının, *dışlayıcı mantıkları* olduğunu belirtir. Milliyetçilik kimin ulusun dışında kalacağını belirleyerek, ulusu “öteki” üzerinden inşa eder. Sınıflandırmaların sorunu, bu sürekli inşa sürecini gizlemeleri ya da açıklayamamalarıdır. Özkırımlı ile Calhoun’a göre ise milliyetçiliklerin ortak noktası *milliyetçi söylem*dir. Özkırımlı’ya göre “Batı”da da “Doğu”da da milliyetçi dürtülerle hareket edenler “milliyetçilik söylemi”ne başvurur, davranışlarını “millet için” yaptıklarını ifade ederler. Bu

¹³¹ Bu türde eleştiriler için bkz. Smith, *Milli Kimlik*, 132-133; Erözden, *age*, 96-98; Spencer, Wollman, *age*, 263.

¹³² Bu türde eleştiriler için bkz. Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair*, çev. Özlem Okur (İstanbul: Kesit, 1995), 177-178; Erözden, *age*, 92-95.

¹³³ Bu türde eleştiriler için bkz. Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, çev. Bilgen Sütçüoğlu (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007), 4; Erözden, *age*, 98-104; Spencer, Wollman, *age*, 256; Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları...*, 15-16.

“milliyetçi söylem”, olgunun ortak yönüdür; farklılık, bu ortak yönün farklı davranışlar ve duygular şeklinde yansımalarıdır¹³⁴.

Sınıflandırmaların normatif sorunlarına yönelik eleştiriler, etnik milliyetçilik olarak adlandırılan kimi milliyetçiliklerin kendilerine atfedildiği gibi saldırgan özellikler göstermediklerini¹³⁵; kendisine “iyi” özellikler atfedilmesine rağmen, etnik çatışmaların azınlıkları zorla birleştirmeye çalışan sivil milliyetçi yaklaşımlardan kaynaklandığını belirtmektedirler¹³⁶. Normatif sorunlara yönelik eleştirilerden önemli bir kısmı, Doğu’ya atfedilen milliyetçilikleri “kötü”, “biz” Batı’ya atfedilen milliyetçilikleriye “iyi” olarak değerlendiren¹³⁷, hatta Batılı ulus-devletlerin barışçıl yurtseverliğe dayandığını belirterek onları milliyetçilik dışına çıkaran yaklaşımlara yöneliktir¹³⁸. Bu yönde daha sert bir eleştiri bizzat ayrımın kendisinin, kimi zaman

¹³⁴ Milliyetçi söylemin özellikleri; milleti diğer tüm her şeyin üzerinde tutması, meşruluk kaynağının “millet adına hareket etmek”le temellendirilmesi ve dünyayı “biz” ve “ötekiler” şeklinde ikiye ayırmasıdır. Milliyetçi söylem, Billig’in yazdığı gibi, “sıradan” pratiklerle her gün yeniden üretilmekte ve ancak bu şekilde varlığını ve etkinliğini sürdürebilmektedir. Bu açıklamalar için bkz. age, 280-287; Umut Özkırmı, Arus Yumul, “Günlük Gazetelerde Milliyetçiliğin Fark Edilmeyen Yüzü”, <http://www.medyakronik.net/akademi/makaleler/makaleler06.htm> [03.05.2008]; Özkırmı, *Milliyetçilik ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, 14.

¹³⁵ Anthony D. Smith, *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Derya Kömtürücü (İstanbul: Everest, 2002), 112. Smith burada, etnik milliyetçilik kategorisine dâhil edilen Çek ve Katalan milliyetçiliklerinin barışçıl olduklarını belirtiyor. Ayrıca bkz. David Brown, “Are There Good and Bad Nationalisms?”, *Nations and Nationalism*, c. 5, s. 2 (1999): 287. Brown da sivil olarak değerlendirilen kimi milliyetçiliklerin saldırganlığından ve etnik olarak değerlendirilen kimi milliyetçiliklerin olumlu özelliklerinden söz ediyor.

¹³⁶ Will Kymlicka, *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship* (Oxford: Oxford University, 2001), 247.

¹³⁷ Bu yöndeki eleştiriler için bkz. Partha Chatterjee, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, çev. Sami Oğuz (İstanbul: İletişim, 1996), 16-17; Bernard Yack, “The Myth of the Civic Nation”, *Theorizing Nationalism*, ed. Ronald Beiner (New York: Suny, 1999): 105. Burada Nairn’in yaklaşımı da ilginçtir. Özkırmı’ya göre Nairn, her milliyetçiliğin “bağrında iyiliğin ve kötülüğün tohumlarını birlikte” taşıdığını belirtmektedir. Bkz. Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları...*, 114.

¹³⁸ Bu yöndeki bir eleştiri için bkz. Billig, age, 68-71. Billig, Ignatieff’in yukarıda ele alınan yaklaşımını da bu bağlamda eleştirmektedir. Buna göre Ignatieff, olumlu nitelikler atfettiği sivil milliyetçiliği, olumsuz etnik milliyetçilikten ayırmakta; hatta merkez-dışı bölgelerde yükselen milliyetçiliği değerlendirirken, milliyetçiliği etnik milliyetçilik anlamında kullanmaktadır. Böylece Batı’ya atfettiği sivil milliyetçiliği, milliyetçilik olmaktan çıkarmıştır. Bkz. age, 60. Billig çalışmasının bütününde, milliyetçiliği Batılı ulus-devletin kuruluşundan önceye, aşırı hareketlere ya da “merkez-dışı” bölgelere ait bir ideoloji olarak ele alan yaklaşımları, Batılı ulus-devletin milliyetçiliğini gözden kaçırmakla eleştirmektedir. Billig’e göre milliyetçilik, Batılı ulus-devletin de ideolojisidir. Sadece kriz zamanlarında ortaya çıkmamakta, günlük hayatın birçok “sıradan” pratiğinde yeniden üretilmektedir. Çalışmasının sonuç bölümünde de belirttiği gibi sıradan pratikler, “biz” ve “öteki” kurgularının artık göze batmayacak şekilde, sürekli olarak yeniden üretilmesi işlevine sahiptirler. Bkz. age, 200-201. Benzer bir eleştiri Craig Calhoun’dan, “kozmopolitizm” düşüncesine gelmektedir. Calhoun’a göre kozmopolitizm, milliyetçiliği “etno-milliyetçilikle” başka bir deyişle etnik milliyetçilikle özdeşleştirmektedir. Bu tavrın altında, milliyetçiliği “medenilik ve liberal değerlere” karşı bir yaklaşım olarak görmek yatmaktadır. Calhoun’a göre ise milliyetçilik modern bir “üründür” ve onu “bir çeşit akıldışı ifade ya da bir tür ahlaki hata olarak görmek”, milliyetçiliğin devam eden etkisini görememek anlamına gelmektedir. Craig Calhoun, “Yolcuların Sınıf Bilinci: Var Olan Kozmopolitizmin Eleştirisi”, 21. *Yüzyılda Milliyetçilik*, der. Umut Özkırmı, çev. Yetkin Başkavak (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008): 114-115.

hiç de liberal ve barışçıl olmayan Batılı milliyetçiliklerin “iyi” olarak meşrulaştırılmasında araç olduğu, “iyi” milliyetçilik söyleminin siyasi olarak kullanılmasına zemin hazırladığı ve siyasetin parçası olduğu yönündedir¹³⁹.

Milliyetçilik sınıflandırmalarına yönelik bu genel eleştiriler yanında, iki temel ulus kavrayış modeli ortaya koyan tipolojilere yönelik eleştiriler de mevcuttur. Bu eleştirilerden en yaygın görüneni, gerçekte etnik ya da sivil modellerin tipik özelliklerini taşıyan türler bulunmadığı, bütün milliyetçiliklerin bu iki tipe atfedilen özellikleri, değişen oranlarda da olsa bir arada bulundurduğu yönündedir¹⁴⁰. Kuşkusuz bu önemli bir eleştiridir. Ancak sınıflandırmalarını iki temel tipe dayandıran Greenfeld ve Smith gibi yazarlar da bunların birer model olduklarını, gerçekliğin karmaşıklık arz ettiğini ve gerçekte bu iki modele iliştilen niteliklerin bir arada tüm milliyetçiliklere içkin olduğunu belirtmektedirler.

Bu bakımdan anılan iki modeli gerçekliğe yakınlıkları açısından değil de birer model olarak kullanılabilirlikleri ve yararlılıkları açısından değerlendirmeye tutmak uygun olacaktır. İki modelin kullanılabilirliğine yönelik bir eleştiri Umut Özkırmılı’dan gelmektedir. Özkırmılı’ya göre etnik-sivil ayrımı, coğrafi içeriğinden arındırılsa bile, analitik açıdan sorunludur; çünkü “etnisite”, tanımı üzerinde uzlaşmış bir kavram değildir¹⁴¹. Eğer etnisite kültürü de içeren bir kavram olarak ele alınırsa, her

¹³⁹ Bu eleştiri Umut Özkırmılı’dan gelmektedir. Bkz. Özkırmılı, *Milliyetçilik ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, 20-22.

¹⁴⁰ Bu yöndeki eleştiriler için bkz. Calhoun, *Milliyetçilik*, 126-127; Yack, *age*, 105-106; David Brown, *Contemporary Nationalism: Civic, Ethnocultural and Multicultural Politics* (London: Routledge, 2000), 37; David Miller, *Citizenship and National Identity* (Cambridge: Polity, 2000), 131; Kymlicka, *Politics in the Vernacular...*, 244-246; Will Kymlicka, “Sonuç: Milliyetçiliğin Geleceği”, *21. Yüzyılda Milliyetçilik*, der. Umut Özkırmılı, çev. Yetkin Başkavak (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008): 160 (Kymlicka’ya göre sorun sadece tüm milliyetçiliklerin iki temel tipi bir arada içermeleri değil; farklı durumlar esnasında kapsayıcılık ile dışlayıcılık arasında salınabilmeleridir. “Grupları ‘yurttaşlık temelli’ ya da ‘etnik’ olarak sınıflandırma girişimleri bu daha tartışmalı ve akışkan gerçekliği görünmez” kılmaktadır); Taras Kuzio, “The Myth of the Civic State: A Critical Survey of Hans Kohn’s Framework for Understanding Nationalism”, *Ethnic and Racial Studies*, c. 25, s. 1 (January 2002): 20. Kuzio ayrıca, Kohn’un sınıflandırması üzerine eleştirileri altı maddede toplamaktadır: Birincisi, Batı’da da tüm devletlerde “ulus” kimliği kültürel değerleri ve tarihsel mitleri içerir. İkincisi, Kohn tarihsel olarak Batı’da var olmuş anti-demokratik rejimlerle, Doğu’da görülmüş olan demokratik eylemleri göz ardı etmektedir. Üçüncüsü, Batı’da gerçekleşmiş ve gerçekleşmekte olan etnik şiddeti dikkate almamaktadır. Dördüncüsü, ABD ve İngiltere’de dışlanan gruplara değinmemiştir. Beşincisi, ayrım, Sovyetlerin çözülüşünün ardından ortaya çıkan Doğu Avrupa devletlerinin sivil bir rejime doğru evrimiyle zedelenmektedir. Altıncısı, Batı’da da Doğu’da da benzer şekilde, her devlet türdeşleştirme süreçlerini işletmiştir. Bkz. *age*, 24-29. İkiliğin eleştirisi konusunda Kai Nielsen’e de kulak verilebilir. Nielsen, saf sivil bir milliyetçiliğin mit olduğunu, hem etnik ve hem de sivil milliyetçiliklerin kültürel unsurları içerdiğini belirtmekte ve ulusu genel kuşatıcı bir kültürle tanımlayan ve bütün diğer milliyetçiliklerin bir üst türü olan “kültürel milliyetçilik” kavramını ortaya atmaktadır. Bkz. Kai Nielsen, “Cultural Nationalism: Neither Ethnic Nor Civic”, *The Philosophical Forum*, c. 28, s. 1-2 (Fall-Winter 1996-97): 47-50.

¹⁴¹ Özkırmılı, *Milliyetçilik ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, 19.

milliyetçilik sadece siyasi bağlılıklara dayalı olmayıp ortak kültürel temellere de dayandığından, milliyetçiliklerin tümünü etnik milliyetçilik olarak değerlendirmek gerekecektir. Tersine etnik milliyetçilik dar anlamıyla, soy ve kan bağlarına dayalı biyolojik bir temelde ele alındığıdaysa, kendini sadece soya ve ortak atalara göre tanımlayan milliyetçiliklerin sayısı çok az olduğundan, hemen tüm milliyetçilikler vatandaşlığa dayalı türün kapsamına dâhil olacaklardır¹⁴².

Sınıflandırmalara yönelik eleştiriler göz ardı edilebilir gibi değildirler. Her şeyden önce, ele alınacak herhangi bir milliyetçiliğin saf etnik ya da sivil milliyetçilik olduğunu söylemek veyahut coğrafi ayrımları sürdürmek mümkün görünmemektedir. Milliyetçilik sınıflandırmalarının eleştirilerinde üzerinde uzlaşa sağlanmış görünen bu durum, “etnik” – “sivil” ya da “Doğu” – “Batı” ayrımlarını değerlendiren yeni incelemelerle de ortaya konmuştur¹⁴³.

Genelde milliyetçilik sınıflandırmalarına, özelde ise ulus kavrayış tiplerine yönelik eleştiriler, etnik ve sivil tiplerin sadece milliyetçiliği çözümlemede kullanılacak birer model yani çözümleme araçları olarak düşünülmesi gerektiği konusunda epey öğreticilerdir. Bu yönde bir yaklaşımla, sınırları net bir biçimde çizilebilirse, bu temel tipleri milliyetçiliği değerlendirecek modeller olarak kabul etmenin mümkün olduğu söylenebilir. Ancak bu çalışmada etnik – sivil ayrımına yönelik eleştirileri ve özellikle “etnik”, “sivil”, “kültürel” gibi kavramların içeriklerini netleştirme sorununu bir kenara koymak ya da aşmaya çalışmak gibi bir zorun altına girmek yerine, eleştirileri göz önüne alıp, bu ayrıma sunulan alternatif çerçevelerden yararlanmaya çalışılacaktır.

¹⁴² age, 19-20. Özkırımlı'nın da vurguladığı gibi bu görüş Rogers Brubaker'in çalışmasında da yer almaktadır. Bkz. Rogers Brubaker, “Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism”, *The State of the Nation*, ed. John Hall (Cambridge: Cambridge University, 1998): 299. Brubaker “etnik” – “sivil” sınıflandırmasını eleştirdikten sonra yeni bir sınıflandırmakta önermektedir: “Devlet Çerçevesi” milliyetçilik ve “Devlete Karşı” milliyetçilik. Bkz. age, 300-301.

¹⁴³ Jan Germen Janmaat, Ukrayna tarih dersi kitaplarının içerdiği etnik ve sivil unsurları değerlendirerek; Oren Howlett, Avustralya ve Kanada'nın ulus inşa, göç ve vatandaşlık uygulamalarında yürüttüğü “sivil milliyetçi” siyasetin içerdiği “ırk” temelli unsurları sergileyerek; Matteo Fumagalli, Özbekistan'ın sivil/teritoryal bir ulus inşası amaçlamasına rağmen bu süreçte etnik unsurların da yer aldığını göstererek; Susanna Rabow-Edling, ulusun sivil kavranışının “Doğu”daki Rusya'da Avrupa'nın geri kalanıyla aynı zamanlarda görüldüğü ve bunu Rusya'ya getirenin Decembristler olduğunu yazarak, sınıflandırmalarda ortaya konulan tiplerin gerçek hayatta saf modeller olarak görülmediklerini göstermişleridir. Bkz. Matteo Fumagalli, “Ethnicity, State Formation and Foreign Policy: Uzbekistan and ‘Uzbeks Abroad’”, *Central Asian Survey*, c. 26, s. 1 (March 2007): 105-122; Oren Howlett, “Racial Origins of Civic Nationalisms: Exploring Race Creation in Australia and Canada”, *Chemins Alternatifs*, c. 21 (2005): 63-81; Jan Germen Janmaat, “Ethnic and Civic Conceptions of the Nation in Ukraine's History Textbooks”, *European Education*, c. 37, s.3 (Fall 2005): 20-37; Susanna Rabow-Edling, “The Decembrists and the Concept of a Civic Nation”, *Nationalities Papers*, c. 35, s. 2 (May 2007): 369-391.

2.3. Sınama Ölçütleri

Bu alternatif çerçeveler, milliyetçiliği sınamaya yarayacak kimi ölçütler belirleyerek oluşturulmaktadır. Bu kısmın dayandığı üç çalışmada, milliyetçilik sınıflandırmalarına yönelik eleştiriler dikkate alınarak, milliyetçilikleri sınamak amacıyla kimi ölçütler belirlenmiştir.

Bu çalışmalardan ilki Stephen Shulman'a aittir. Shulman, "etnik" – "sivil" ayrımını bir kenara bırakarak, ele alacağı örnek olayı değerlendirmek amacıyla, ulusal kimliğe içkin üç farklı unsur belirlemekte ve bu üç unsurun ayrı ayrı temel bileşenlerini ortaya koymaktadır. Bu üç unsur ve bileşenleri ise şöyledir: Sivil (toprak, vatandaşlık, istek ve rıza, siyasi ideoloji, siyasi kurumlar ve haklar), kültürel (din, dil, gelenekler), etnik (soy, ırk)¹⁴⁴.

Shulman, belirlediği ölçütlerden yola çıkarak Avrupa ve Kuzey Amerika'da etnik çoğunluğu oluşturduğu düşünülen insanlar arasında yapılan anket sonuçlarını değerlendirmekte ve sonuçta etnik\Doğu – sivil\Batı ayrımının ampirik olarak geçerli olmadığını belirtmektedir. Anket sonuçlarının değerlendirmesini, verilen cevapların yukarıda tespit ettiği temel bileşenlerin hangilerini içerdiğine bakarak yapmaktadır. Shulman değerlendirmesinin sonucunda, kimi "Doğu" ülkelerinin kimi "Batı" ülkelerinden daha sivil bir bakış açısına sahip olabildikleri, bölgeler arası (Doğu-Batı) farkların çok az olduğu gibi bölge içi tutarlılığın da olmadığı şeklinde, etnik\Doğu – sivil\Batı ayrımını zedeleyecek bir takım sonuçlara ulaşmaktadır. Shulman'a göre bu ayrım, bahsedilen bölgeleri değerlendirmede fazla basitleştiricidir¹⁴⁵.

Ölçüt belirleme yöntemini kullanan bir başka çalışma Tim Nieguth'a aittir. Nieguth, ulusun sivil kavranışının saf bir kavrayış olarak görülmesinin mümkün olmadığını, olgusal olarak böyle saf bir sivil kavrayışın değil, kültürel içerikleri de olan bir kavrayışın görüldüğünü belirtmektedir¹⁴⁶. Nieguth ayrıca, etnik-sivil ayrımının örnek olaylara uygulanmasında zorluklar olduğunu, bu ayrımın ulus kavranış biçimlerini her yerde aynı süreçlermiş gibi algıladığını belirtmektedir¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Shulman, *age*, 558-559.

¹⁴⁵ *age*, 572-583. Görüldüğü üzere Shulman da "etnikliği" soy ve ırkla sınırlamakta, din, dil, gelenekler gibi unsurları "kültürel" kategorisine dâhil etmektedir.

¹⁴⁶ Nieguth, *age*, 162.

¹⁴⁷ *age*, 155.

Nieguth, bu iki “sorunlu” kavramsallaştırma yerine, ulusal üyeliğin dağıtım ilkelerine dayanarak dört farklı dağıtım ölçütü belirlemektedir. Burada ilk ilke etnik kavrayışın temel ilkesi olan “soy” ilkesidir. Meinecke’nin etnik ulustan farklı olarak, kültürel mirasla belirlenen kültürel ulus kavramından yola çıkarak, ikinci unsuru “kültür” olarak belirlemekte, üçüncü unsur ise, sivil anlayışın temel unsuru olan “toprağa bağlılık” olmaktadır. Nieguth bu üç unsura, ABD ve Kanada’da kimi zaman ulusal üyeliğin sınırlarını belirlemede kullanıldığını belirttiği dördüncü bir dağıtım ilkesini, “ırk”ı da eklemektedir.¹⁴⁸

Nieguth belirlediği bu ölçütlerin, birkaç farklı unsuru içinde barındıran heterojen milliyetçilikleri açıklamada ve ayrıca tekil ve özgül durumları değerlendirmede, etnik-sivil ayrımından daha analitik bir kullanıma sahip olduklarını belirtmektedir.¹⁴⁹

Jan Germen Janmaat ise Ukrayna’daki ulus algısını tarih dersi kitaplarından yola çıkarak değerlendirdiği çalışmasında, bu algının etnik mi sivil mi olduğu yönünde değerlendirmede bulunmak için dört ölçüt belirlemektedir: Modern ve modern öncesi dönemlere hangi oranlarda yer veriliyor; sosyal konu ve sorunlara yer verme dereceleri nelerdir ve bunun ulusal sorunla kesişimi nasıldır; Ukrayna toplumunda etnik farklılığı olanlar ve yabancı rejimlerin müdahaleleri nasıl değerlendirilir ve dil, soy ve diğer kültürel işaretlere yer verme dereceleri nelerdir.¹⁵⁰ Janmaat, ders kitaplarını bu ölçütlerle sınavarak Ukrayna’daki ulus algısı ile ilgili sonuçlara ulaşmaktadır.

Shulman, Nieguth ve Janmaat’ın yaklaşımlarını takip edip, milliyetçiliği sınamada kimi ölçütler belirlemek uygun görünmektedir. Tekrarlamak gerekirse anılan üç yazardan Shulman, etnik çoğunluk üzerinde yapılan anketleri değerlendirmek; Nieguth, İngiliz Kanada’sı örneğini tarihsel olarak incelemek; Janmaat ise ders kitaplarını ele almak amaçlı ölçütler belirlemiştir. Mevcut çalışmada ise, resmi milliyetçiliğin ulusal kimliği kavrama biçimi, ulusal kimliğe yüklediği anlam ve bu kavrayışın dayanakları ele alınacağından, belirlenecek ölçütler de bu sorulara yanıt bulabilmede kullanılabilir olmalıdırlar.

Mevcut çalışmanın “Giriş” bölümünde belirtildiği gibi burada amaç, Türkiye’de resmi milliyetçiliğin sınırlı bir dönemdeki “Türklük” kavrayışını tespit etmek

¹⁴⁸ age, 163-164.

¹⁴⁹ age, 166. Görüldüğü üzere Nieguth da “etnikliği” soyla ilişkilendirmekte, öte yandan “kültür” ve “ırk”ı ayrı ölçütler olarak belirlemektedir.

¹⁵⁰ Janmaat, age, 23.

olduğundan ve bu kavrayışın temelinde “vatandaş Türk” – “gerçek Türk” ikiliği etrafında şekillendiği düşünüldüğünden; çözümlemede kullanılacak ölçütler, ulusal kimliğin anayasada belirtildiği gibi vatandaşlık bağına mı yoksa “ilksel bağlılıklara” mı dayalı olarak kavranıp kavranmadığı olacaktır. Tekrarlamak gerekirse vatandaşlık bağına dayalı bir ulusal kimlik kavrayışı “vatandaş Türk”ün varlığını, ilksel bağlara dayalı bir “Türklük” kavrayışı ise “gerçek Türk”ün varlığını gösterecektir. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan iki kuruluşun faaliyetlerinin incelenmesiyle “gerçek Türk”ün varlığı tespit edilirse, bu kategorinin dayandığı ilksel bağlılıkların neler olduğunu, hangi ortak özelliklerin ya da var olduğu düşünülen ortak özelliklerin toplulukları “Türk” olarak adlandırmaya olanak sağladığını görmek mümkün olacaktır.

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE SÜRECİN YENİ RESMİ KURULUŞLARI

Aslında bu bölümde, başlığın ilk bakışta ima ettiği kapsamda bir inceleme değil, Türkiye'nin kimi dış birimlerle "Türklük" üzerinden ilişkiler geliştirmek istemesini ve bu talebin araçları olarak, anılan iki kuruluşun ortaya çıkmasını sağlayan siyasi koşulları tartışmak amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu bölümün ilk kısmında, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin getirdiği, anılan kuruluşların kurulmasını ve "Türklük" üzerinden yürütülecek politikaları mümkün kılacak yeniliklere vurgu yapılacaktır, ikinci ve üçüncü kısımlarında ise anılan kuruluşların hikâyelerine yer verilecektir.

3.1. Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası

Soğuk Savaş'ın sonunu getiren başlıca gelişmeler Almanyaların birleşmesi, Varşova Paketi'nin ortadan kalkması (ve böylece Avrupa'yı Doğu – Batı şeklinde ikiye ayıran askeri bölünmenin sona ermesi) ve bir "nihai gösterge" olan SSCB'nin dağılması olarak sıralanmaktadır¹⁵¹. Bir dönemi kapatan bu gelişmeler¹⁵² küresel düzeyde

¹⁵¹ Raymond Garthoff ilk iki gelişmeyi Soğuk Savaşın sonu olarak yorumlamaktadır. Oral Sander ise üç gelişmeyi birden saymaktadır. Yine Sander'in aktarımıyla, Zbigniew Brzezinski'ye göre ise SSCB'nin dağılması Soğuk Savaş'ın sonunu getirmiştir. J.M. Roberts SSCB'nin dağılmasını, Soğuk Savaş'ın bitiminin nihai göstergesi olarak yorumlamaktadır. Bu çalışmalar için bkz. Raymond L. Garthoff, *The Great Transition: American – Soviet Relations and the End of the Cold War* (Washington D.C.: The Brookings Institution, 1994), 444; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, 5. bs. (Ankara: İmge, 1996), 522-523; John Morris Roberts, *Yirminci Yüzyıl Tarihi*, çev. Sinem Gül (Ankara: Dost, 2003), 691.

¹⁵² Soğuk Savaş'ın sona erme sürecindeki bazı önemli olaylar ve tarihleri şöyledir: 1985 – Mihail Gorbaçov glasnost ve perestroika politikalarını açıkladı. ABD ile SSCB arasında silah indirimi zirvelerinin ilki Cenevre'de yapıldı. SSCB'deki etnik mücadeleler görünür olmaya başladı. 1988 – Dağlık Karabağ Ermenileri Ermenistan'la birleşme kararı aldılar; kararın ardından Azerilerle – Ermeniler arasında şiddet baş gösterdi; Sovyet birlikleri Azerbaycan'a yollandı ve sokağa çıkma yasağı ilan edildi. 1989 – Yugoslavya hükümeti, etnik çatışmaların olduğu Kosova'ya asker gönderdi. Özbekistan'da komünist olmayan ilk siyasi hareket olan Birlik Partisi kuruldu. Polonya'da ilk serbest seçimler yapıldı. Özbekistan'da Özbekler ile Ahıska Türkleri arasında çatışma çıktı, 100'den fazla kişi öldü. Binlerce Doğu Alman vatandaşı trenlerle Batı Almanya'ya geçti; Doğu Almanya lideri Erich Honecker'in görevi son buldu; Berlin Duvarı yıkıldı. Malta açıklarında bir savaş gemisinde bir araya gelen Mihail Gorbaçov ile Ronald Reagan Soğuk Savaş'ın bittiğini ilan ettiler. 1990 – Gürcülerle Osetler arasındaki çatışmaya Sovyet birlikleri müdahalede bulundu. Bakü'de ayaklanma çıktı; gösteriler yasaklandı. SSCB Cumhuriyeti olan Özbekistan'da Tacikler ile Ermeniler arasında çatışma çıktı, sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Kızıl Ordu Macaristan'dan çekildi. Bulgaristan'da bir koalisyon hükümeti yönetimi "komünistlerden" devraldı. Litvanya'da ilk çok partili seçim yapıldı. Moskova'da demokratik reform talebiyle büyük bir gösteri düzenlendi. Önce Litvanya, ardından Estonya ve

birçok değişikliğe yol açmıştır¹⁵³; mevcut çalışmanın konusu açısından en dikkate değer yeniliğinse ortaya çıkan yeni “uluslararası politik çevre” olduğu söylenilebilir¹⁵⁴.

“Bir çağın sonu” olarak nitelenen Soğuk Savaş’ın bitimini¹⁵⁵ tescil eden son gelişme SSCB’nin dağılması olurken, bu dağılmanın Türkiye için derin bir anlamı olduğu söylenmektedir. Buna göre Türkiye dış politikası itibarıyla, SSCB’nin dağılmasından ve genel olarak Soğuk Savaş’ın bitiminden en çok etkilenen ülkeler arasındadır¹⁵⁶. Çünkü SSCB, Türk dış politikasının geleneksel “üst-belirleyeni”dir¹⁵⁷; TDP’nin Cumhuriyet tarihi boyunca iki temel ekseninden biri, SSCB’ye karşı bağımsızlığın korunması ve güvenliğin sağlanması olmuştur¹⁵⁸. Bu amaçlar doğrultusunda Türkiye, Soğuk Savaş boyunca Sovyet bloğuna karşı ve Batı ile işbirliği temelinde bir dış politika yürütmüştür¹⁵⁹. SSCB’nin dağılmasıysa, Türkiye’yi Batı’ya yaklaştıran

Letonya tek taraflı olarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Almanyalar birleşti. Yugoslavya cumhuriyetlerinden Slovenya’daki referandumun sonucunda bağımsızlık isteği çıktı. 1991 – Sovyet askerleri Litvanya’da sivillerin üzerine ateş açtı; Moskova’da kalabalık bir topluluk Litvanya’daki şiddet eylemlerini protesto etti. Gürcistan’daki referandumdan bağımsızlık kararı çıktı. Yugoslavya’daki iç savaş şiddetlendi. Önce COMECON, ardından Varşova Paktı dağıldı. Gorbacov’a yönelik darbe girişimi yapıldı; Rusya Federasyonu lideri Boris Yeltsin’in müdahalesiyle darbe girişimi sona erdi. On bir cumhuriyetinin liderlerinin bir araya geldiği Almatı toplantısında SSCB’nin son bulunduğu açıklandı. Gorbacov istifa etti. 1992 – Avrupa Komisyonu Hırvatistan ve Slovenya’yı tanıdı. Slovak parlamentosu bağımsızlık kararı aldı. 1993 – Çekoslovakya ikiye ayrıldı. Yararlanılan kronolojiler için bkz. Kadir Dikbaş, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Olaylar Kronolojisi (1990-1996)* (İstanbul: Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği, 1997); *Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt 4 (1981-2000)*, haz. Hasan Ersel ve diğ., 3. bs. (İstanbul: Yapı Kredi, 2002). Ayrıca Sander, *Siyasi Tarih...*, 440-454 ve Gencer Özcan, “Doksanlı Yıllarda Türkiye’nin Değişen Güvenlik Ortamı”, *En Uzun Onyı: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, der. Şule Kut, Gencer Özcan (İstanbul: Boyut, 1998): 37’den de yararlanıldı.

¹⁵³ Soğuk Savaş’ın bitiminin küresel düzeydeki etkilerine kısaca değinen bir çalışma için bkz. Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar (1980-2001)*, der. Baskın Oran, c. 2, 4. bs. (İstanbul: İletişim, 2002): 367-368.

¹⁵⁴ Soğuk Savaş sonrasına ilişkin, tınak içinde alıntılanan tespit için bkz. Kemal Kirişçi, “Uluslararası Sistemdeki Değişmeler ve Türk Dış Politikasının Yeni Yönelimleri”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. bs. (İstanbul: Der, 2001): 631.

¹⁵⁵ Bu nitelime için bkz. Roberts, age, 690.

¹⁵⁶ Barry Rubin, “Türkiye’nin Uluslararası Alanda Değişen Rolü”, *Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası*, der. Kemal Kirişçi, Barry Rubin (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2002): 1; Mustafa Aydın, “Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkler”, *Liberal Düşünce Dergisi*, c. 4, s. 13 (Kış 1999): 110; Faruk Sönmezoğlu, “Uluslararası Sistemdeki Değişiklikler ve Türk Dış Politikası”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 15-17 Ekim 1997: Sempozyuma Sunulan Tebliğler)*, haz. İsmail Soysal (Ankara: AKDİTYK Türk Tarih Kurumu, 1999): 637.

¹⁵⁷ Bu terimin bu bağlamda yer aldığı çalışma için bkz. Françoise Aubin, Jean Coussy, Semih Vaner, “Sonuç”, *Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, haz. Semih Vaner, çev. Ercan Eyüboğlu (İstanbul: Metis, 1997): 379.

¹⁵⁸ Kemal Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, çev. Hakan Gür (Ankara: İmge, 2003), 227.

¹⁵⁹ Baskın Oran, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, *SBF Dergisi*, c. 51, s. 1-4 (Ocak-Aralık 1996): 368.

önemli bir etkenin ortadan kalkmasına sebep olmuş¹⁶⁰, Türkiye görece güvenli bir düzenden, tekinsiz bir düzene geçmenin sıkıntısını yaşamış ve durumunu yeniden değerlendirme gereği görmüştür¹⁶¹. Böylece Türkiye, Batı ile birlikte dâhil olduğu ittifakın küresel çıkarları yerine, bölgesel güvenlik ve işbirliği çıkarlarına odaklanmaya başlamıştır¹⁶². SSCB'nin dağılmasıyla, Batı için bir tampon görevi gören Türkiye'nin bu işlevinden kaynaklanan önemi ortadan kalkmış, ancak kuzeydeki güçlü komşunun etkisinin azalması ve doğrudan kara sınırının kalkmasıyla Türkiye'nin gücü artmıştır. Türkiye'nin Batı nezdindeki öneminin azalmasıyla birlikte, Batı'nın insan hakları, "Kürt sorunu" ve "Ermeni tasarıları" konularındaki baskısı çoğalmıştır. Dağılmanın bir diğer etkisi ise tehdit algısının "komünizm"den kimi bölgesel aktörlere (Yunanistan, Suriye) ile içte bölünme ve siyasi İslam'a kaymıştır¹⁶³.

Elbette bu açıklamalar, Soğuk Savaş'ın sonu ve bu sürecin getirileri ile ilgili bütünden epey sınırlı bir kesit sunabilmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi burada amaç Soğuk Savaş'ın bitiminin küresel ya da Türkiye özelindeki ulusal etkileri üzerinde durmak değildir; böyle bir girişim bu çalışmanın kapsamını epey aşacaktır. Burada amaç, Soğuk Savaş'ın sonunun "Türk" kimliğine yaklaşımlar konusundaki getirileri ile mevcut incelemeye konu olan iki kuruluşun kurulmasını sağlayan yenilikleri tarif etmektir. O halde konuya giriş niteliğindeki genel açıklamaların ardından, Soğuk Savaş'ın son bulması ile ortaya çıkan bu koşulların neler olduğunun tarifine geçilebilir.

Soğuk Savaş'ın son bulmasının TDP'de ortaya çıkardığı derin etkinin yanında, "Türk" kimliğine yaklaşım açısından da önemli getirileri olmuştur. Bu konudaki temel yenilik Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'da siyasi sınırların ve rejimlerin değişmesidir. Sosyalist federasyonların dağılmasıyla birlikte Orta Avrupa'dan Orta Asya'ya kadarki çok geniş bir alanda yirmi yedi yeni devlet ortaya çıkmıştır¹⁶⁴. Dahası, anılan bölgedeki sosyalist tek parti rejimleri yerlerini çok partili rejimlere,

¹⁶⁰ Karpat, age, 228.

¹⁶¹ Aydın, "Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası...", 112. Ayrıca bkz. Özcan, age, 17-18.

¹⁶² Oral Sander, "Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. bs. (İstanbul: Der, 2001): 608.

¹⁶³ SSCB'nin dağılmasının TDP üzerindeki etkilerini bu üç başlıkta ele alan çalışma için bkz. Baskın Oran, "Dönemin Bilânçosu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar (1980-2001)*, der. Baskın Oran, c. 2, 4. bs. (İstanbul: İletişim, 2002): 232-236.

¹⁶⁴ Şule Kut, "1990'larda Türk Dış Politikasının Anahatları", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, der. Kemal Kirişçi, Barry Rubin (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2002): 11.

çoğunda Batı Avrupa tarzı çoğulcu bir siyasi sisteme dayanan hükümet biçimlerine bırakmıştır¹⁶⁵.

Bu yeni siyasi sınırların “Türk” kimliği açısından en önemli nitelikleri, yeni kurulan devletler arasında gerek resmi gerek popüler düzeylerde “Türk Cumhuriyetleri” ya da “Türkî Cumhuriyetler” olarak adlandırılan beş yeni devletin (Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan) bulunmasıdır. Bu devletlerin kurulmasıyla birlikte Türkiye’de, artık dünyada yalnız olunmadığı yönünde bir inanç belirmiştir¹⁶⁶. Resmi politikalara bakıldığında ise, sonraki iki bölümde de görüleceği üzere, bu devletlerle ilişkilerde Türkiye, “Türk” kimliğinin ortaklığı üzerinden açıklama ve uygulamalardan sakınmamıştır.

Yeni rejimlerin “Türk” kimliğine etkisiyse, bu rejimler altında yaşayan, kiminin özerk yönetimleri olan ve resmi düzeyde “Türk Toplulukları” olarak adlandırılan topluluklarla Türkiye’nin ilişkilerinin gelişmesini mümkün kılmasıdır. Önceden Türkiye ile ilişkileri olmayan ya da sınırlı olan bu kümelerle ilişkilerin gelişmesi Soğuk Savaş’ın bitimiyle mümkün olmuştur¹⁶⁷. Bir yoruma göre Soğuk Savaş sonrasının Türkiye kamuoyu için getirdiği “en büyük yenilik, eski Sovyetler Birliği’nde bulunan akraba toplulukların keşfedilmesi olmuştur”¹⁶⁸.

Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni devlet ve rejimler, Türkiye ile “Türk” (ya da Türkî vb.) olarak adlandırılan ülke ve toplulukların ilişkilerinde “Türk” kimliğinin olumlu etkide bulunacak bir üst kimlik olarak görülmesini sağlamıştır. SSCB’nin dağılması sonucu ortaya çıkan yeni devletlerle ilişkiler, “Türkiye’nin dış politikası ve kimlik algılamasında yeni bir dönemin başlamasına neden olmuş”¹⁶⁹; Türk dış politikasında bu ülkelerle “Türk” ortak kimliği üzerinden ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır¹⁷⁰. Bu anlamda “Türk” kimliği, uluslararası düzeyde bir kimlik olarak

¹⁶⁵ Kirsten Ainley, Chris Brown, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, çev. Arzu Oyacıoğlu, 2. bs. (İstanbul: Yayın Odası, 2007), 179.

¹⁶⁶ Bozdağlıoğlu, *age*, 97.

¹⁶⁷ Karpat, *age*, 229, 239.

¹⁶⁸ Kirişçi, “Uluslararası Sistemdeki Değişmeler ve Türk Dış Politikasının Yeni Yönelimleri”, 626.

¹⁶⁹ Günay Göksu Özdoğan, “Dünyada ve Türkiye’de Turancılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2002): 402.

¹⁷⁰ *age*, 403; Özdoğan, “Türk Ulusçuluğu ve Türkî Cumhuriyetler...”; Yanık, *age*, 190. Eric Hobsbawm Soğuk Savaş sonrası Türkiye’deki gelişmelere de değindiği yazısında, yeni devletlerle “etnik ya da dilsel yakınlık iddialarına dayalı” siyasi tasarıların “milliyetçi ideolojinin mistifikasyonlarının bir parçası” olduğunu belirtiyor. Yorum için bkz. Eric Hobsbawm, “Türkçe Basıma Önsöz”, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı, 1993): 10.

tasarlanmıştır¹⁷¹. Kültürel ya da siyasi irredantizm öğeleri taşıyan “Türklük” kavrayışı, önceleri sadece marjinal siyasi hareketlerin tekelindeyken artık resmi alanda da gözlenir olmuştur¹⁷². Suavi Aydın’ın cümleleri, tarif edilen bu “Türklük” kavrayışını ve Soğuk Savaş sonrasındaki değişikliği iyi özetlemektedir: “Önceleri, konjonktür gereği, Misak-ı Milli sınırlarına çekilen ‘Türklük’, şimdi, en resmi ağızlardan ‘Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar uzanan sahaya genişletilmektedir”¹⁷³.

Toparlamak gerekirse, Soğuk Savaş sonrası TDP’nin yeni açılımları içinde, başka konularla birlikte “dış Türkler” konusu gündeme gelmiş, reel politikayla birlikte “Türklüğe” gönderme yaparak şekillenen bir duygusallık atmosferinde hükümetler bu konuya dikkat kesilmişlerdir. Aşağıda görüleceği üzere, “Dış Türklerden Sorumlu Devlet Bakanlığı”nın kurulması tartışmaları, “dış Türkler”in Türkiye kamuoyu nezdinde görünürlüklerinin arttığı bu ortamda filizlenmiş; Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA), Türkiye’nin “dış Türkler”le doğrudan ilişkiler geliştirebildiği bu yeni siyasi sınırların ve düzenin, yeni bir dış politika aracı olarak kurulmuştur. Kısacası yeni rejimler ve sınırlar, “Türk” kimliğine yaslanan politikaları ve bu politikaları yürüten dış politika araçları olarak, anılan iki kuruluşun ortaya çıkmasını mümkün kılacak siyasi koşulları sağlamışlardır¹⁷⁴.

¹⁷¹ Yanık, age, 205.

¹⁷² Aydın, “Etnik Bir Ad Olarak ‘Türk’ Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi Üzerine”, 60-61.

¹⁷³ age, 61. Benzer bir tespiti Süleyman Seyfi Ögün de yapmaktadır. Ögün’e göre Misak-ı Milli sınırlarıyla yetinen bir milliyetçilik anlayışının, Soğuk Savaş sonrası gelişmeleri karşılayamayacağı anlaşılmıştır: “Resmi milliyetçiliğin söylemi buna dayalı olarak değişmiş, Anadolu Türklüğü ile Asya Türklüğü arasındaki kardeşlik ilişkilerini canlandırmaya dönük bir içerik kazanmıştır”. Bkz. Süleyman Seyfi Ögün, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik* (İstanbul: Alfa, 2000), 148. Ancak bu dönemde TDP’nin sadece “Türk” kimliği etrafında, kültürel ve tarihsel değerler üzerinde temellendiği anlaşılmamalıdır. Her ne kadar yeni ortam ve bağımsızlığını kazanan yeni “Türk devletleri” TDP’ye bir heyecan getirmiş, “Yirmi birinci yüzyıl Türk yüzyılı olacak”, “Adriyatik’ten Çin’e Türk Dünyası” sloganları birçok düzeyde, özellikle devletin en üst makamlarında dile getirilmişse de bir süre sonra reel faktörler etkisini göstermiş, dış politikada daha “gerçekçi” bir eğilim gözlenmiştir (“Adriyatik’ten Çin Seddi’ne Türk Dünyası” sloganı, ilk kez *The Economist* tarafından Eylül 1991’de kullanılmış ve ardından dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından Şubat 1992’de kullanılmasıyla yaygınlaşmıştır. Yeni kurulan “Türk Cumhuriyetleri” ile yapılan ilk liderler zirvesinde ise dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, “21. Yüzyıl’ın Türklerin çağı olduğunu” ilan etmiştir). Bu bilgiler için bkz. Oran, “Dönemin Bilânçosu”, 230; Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, 388. TDP’deki gerçekçi yönelimden söz eden bir çalışma için bkz. Nur Bilge Criss, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Politikaları”, *Doğu Batı Dergisi*, s. 21 (Kasım-Aralık-Ocak 2002-03): 155. Criss’e göre bu değişim 1990’ların sonuna doğru 57. Hükümet döneminde gerçekleşmiştir.

¹⁷⁴ TİKA Başkanlarından Öner Kabasakal’ın sözleri, bu sürecin tarifini yapmaktadır: “Bir teknik yardım ve işbirliği kuruluşu olan TİKA’nın kuruluşu, dünyada haritaların değiştiği, Varşova Paktı’nın çöktüğü, Sovyetlerin dağıldığı ve NATO’nun kimlik ve vizyon değiştirdiği yıllarda gerçekleşmiştir. Özellikle Sovyetlerin dağılmasıyla Türkiye yeni bir dünyanın varlığı ile tanışırken TİKA, Türkiye’nin Türk Dünyası ve dost ülkeler ile işbirliği zemini olarak kurulmuştur. Daha önce uzmanların, ilgili kuruluş ve kamuoyunun bildiği; ancak göremediği, iletişim kuramadığı ve tanışamadığı ulu Türk Dünyası, yeni dünya düzeninin ilk ürünü olan kültürel iletişim zemininde sık sık bir araya gelmeye

3.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Getirisi İki Yeni Kuruluş: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ve “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı

Bahsedildiği gibi bu iki kuruluş aynı sürecin ürünü, Soğuk Savaş sonrası düzeninin birer getirisiidirler ve faaliyet alanları ile amaçları birbirleriyle kesişmektedir. Ayrıca TİKA, 1999 yılından beri dönem dönem “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyet göstermiş ve halen bu bakanlığa bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Bu özellikleri, anılan kuruluşları bir arada incelemeye uygun bir bütünlüğü var etmektedir.

3.2.1. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA)

TİKA, Bakanlar Kurulu’nun 24 Ocak 1992 tarihli kararı ve 27 Ocak 1992 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 480 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Dışişleri Bakanlığı’na bağlı bir teşkilat olarak kurulmuştur¹⁷⁵.

TİKA’nın kuruluşunu ve sonrasındaki gelişmeleri, kuruluşun kendi bünyesinde üretilen cümlelerle anlatmak mümkündür. Bu cümleler, Soğuk Savaş sonrası ortama değinen yukarıdaki bölümde yararlanılan kaynaklarla örtüşür görünmektedir¹⁷⁶:

“Doğu Bloku ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasından sonra milletlerin birbirlerine yaklaşımları değişmiş, askeri ilişkiler yerini siyasi, sosyal, ekonomik işbirliklerine bırakmıştır. Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz ve Balkanlarda ortaya çıkan bağımsız yeni devletlerle Türkiye arasında coğrafi, tarihi ve kültürel bağların olması; Türkiye ile bu devletler arasında her alanda işbirliğinin geliştirilmesini gündeme getirmiş, Türkiye’ye yeni sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluğun sonucu olarak da 1992 yılına Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) kurulmuştur. 24 Ocak 1992’de Dışişleri Bakanlığı’na bağlı bir teşkilat olarak kurulan TİKA, 28 Mayıs 1999 tarihinde Başbakanlığa bağlanmış, 12 Mayıs 2001 tarihinde çıkarılan yasayla idari yapısı, çalışma alanları ve görevleri yeniden tanımlanarak ilgili Devlet Bakanlığı’na karşı sorumlu ve tüzel kişiliğe sahip bir kuruluş haline gelmiştir”.

TDP’nin bir aracı olarak¹⁷⁷, ülke dışında faaliyetlerde bulunan bir “teknik yardım kuruluşu”¹⁷⁸ olan TİKA, teşkilat yapısı ve görevlerini belirleyen 2001 tarihli ve 4668

başlamıştır”. Açıklama için bkz. Öner Kabasakal, “Sunuş”, TİKA Faaliyet Raporu 1999-2001 (Ankara: Dan Ajans, 2002), 9.

¹⁷⁵ “Kuruluşu”, <http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=22> [04.06.2008].

¹⁷⁶ “TİKA’nın Kuruluşu, Amacı, Görevleri ve Faaliyetleri”, *Türk Dünyası Bülteni*, s. 2 (Eylül 2002), <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av2.pdf> [10.12.2008].

¹⁷⁷ Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı TİKA 1997 Faaliyet Raporu (kinyesiz), 1.

¹⁷⁸ <http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=24> [04.06.2008]. TİKA bünyesinde yapılan tanıma göre “teknik yardım”, “Kalkınmakta olan bir ülkede insan kaynakları, nüfusun beceri, bilgi, teknik, know-how ve üretkenlik yeteneklerini artırarak geliştirmek amacıyla tasarlanmış faaliyetlere denilmektedir”. TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Ankara: TİKA, 2004), 3’ten aktaran Ramazan Erdağ, “Türk Dış Politikasında Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA): Kuruluşu, Faaliyetleri

sayılı kanuna göre, “*başta Türk dilinin konuşulduğu cumhuriyetler ve akraba toplulukları* ile Türkiye’ye komşu ülkeler olmak üzere, kalkınma yolundaki ülkeler ve topluluklarla diğer ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak” üzere kurulmuştur¹⁷⁹.

Ayrıntılara geçmeden, kuruluşun önceliklerinin ne pahasına olursa olsun bu kanunla belirlendiğini söylemenin mümkün olmadığını belirtmek gerekmektedir. Güncel politika gerçekleri gereği, “kalkınma yolundaki” kimi komşu ülkelerle, “Türk dili”ni konuştuğu söylenebilecek kimi topluluklar, kuruluşun ilgi alanına nadiren dâhil olmuşlardır. Örneğin, SSCB’nin dağılıştından sonra kurulan, ancak Türkiye ile tarihsel-güncel sebeplerle karşılıklı sorunlar yaşayan sınır komşusu Ermenistan, yardım konusunda en önceliksiz ülkelerden biri olmuştur. “Irak Türkmenleri” ve “Batı Trakya Türkleri” de TİKA’nın, en azından fiili olarak, az ilgi gösterdiği; İran’da yaşayan “Azeriler” ise fiili olarak ilgi gösterilmeyen topluluklar arasında sayılabilirler.

ve Kuramsal Çerçevesi” (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 34, dipnot 25.

¹⁷⁹ “Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı Kurulması, 206 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin İki Maddesinin Değiştirilmesi ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellere Bir İlave Yapılması Hakkında 480 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü İle Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun) (4668 S.K.)”, 02.05.2001, Md. 1, [http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.4668&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=\[10.07.2008\]](http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.4668&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=[10.07.2008]) (vurgular eklendi). Gareth Winrow kuruluşun, Türkiye’nin “Türk Dünyası”na yönelik faaliyetlerinin eşgüdümünü sağlayıcı işlevinin bulunduğunu yazmaktadır. Bkz. Gareth M. Winrow, “Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası”, *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, der. Alan Makovsky, Sabri Sayarı, çev. Hür Güldü (İstanbul: Alfa, 2002): 159. Türkiye’nin bu alandaki faaliyetleriyle ilgili yukarıdakilerden farklı bir boyuta değinen açıklama ise Aralık 2007’den beri TİKA Başkanlığı yapmakta olan Musa Kulaklıkaya’dan gelmektedir: “Gelişmiş ülkelerin, çeşitli nedenlerle nüfuz kurmak istedikleri gelişmekte olan ülkelere yöneldiğini ifade eden TİKA Başkanı Kulaklıkaya, sözleri şöyle devam etti: ‘Nüfuz kurarken ya oradan gelebilecek muhtemel tehlikeleri önlemek istemektedirler ya da var olan nüfuzlarını pekiştirmek suretiyle o ülkelerle ilişkilerini geliştirmeyi arzu etmektedirler. Bunun da milli güvenlikle doğrudan bir bağlantısı vardır. Türkiye açısından bakıldığında, yurt dışında soydaşlarımızın ve akraba topluluklarının yaşadığı birçok ülke var. Kosova’yı örnek alırsak, burada Türk, Boşnak ve Arnavutlar var. Burada yaşayan insanlar arasındaki sosyal uyumun, barışın tesis edilmesi, her şeyden önce o ülkenin menfaatine olmasının yanında ülkemiz açısından da büyük önem arz ediyor. Oradaki soydaşlarımızın kültürel olarak ve ekonomik anlamda kendi ayakları üzerinde durabilmeleri, bizim milli güvenliğimizi doğrudan ilgilendiriyor. O insanların oradaki varlıkları, Türk kültürünü tanıtmaya, temsil etmeye açısından önemli”. Bu açıklamada “soydaş” ve “akraba” kategorilerinin hangi toplulukları nitelediği açık değil, ancak aşağıda bu konuda daha açık ifadeler yer verilecektir. Türkiye’nin yardımlarına bu tür bir yaklaşım, her ne kadar bürokratin ifadeleri çok açık olmasa da, “soydaş” ve “akraba” unsurların birer siyasi figür olarak görüldükleri yönünde izlenim veriyor. Kulaklıkaya’nın sözleri için bkz. “TİKA Başkanı Musa Kulaklıkaya Kayseri’de Konferans Verdi”, *Avrasya Bülteni*, s. 69 (Mayıs 2008): 19.

3.2.2. “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı

“Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası” başlığı altında belirtildiği gibi “dış Türkler” konusu, Türkiye’de yeni konjonktürün önemli dış politik meselelerinden biri olmuştur. SSCB ve Yugoslavya Federasyonu’nun dağılmasının ardından henüz 1992’de, meclis çatısı altında, “Türk devletleri için ayrı bir bakanlık” kurma yönünde fikirler ortaya atılmıştır¹⁸⁰.

“Dış Türkler” için kanunla kurulmuş icracı bir bakanlık oluşturulması fikirleri bu tarihten beri telaffuz edilegelmişse de¹⁸¹, böyle bir bakanlık hiç kurulmamış, görevi koordinasyonla sınırlı ve teşkilatı bulunmayan “devlet bakanlığı” şeklinde bir oluşuma gidilmiştir¹⁸².

¹⁸⁰ Meclisteki ifadeler için bkz. M. Cüneyt Yenigün, *Soğuk Savaş Sonrasında TBMM ve Dış Politika: Belgeler Yorumlar* (İstanbul: Nobel, 2004), 500.

¹⁸¹ “Dış Türkler Bakanlığı” kurulması yönünde talepler kamuoyu, siyasetçiler ve “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlarınca dile getirilmiştir. Örneğin henüz 1990 gibi “erken” bir tarihte toplanan bir sempozyumda bu talep dile getirilmiştir. Bkz. Tufan Aşken, “Dış Türkler Bakanlığı Kurulması İstendi”, *Tercüman Gazetesi*, 22 Temmuz 1990, 10. Bu talep basında da yorumcular tarafından dillendirilmiştir. Örnekler için bkz. Hilmi Bengi, “Dış Türkler Bakanlığı”, *Tercüman Gazetesi*, 09 Şubat 1992, 3; Sabir Aydın, “Dış Türkler Bakanlığı Acilen Kurulmalıdır”, *Tercüman Gazetesi*, 16 Eylül 1993, 6 (yazar, kurulacak bakanlığın Başbakan yardımcılığı seviyesinde olmasını ve dışarıdan atanmış bir bakanla, partilerüstü bir konumda olması gerektiğini belirtiyor). Tartışmaların sıcak olduğu 1991’de, bu görüşlerden farklı bir ses, dönemin Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek’ten geliyor. Zeybek, ayrı bir bakanlık yerine, her bakanlığın içinde “Türkiye dışında yaşayan Türklerle” ilgili birimlerin kurulmasını öneriyor. Bkz. Abdurrahman Şen, “Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek: ‘Dış Türkler Bakanlığı Kurulmamalı’”, *Zaman Gazetesi*, 18 Mart 1991, 7. Mayıs 1999’da, dönemin “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanı Abdulhaluk Çay, kanunla kurulmuş icracı bir bakanlık için hazırlıkların yapıldığını belirtmiş (nitekim MHP’nin 1999 tarihli seçim programı içinde “Türk Dünyası Bakanlığı” kurulması isteği yer almaktaydı. Bilgi için bkz. William Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, çev. Petek Demir (İstanbul: Mozaik, 2003), 219); Mayıs 2007’de ise Büyük Birlik Partisi Genel Başkanı ve milletvekili Muhsin Yazıcıoğlu, hem Avrupa’da yaşayan Türk vatandaşları için hem de “Türk Cumhuriyetleri” ile ilişkiler için bir “Dış Türkler Bakanlığı’nın” kurulması gerektiğini belirtmiştir. Yine 2007’de, dönemin “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanı Mehmet Aydın “Dış Türkler Bakanlığı” önerisinde bulunmuştur. Aydın, kurulmasını önerdiği bakanlığın ilgi alanını şöyle tarif etmektedir: “[Bakanlığın] Sadece yurt dışında yaşayan *vatandaşlar değil* köken itibarıyla *aynı soya dayanan*, Türkçe’nin çeşitli versiyonlarını kullanan ülkelerle de bağlantısı olmalıdır”. Haberler için sırasıyla bkz. Faruk Arslan, “Bakan Çay: Hazırlanıyoruz Dış Türkler Bakanlığı Yolda”, <http://arsiv.zaman.com.tr/1999/05/31/guncel/all.html> [24.12.2008]; “Avrupalı Türkler Meclis Yolunda”, <http://www.atb-europa.com/modules.php?name=News&file=article&sid=1415> [24.12.2008]; “Dış Türkler Bakanlığı Kurulması”, http://derneklerdergisi.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=112 [21.12.2008] (vurgu eklendi).

¹⁸² “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı kurulması fikri ise yine erken bir tarihte, Sovyetlerin dağılması henüz resmi olarak gerçekleşmeden, Aralık 1991’de bazı milletvekilleri tarafından teklif edilmiştir. Bilgi için bkz. Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, 380.

Ancak devlet bakanlığı kurulmasından da önce bu konu, başbakanlık müşavirlerinin sorumluluğuna verilmiştir. Örneğin 1992’de yapılan bu tip bir görevlendirmenin yer aldığı başbakanlık genelgesi şöyledir¹⁸³:

“Bağımsızlıklarına yeni kavuşan ve *ortak kültür bağlarımız olan Türk Cumhuriyetleri*, diğer *Türk* Toplulukları ve Yurtdışındaki *Soydaşlarımızla* Ülkemiz arasında ekonomik, ticari, sınıf, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi hususuna, gerek Hükümetimiz ve gerekse Milletimizce büyük önem verilmektedir. Devletin her kademesinde bu görüşün esas alınması tabiidir. Bu meyanda, sözkonusu ilişkilerle ilgili olarak danışmanlık hizmetlerinin yerine getirilmesi, araştırmaların yapılması, projelerin hazırlanması, bu konuda Kamu Kurum ve Kuruluşları arasında koordinasyonun gerçekleştirilmesi hususlarını Başbakan Başmüşaviri Namık Kemal Zeybek sağlayacaktır”.

“Dış Türklerden Sorumlu” bir devlet bakanlığı ise ilk olarak 50. Hükümet içerisinde oluşturulmuştur. 50. Hükümet’e kadar ve 50. Hükümet göreve başladığında (50. Hükümetin göreve başlama tarihi 25 Haziran 1993’tür¹⁸⁴) henüz böyle bir bakanlık yoktur¹⁸⁵; ancak Ağustos 1994’te yapılan kabine düzenlemesi ile Doğru Yol Partisi Milletvekili Ayvaz Gökdemir “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanı olarak atanmıştır¹⁸⁶.

Gökdemir’in bakan olarak atandığı genelgede, mevcut çalışmayla ilişkili görevleri şöyle sıralanmaktadır¹⁸⁷: “4- *Türkî* Devletleri İle İlişkiler [...] 6- *Türkî* Devletlere yapılacak yatırımlarla ilgili olarak Esnaf ve Sanatkârlarla Koordinasyonu sağlamak [...]”.

50. Hükümet’in ardından, 05 Ekim 1995 tarihinde kurulan 51. Hükümet, 15 Ekim 1995 tarihinde yapılan oylamada güvenoyu alamadığından¹⁸⁸, bu hükümetin bakanlıkları ile ilgili bir değerlendirme yapmak mümkün gözükmemektedir. 30 Ekim 1995’te kurulan ve 24 Aralık 1995’te yapılacak erken seçime kadar bir “seçim

¹⁸³ B.02.0.PPG.0.12-383-04740, 09.02.1992, 1992/10, Başbakanlık Dış Genelgeleri (1991-1992) (Ankara: T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, 1993): 124 (vurgular eklendi).

¹⁸⁴ “Hükümetler”, <http://www.basbakanlik.gov.tr/sour.ce/index.asp?wpq=224EB3C7-E547-4C25-98C7-99A24735123C> [24.12.2008]. 60. Hükümet’e kadarki hükümetlerin kuruluş tarihleri bu kaynağa atıfla verilecektir.

¹⁸⁵ SSCB ve Yugoslavya Federasyonu’nun dağılmasından sonra kurulan hükümetler dönemine ait genelgelere bakıldığında, 50. Hükümet’te yapılan bakanlık değişimine kadar böyle bir görevlendirmenin olmadığı görülmektedir. Genelgeler için bkz. Başbakanlık Dış Genelgeleri (1991-1992); Başbakanlık Dış Genelgeleri (1993) (Ankara: T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, 1994).

¹⁸⁶ Atama haberi için bkz. Ahsen Çetiner, “Devlet Bakanları Arasında Görev Dağılımı”, *Türkiye Gazetesi*, 23 Ağustos 1994, 8.

¹⁸⁷ B.02.0.PPG.0.12-383-13575, 22.08.1994, 1994/33, Başbakanlık Dış Genelgeleri (1994-1995) (Ankara: T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, 1996): 224 (vurgular eklendi). Bakanlığın diğer görevlerine yer verilme gereği görülmedi çünkü devlet bakanlarının birbirinden bağımsız birden fazla alanda görevleri olabilmektedir.

¹⁸⁸ “Azınlık Hükümetine Güvenilmedi”, 16 Ekim 1995, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=426641> [28.12.2008].

hükümeti” görevi yapacak olan 52. Hükümet’teyse¹⁸⁹, yine aynı görevlerle, Ayvaz Gökdemir’in bakanlığı sürmektedir¹⁹⁰.

06 Mart 1996’da kurulan 53. Hükümet’te ise yine Ayvaz Gökdemir “Dış Türklere Sorumlu” Devlet Bakanı olarak görevlendirilmiştir. Genelgede, mevcut çalışmayla ilişkili görev bu kez şöyle tarif edilmektedir: “1- *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ile Kardeş Topluluklarla ilişkiler, bunlarla ilgili araştırma, planlama ve koordinasyonun sağlanması*”¹⁹¹.

Ayvaz Gökdemir Mayıs 1996’da bakanlık görevinden istifa etmiştir¹⁹². 28 Mayıs’ta kabul edilen istifanın ardından Gökdemir’in yerine Doğru Yol Partisi Milletvekili Ayfer Yılmaz, aynı görev tanımıyla atanmıştır¹⁹³. Ayfer Yılmaz’ın görevi yaklaşık bir ay sürmüştür.

28 Haziran 1996’da kurulan 54. Hükümet döneminde “Dış Türklere Sorumlu” Devlet Bakanlığı’na Refah Partisi Milletvekili Abdullah Gül, aynı görev tanımıyla getirilmiştir¹⁹⁴.

Gül daha sonra, konu ile ilgili ek görevlerle de görevlendirilmiştir¹⁹⁵:

“Bağımsız *Türk* Devletleri, diğer *Türk* Toplulukları ve yurtdışındaki *soydaşlarımız* ile Ülkemiz arasındaki; ekonomik, ticari ve sınıfl faaliyetleri ile teknik işbirliğinin geliştirilebilmesi, bu Ülkelerdeki demokratikleşme süreci ve serbest piyasa ekonomisine geçişin hızlandırılması maksadıyla sürdürülen çalışmalar ve benzeri konularda ihtiyaç duyulan gerekli koordinasyonun sağlanması, *Ortak kültür bağlarımız olan Türk Cumhuriyetleri, diğer Türk Toplulukları ve yurtdışındaki soydaşlarımız ile Ülkemiz arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi* [...] *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ile Müslüman Toplumlardan öğrenim görmek üzere Türkiye’ye gelen öğrencilerin Milli Eğitim Bakanlığı müfredatı çerçevesinde yetiştirilme esas ve usullerinin tesbiti* [...] *Balkan Ülkelerinde yaşayan ve ortak kültür bağlarımız olan Müslüman Toplulukları ve Devletleri ile soydaşlarımız ve Ülkemiz arasında ekonomik, ticari, sınıfl, eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi* [...]”.

¹⁸⁹ “Seçim Hükümeti Tamam”, 31 Ekim 1995, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=428714> [28.12.2008].

¹⁹⁰ Görev dağılımının yer aldığı başbakanlık genelgesi için bkz. B.02.0.PPG.0.12-383-16139, 10.11.1995, 1995/30, *Başbakanlık Dış Genelgeleri (1994-1995)*, 439.

¹⁹¹ B.02.0.PPG.0.12-383-3604, 11.03.1996, 1996/6, *Başbakanlık Dış Genelgeleri (1996)* (Ankara: T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipier Genel Müdürlüğü, 1997): 18 (vurgu eklendi).

¹⁹² “DYP’li Bakanların İstifası Anayol’u Sarstı”, 23 Mayıs 1996 <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=437107&keyfield=22617976617A2067C3B66B64656D697222> [27.07.2008].

¹⁹³ Görev dağılımının yer aldığı başbakanlık genelgesi için bkz. B.02.0.PPG.0.12-383-9072, 28.05.1996, 1996/30, *Başbakanlık Dış Genelgeleri (1996)*, 77.

¹⁹⁴ Görev dağılımının yer aldığı başbakanlık genelgesi için bkz. B.02.0.PPG.0.12-383-12518, 15.07.1996, 1996/36, *Başbakanlık Dış Genelgeleri (1996)*, 89.

¹⁹⁵ B.02.0.PPG.0.12-383-23947, 18.12.1996, 1996/76, *Başbakanlık Dış Genelgeleri (1996)*, 169 (alıntılarda cümle içerisindeki tüm büyük harf kullanımları orijinal metinlere özgüdür), (vurgular eklendi).

30 Haziran 1997’de kurulan 55. Hükümet döneminde “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı’na Anavatan Partisi Milletvekili Ahat Andican getirilmiştir. Bakanlığın 02 Temmuz 1997 gün ve 1997/28 sayılı Başbakanlık genelgesinde belirlenen, mevcut çalışmanın konusu ile ilgili görev tanımı önceki genelgeyle aynıdır¹⁹⁶.

11 Ocak 1999’da kurulan 56. Hükümet döneminde “Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ile Kardeş Topluluklarla ilişkiler, bunlarla ilgili araştırma, planlama ve koordinasyonun sağlanması” görevi Dışişleri Bakanlığı’na verilmiş¹⁹⁷, yani “Dış Türklerden Sorumlu” bir devlet bakanı görevlendirilmemiştir. “Ahıska Türklerinin Türkiye’ye kabulü ile ilgili eşgüdümü sağlamak” görevi Devlet Bakanı Aydın Tümen’e, “Yurt Dışında Yaşayan Türk Vatandaşlarının Sorunları” başlığıyla tanımlanan görev ise Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na verilmiştir¹⁹⁸. Ancak sadece bir ay sonra, 08 Şubat 1999 gün ve 1999/23 sayılı Başbakanlık genelgesi ile “Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ile Kardeş Topluluklarla ilişkiler, bunlarla ilgili araştırma, planlama ve koordinasyonun sağlanması” görevi Devlet Bakanı ve Demokratik Sol Parti Milletvekili Şükrü Sina Gürel’e, “Yurt Dışında Yaşayan Türk Vatandaşlarının Sorunları” başlıklı görev ise Devlet Bakanı Aydın Tümen’e verilmiştir¹⁹⁹. “Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları”, “Ahıska Türkleri” ve “Türk Vatandaşları” kategorilerinin bir aradaki varlıkları, vatandaş olarak “Türklük”ten farklı bir “Türklüğün” varlığına işaret etmesi bakımından anlamlıdır. Bu konuya sonraki bölümde değinilecektir²⁰⁰.

¹⁹⁶ Görev dağılımının yer aldığı başbakanlık genelgesi için bkz. B.02.0.PPG.0.12-383-14000, 02.07.1997, 1997/28, http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/1997/1997-0383-14000.pdf#page=1 [22.11.2008]. Andican’ın görevlerine bir başka genelgeyle ilaveler yapılmış, görevler ayrıntılandırılmıştır. Bu genelgede, “Türk Cumhuriyetleri, Balkanlar’daki Müslüman Devlet ve Toplulukları ve diğer Türk ve Kardeş Topluluklar ile bir taraftan ekonomik, ticari, sını, kültürel, bilimsel, teknik, diğer taraftan, başta iş, çalışma, istihdam, sağlık, eğitim ve çevre olmak üzere sosyal konulardaki işbirliğinin geliştirilmesi [...] Türk Cumhuriyetlerinin serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin hızlandırılması [...] Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Kardeş Topluluklardan orta ve yüksek öğrenim görmek üzere Türkiye’ye gelen öğrencilerin yetiştirilme esas ve usullerinin ilgili kurum ve kuruluşlarla koordineli bir şekilde tesbiti [...]” görevleri öngörülmüştür. Bkz. B.02.0.PPG.0.12-383-19721, 28.08.1997, 1997/54, http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/1997/1997-0383-19721.pdf#page=1 [22.11.2008].

¹⁹⁷ B.02.0.PPG.0.12-320-0883, 12.01.1999, 1999/4, http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/1999/1999-0320-00883.pdf#page=3 [22.11.2008].

¹⁹⁸ age.

¹⁹⁹ B.02.0.PPG.0.12-320-2015, 08.02.1999, 1999/23, http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/1999/1999-0320-02015.pdf#page=1 [22.11.2008].

²⁰⁰ “Yurt Dışında Yaşayan Türk Vatandaşlarının Sorunları” ve “Ahıska Türkleri” ile ilgili görevlere kimlerin atandığına ilişkin bir bilgi buradan itibaren verilmeyecektir.

28 Mayıs 1999 yılında kurulan 57. Hükümet'te görev Milliyetçi Hareket Partisi Milletvekili Abdulhaluk Mehmet Çay'a verilmiş, aynı zamanda o zamanki adı Ekonomik, Kültürel Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı olan TİKA da "Dış Türklerden Sorumlu" Devlet Bakanlığı'na bağlanmıştır²⁰¹. Genelgedeki görev tanımına ilişkin ifadeler bir öncekiyle aynıdır.

Bakan Çay'ın parti içi anlaşmazlık sebebiyle görevden azledilmesiyle²⁰², yerine önce on beş gün süreyle Devlet Bakanı Faruk Bal vekâlet etmiş, ardından Milliyetçi Hareket Partisi Milletvekili Reşat Doğru 10 Ocak 2002 gün ve 2002/1 sayılı genelge ile görevi devralmıştır²⁰³.

18 Kasım 2002 tarihinde kurulan 58. Hükümet'te TİKA, Adalet ve Kalkınma Partisi Milletvekili Beşir Atalay'a bağlanmış, öte yandan "Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ile Kardeş Topluluklarla ilişkiler, bunlarla ilgili araştırma, planlama ve koordinasyonun sağlanması" görevi ile ilgili bir görevlendirme yapılmamıştır²⁰⁴. Ancak yaklaşık iki buçuk ay sonra, 05 Şubat 2003 gün ve 2003/6 sayılı Başbakanlık genelgesi ile "Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ile Kardeş Topluluklarla ilişkiler, bunlarla ilgili araştırma, planlama ve koordinasyonun sağlanması" görevi Devlet Bakanı ve Adalet ve Kalkınma Partisi Milletvekili Mehmet Aydın'a verilmiştir²⁰⁵.

14 Mart 2003 tarihinde kurulan 59. Hükümet'te TİKA yine Beşir Atalay'a bağlanmış, "Dış Türklerden Sorumlu" Devlet Bakanı olarak yine Mehmet Aydın görevlendirilmiştir²⁰⁶.

²⁰¹ B.02.0.PPG.0.12-320-6940, 29.05.1999, 1999/35, http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/1999/1999-0320-06940.pdf#page=4 [22.11.2008].

²⁰² "Devlet Bakanı Çay Görevinden Alındı", 24 Aralık 2001, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=44518> [01.08.2008]; Süleyman Demirkan, "Rolü Kaptırınca Görevden Alındı", 25 Aralık 2001, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=44642> [01.08.2008]; Süleyman Demirkan, "Ecevit Zarafeti", 26 Aralık 2001, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=44787> [01.08.2008].

²⁰³ Genelge için bkz. B.02.0.PPG.0.12-320-436, 10.01.2002, 2002/01, http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2002/2002-0320-00436.pdf#page=1 [22.11.2008]. Atama haberi için bkz. "Devlet Bakanlığı'na Reşat Doğru Atandı", <http://arsiv.sabah.com.tr/2002/01/08/p02.html> [02.08.2008].

²⁰⁴ 58. Hükümet'in kuruluşu sonrası yapılan ilk görev dağılımı için bkz. B.02.0.PPG.0.12-320-19936, 22.11.2002, 2002/53, http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2002/2002-0320-19936.pdf#page=1 [22.11.2008].

²⁰⁵ Genelge için bkz. B.02.0.PPG.0.12-320-2396, 05.02.2003, 2003/6, http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2003/2003-0320-02396.pdf#page=1 [22.11.2008].

²⁰⁶ Genelge için bkz. B.02.0.PPG.0.12-320-4699, 20.03.2003, 2003/16, http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2003/2003-0320-04699.pdf#page=4 [22.11.2008].

29 Ağustos 2007 tarihinde kurulan 60. Hükümet'te²⁰⁷ görev, yine aynı görev tanımıyla, Adalet ve Kalkınma Partisi Milletvekili Mustafa Said Yazıcıoğlu'na verilmiş; TİKA da Yazıcıoğlu'na bağlanmıştır²⁰⁸.

“Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı ile ilgili bu açıklamalar iki bakımdan önemlidir. Birincisi, resmi genelgelerle yapılan görev dağılımlarında 1996'dan sonra, “Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları” ifadesinin kullanıldığı ve resmi olarak Türkiye Cumhuriyeti dışındaki ülke ve toplulukların “Türk” olarak tanımlandıkları tespit edilmiş olmaktadır. Bu konu daha sonra ele alınacak ve değerlendirilecektir. İkincisi ise, devlet bakanlıklarının yapısıyla ilgilidir. Devlet bakanlıkları, teşkilatları bulunmayan, “kişiye özgü görevlendirme”ler olduğundan²⁰⁹ ve icraattan ziyade koordinasyon göreviyle görevlendirildiklerinden, “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı incelemesi aslında kurumsal bir inceleme değil, bizzat bakanların açıklamaları, yazıları ve eylemleri üzerinde duran bireysel bir inceleme olacaktır (bunun bir istisnası, bakanlığın web sayfasıdır; burada dahi çoğunlukla bakanın kişisel faaliyetleri haber yapılmakta, ancak yine de sınırlı olarak kurumsal bir analizi mümkün kılacak ifade tarzları yer almaktadır)²¹⁰. Bu sebeple bakanların kim oldukları, hangi partiden bu göreve katıldıkları ve ne süreyle görev yaptıklarını tespit etmek gerekmiştir. Bu araştırmanın bir sonucu olarak görev sürelerinin kısalıkları tespit edilen, “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlarından Şükrü Sina Gürel (üç ay yirmi gün görev yapmıştır) ile Ayfer Yılmaz'ın (bir ay görev yapmıştır), bu bakanlıktaki açıklama ve eylemleri hakkında herhangi bir veriye ulaşamaması da anlamlandırılmış gözükmektedir.

Kuruluşlarla ilgili bu kısa bilgilendirmeden sonra, çalışmanın asıl amacına uygun olarak, TİKA ve “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı bünyesinde yapılan açıklamalar ve gerçekleştirilen uygulamalar yoluyla “Türklüğün” sınırlarını ve

²⁰⁷ “60. Hükümet Kuruldu”, 29 Ağustos 2007, <http://www.haberler.com/60-hukumet-kuruldu-haberi/> [25.12.2008].

²⁰⁸ Genelge için bkz. B.02.0.PPG.0.12-010-06/10670, 30.08.2007, 2007/22, http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2007/2007-0010-006-10670.pdf#page=2 [22.11.2008].

²⁰⁹ Kılıçkaya, age, 20.

²¹⁰ “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı'nın en azından 2002 yılına kadar bir teşkilattan yoksun oluşundan Mustafa Yılmaz da söz etmektedir. Bu durumu eleştiren Yılmaz'ın yazdığına göre, bakanlığın özel kalem müdürü dışında personeli yoktur. Müşavir, danışman ve diğer personel geçici istihdamla görevlendirilmekte ve değişen bakanla birlikte değişmektedirler. Bu bilgiler için bkz. Mustafa Yılmaz, “Türkiye'nin Türk Dünyasına Yönelik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme”, *Avrasya Etüdleri Dergisi*, s. 22 (Bahar 2002): 190.

bileşenlerini tespit etmeye ve bunların hangi ölçütlerle belirlendiği araştırmasına geçilebilir.

4. “TÜRKLÜĞÜN” SINIRLARI: “ADRIYATİK’TEN ÇİN’E TÜRK DÜNYASI”

Türkiye gündemine Süleyman Demirel’in armağan ettiği ve yaygın bir kullanıma sahip olan “Adriyatik’ten Çin’e Türk Dünyası” sloganının benzerleri, resmi düzeyde türlü biçimlerde seslendirilebilmektedir: “Adriyatik’ten Çin’e Müslüman Türk varlığı”²¹¹, “Baltık Denizi’nden Mançurya’ya kadar ki bir coğrafyada, 250 milyona yakın Türk asıllı topluluklar vardır. Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Çuvaş, Başkurt, Tuva, Azeri gibi 44’e yakın Türk Boyu” şeklinde²¹² ya da Türkçenin konuşulduğu bir coğrafya olarak “Avrupa ortalarından Büyük Okyanus’a, Adriyatik’ten Çin’e, Sibirya’dan Arabistan ve Hindistan’a kadar olan çok geniş bir arz parçası”²¹³ gibi²¹⁴.

Bu ve benzeri örnekler dışında, bakanların ve görevli bürokratların konuyla ilgili çok sayıda konuşma ve yazısında gerçekleştirilen çok sayıda faaliyetin başlığında “Türk Dünyası” ifadesi geçmektedir. Ayrıca yine resmi ağzlarla, “Türk Dünyası”nın ne olduğunu açıklayan cümleler üretilmiştir. Manas Destanı konulu toplantıda yaptığı konuşmada Ayvaz Gökdemir, “Türk Dünyası”nı şöyle tanımlamaktadır: “Türk Dünyası Türklerin yerli halk olarak, yerleşik halk olarak yaşadıkları dünyayı ifade ediyor”²¹⁵.

Gökdemir’den daha somut bir tanımı, dil temelli olarak, dönemin TİKA Başkan Vekili Faruk Uysal yapmıştır. Uysal “Türk Dünyası” denildiğinde, “Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Tatarca ve Uygurca gibi birçok lehçesi olan *bir dilden*, çoğunluğu Müslüman olsa da Budist, Şaman, Ortodoks ve Musevi inanışlarına da

²¹¹ Sorumlu bakan Ayvaz Gökdemir’in bu kullanımı için bkz. “Türkiye Siyasi Nüfuz Aramıyor”, *Tercüman Gazetesi*, 01 Kasım 1994, 7.

²¹² *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorunlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1*, haz. Mustafa Aydoğdu ve diğ. (Ankara: Tamga, 2000), 3.

²¹³ “Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir’in Dil Bayramı Münasebetiyle Yaptıkları Konuşma”, *Bilge Dergisi*, Güz 2 (Ekim 1994): 3.

²¹⁴ Mustafa Aydın’a göre, “‘Adriyatik’ten Çin Seddi’ne’ kadar uzanan bölgedeki Türkçe konuşan topluluklar söylemi zaman zaman fantezi boyutlarını zorlayan açıklamalarla giderek sıradanlaştı. Ayrıca, bu süreçte zaten dilde var olmayan ‘Anadolu Türklüğü’ ile Orta Asya’daki ‘etnik Türkler’ arasındaki ayrım pratikte de muğlâklaştı”. Bkz. Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, 380.

²¹⁵ “Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir’in Açış Konuşması”, *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995): 1.

sahip *bir milletten* söz edildiğini” belirtmektedir²¹⁶. Bu konuda kendine özgü bir tanımsa Bizim Ahıska dergisine verdiği röportajda, Bakan Said Yazıcıoğlu’ndan gelmektedir: “Anadolu Türklüğünün köklerinin uzandığı yerler Türk dünyasıdır”²¹⁷.

Yine Ayvaz Gökdemir, “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar Türk Dünyası”nı, kuşbakışı bir perspektiften tarif etmektedir²¹⁸:

“Yugoslavya Federasyonu ile SSCB çözülmeden önce, bizim için eli elimizde bir Arnavutluk var mıydı? Yoktu. Şimdi bir bağımsız Arnavutluk var mı, var [...] Bu Arnavutluk Adriyatik kıyısında mı? Evet orada...Bizim için bir Bosna-Hersek var mıydı, yoktu. Şimdi bir Bosna-Hersek var mı, var [...] Daha önce bir Makedonya var mıydı bizim için? Yoktu. Şimdi bir Makedonya gerçeği var [...] Şimdi demokrat diyebileceğimiz bir Bulgaristan var [...] bugün o Bulgaristan’ın parlamentosunda 15 Türk milletvekili var. Bugün farklı bir statüde demokrat Romanya mevcut mu? Evet. Burada bir Gagauz özerk bölgesi var ve elimizde değil mi? Balkanlardan Kuzey Karadeniz kıyılarına geçelim [...] O Kırım’da şimdi tekrar Türkler var mı [...] Evet. Kafkasya’ya geçelim [...] Burada bir Azerbaycan, Gürcistan var [...] hazar Denizi’nin ötesine geçerseniz, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan var. Kırgızistan var. Geldik mi Adriyatik’ten Çin’e, tuttuk mu Çin’i? [...] İşte ‘Adriyatik’ten Çin’e dediğimiz budur. Bunun içinde ne hayal var, ne fantezi ne de Pan-Türkizm [...] Bu kuşağın kalpgahında bir Türkiye Cumhuriyeti var”.

Örnekleri çoğaltmak mümkün. “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanı Abdulhaluk Çay, “Türk Dünyası” içindeki zorluklardan söz ederken Kıbrıs, Karabağ, Kuzey Irak Türkmenleri ile Suriye Türkmenlerinden ve Bosna-Hersek, Kosova, Kafkasya ve Çeçenistan’daki sorunlardan söz etmektedir²¹⁹.

Öte yandan içinde “Türk Dünyası” geçen bu ifadeler sadece sıradanlaşmış sloganlar değildir. Bu ifadeler, Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasının iki yeni kuruluşu olarak bu çalışmanın odaklandığı kurumlar olan “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı ve TİKA’nın kurucu metinlerince de işaret edilen ve ardından, bu kurumlar bünyesinde yapılan çok sayıda açıklama ve gerçekleştirilen uygulamalarla somutluk kazanan bir kurgu dünyanın tarifidirler. Bu değerlendirmeye yol açan

²¹⁶ “Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı”, *Avrasya Bülteni*, s. 18 (Ocak 2004): 4, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av18.pdf> [30.11.2008] (vurgular eklendi).

²¹⁷ Yunus Zeyrek, “Devlet Bakanı Prof. Dr. Mustafa Said Yazıcıoğlu ile Mülakat”, *Bizim Ahıska Dergisi*, s. 11-12 (Yaz-Sonbahar 2008), <http://www.ahıska.org.tr/yazi.php?goster=5> [25.04.2009].

²¹⁸ Gökdemir’in açıklaması için bkz. İrfan Ülkü, “Kardeşlik Kuşağındayız”, *Ortadoğu Gazetesi*, 09 Mayıs 1995, 12.

²¹⁹ “Devlet Bakanı ve Tüdev Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Abdulhaluk M. Çay’ın Hoşgeldiniz Konuşmaları”, *Sekizinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri (24-26 Mart 2000 Samsun-Türkiye)*, haz. Abdulhaluk Çay, Atilla Şimşek (Ankara: 2001): 13-14. Bu kısımda gösterilmeye çalışılacağı üzere “Türk Dünyası”, “Türk” devlet ve topluluklarının yaşadıkları varsayılan bir alandır. Ancak Bakan Çay’ın açıklamaları gibi kimi sıradışı örneklerde, Bosna-Hersek ve Çeçenistan gibi, “Türklerin” yaşadıkları belirtilmiş olmayan ülkeler de bu “dünya”nın bileşenleri olarak anılmaktadırlar. Bunun bir örneği, TİKA’nın katkılarıyla düzenlenen “Türk Dünyası Üniversite Rektörleri Daimi Konferansı”dır. Konferansın kurucu üyeleri, Türkiye, Azerbaycan, KKTC, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan yani resmi algının “Türk Cumhuriyetleri” iken, Kasım 1997’deki toplantıya Bosna-Hersek ve Tacikistan rektörleri de iştirak etmişlerdir. Haber için bkz. “Türk Dünyası Üniversite Rektörleri Daimi Konferansı”, *Avrasya Dosyası*, s. 86 (Kasım 1997/1): 5.

verileri ortaya sermeye önce kurucu metinlerden başlamak yerinde olacaktır. Ardından kuruluşların sözel ve fiili edimlerinin incelenmesine geçilebilir.

“Dış Türklere Sorumlu” Devlet Bakanlığı’nın kurucu metni olan, başbakanın ve devlet bakanlıklarının görev alanlarıyla, bu bakanlıklara bağlı ve ilgili kuruluşların tespit edildiği başbakanlık genelgelerinde, bakanlığın görevlerinden biri 1994-1996 arasında “Türk Devletleri İle İlişkiler” şeklinde ve 1996’dan bugüne ise “Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ile Kardeş Topluluklarla ilişkiler, bunlarla ilgili araştırma, planlama ve koordinasyonun sağlanması” olarak belirlenmiştir.

1996’dan 2007’deki son görev dağılımına kadarki on bir senede hiç değişmeden genelgelerde yer alan ikinci tür ifade, “Türk Dünyası”nın sınırları ve bileşenleri ile ilgili temel verileri sunmaktadır: Birincisi, bakanlığın görev alanında “Türk Cumhuriyetleri” olarak adlandırılan devletler yer almaktadır. İkincisi, bakanlığın görev alanına, “Türk” olarak adlandırılan kimi topluluklar girmektedir. Bir üçüncü unsur, mevcut çalışmayla daha dolaylı bir ilişkiye sahiptir. Genelgelerde yer alan “Kardeş Topluluklar” tabiri, bakanlığın görev alanı içinde olduğu işaret edilen, ancak “Türk” toplulukları olarak nitelenmemeleri sebebiyle, “Türk” olarak algılanmadığı anlaşılan, öte yandan Türkiye ile özel bağları olduğu düşünülen topluluklardır. Mevcut çalışmanın amaçları açısından “Kardeş Topluluklar”ın kimler olduğuna dair bir araştırmaya girilmeyecektir. Bu kullanımın mevcut çalışma açısından önemi, “Türk” olanlardan farklı olan ancak özel bir statüye de sahip böyle topluluklara işaret edilmesinin, kimi özellikleri nedeniyle “Türk” olarak adlandırılan toplulukların varlığına dair kanıtlardan birini sağlamasıdır.

TİKA’nın kurucu metni olan 480 sayılı KHK da ise, kuruluşun görev alanı, “başta *Türk dilinin* konuşulduğu Cumhuriyetler” olarak belirlenmekte²²⁰, 480 sayılı KHK’nın yerini alan 2001 tarihli ve 4668 sayılı kanunda ise “başta Türk dilinin konuşulduğu cumhuriyetler ve akraba toplulukları ile Türkiye’ye komşu ülkeler” denilmekte²²¹ ve böylece kuruluşun öncelikli ilgi alanlarından biri “dil” temelli çizilmektedir. Bu kanun maddesinden de benzer veriler etmek mümkündür.

²²⁰ “Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı Kurulması 206 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin İki Maddesinin Değiştirilmesi ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerle Bir İlave Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (480 S. KHK.)”, 24.01.1992, Md. 1, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/15054.html> [30.10.2008] (vurgu eklendi).

²²¹ “Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun...”.

Kuruluşun öncelikli faaliyet alanı, “Türk dili” denilerek müşterek bir dile atıf yapan anlayışla belirlenmiş olup, bu dilin konuşulduğu devletleri kapsamaktadır.

Görüldüğü gibi metinsel düzeyde her iki kuruluşun da ilgi alanı, “Türklük” dairesini içine almaktadır. Bu metinler, faaliyetlerin başladığı andan itibaren kuruluşların bünyesine üretilecek açıklamalar ve gerçekleştirilecek uygulamalarla somutluk kazanacak olan “Türk Dünyası”nın ilk işaretçileridirler. Peki, resmi düzeyde sıkça anılan, sloganlara konu olan, kurucu metinlerce genel hatları çizilen, kimi cumhuriyetleri ve toplulukları kapsadığı anlaşılan bu dairenin sınırları nerelere (gerçekten Adriyatik’ten Çin Seddi’ne mi) uzanmaktadır? Başka bir deyişle, resmi algıda “Türk Dünyası” neresidir ve asıl soru, “Türk Cumhuriyetleri” hangi ülkeler, “Türk Toplulukları” hangi topluluklardır?

Bu soruları cevaplamak amacıyla, “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı ve TİKA bünyesinde üretilen açıklamalar ve yürütülen uygulamaların incelenmesine geçilebilir. Bu araştırmada, bakanlığın kurucu metinlerindeki sıraya uyularak, önce “Türk Cumhuriyetleri” olarak anılan ülkeler, ardından “Türk Toplulukları” ifadesiyle kastedilen topluluklar tespit edilecektir. Ardından bu ülke ve toplulukların hangi özellikleri sebebiyle “Türk” olarak adlandırıldıkları araştırılabilecektir.

4.1. Açıklama ve Metinlerde “Türk Dünyası”nın Bileşenleri

4.1.1. “Türk Cumhuriyetleri”

“Türk Cumhuriyetleri” ifadesi, resmi düzeyde üretilen çok sayıda açıklama ve metinde yer almaktadır. Bakanların ve TİKA’da görevli bürokratların açıklamalarında, resmi nitelikli toplantı ve yayınlara ilişkin metinlerde, anılan kurumların faaliyetleri esnasında ya da sonucunda ortaya konan metinlerde bu ifade sıkça kullanılmaktadır. Ancak bu kullanımlarda, “Türk Cumhuriyetleri” denilerek kastedilen ülkelerin adları her zaman belirtilmemektedir (böyle bir açıklama, çok bilinen bir gerçeğin lüzumsuz tekrarı anlamına gelecektir; çünkü hem popüler hem de resmi düzeylerde bu ifade aynı ülkeleri kasteder biçimde sıklık ve doğallıkla kullanılmaktadır). Öte yandan kimi açıklama ve metinlerde, bu cumhuriyetlerin kimler olduğunun tarifi gibi gereksiz bir açıklama niyetiyle değilse de, bu sorunun cevabı açıkça verilmektedir.

Resmi düzeyde hangi ülkelerin “Türk Cumhuriyetleri” olarak tanımlandığına dair en açık örneklerden birisi, TİKA’nın 1999-2001 faaliyet raporunda yer almaktadır. Raporun “Türk Cumhuriyetleri Yerel Yönetimler İşbirliği Projesi”nden söz edilen kısmında, “Başkanlığımız diğer alanlarda olduğu gibi Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan) ile Yerel Yönetimler alanında da bir takım ortak çalışmalar yapmıştır” denilmektedir²²².

TİKA’nın ilk başkanı Umut Arık, Türkiye’nin “Türk Cumhuriyetleri”ne yönelik yardım politikalarına değinen makalesinde, Azerbaycan ve İç Asya Türk Cumhuriyetleri’nden söz etmekte, makaleden bu İç Asya Türk Cumhuriyetleri’nin Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan olduğu anlaşılmaktadır²²³.

Devlet Bakanı Reşat Doğru ise, TİKA’nın haber bültenine yaptığı açıklamada, Asya’da beş yeni devletin ortaya çıktığını belirtmekte, bu devletlerin Aliyev, Nazarbayev, Akayev, Kerimov ve Türkmenbaşı yönetiminde olduğunu belirtmektedir²²⁴. Böylece bu devletlerin Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan olduğu anlaşılmaktadır. Doğru bu ülkeleri, “kardeş Türk devletleri” ve “kardeş Türk Cumhuriyetleri” olarak adlandırmaktadır²²⁵.

Türkiye’ye yurt dışından gelen öğrenciler için TİKA’nın hazırladığı ve Türkiye’yle ilgili temel bilgiler içeren kitapçığın girişinde, “Türk Cumhuriyetleri Bayrakları” başlığı altında, bu beş yeni devlete ilaveten, eski “Türk Cumhuriyetleri” olan Türkiye ve KKTC’nin de bayrakları yer almakta ve böylece yedi “Türk Cumhuriyeti”ne ulaşılmaktadır²²⁶.

“Yedi bayrak” teması, Ayvaz Gökdemir, Abdullah Gül ve Abdulhaluk Çay tarafından da işlenmektedir. Gökdemir dördüncü, Gül ise Beşinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı’nda, Çay ise Kazakistan’da

²²² TİKA Faaliyet Raporu 1999-2001 (Ankara: Dan Ajans, 2002), 32.

²²³ Umut Arık, “Türkiye’nin Azerbaycan ve İç Asya Devletlerine İnsani, Ekonomik ve Teknik Yardım Politikaları”, *Türk Cumhuriyetleri Arasında Politik ve Ekonomik İşbirliği*, ed. Erol Manisalı (TİKA, 1993): 21. SSCB’nin son bulmasıyla ortaya çıkan, anılan beş devleti niteleyen “Türk Cumhuriyetleri” terimi akademik ve günlük kullanımda da yaygındır. Bir örnek için bkz. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 3. bs. (İstanbul: Alfa, 1999), 61. TİKA’nın bir başka başkanı ise bu beş devleti “Türkofon devletler” olarak tanımlamaktadır. Kullanım için bkz. Necati Utkan, “Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Hakkında Bir Değerlendirme”, *Yeni Türkiye Dergisi*, s. 15 (Mayıs-Haziran 1997): 946.

²²⁴ “TİKA’nın 10. Kuruluş Yıldönümü Töreni ve ‘70. Dil Bayramı’”, *Türk Dünyası Bülteni*, s. 2 (Eylül 2002), <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av2.pdf> [30.11.2008].

²²⁵ *age*.

²²⁶ “Hoşgeldiniz”, *Türkiye’ye Hoşgeldiniz: Öğrenciler İçin Temel Bilgiler*, haz. N. Serra Aytun, Alev Ebru Sezer (TİKA, tarihsiz): 3.

kutlanan Cumhuriyet Bayramı töreni sırasında yaptıkları konuşmalarda yedi bayraktan söz etmektedirler. Gökdemir,

“Bugün, Allah’a şükürler olsun ki, *Türk milleti*, Birleşmiş Milletler teşkilatında, 6 bağımsız bayrakla temsil ediliyor [...] 7’inci bağımsız bayrağımız, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde şerefle yükselmektedir”

demekte²²⁷; Çay, KKTC dâhil “yedi Türk bayrağı”ndan söz etmekte²²⁸, Gül ise şöyle demektedir²²⁹:

“bu yedi bayrak, aslında çok kısa bir süre önce sadece bir bayraktı. Bugün yedi bayrak; ama, inanıyorum ki, tarih, bu bayrakların sırayla artışına şahit olacaktır [...] Ayrılığımız, elimizde olmayan sebeplerden, uzun sürdü ve hala, maalesef, ayrı olduğumuz, özgürlüğüne kavuşmamış, esaret altında olan kardeşlerimiz var. Bunun farkındayız ve bunların da mücadelesini yakından takip ediyoruz. Ama, inanıyoruz ki, bu globalleşen dünyada, artık, herkesin birbirine açıldığı bu dünyada, artık esaretin devam etmesi mümkün değildir. Buna, hep beraber, tarih seyri içerisinde şahit olacağız”.

“Türk Cumhuriyetleri”nin hangi ülkeler olduğunu bir batında sıralayan ifadelerden başka, tek tek bu ülkelerin (ve çoğunluk unsurlarının) “Türk” olarak nitelendirildikleri açıklamalar da vardır. Bu açıklamalarda, anılan ülkelerin neden “Türk” olarak adlandırıldıklarına dair bazı bilgiler de mevcuttur.

Azerbaycan’ın “Türk Cumhuriyetleri” kümesi içine dâhil edilme sebebi, TİKA’nın bu ülkeye yönelik raporunda görülmektedir. Raporda, Azerbaycan nüfusunun “kompozisyonu” verilmekte, halkın yüzde doksanının “Azeri”lerden meydana geldiği belirtilmektedir.²³⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti’nin dili ise “Azeri Dili”dir.²³¹ “Azeri Dili”ni konuşan “Azeri”lerin çoğunlukta oldukları ülkenin, neden “Türk Cumhuriyetleri”nden biri olarak tanımlandığı sorusunun cevabı, raporun devamındaki tarih anlatısında verilmiştir. Raporda Azerbaycan tarihi, “Türklerin” Azerbaycan’daki tarihi olarak anlatılmaktadır. Ülkenin tarihi “Türklerin” bölgeye gelişleriyle başlamakta, bölgenin gittikçe “Türkleşmesiyle” ilerlemekte, bölgede

²²⁷ “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir’in Açış Konuşmaları”, Dördüncü Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri, haz. Abdulhaluk Çay, Atilla Şimşek (Ankara, 1997): 47 (vurgu eklendi).

²²⁸ Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1, 149. Çay bir başka yerde, “Son yılını yaşadığımız bu yüzyılın ilk yirmi yılında ateş çemberinden geçen ve bir cihan devletinin külleri arasından yeni bir devlet kuran milletimiz, yirmi birinci yüzyılı yedi Türk devleti ile karşılıyor” demektedir. Açıklama için bkz. Abdulhaluk Mehmet Çay, “Sunuş”, Türkiye ve Tatar Türkçesiyle Nasreddin Hoca Fıkraları, İsa Özkan (Ankara: TİKA, 1999): 1.

²²⁹ “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Doç. Dr. Sayın Abdullah Gül’ün Konuşmaları”, Beşinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri, haz. Abdulhaluk Çay, Atilla Şimşek (Ankara: 1998): 26.

²³⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti (T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, tarihsiz), 3. http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Azerbaycan_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

²³¹ age, 2.

“Türk devletlerinin” kurulması, “Türklerin” gücünün zaman içinde artıp azalmasıyla devam etmektedir. Bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti’nden bahsedilen kısımda ise “Azerbaycan Cumhuriyeti, bugün birçok ülke tarafından tanınmış, BM ve AĞİK gibi milletlerarası kuruluşlara üye, kalkınmakta olan bir Türk devletidir” denmekte ve böylece “Türklerin” bölgeye gelişleriyle başlayan tarih, “Türk devleti”nin varlığıyla günümüze ulaşmakta ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bir “Türk devleti” oluşu tespit edilmektedir²³². Raporun 1995 tarihli baskısında ise, “Azeriler”in “Türklüğü” hakkında daha kısa yoldan bilgi edinmek mümkündür. Rapora göre, ülkenin dili “Azeri Türkçesi”, nüfusun % 78,1’i ise “Azerbaycan Türkü”dür²³³.

Azerbaycan’ın çoğunluk nüfusunu oluşturduğu belirtilen “Azerbaycan Türkleri”nin “Türklüğünden” Bakan Çay da bahsetmektedir. Çay’a göre, “Azeri şeklinde ifade edilen Azerbaycan Türkleri Anadolu Türklerinin de dâhil olduğu Oğuz-Türkmen Türk gruplarındandır”²³⁴.

Azerbaycan’ın bir “Türk Cumhuriyeti” olduğunun resmi düzeyde bir başka ifadesi, Bakan Mustafa Said Yazıcıoğlu’ndan gelmektedir. *Zaman Gazetesi*’nin haberine göre Yazıcıoğlu, “Türkiye’nin Türk dünyasıyla ilişkilerine önem verdiğini, başta Azerbaycan olmak üzere diğer tüm Türk cumhuriyetleriyle yakın ilişkiler içinde bulunduğunu” belirtmektedir²³⁵.

“Türk Cumhuriyeti” olarak adlandırılan bir başka ülke Kırgızistan’dır. TİKA’nın Kırgızistan raporunda bu ülkenin “nüfus kompozisyonu” verilmekte, seksen farklı

²³² age, 5-8.

²³³ *Azerbaycan Ülke Raporu* (Ankara: TİKA, 1995), 7. Her iki raporda da bu ülke halkı “Türk” olarak adlandırılmaktadır. Ancak 1995 tarihli raporda daha doğrudan ifadelerle bu savlanmakta, tarihsiz olan diğer raporda ise (ve 1996 tarihli raporda) Azerbaycan anayasasındaki ifadelere yakın ülkesel (teritoryal) ifadeler tercih edilmekte, ancak topluluğun “Türklüğünden” ödün verilmemektedir. 1996 tarihli rapor için bkz. *Azerbaycan Ülke Raporu*, haz. Çağla Gültekin ve diğ. (Ankara: TİKA, 1996). Azerbaycan anayasasında vatandaşlar “Azerbaycan vatandaşı” şeklinde tanımlanmaktadır (md 52). Metinde sık sık “Azerbaycan halkı” ifadesi geçmekte, “devlet dili” için “Azerbaycan dili” ifadesi kullanılmaktadır (md. 7). Azerbaycan anayasası için bkz. *Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Ukrayna Ülkelerinin Anayasaları* (Ankara: TİKA, 1999).

²³⁴ Abdulhaluk Mehmet Çay, “Ermeni Meselesi Üzerine Bazı Notlar”, *Yeni Türkiye Dergisi*, s. 37, Ermeni Sorunu Özel Sayısı 1 (Ocak-Şubat 2001): 22.

²³⁵ “Devlet Bakanı Yazıcıoğlu, New York’ta”, 23 Mayıs 2008, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=693123> [04.06.2008].

“etnik grubun” yaşadığı belirtilen ülkeye adını veren “Kırgızlar”ın % 67,4’lük bir orana sahip olduğu belirtilmektedir²³⁶.

Bu “etnik grubun” “Türk” olarak tanımlanmasının sebebi, raporda yer alan, “Orta Asya Türk boylarından biri olan Kırgızlar, Türk boylarının en eskilerindendir” ifadesinden anlaşılmaktadır²³⁷. TİKA raporuna göre, “Kırgızların Türk tarihinde özel bir yeri vardır. Kırgızlar, en az karışmış grup olarak *Türklerin hakiki etnik temsilcisi* olarak kabul edilirler”²³⁸, “Umay Ana” inançları “Türklerin dini inanç sisteminin parçalarından biri”dir²³⁹. Böylece resmi düzeyde, “Kırgız” yoğun bu ülkeye “Türk Cumhuriyeti” demek mümkün olmaktadır: “Kırgızistan, diğer *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri* arasında en çok reform gerçekleştiren, İMF’in desteğini ilk alan ve bölgede Dünya Ticaret Örgütü’ne ilk giren ülkedir”²⁴⁰. TİKA raporunun 1994 baskısında ise anılan topluluktan doğrudan “Kırgız Türkleri” olarak söz edilmektedir²⁴¹.

Dönemin TİKA Başkanı Umut Arık, TİKA’nın yayımladığı Kazakistan’la ilgili kitapta, “*Türk dilini* konuşan Yeni Bağımsız Cumhuriyetlerin” kurulduğunu belirtmekte ve devamında “[t]arihin eski çağlarından beri Türklerin bağlı bulunduğu coğrafyada doğan bağımsız ve egemenlik güneşinin aydınlattığı en güçlü ülkelerden birisi Kazakistan’dır” demektedir²⁴². Bu ülkede çoğunluk unsurun “Türk” olduğu, *Avrasya Bülteni*’nde yer alan “Kazakistan Dosyası” haberinde ve TİKA Kazakistan raporunda belirtilmekte, ülke nüfusunun % 57,20’sinin (ülke raporunda % 46) “Kazak Türkleri”nden oluştuğu ifade edilmektedir²⁴³. Ayrıca Kazakistan raporunda yer alan tarih anlatısında, topluluğun adı kimi zaman “Kazaklar”, kimi zaman

²³⁶ Selda Özdenoğlu, *Kırgız Cumhuriyeti* (T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı), 7.
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Kirgizistan_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

²³⁷ age, 21

²³⁸ *Kırgızistan Ülke Raporu*, haz. Serhat Küçükkurt, Selda Arslan Özdenoğlu (Ankara: TİKA, 1996), 8 (vurgular eklendi) (bu ifadeler raporun 2005 tarihli baskısında yoktur. Bu eksiklikle ilgili bir tahmin yapılabilir. Bu ifadeler *biz* Türkiye Türklerinin ne kadar karışmış olduğumuzu ve bu bağlamda “Türklüğümüzün” hakikilik derecesinin ne olduğunu düşündürmeleri itibarıyla tehlikelidirler).

²³⁹ age, 13.

²⁴⁰ age, 40 (vurgu eklendi).

²⁴¹ *Kırgızistan Ülke Raporu* (Ankara: TİKA, 1994), 10.

²⁴² Umut Arık, başlıksız, *Kazakistan*, der. Jantleu Azizhanov, Erdal Çayır (Ankara: TİKA, 1995), 4 (vurgu eklendi).

²⁴³ Erol Çetin, “Kazakistan Dosyası”, *Avrasya Bülteni*, s. 29 (Aralık 2004): 10, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av29.pdf> [30.11.2008]; *Kazakistan Ülke Raporu*, haz. Ayşe Doğusoy, Taray Tavşanlı (Ankara: TİKA, 1996), 8. Raporun 1995 tarihli baskısında da aynı bilgi yer almaktadır. Bkz. *Kazakistan Ülke Raporu* (Ankara: TİKA, 1995), 7.

“Kazak Türkleri”, kimi zamansa “Türkler” olarak geçmektedir²⁴⁴. Böylece resmi algıda, bu üç kullanımın da aynı topluluğu niteleyebileceği görülmektedir. Ülkeye adını veren çoğunluk unsur “Kazakların” “Türk” olmaları itibarıyla, resmi düzeyde bu ülkeyi “Türk Cumhuriyeti” olarak adlandırmak mümkün olmuştur. Nitekim *Avrasya Bülteni*’nde yer alan, Kazakistan’daki Türkoloji çalışmaları üzerine bir yazının girişinde ülke, “Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden birisi” olarak tanıtılmaktadır²⁴⁵.

TİKA’nın Türkmenistan raporunda, nüfusunun % 94,7’sinin “Türkmen” ve resmi dilinin Türkmence olduğunun belirtildiği²⁴⁶ Türkmenistan’ın, çoğunluk unsuru itibarıyla “Türk Cumhuriyeti” olarak adlandırılması beklenmektedir. Nitekim anılan raporda, Türkmenistan’a yapılan bir yatırımın “5 Orta Asya Türk Cumhuriyeti”ne yapılan yatırımlar arasında önemli bir oranı bulduğu ifade edilmiştir²⁴⁷. Ayrıca TİKA Aşkabat Program Koordinatörü’nün kaleme aldığı *Avrasya Bülteni* haberinde ve TİKA Türkmenistan raporlarında Türkmenistan, “Türk devletlerinden biri” olarak tanımlanmaktadır²⁴⁸. Bu tanımlamanın sebebiyse, TİKA Türkmenistan raporunda görülmektedir. Raporda “Türkmen Tarihi” adlı bölüm, “Türkmenler, Türklerin Oğuz grubundandırılar” cümlesiyle başlamaktadır²⁴⁹.

Özbekistan’ın çoğunluk unsuru olan “Özbekler”in “Türk” oldukları, TİKA’nın Özbekistan raporundan anlaşılmaktadır. Buna göre ülke nüfusunun % 68,7’si “Özbek Türkleri”nden oluşmaktadır²⁵⁰. Öte yandan Özbekistan, hâkim unsur “Özbekler” yanında başka “Türklerin” de yaşadığı bir devlettir. TİKA bülteninin Özbekistan özel sayısında verilen nüfus oranlarına göre % 71,4’lük bir “Özbek” nüfusun barındığı ülkede ayrıca % 4 “Tatar Türkleri”, % 4,1 “Kazak Türkleri” ve % 7,5 “Karakalpak

²⁴⁴ Kazakistan Ülke Raporu, 10-14.

²⁴⁵ Osman Köse, “Kazakistan/Astana”, *Avrasya Bülteni*, s. 37 (Ağustos 2005): 22, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av37.pdf> [30.11.2008].

²⁴⁶ **Türkmenistan** (künyesiz), http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Turkmenistan_UlkeRaporu.pdf [13.01.2009].

²⁴⁷ *age*.

²⁴⁸ Orhan Tan, “Türkmenistan Dosyası”, *Avrasya Bülteni*, s. 20 (Mart 2004): 8, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av20.pdf> [30.11.2008]; **Türkmenistan Ülke Raporu** (Ankara: TİKA, 1994), 10; **Türkmenistan Ülke Raporu**, haz. Yaver Demir ve diğ. (Ankara: TİKA, 1996), 20.

²⁴⁹ *age*, 18. Aynı ifadeler için bkz. **Türkmenistan Ülke Raporu**, haz. Serhat Küçükkurt (Ankara: TİKA, 1999), 4; **Türkmenistan Ülke Raporu** (Ankara: TİKA, 1994), 9.

²⁵⁰ **Özbekistan Ülke Raporu** (Ankara: TİKA, 1995), 7.

Türkleri” nüfusu mevcuttur²⁵¹. Diğer unsurlar ise “Türk” olarak tanımlanmayan “Rus” ve “Tacik”lerdir²⁵².

TİKA Özbekistan raporunda yer alan tarih anlatısında, Özbekistan’ın değil, çoğunluk unsur olan “Özbek”lerin tarihi anlatılmaktadır. Anlatı şu cümlelerle başlamaktadır²⁵³:

“Özbek tarihinin başlangıcı hakkında çok az şey bilinmektedir. 13-17. yüzyıl arasındaki tarihî kaynaklarda, Deşt-i Kıpçak’ın doğu kısmında yaşayan *Türkî* kabileler genel bir adla ‘Özbekler’, yurt ise ‘Özbek Ulusu’ şeklinde zikredilmektedir”

Vurgulamak gerekirse Özbek adının “Türkî kabileler”in genel bir adı olduğu belirtilmektedir. 1995 tarihli raporda ise halkın adının “Özbek Han”dan geldiği, bir süre sonra “belli bir *Türk* topluluğunun adı olarak” kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir²⁵⁴.

Görüldüğü gibi anılan ülkeler, nüfuslarını teşkil eden çoğunluk unsurlara atfedilen “Türk” olma durumu itibarıyla “Türk Cumhuriyetleri” kategorisine dâhil edilmektedirler. Bu ülkelerde ulus-devletlere adını veren unsurların “Türk” olduğunu, Ayvaz Gökdemir de belirtmekte²⁵⁵:

“İşte tarihte Türk adı, *hepimizin müşterek adı olmadan evvel* Kırgız kardeşlerimizin adıydı, onlara denirdi. Onlar da burada, diğerleri de hepimiz buradayız. Türk adında bir insan yoktur, yani bir tekel yoktur. Biz kendimizi Türk sayıp, başkalarını Türk saymamak gibi bir tekelcilik işinde olmamalıyız diyoruz. Amma diğer isimlerden hoşlanmıyor musunuz? Hayır, biz bu kardeşlerimizi Türk olarak ta [*sic*] selamlar, kucaklarız. Kendi öz adlarını söyleyerek te. Yani Azeri diyerek te, Kazak diyerek te Kırgız diyerek te, Özbek diyerek te, Türkmen diyerek te severiz, kucaklarız”.

Sonuç olarak “Türk Cumhuriyetleri” kategorisine dâhil edilen ve mevcut incelemeye konu olan kuruluşların öncelikli görev alanlarından olan ülkelerin Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum herhangi bir araştırmaya girişilmeden de tahmin edilebilirdi. Ancak bu araştırmayla, “Türk Cumhuriyetleri” kullanımını *resmi düzeyde* tespit etmek, resmi olarak “Türk” diye tanımlanan ülkeler bulunduğunu belirlemek mümkün olmuştur²⁵⁶.

²⁵¹ “Etnik Dağılım”, *Avrasya Dosyası*, s. 109, Özbekistan Özel Sayısı (Ekim 1998/2): 2.

²⁵² *age*, 2.

²⁵³ Faruk Uysal, *Özbekistan Ülke Raporu* (Ankara: T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi, 2004): 15, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Ozbekistan_UlkeRaporu.pdf [28.12.2008] (vurgu eklendi).

²⁵⁴ *Özbekistan Ülke Raporu*, 9 [1995]. TİKA haber bülteninin bir haberinde ise “[g]eçmiş milattan önceye kadar dayanan Türk kültüründe büyük bir paya sahip olan Özbekler” denilmektedir. “Özbekistan”, *Avrasya Bülteni*, s. 67 (Mart 2008): 11 (vurgu eklendi).

²⁵⁵ “Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir’in Yaptığı Konuşma”, *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, s. 3-4 (Temmuz-Ekim 1994): 11 (vurgu eklendi).

²⁵⁶ Mustafa Aydın, “Türk Cumhuriyetleri” ifadesinin Anadolu Türkleriyle, bu cumhuriyetlerin halklarının ortak soydan geldikleri kanısıyla kullanıldığını; ancak bu kullanımın soy temelli yayımlacılık niyetlerini yansıttığı eleştirileri üzerine, “Türkî Cumhuriyetler” ve “Türkî halklar”

“Türk” sözcüğünün bu anlamdaki kullanımı daha başka verilerle birleştirildiğinde, kimi sonuçlara ulaşmayı mümkün kılacaktır. Sırada, resmi düzeyde “Türk Toplulukları” olarak tanımlanan toplulukları tespit etme araştırması var.

4.1.2. “Türk Toplulukları”

“Irak Türkmenleri”: Abdulhaluk Çay’a göre Türkmeneli “üzerinde 2-2,5 milyon Türk’ün yaşadığı, adı üzerinde Türkmen yurdudur, Türk yurdudur”²⁵⁷.

Sabah Gazetesi’nin haberine göre, ABD’nin Irak’ı vurma ihtimaline karşı alınacak önlemler tartışılırken ele alınan konulardan biri, Kuzey Irak’ta yaşayan “Türkmenlerin” güvenliğidir. Bu konuda görüş bildirense, Ahat Andican olmuştur. Andican’a göre, ABD’nin vuracağı bölgeler “Türkmenlerin” yaşadıkları yerlerden

kullanımlarının tercih edilmeye başlandığını belirtmektedir. Bkz. Mustafa Aydın, Türk-Türkik-Türkî kutusu, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar (1980-2001)*, ed. Baskın Oran, c. 2, 4. bs. (İstanbul: İletişim, 2002): 371. Aydın’ın tespitleri, mevcut çalışmadaki tespitlerle bir açıdan örtüşmektedir; “Türk Cumhuriyetleri” ve “Türk Toplulukları” ifadeleri gelişigüzel kullanımlar değil, ortak soy anlayışını yansıtan kullanımlardır. İki kullanım arasındaki fark, anılan topluluklar ve devletlerin nasıl algılandıklarıyla ilgili gözükmektedir. “Türkî” kullanımından “Türk” kullanımına geçiş, ülke içi ile dışını birbirinden ayıran çizgiyi de ortadan kaldırmaktadır. Ancak mevcut çalışmada değerlendirilen veriler, Aydın’ın diğer tespitini doğrulamamaktadır. Aydın’ın belirttiğinin aksine “Türk” kullanımından “Türkî” kullanımına bir yönelim gözlenmemiştir. Bahsedildiği üzere başbakanlık genelgelerinde, 1994 – 1995 sonu arasında “Türkî Devletleri” ifadesi tercih edilmiş ancak 1996’dan son genelgenin yayımlandığı 2007’ye kadar “Türk Cumhuriyetleri ile Toplulukları” ifadesi kullanılmamıştır. “Türk” kelimesinin yukarıda da örnekleri görülen açıklama ve metinlerdeki sık kullanımına rağmen, “Türkî” ya da “Türkofon” biçiminde alternatif kullanımlar bu düzeyde epey sınırlı olup, bir başka alternatif olan “Türkik” kullanımına ise rastlanmamıştır. “Türk” ifadesi dışındaki kullanımların milliyetçilerden tepki gördüğü ve incelenen alanda ileride tespit edilecek olan “ortak soy” inancı göz önüne alındığında, eksiz bir “Türk” kullanımının, Pantürkizm yapıldığı eleştirilerine rağmen, içerdiği anlamların farkında olunarak sürdürülen, üzerinde uzlaşmış ve süreklilik arz eden bir kullanım olduğunu söylemek mümkündür. “Türk” ifadesinin, içerdiği anlamların bilincinde olunarak kullanıldığını gösteren bir tespit Suavi Aydın’ın çalışmasında da yer almaktadır. Aydın, kimi yerde Başbakanlık Başmüsavirliği tarafından hazırlanan 24.05.1993 tarihli ve 01.773 sayılı yazıdan alıntılar yaparak şu tespitlerde bulunmuştur: “[Devlet söyleminin] esasını, bir kez daha, yayılma zemininde bir ortaklık arayışı çerçevesinde ‘Türk’ kavramı oluşturmaktadır. Önceleri, konjonktür gereği, Misak-ı Milli sınırlarına çekilen ‘Türklük’, şimdi, en resmi ağızlardan ‘Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar uzanan sahaya genişletilmektedir. Öncelikle ‘Türkî’ ya da batı dillerinden *Turkic*, ‘Türkî Cumhuriyetler’, ‘Türkîler’ gibi ifadelerle savaşı açıldı. ‘Türkiye Türkleri ne kadar Türk ise Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında bulunan Türkler de o kadar Türk’ idiler; ‘*Türkî*, *Turcic* gibi tabirler diğer Türk topluluklarının Türklüklerini inkâr ve onları Türklükten koparmak üzere uydurulmuş sözler’di; ‘kendini Türk kabul edenleri dışlamaya hakkımız olmadığı’ açıkta; bu yüzden bu Cumhuriyetlerden bahsederken ‘Türk Cumhuriyetleri’, halklardan söz ederken de ‘Azerbaycan Türkü, Türkmen Türkü, Özbek Türkü, Kırgız Türkü, Kazak Türkü, Tatar Türkü’ vs. ifadelerinin kullanılması gerekmektedir. Aydın, “Etnik Bir Ad Olarak ‘Türk’ Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi Üzerine”, 60-61 (vurgular yazarın).

²⁵⁷ Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1, 325.

uzaktadır ancak yine de bir tehlike olması halinde, “Türkmenlere” güvenlik koridoru açılacaktır²⁵⁸.

Irak Türkmen Cephesi’nin Erbil’deki binasına yapılan saldırıyı kınayan bakan Abdulhaluk Çay ise Kürdistan Yurtseverler Birliği ve Kürdistan Demokratik Partisi’ni ve liderleri Mesut Barzani ve Celal Talabani’yi eleştirmiştir. Çay, “Bunlar henüz devlet olmamış, *millet özellikleri taşımayan* bir nevi eşkiyadır. Bana göre Türkmenler hazırlıklı olmalıdır” şeklinde açıklama yapmıştır²⁵⁹. Çay, katıldığı İkinci Türkmen Kurultayı’nda, Atatürk’ün “Musul vilayeti, Türkiye Cumhuriyeti devletinin hududu milliyesi dâhilindedir” sözlerini aktarmış ve Türkiye’nin her zaman Türkmenlerin yanında olacağını belirtmiştir²⁶⁰.

Türkmen Aydınları Kardeşlik Derneği tarafından düzenlenen “Irak Türkmenlerinin Bugünkü Durumunun Değerlendirilmesi Danışma Toplantısı”na katılan Reşat Doğru, “Türkiye’nin Irak Türkmenlerinin sorunlarına her zaman öncelik verdiğini” belirterek, “36. paralelin ayırdığı bölgede Türkmenlerin her türlü hak ve özgürlüğe sahip olması gerektiğini” vurgulamıştır²⁶¹.

Bakan Andican Irak Türkmenleri ile ilgili bir başka açıklamasında, “çeşitli yollarla giriş yapan Irak Türkmenleri ve diğer soydaşların Türkiye’de kalabilmelerini içeren yasal düzenlemeyle ilgili çalışmaların başlatıldığını” belirtmektedir²⁶².

Avrasya Bülteni’nde çıkan ve “TİKA Başkan danışmanı” unvanlı bir yazarın kaleme aldığı yazıda ise TİKA’nın Musul ofisini bir an önce açması gereği vurgulanmaktadır. Yazara göre²⁶³:

²⁵⁸ Açıklama için bkz. Kemal Yurteri, “Valilerden Rapor İstendi”, <http://arsiv.sabah.com.tr/1998/02/09/r08.html> [01.08.2008].

²⁵⁹ Açıklama için bkz. “Talabani ve Barzani Eşkiya”, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2000/07/22/politika/politika2.html> [02.08.2008] (vurgu eklendi).

²⁶⁰ Açıklama için bkz. “Türkmenler Türkiye’den İlgi Bekliyor”, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2000/11/21/dunya/dunya1.html> [02.08.2008]. Hürriyet gazetesinde yer alan konu ile ilgili yorumdaysa, “Atatürk, bu sözleri Lozan anlaşmasının imzalanmasından önce dile getirmiş; altı ay sonra anlaşma imzalanınca bir daha bu tezi savunmamıştı” denilmektedir. Haber için bkz. Faruk Bildirici, “Nöbet Kulübeleri Düşlerini Yansıtıyor”, 28 Kasım 2000, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-201671> [01.08.2008].

²⁶¹ Açıklama için bkz. “Türkmen Planı Yürürlükte”, <http://www.evrensel.net/02/03/25/politika.html> [02.08.2008].

²⁶² Açıklama için bkz. Musa Çakmak, “Türkmenlere Oturma İzni Geliyor”, 07 Ekim 1997, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=478616> [17.11.2008]. Haberde “diğer soydaşların” kim olduğuna dair bir belirti yoktur.

²⁶³ Mahir Nakip, “Orta Doğu’daki Gelişmeler ve TİKA’nın Misyonu”, *Avrasya Bülteni*, s. 42 (Ocak-Şubat 2006): 17, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av42.pdf> [30.11.2008].

[...] Irak, yeniden şekillenmekte ve Kuzey Irak'ta Türkiye'yi yakın ilgilendiren önemli gelişmeler olmaktadır. Özellikle Saddam zamanında bilerek ihmâl edilen Türkmen soydaşlara yardım etmek, bölgede her gün biraz daha tahrip edilen Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı eserlerini korumak Türkiye'nin önceliklerinden olmalıdır”.

Yazı, “TİKA, Türk'ün nerede parmak izi varsa, orada olmalıdır” şeklinde sona ermektedir²⁶⁴. Görüldüğü gibi öncelikli faaliyet alanlarının “Türk Dünyası” olduğu işaret edilen kuruluşların yetkilileri, “Türk” olarak tanımlanan “soydaş” Türkmenlerin durumuna özel olarak, en azından sözel bir ilgi göstermektedirler.

“Ahıska Türkleri”²⁶⁵: Resmi düzeyde anılan bir başka “Türk Topluluğu” “Ahıska Türkleri”dir. Bakan Ayvaz Gökdemir “Ahıska Türkleri” ile ilgili şöyle demektedir²⁶⁶:

“Türkiye hem Osmanlı Devleti hem de yeni Türkiye Cumhuriyeti döneminde Ahıska’da yaşayan *Türkleri* hiçbir zaman *kendi vatandaşlarından ayrı görmedi*. Ne zaman kaçıp gelseler kucakladı. Ne zaman imkân olsa her ortamda yanlarında olduğunu ifade etti. *Dışarıda kalan soy ve kültür bağı içindeki kardeşlerine* ne kadar yardım edebilse o kadar yardım etti. Onlara ulaşmaya çalıştı [...] *Benim için bir Ankaralı, İstanbullu, Karanlı kardeşimden farksız olan Ahıska Türkü kardeşlerimin*; kanunlarımızın ve imkânlarımızın müsaade ettiği nisbette ‘serbest göçmen’ olarak *ana vatanları* Türkiye’ye kabul edilmeleri için hala çaba sarfediyorum”.

²⁶⁴ age, 17.

²⁶⁵ Ahıska Türkleri, Türkiye Türkçesine yakın bir dil konuşmakta, örneğin “Türk Cumhuriyeti” olarak anılan bir ülke olan Kırgızistan’da “Türk” diye tanımlanmaktadırlar. Bkz. Tanıl Bora, Ömer Laçiner, “Türk Cumhuriyetler ve Türkiye: İkinci Vizyon”, *Birikim Dergisi*, s. 37 (Mayıs 1992): dipnot 1. Sovyetler döneminde asıl topraklarından çıkarılıp, çeşitli coğrafyalara toplu şekilde sürgün edilmiş bu topluluktan bir miktar kişinin, 1991’de dönemin “Ahıska Türklerinden Sorumlu” Devlet Bakanı tarafından Güneydoğu Anadolu’ya yerleştirilmeleri tasarısı dile getirilmiş; topluluğun Türkiye’ye kabulleri konusunda ise 1992’de bir kanun yürürlüğe girmiştir. Kanun, “Eski Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetlerde dağınık halde yaşayan ve ‘Ahıska’ Türkleri olarak adlandırılan *soydaşlarımız*”ın belli sayılarla Türkiye’ye kabulü ve göçmenlerden bazılarının vatandaşlığa kabulüne dair hükümleri içermektedir. Anılan Güneydoğu tasarısı için bkz. age. Kanun metni için bkz. “Ahıska Türklerinin Türkiye’ye Kabulü ve İskanına Dair Kanun” (3835 S.K.). 02.07.1992. <http://www.hukuki.net/kanun/3835.15.frameset.asp> [06.01.2009] (vurgu eklendi). 2004 yılında yazıldığı anlaşılan bir metinde, kanunun hiçbir zaman çalıştırılmadığı belirtilmektedir. Metinde, Türkiye’ye göç eden “Ahıska Türkleri”nin sayısı 50 bin olarak verilmektedir. Metin için bkz. <http://www.ahiskaninsesi.com/iceride.htm> [06.01.2009]. Milliyetçi Hareket Partisi milletvekili Orhan Şen’in 2001’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmada da kanunun uygulanmasındaki sıkıntılar anlatılmakta, özellikle vatandaşlık konusunda ağır davranıldığı belirtilmektedir. Konuşma için bkz. [Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 21, Yasama Yılı 3, Birleşim 80, (06 Nisan 2001) http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=5189&P5=B&page1=8&page2=8 [06.01.2009]. 1990’da dönemin “Bulgaristan Türkleri”nin göçünü koordine eden bakanı Ercüment Konukman, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki gelişmeleri “İhimize” çevirmek için Bulgaristan göçmenlerinin bu bölgeye yerleştirilmelerini planladıklarını ancak göçün yoğunluğu nedeniyle organize olamadıklarını belirtmekte; ancak “Meshet Türkleri”nin “mücadelecî”, “[y]erleştikleri toprakları vatan bilecek insanlar” olduklarını belirtmekte ve “Ahıska Türkleri”nin bu bölgeye yerleştirilmesi yönünde niyetlerinin olduğunu ifade etmektedir. Bakan devamında, “Doğu insanına karşı olduğum anlamı çıkmasın, sevgim büyüktür. Farklı insanlar olarak görmüyorum. ‘Kült’ diye ayrı bir ifade de kullanmadım. Geçmişte Türk boylarından birisinin farklı ağız zamanla yozlaşmış ve başka bir dil görüntüsü almış...” demektedir. Röportaj için bkz. *Milliyet Gazetesi*, 18 Temmuz 1990’dan aktaran Tanıl Bora, Kemal Can, *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül’den 1990’lara Ülkücü Hareket* (İstanbul: İletişim, 1991), 430-431 ve dipnot 2.

²⁶⁶ Açıklama için bkz. M. Necati Özfatı, “Sayın Ayvaz Gökdemir’den Ahıska Türklerine Müjde 2”, *Türkiye Gazetesi*, 04 Aralık 1995, 5 (vurgular eklendi).

Gökdemir'e göre Ahıska "yüzyıllardır Türk toprağı olmuş merkez"dir²⁶⁷. Bakan Çay ise, TBMM'de "Ahıska Türkleri" ile ilgili yapılan bir konuşmaya verdiği cevapta "Ahıska Türkleri"nin yurtiçi ve yurtdışındaki sorunlarından söz etmektedir²⁶⁸. Yine "Ahıska Türkleri" ile ilgili bir meclis konuşmasına cevaben Ayvaz Gökdemir "Ahıskalılara gelince... Ahıska Türkleri, Türk dünyasının en mağdur insanlarıdır" demektedir²⁶⁹. Yine aynı konudaki meclis konuşmasında Bakan Mehmet Aydın "Ahıska Türkleri"nin sorunlarından söz etmekte, bu toplumu "Ahıskalı soydaşımız" olarak tanımlamaktadır²⁷⁰. "Ahıska Türkleri" ile ilgili bir meclis konuşmasına cevaben yaptığı konuşmada Bakan Yazıcıoğlu da topluluğu "Ahıskalı soydaşlarımız" olarak tanımlamaktadır²⁷¹.

"Gürcistan Türkleri": TİKA'nın Gürcistan raporunda, "Gürcistan Türkleri" başlığı altında, "Gürcistan'da yaklaşık 500 bin Türk kökenli nüfus bulunmaktadır. Gürcistan'ın çeşitli bölgelerinde dağınık şekilde yaşayan Türkler; Karapapak, Borçalı, Ahıska, Kıpçak, Oğuz ve Azeri olarak adlandırılmaktadır" denilmiştir²⁷². Raporda ülkedeki diğer topluluklardan özel olarak bahsedilmemektedir²⁷³.

"Makedonya Türkleri": "Türk Dünyası"nın bir diğer bileşeni, Makedonya'daki "Türk Toplulukları"dır. TİKA'nın Makedonya raporuna göre, Makedonya'da nüfusun % 3,85'i "Türk"tür²⁷⁴. Raporun "Makedonya'da Yaşayan Türklerin

²⁶⁷ "Gökdemir: Ahıska Yüzyıllardır Türk Toprağı Olmuş Bir Merkezdir", *Ortadoğu Gazetesi*, 16 Kasım 1995, 7.

²⁶⁸ [Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 21, Yasama Yılı 3, Birleşim 80, (06 Nisan 2001), http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=5189&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=54 [15.02.2009].

²⁶⁹ [Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 20, Yasama Yılı 1, Birleşim 54, (21 Mayıs 1996), http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=96&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=39 [14.02.2009].

²⁷⁰ [Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 22, Yasama Yılı 2, Birleşim 110, (06 Temmuz 2004), http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=12285&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=16 [15.02.2009].

²⁷¹ [Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 23, Yasama Yılı 2, Birleşim 100, (07 Mayıs 2008), http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=20153&P5=H&PAGE1=1&PAGE2=97 [15.02.2009].

²⁷² [Gürcistan Ülke Raporu], başlıksız, 7, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Gurcistan_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

²⁷³ Yine TİKA raporuna göre ülkede, "Gürcüler", "Ermeniler", "Ruslar", "Osetler", "Abazalar", "Yunan", "Kürt" ve "Ukraynalı"lar yaşamaktadır. Yani raporda özel olarak bahsedilmeyen topluluklardan bazıları bu sayılanlardır. Bkz. *Gürcistan Ülke Raporu*, Enver Bardak ve diğ. (Ankara: TİKA, 1998), 3.

²⁷⁴ Murat Oral, *Makedonya Cumhuriyeti Ülke Profili* (2005), http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Makedonya_UlkeRaporu.pdf

Durumu" başlıklı bölümünde, "Türkler"in ülkede dağınık olarak yaşadıkları belirtilmektedir²⁷⁵. Raporda ülkede yaşayan başka topluluklara özel bir yer ayrılmamıştır.

Avrasya Bülteni'nde yer alan "Makedonya Ülke Profili" başlıklı haberde, önce ülkenin genel coğrafi, demografik ve sosyal durumu ele alındıktan sonra, ülkedeki başka herhangi "etnik" unsurlara değinmeden, "Makedonya Türkleri" başlığıyla bu topluluğa değinilmekte, topluluğun tarihinden ve demografik durumundan bahsedilmektedir²⁷⁶.

Görüldüğü gibi bu ülkedeki unsurlardan özel ilgi gösterileni "Türkler"dir. Devlet Bakanı Reşat Doğru da, "Önümüzdeki seçimlerde bir Türk kadınının Makedonya Parlamentosuna gireceğini umut ediyor Türk Demokrat Partisine başarılar diliyorum" diyerek²⁷⁷ bakanlığının öncelikli ilgi alanıyla alakalı görevini yerine getirmiştir.

"Kosova Türkleri": Makedonya'ya yakın bir bölgede, Kosova'da da "Türkler" bulunmaktadır. *Avrasya Dosyası*'nın haberine göre, "NATO tarafından Sırp zulmünden kurtarıldıktan sonra ilk kez 17 Kasım 2001 tarihinde sandık başına giden" Kosova'da yapılan seçimlere "tek Türk partisi olarak katılan" KDTP, "Kosovalı Türklere seçim heyecanını" yaşatmıştır²⁷⁸. Haberin devamında, "Böylece Türkler, yaklaşık 8.000 oyla 3 milletvekilini Kosova meclisine göndermiş oldu" denilmektedir²⁷⁹.

Kosova'da, yine resmi metinlere bakıldığında sadece % 1'lik bir orana tekabül eden 10.885 "Türk" yaşamaktadır²⁸⁰. Ancak sayıca küçük bu topluluk bile resmi gözlerden irak kalmamıştır. *Avrasya Bülteni*'nde yer alan Kosova tarihi anlatısında, başka

[30.11.2008]. TİKA'nın on beş günlük haber bülteni *Avrasya Dosyası*'nın kimi sayılarında ise Makedonya'daki "Türk" nüfusun oranı % 4,7 ve % 4 olarak verilmektedir. Bkz. "Makedonya Hakkında Yararlı Bilgiler", *Avrasya Dosyası*, s. 38 (Ağustos 1995/1): 4; "Makedonya Cumhuriyeti", *Avrasya Dosyası*, s. 105 (Ağustos 1998/2): 1.

²⁷⁵ Oral, age, 9.

²⁷⁶ "Makedonya Ülke Profili", *Avrasya Bülteni*, s. 46 (Mayıs 2006): 5, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av46.pdf> [30.11.2008].

²⁷⁷ "Balkan Türk Kadınları Ortak Meseleleri ve İşbirliği Kurultayı Ohri'de Yapıldı", *Türk Dünyası Bülteni*, s. 1 (Ağustos 2002), <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av1.pdf> [30.11.2008].

²⁷⁸ "Kosova Seçimleri Yapıldı", *Avrasya Dosyası*, s. 148 (Kasım 2001): 8.

²⁷⁹ age, 8.

²⁸⁰ Faruk Uysal, "Kosova Dosyası", *Avrasya Bülteni*, s. 23 (Haziran 2004): 8, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av23.pdf> [30.11.2008]. Bakan Çay'a göre ise Kosova'da 400.000 kişi Türkçe konuşmaktadır. Açıklama için bkz. *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Faaliyet Raporu Cilt 1*, 325.

topluluklara değinilmezken, “Türklerin” bölgeye gelişleri ve bugünkü durumları konu edilmiştir²⁸¹. Çay’a göre ise Kosova, “ecdadımızın bize emaneti olan ve bugünkü sınırlarımız dışında bulunan yüzde yüz Türk yurdudur”²⁸². TİKA Başkanlarından Hakan Fidan ise “Kosova’daki Türklerin Türkiye için ayrı bir önem taşıdığını belirterek, onların dilini ve kültürlerini korumakla Türkiye ile çok yönlü işbirliğinde köprü görevi göreceğine” dikkat çekmiştir²⁸³.

Avrasya Bülteni’nde yayımlanan, TİKA Kosova koordinatörlüğü yapmış olan, “teknik yardım uzmanı” unvanlı Lale Uğur’un kaleme aldığı Kosova ile ilgili yazının, aslında Kosova “Türkleri” eksenli olduğu görülmektedir²⁸⁴:

“Her karış toprağında Osmanlı’dan camiler, medreseler, çeşmeler, hanlar bulunan Kosova... Ortaokul ve lise tarih kitaplarından sonra, sınırları içerisinde binlerce Türk’ün yaşadığını bilmeden, hafızamda sadece ‘Meydan Savaşları’ ve ‘Sultan Murat’la kalan Kosova ile yeniden buluşmam 1995 yılında oldu. TİKA’nın Eğitim, Kültür ve Sosyal İşbirliği Daire Başkanlığı’ndaki faaliyetler kapsamında Prizren’de ilkokulda okuyan soydaş öğrencilere çanta yardımı...”.

Yazının devamında “Türk” nüfusa değinilmekte, Anadolu’yla benzerlikler kurulmaktadır²⁸⁵:

“Osmanlı dönemi öncesi ve sonrasında ticari bir merkez olan, tarihi yerleşim yeri Prizren... Yaklaşık 4 bin Türk nüfusun yaşadığı, yetiştirdiği aydınlarla Kosova Türk edebiyatına yön veren, *tipik bir Anadolu köyü* Mamuşa... Ramazan ayının tüm gelenekleriyle yaşandığı, ilahilerle güzelleşen iftar yemekleriyle, Priştine, Gilan, İpek, Cakova, Ferizay, Mitroviça’sıyla Kosova...”.

Moğolistan “Türkleri”: Resmi düzeyde Moğolistan bir “Türk Cumhuriyeti” olarak tanımlanmamaktadır çünkü resmi algıya göre bu ülkedeki çoğunluk unsur “Moğollar”, “Türk” değildirler²⁸⁶. TİKA raporuna göre Moğollar, bu ülkede yüzde

²⁸¹ Uysal, “Kosova Dosyası”, 8.

²⁸² Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1, 326

²⁸³ “Makedonya ve Kosova’da TİKA Projelerine Görkemli Açılış: Balkanlar’da Ulaşılmayan Bölge Kalmıyor”, *Avrasya Bülteni*, s. 57 (Mayıs 2007): 4.

²⁸⁴ Lale Uğur, “Kosova”, *Avrasya Bülteni*, s. 37 (Ağustos 2005): 19, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av37.pdf> [30.11.2008].

²⁸⁵ *age*, 20 (vurgu eklendi).

²⁸⁶ “Moğollar” “Türk” sayılmasalar da, resmi algıda özel topluluklar arasındadırlar. Bu özellik, *Avrasya Bülteni* haberinde işlenmektedir: “Bugün modern dünyanın birer üyesi olan Türkiye ile Moğolistan’ın münasebetleri tarihin en eski devirlerine kadar gitmektedir. Bazen, Moğollar, Türklerin hâkimiyeti altında; zaman zaman da Türkler, Moğolların idaresinde yüzlerce yıl birlikte yaşamışlar ve iki millet birbirine kültürel açıdan çok şey vermiştir. Hatta denilebilir ki, dünya halkları arasında akrabalık derecesi açısından Türkler ve Moğollar birbirlerine oldukça yakın toplumlardır”. Haber için bkz. “Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi ve Türk-Moğol İlişkileri”, *Avrasya Bülteni*, s. 21 (Nisan 2004): 8, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av21.pdf> [30.11.2008] (vurgular eklendi). Haberdan Moğolların neden özel olduklarını çıkarmak mümkün ancak iki topluluğun neden bir millet değil ayrı milletler olarak yorumlandığı ya da akrabalık derecesinin nasıl belirlendiğine dair bir açıklama yer almamakta. Görüldüğü üzere her iki topluluğun birer “millet” olarak modern öncesi dönemlerden beri var olduğu varsayılarak ilkçi bir tarih yorumu yapılmakta, Türkiye ile Moğolistan’ın

doksandan fazla bir oranla çoğunluktadırlar²⁸⁷. Ülkenin resmi dili ise Moğolcadır²⁸⁸. Ancak ülkede konuşulan dillerden biri Türkçedir²⁸⁹ ve ülkede % 6 oranında “Kazak” unsur bulunmaktadır²⁹⁰. İşte bu “Kazaklar” TİKA 2004 faaliyet raporunda “Kazak Türkleri” olarak da adlandırılmaktadır²⁹¹.

“Gagauzlar” (“Gökoğuz Türkleri”): “Türklük” dairesi içinde yer alan bir başka topluluk, ağırlıklı olarak Moldova’da yaşadıkları belirtilen “Gagauzlar”dır²⁹² (Gagavuzlar, Gagoğuzlar ve Gökoğuzlar da denilmektedir²⁹³). TİKA’nın Moldova raporunda, ülke nüfusunun “Etnik Yapı”sının verildiği kısımda, nüfusun % 3,5’luk kesiminin “Gagauz” olduğu belirtilmektedir. Resmi dil olan Moldovanca (Romence) dışında konuşulan diğer diller arasında ise Gagauzca sayılmaktadır²⁹⁴. Bu raporda

“tarihin en eski devirlerine” kadar uzanan ilişkilerinden söz edilerek, tarihin belli dönemlerinde ortaya çıkmış olan bu devletler tarih dışı bir kavrayışla algılanmakta ve anakronik bir anlatım üretilmektedir.

²⁸⁷ Nergis Atılğan ve diğ., **Moğolistan Ülke Raporu** (Ankara: TİKA, 2005): 21, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Mogolistan_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

²⁸⁸ age, 1.

²⁸⁹ age, 14.

²⁹⁰ age, 1.

²⁹¹ **TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4), 74**, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/FaaliyetRaporu/TIKA_Faaliyet4.pdf [13.01.2009]. Moğolistan, “Türklük” için farklı özellikleri sebebiyle de önemlidir. *Avrasya Bülteni*’nde yer alan, Moğolistan’la ilgili bir yazının daha ilk cümlesi, ülkenin “Türklük” açısından önemine değinmektedir: “Tek başına Moğolistan sözcüğü bile, uçsuz bucaksız çölleri, bozkırları, çadır yaşamını, Türklerin Asya’daki nal izlerini ve manastırlarla ilgili farklı görüntüleri hatırlatır bize”. Yazının son cümlesi ise yine ülkenin “Türklük” için önemini yansıtmaktadır: “Türk diyarının meşhur nehri Orhun, bu nehrinden taşarak kulağımıza gelen efsaneler ve masmavi gökyüzü’nün ülkesidir Moğolistan...”. Yazı için bkz. Burcu Gündoğdu, “Orhun Nehrinden Taşan Efsanelerin Konuşulduğu Ülke Moğolistan”, *Avrasya Bülteni*, s. 46 (Mayıs 2006): 13-16, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av46.pdf> [30.11.2008].

²⁹² Türkiye Türkçesine en yakın “dillerden” birini konuşan Gagauzlar (bilgi için bkz. Talat Tekin, *Türkoloji Eleştirileri*, 2. bs. (İstanbul: Simurg, 1997): 366), “Ahıska Türkleri” gibi, Türkiye’ye göçleri düşünülmüş bir topluluktur. 1935’te yetmiş Gagauz genci Türkiye’ye getirilmiş, ancak gençler Türkiye’de var olabilmek amacıyla Müslüman olmaya başlamışlardır. 1936’da Romanya ile yapılan göç anlaşmasında ise sadece “Müslüman Türkler”in göçü öngörülmüş böylece Gagauzlar mevcut yurtlarında kalmıştır. Gagauzların “özgün Türk menbaından” oldukları gerekçesiyle bu ayrıma itirazlar da gelmiştir. 90’larda Türk Ortodoks Patrikhanesi’ne “cemaat” sağlamak amacıyla bölgeden Ortodoks “Türkler” getirilmesi düşünülmüş, 1995’te dönemin patriği Selçuk Erenerol “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanı Ayvaz Gökdemir’e mektup yazarak Gagauz, Çuvaş ve Yakutlar gibi “Türk Ortodokslar”dan cemaat getirme fikrini iletmıştır. Ayrıca bunların Güneydoğuya yerleştirilmeleri düşünülmüştür. Ayrıntılar için bkz. Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, 2. bs. (İstanbul: İletişim, 2004), 163, 262-263; “Erenerol: Fener Patriği Türkiye Aleyhine Çalışıyor”, 22 Ağustos 1995, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=338247> [09.01.2009]; Çağaptay, “Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları...”, 224.

²⁹³ Talat Tekin “Gagauz” adının, Selçuklu sultanı II. Keykavus’tan geldiğini belirtmektedir. Anlatıya göre Keykavus, Slav akınlarını durdurmak üzere Balkanlar’a birkaç bin kişilik bir kuvvet göndermiş; bölgeye yerleşen topluluk, Slav topluluğu içinde kaldığından Hristiyanlığı kabul etmiş ve bölgedeki “etnik” gruplarla karışmıştır. Bilgi için bkz. Tekin, *Türkoloji Eleştirileri*, 159-160. Bu anlatı topluluğun “Türk” olduğu fikrine zarar getirmemektedir. Yine de topluluk için “Gagoğuz”, “Gökoğuz” gibi “Oğuz” içeren adlar kullanılması, bu inancı pekiştirme çabaları olarak yorumlanabilir.

²⁹⁴ Leyla Gülbudak, **Moldova Cumhuriyeti (TİKA, 2004)**, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Moldova_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

Gagauz Yeri Özerk Cumhuriyeti için ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Bu bölümde, “Nüfusun Etnik Dağılımı” başlığı altında, % 81,4'lük bir “Gagauz” nüfustan söz edilmektedir²⁹⁵. Kendilerine yönelik özel ilgiye rağmen (örneğin bir başka özerk bölge olan Transdinyester’e özel bir bölüm ayrılmamıştır) raporda, “Gagauzlar”ın “Türk” olduğuna dair ya da aksini savlayan herhangi bir ifade yoktur. Ancak 1995 tarihli raporda bu ifadeleri bulmak mümkündür. Buna göre “Gagoğuzlar” “Ortodoks Hristiyanlığa bağlı küçük bir Türk topluluğu”dur²⁹⁶. Öte yandan, “Gagauzlar”ın “Türklüğü”, çeşitli tarihlerde, resmi nitelik taşıyan başka metin ve açıklamalarda da sıkça belirtilmektedir.

Bu metinlerden birkaçı, TİKA’nın haber bülteni *Avrasya Dosyası* ve bu bültenin ardılı olan *Avrasya Bülteni*’nin muhtelif sayılarında yer almaktadır. Gagauz Yeri’nden söz edilen sayılarda, “Gagauzlar”ın “Ortodoks Hristiyanlığa bağlı küçük bir Türk topluluğu” olduğu belirtilmektedir²⁹⁷. *Avrasya Bülteni*’nin haberine göre, dil, tarih ve etnografi çalışmaları “Gökoğuzları, Türk Dünyası’nın en orijinal halklarından biri olarak kabul etmektedir”²⁹⁸. Bültenin bu sayısında, “Gagauzlar”ın yaşadıkları bölgeler sayılmakta, nüfusu az olan topluluklar dahi habere konu olmaktadır. Buna göre, “Gökoğuz Cumhuriyeti dışında, Kişinev’de 8.000, Bender’de 1.600 ve Dinyester nehrinin kuzey yakasında 3.300, Bulgaristan ve Yunanistan’da ise yaklaşık 20 bin Gökoğuz yaşamaktadır”²⁹⁹. *TİKA 2005 Faaliyet Raporu*’nda ise “Moldova, hem dost ve komşu bir ülke olarak hem de ülkenin güneyinde yaşan [sic] Gökoğuz Türkleri nedeniyle tarihi ve kültürel ilişkilerimizin yoğun olduğu bir ülkedir” denilmektedir³⁰⁰.

“Romanya Türklüğü”: TİKA bünyesinde hazırlanan Romanya raporuna göre ülkedeki “Etnik Gruplar” arasında % 0,2’lik bir oranla “Türk+Tatar”lar bulunmaktadır. “Romenler” dışındaki diğer kalabalık topluluklar “Macar”lar ve

²⁹⁵ age.

²⁹⁶ *Moldova Ülke Raporu* (Ankara: TİKA, 1995), 10.

²⁹⁷ “Gagoğuz Özerk Yeri”, *Avrasya Dosyası*, s. 73 (Ocak 1997/2): 4; “Moldova Cumhuriyeti”, *Avrasya Dosyası*, s. 91 (Ocak 1998/2): 6. Ayrıca Gagauzları “Hristiyan Türk toplumu” ve “Ortodoks Hristiyan kökenli etnik Türkler” olarak tanımlayan haberler için bkz. Nevzat Yeşiller, “Moldova Dosyası”, *Avrasya Bülteni*, s. 18 (Ocak 2004): 8 <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av18.pdf> [30.11.2008]; “Ülke Dosyası: Moldova/Gökoğuz (Gagauz) Yeri Özerk İdaresi”, *Avrasya Bülteni*, s. 30 (Ocak 2005): 13, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av30.pdf> [30.11.2008].

²⁹⁸ age, 14.

²⁹⁹ age, 14.

³⁰⁰ *TİKA 2005 Faaliyet Raporu*, 136, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/2006/Faaliyet2005/TIKA_Faaliyet2005.pdf [10.12.2008].

“Çingene”lerdir³⁰¹. TİKA’nın ilgisi ise “Macar”lar ya da Türkiye’de de yaşadıkları bilinen “Çingene”ler³⁰² değil, “Türkler” olmuştur. Raporda, “Romanya’daki Soydaşlarımız ve Türk Vatandaşlarına İlişkin Veriler” başlığıyla, ülkede Türk vatandaşlarından ayrı ancak “soydaş” olma özelliğine sahip topluluklar bulunduğu belirtilmiş olmaktadır. Bu “soydaşlar”, “Osmanlı Türkleri”, “Tatar Türkleri” ve “Gagauz Türkleri”dir³⁰³. Böylece kuruluş tarafından “vatandaş Türkler”den ayrı “Türklerin” varlığı tanınmakta, bu “Türkler” soydaş olarak tanımlanmaktadır.

Rapora göre “Soydaşlarımızın Yerleşim Merkezleri” Köstence, Tulcea, Braila, Galati ve Bükreş’tir³⁰⁴. Raporda ayrıca, bölgede azınlık statüsünde açılan bir okulun müdürünün “soydaş” olduğu belirtilmekte, Köstence şehrindeki müftülükte de “soydaş” din adamlarının bulunduğu ve “soydaşlara yönelik din hizmetleri” verildiğinden bahsedilmektedir³⁰⁵. “Soydaşlarımızın Durumu” başlıklı bölümdeyse “[ü]lke kanunları açısından, Türk soylu şahıslara ayrılıkçı bir muamele yapılmamakta” denilmektedir³⁰⁶. Bakan Reşat Doğru ise “Romanya Türklüğü’nün, Balkanlar’ın bir parçası olduğunu” belirtmektedir³⁰⁷.

Bulgaristan “Türkleri”: Bulgaristan’daki “Türkler”, Türkiye’de birçok defa kamuoyu gündemine gelmişlerdir. İncelenen kuruluşlar bünyesinde de benzer ifadelerle birçok kere anılmaktadırlar. Bunlardan ikisi Ayvaz Gökdemir’in, Bulgaristan meclisindeki on beş “Türk” milletvekilinden söz ettiği³⁰⁸ ve Bakan Çay’ın Bulgaristan’daki “Türk” azınlıktan söz ettiği açıklamalardır³⁰⁹. Bulgaristan’daki “Türkler”den TİKA Bulgaristan raporunda da söz edilmektedir. Rapora göre ülkenin “en büyük etnik grubu” “Türkler”dir³¹⁰.

³⁰¹ Mustafa Kerimoğlu, Romanya (TİKA, 2004), 3, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Romanya_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008]. Raporu hazırlayan TİKA’da uzman olarak çalışmaktadır.

³⁰² Gerçi, en azından Türkiye’de yaşayan “Çingene” topluluk(lar) kendilerini böyle adlandırmamaktadır. Bilgi için bkz. Peter Alford Andrews, Türkiye’de Etnik Gruplar, çev. Mustafa Küpüşoğlu (İstanbul: Ant-Tümzamanlar, 1992), 194, 198.

³⁰³ Kerimoğlu, age, 10.

³⁰⁴ age, 10.

³⁰⁵ age, 10-11.

³⁰⁶ age, 11.

³⁰⁷ “Türk Asıllı Öğrencilere Koruyucu Aile”, <http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=14301> [12.12.2008].

³⁰⁸ “Gökdemir: Adriyatik’ten Çin’e Kadar Olan Saha Sizin Sahanız”, Ortadoğu Gazetesi, 13 Şubat 1995, 13.

³⁰⁹ Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1, 173.

³¹⁰ Bulgaristan Ülke Raporu, haz. Yeşim Baktır (Ankara: TİKA, 2001), 11.

“Batı Trakya Türkleri”: Yine Türkiye’de birçok vesileyle gündeme gelen Batı Trakya ahalisinin “Türk” olduğu Ayvaz Gökdemir tarafından açık bir biçimde belirtilmektedir: “Batı Trakya’da yaşayanlar Türktürler”³¹¹. “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanları Mehmet Aydın ve Mustafa Said Yazıcıoğlu da 2006 ve 2008’deki Dr. Sadık Ahmet’i anma törenlerinde “Batı Trakya Türkleri”nden söz etmektedirler. Aydın, “Dr. Sadık Ahmet, Batı Trakya Türk azınlığı davasının bayrak ismidir [...] Sizin sorunlarınız bizim sorunlarımızdır. Türkiye’de herkes Batı Trakya’da insan hakları eksikliği olmamasını gönül birliğiyle arzu ediyor” demektedir³¹². Yazıcıoğlu ise Sadık Ahmet’in “yaşamıyla ve mücadelesiyle bütün Türklüğe örnek şahsiyet olduğunu” belirtmektedir³¹³. Yazıcıoğlu, Türkiye ile Yunanistan arasında ilişkilerin “bir köprü konumunda olan Batı Trakya Türk Azınlığının katkılarıyla daha da derinleşeceğine inandığını” belirtmektedir³¹⁴.

Afganistan “Türkleri”: “Türklerin” bulunduğu bir başka ülke Afganistan’dır. TİKA ülke raporuna göre halkın % 11’inin “Türk dilleri”ni konuştuğu Afganistan’da, Özbekler ve Türkmenler gibi topluluklar yaşamaktadır³¹⁵. Bu iki topluluğun “Türk” olarak değerlendirildiği daha önceden gösterilmiş olsa da Afganistan özelinde de bu toplulukların “Türk” olarak tanımlandığı belirtilmelidir. Raporun Afganistan’ın siyasi durumunun değerlendirildiği bölümünde, seçimlerin “Türk toplulukları” için önem taşıdığı, bu toplulukların daha etkin olmak için ortak bir biçimde meclise girmeleri gerektiği ancak bu ortaklığın önündeki engel olarak “Özbek ve Türkmenler arasındaki gizli çekişme” olduğu belirtilmektedir³¹⁶.

Kırım “Türkleri”: TİKA Ukrayna raporu “Nüfusun Etnik Dağılımı” başlığı altında, “Ukrayna”, “Rus” ve “Diğer” kategorilerine yer verilirken, “Diğer” grubu içine giren başka herhangi bir topluluktan söz edilmeyip, “Tatar”ların sayısı parantez içine alınmış bir biçimde “yaklaşık 250.000” şeklinde duyurulmaktadır³¹⁷. Raporda, başka

³¹¹ Açıklama için bkz. Şahin Zenginal, “Batı Trakya Türk’tür”, *Tercüman Gazetesi*, 14 Kasım 1994, 7.

³¹² “Dr. Sadık Ahmet Anıldı”, <http://www.haber7.com/haber/20060725/Dr-Sadik-Ahmet-anildi.php>’den aktaran <http://www.tumgazeteler.com/?a=1611102> [05.02.2009].

³¹³ “Dr. Sadık Ahmet Batı Trakya’da Anıldı Devlet Bakanı Yazıcıoğlu: ‘Komşumuz Yunanistan’ın Azınlık Haklarına Önem Vermesini Bekliyoruz””, 24 Temmuz 2008, <http://www.devlet.gov.tr/merasim.htm> [05.02.2009].

³¹⁴ age.

³¹⁵ **Afganistan İslam Devleti,** 3, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Afganistan_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

³¹⁶ age, 31.

³¹⁷ **Ukrayna Cumhuriyeti,** 2, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Ukrayna_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

bir bölge için ayrılmayan yer, “Kırım Özerk Cumhuriyeti”ne ayrılmıştır³¹⁸. Ayrıca Kırım tarihi anlatılırken, “Tatarların” hâkimiyet, yenilgi ve sürgün edilme gibi durumlarından söz edilmektedir³¹⁹.

TİKA’nın, Ukrayna’da “Tatarlar”a ve Kırım Özerk Cumhuriyeti’ne bu özel ilgisinin sebebi, “Tatarlar”ın “Türk” olarak tanımlanmasıdır³²⁰. Ukrayna raporundaki Kırım tarihi anlatısında, MS. on üçüncü yüzyılda “Moğol, Tatar-Türk” hâkimiyetinden söz edilmekte ve böylece “Tatarlıkla” “Türklük” arasındaki bağ kurulmuş olmaktadır³²¹.

TİKA 2005 faaliyet raporunda, Ukrayna’ya yönelik yardımlardan bahsedilirken daha çok Kırım üzerinde durulmakta, kültürel alandaki faaliyetlerden bahseden bölümün giriş kısmında, Kırım’daki “Türk” tarihinden söz edilmektedir. Buradaki metin şöyle başlamaktadır³²²:

“Kırım’a ilk gelen Türk kavmi Hunlardır. Kıpçakların zengin kültürel mirasının pek çok izleri bugün dahi bütün canlılığı ile *Kırım Türklerince* yaşatılmaktadır. Kırım’daki İslam varlığı Anadolu Selçuklularının Sudak ve çevresini 1220’lerde bir süre için ele geçirmeleri ve Kıpçakların Müslüman ülkeleriyle sıkı ilişkileri sayesinde daha da güçlenmiştir. Altın Ordu hâkimiyeti Kırım’ın etnik, dini ve siyasi geleceğini kesin olarak belirlemiş ve Kırım’ın tamamen Türkleşmesini sağlamıştır [...] Uzun süre Türklerin egemenliğinde bulunan bölge, sosyo-kültürel zeminde iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde en önemli faktördür. Türk kültürel eserlerinin yoğun olarak göze çarptığı bölgede tarihi ve kültürel bir çok eserin varlığı ilişkilerin gelişimine de katkı sağlamaktadır”.

Rusya “Türkleri”: TİKA, Sibirya’da dahi “Türkler”e ulaşabilmekte, hazırladığı bültenin okuyucularını onlardan haberdar etmektedir. Sibirya “Türk” topluluklarından biri “Şorlar”dır. *Avrasya Dosyası*’nın haberine göre “Şorlar”, “Güney Sibirya’da yaşayan bir Türk topluluğu”dur³²³. Bakan Çay ise, bakanlığının bir yıllık faaliyetlerinin anlatıldığı rapora yazdığı önsözde, yeni dönemde ortaya çıkan “beş Türk Cumhuriyeti”nden ve “Tataristan, Çuvaşistan, Başkurdistan, Yakutistan, Tuva

³¹⁸ age, 13-16.

³¹⁹ age, 14.

³²⁰ age, 13.

³²¹ age, 13.

³²² TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 147 (vurgu eklendi).

³²³ [başlıksız], *Avrasya Dosyası*, s. 49 (Ocak 1996/2): 5. Rusya Federasyonu içindeki özerk cumhuriyetlerden bazıları “Türklük” dairesi içinde kavranılmaktadırlar. Bunlardan birisi Tataristan Cumhuriyeti’dir. *Avrasya Bülteni* haberine göre, Tataristan Cumhuriyeti’nde “Türk, Fin-Ogor, Slav-Rus, gibi üç tip medeniyet” yaşamaktadır. Tataristan’ın Kazan şehrinin tanıtıldığı bu haberde şehrin “Türk” tarihi ve kültürü açısından önemine değinilmektedir. Haber için bkz. Turan Can, “Kazan: 1000 Yıllık Kadim Kent”, *Avrasya Bülteni*, s. 36 (Temmuz 2005): 19-24, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av36.pdf> [30.11.2008].

gibi onbire yakın Federe Türk Devleti”nden söz etmektedir³²⁴. Rusya’daki “Türk Toplulukları”ndan, başka vesilelerle de söz edildiği aşağıda görülecektir.

“Uygur Türkleri”: Uygurlar için “Uygur Türkleri” ifadesini Bakan Çay kullanmaktadır. Çay, “Uygur Türkleri”nden Çin’in bu topluluğa yönelik politikalarını eleştirirken değinmektedir³²⁵.

“Türk Toplulukları” ile ilgili müstakil haber ve yorumların dışında, toplulukların art arda sıralandığı açıklama ve metinler de mevcuttur. Örneğin Abdulhaluk Çay böyle bir açıklamasında, Türkiye’ye epey uzak coğrafyalardaki “Türk Toplulukları”nı anmaktadır. Konu, bu toplulukların, düzenleyicileri arasında Bakan Çay’ın da bulunduğu Yedinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı’na katılmış olmalarıdır. Çay’ın andığı topluluklar “Sibirya’nın en uzak köşesindeki Dolganlar”, “Türk olduğunu bağıra bağıra söyleyen Melucanlar”, Kızılderililer, “707.000 km. uzaklıktaki Kaykay [sic] Türk’ü”dür³²⁶.

“Türk Toplulukları”, isimleri telaffuz edilmeden de, resmi düzeyde tanınmakta ve önemsenmektedirler. Bakan Çay, Suriye, İran ve Irak’ı, topraklarındaki “Türk topluluklarına” “hayat hakkı” tanımadıkları için eleştirmektedir³²⁷.

Bu sözlerin sarf edildiği kurultaydaki konuşmasında Bakan Çay, “Türklüğün” sınırlarını belirlemeye devam etmektedir. Çay, kurultayın kapanış konuşmasında, kurultayın amacının tanışma olduğunu, “Tuva Türk’ü ile bir Anadolu Türkü’nü, bir Saha Türkü ile bir Kosova Türkü’nü karşı karşıya getirip birbirlerini tanımalarını” sağladığını belirtmekte³²⁸ ve şöyle devam etmektedir³²⁹:

“buraya gelen her Türk insanı ister Yakut olsun, ister Kazak olsun, ister Azeri olsun, ister Kırgız olsun, burada Türk Dünyası’nın geleceği ile ilgili düşüncelerini bir nevi *beyin jimlastiği*

³²⁴ Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1, 1.

³²⁵ Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 2, haz. Mustafa Aydoğdu ve diğ. (Ankara: Tamga, 2000), 525.

³²⁶ “Devlet Bakanı ve TÜDEV Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Abdulhaluk Çay’ın Hoşgeldiniz Konuşmaları”, Yedinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri, haz. Abdulhaluk Çay, Atilla Şimşek (Ankara, 2000): 18. Bir dönem başkanlığını Alparslan Türkeş’in de yapmış bulunduğu TÜDEV, Gareth Winrow’a göre MHP bünyesinde toplanan Türkiye’deki Turancı grupların desteğiyle kurulmuştur. Bkz. Winrow, age, 160.

³²⁷ “Türk Dünyasından Sorumlu Devlet Bakanı ve TÜDEV Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Sayın Abdulhaluk M. Çay’ın Açılış Konuşması”, Dokuzuncu Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri (Ankara, 2006): 12.

³²⁸ Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1, 560.

³²⁹ age, 561 (vurgular yazarın).

[sic] şeklinde, *beyin fırtınası* şeklinde düşüncelerini serbest şekilde ortaya getirmesi hadisesidir”.

Çay, Atatürk’ün Balkanlar’dan, Irak’tan ve Suriye’den büyük ölçüde “Türk göçüne” izin vermediğini, bu ülkelerdeki toplulukları “Türk unsurlar” şeklinde tanımlayarak belirtmektedir³³⁰. Ardından “Kaşkay Türkleri” ile ilgili bilgi veren Çay, bu topluluğun Oğuzların öncü boylarından olduğunu belirtmekte, “bir milyon üzerinde nüfuslarıyla Fars bölgesinde hayatlarına devam ettiren, konargöçer, bizim Yörükler’deki gibi konargöçerlik gösteren bir toplumumuzdur” demektedir³³¹.

İncelenen kuruluşlar bünyesinde üretilen açıklama ve metinleri veri alan araştırmayla görüldüğü gibi “Türk Dünyası”nın sınırları, “Adriyatik’ten Çin’e Türk Dünyası” sloganının hakkını verecek şekilde, epey geniş tasavvur edilmektedir. Açıklama ve metinleri veri olarak “Türk Dünyası”nın sınırlarını ve bileşenlerini bu şekilde inceledikten sonra, aynı incelemeyi uygulama alanını veri olarak yapmak yararlı olacaktır. Görüleceği üzere, “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı ve TİKA faaliyetlerinin önemli bir işlevi, “Türk Dünyası” sınırlarını fiili olarak çizerek şekilde, devletin elini “ulusal” sınırların dışında yaşayan “Türlere” ulaştıran bir mekanizma olmalarıdır.

Ayrıntılı örneklere geçmeden önce, 11. Türk Dünyası Çocuk Şöleni’ninden bahsetmek, “Türk Dünyası”nın sözel bir dünya olarak kalmadığının göstergelerinden birini sunmak bakımından faydalı olacaktır.

Şölenle ilgili, 2005 yılı TİKA faaliyet raporunda şu açıklamalar yapılmaktadır³³²:

“[11. Türk Dünyası Çocuk Şöleni] Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TÜRDAB) tarafından, Türk Cumhuriyet ve akraba topluluklarında yaşayan *Türk çocuklarının* Türkiye’yi tanımaları, dünyanın dört bir köşesinde yaşayan *kardeşleriyle* bir araya gelmeleri, dostluklar edinmeleri, kardeşlik bağlarının güçlendirilmesi, kültürel alışveriş ve *Türk dünyasının* her yerindeki ailelerin bu vesile ile dost olmaları ve birbirlerini tanımaları amacıyla planlanmış bir organizasyondur”.

Raporda sıralanan katılımcı ülke ve topluluklar, şölenin adında yer alan “Türk Dünyası” ifadesini boşa çıkarmayacak kadar geniş bir coğrafyada ikamet etmektedirler³³³:

“Kırgızistan, Özbekistan, Başkurdistan, Azerbaycan, Kazakistan, Tataristan, Çuvaşistan, Yugoslavya [sic], Makedonya, Kuzey Kıbrıs, Kırım, Türkmenistan, Kumuk Türk Topluluğu, Terekeme, Karaçay Topluluğu, Batı Avrupa, Balkar Türk Topluluğu, Doğu Türkistan, Batı Trakya, İran, Kerkük Türkleri, Gagauz Türkleri, Bulgaristan Türkleri, Avustralya, Kızılderili

³³⁰ age, 563.

³³¹ age, 564.

³³² TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 187 (vurgular eklendi).

³³³ age, 188.

Türkler, Meluncanlar, Altay, Tuva, Batı Sibirya, Hakaseli, Yakutistan, Romanya, Karaim (Hazar Türkleri), Afganistan Türkleri ve Suriye Türkleri”.

Raporda şölenin kısa vadedeki amaçlarından biri, “Çocukların birbirlerini ve dolayısıyla Türk dünyasını tanıması”³³⁴ olarak sayılmakta; uzun vadede ise şunlar vurgulanmaktadır³³⁵:

“Türkiye’deki ailelerle *dil dâhil pek çok müşterek unsura sahip olduklarını, Türk birliği düşüncesinin bir fantezi olmadığını idrak ederek, dil, fikirde, işde birlik idealinin Türkiye’ye sağlayacağı bütün faydaların hararetili savunucusu olmaktadır*”.

TİKA’nın internet sitesinde tanıtımı yapılan, Orta Asya’dan Balkanlara Türk Dünyası Müzikleri CD’sinde yer alan şarkıların ülke ve topluluklara göre dağılımı da, kuruluşun görev alanını, bir başka deyişle “Türk Dünyası”nı işaret etmektedir. TİKA’nın internet sitesinde de belirtildiği gibi CD’de Kazakistan, “Karaçay Türkleri”, Başkortostan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan, “Gagauz Türkleri”, “Uygur Türkleri”, Tuva, Tataristan, Türkmenistan, Türkiye, “Kırım Tatarları”, Çuvaşistan, KKTC, “Hakas Türkleri”, “Kuzey Irak Türkleri”, Rumeli, “Saka-Yakut Türklerine” ait şarkılar bulunmaktadır³³⁶.

Bu kısmı Reşat Doğru’nun toparlayıcı sözleriyle bitirmek yerinde olacaktır. TİKA’nın da kendisine bağlı bulunduğu Reşat Doğru, kuruluşun “öncelikli hizmet alanı”nı “Türk Cumhuriyetleri, Özerk Türk Cumhuriyetlerini ve Türk topluluklarını içinde bulunduran ülkeler ile Türklerin tarihi içinde hâkim oldukları bölgeler” olarak tanımlamaktadır³³⁷. Yukarıdaki araştırmayla açıklama ve metin düzeyinde sınırları tespit edilmeye çalışılan “Türk Dünyası” kurgusunun özlü bir tarifi olan bu açıklamanın devamında, işaret edilen dünyanın adı konmaktadır: “TİKA’nın kuruluşu ile ülkemiz ilk defa, Türk dünyası öncelikli olmak üzere gelişmekte olan ülkelere teknik yardım sağlamaya başlamıştır”³³⁸.

4.2. Uygulamada “Türk Dünyası”nın Bileşenleri

“Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı ve TİKA’nın gerçekleştirdiği faaliyetler üzerinden girişilecek bu araştırmada, uygulama alanı olarak adlandırılabilen alanda

³³⁴ age, 188(vurgular eklendi).

³³⁵ age, 188.

³³⁶ “Orta Asya’dan Balkanlara Türk Dünyası Müzikleri”, <http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=132> [09.08.2008].

³³⁷ Reşat Doğru, “Önsöz”, *TİKA Faaliyet Raporu 1999-2001* (Ankara: Dan Ajans, 2002), 7.

³³⁸ age, 8.

“Türklük” dairesinin sınırlarının nerelere uzandığı ve bu dairenin bileşenlerinin kimler olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

TİKA’nın kuruluşundan (1992), 2003 yılı sonuna kadar gerçekleştirdiği 2506 adet projenin, “tahsis edilen kaynak durumuna göre” ülkesel bazlı dağılım yüzdeleri sırasıyla: Kazakistan (31,3), Kırgızistan (10,9), Azerbaycan (9,9), Türkmenistan (8,8), “Kırım/UKR” (7,4), Arnavutluk (4,3), Moldova (2,7), Diğer 18 ülke (24,7) şeklindedir³³⁹.

2004 yılındaki dağılım ise: Türkmenistan (15,4), Kosova (13,8), Ukrayna/Kırım (10,4), Afganistan (8,7), Moldova (7,6), Makedonya (7,3), Azerbaycan (5,8), Gürcistan (4,7), Irak (2,4), Diğer 17 ülke (23,9)³⁴⁰ şeklinde olmuştur.

2005 yılındaki proje sayısına göre dağılım: Azerbaycan (62), Arnavutluk (39), Özbekistan (38), Türkmenistan (35), Kırgızistan (35), Gürcistan (34), Moğolistan (33), Ukrayna (32), Kazakistan (31), Bosna Hersek (31)³⁴¹.

2006 yılındaki proje sayısına göre dağılım: Azerbaycan (132), “Ukrayna-Kırım” (121), Afganistan (98), Kırgızistan (87), Makedonya (83), Arnavutluk (78), Gürcistan (71), Kazakistan (69), Kosova (66), Özbekistan (56)³⁴².

2007 yılında, kaynakların dağıtım yüzdesine göre dağılım: Afganistan (36,22), Makedonya (6,03), Moğolistan (5,32), Filistin (4,37) ... şeklindedir³⁴³.

Görüldüğü gibi yardımda öncelikli ülkelerin çoğu, açıklama ve metin düzeyinde “Türklerin” yaşadığının belirtildiği ülkelerdir³⁴⁴. Ancak, yardımların ülkesel dağılımı

³³⁹ TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 3), 26, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/FaaliyetRaporu/TİKA_Faaliyet3.pdf [13.01.2009].

³⁴⁰ TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4), 94.

³⁴¹ Zeynep Arık ve diğ., TİKA Faaliyet Raporu 2006 (Ankara: TİKA, 2007), 22, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/rapor2006/tr/rapor2006.pdf> [10.12.2008].

³⁴² age, 21.

³⁴³ Zeynep Ercan ve diğ., TİKA Faaliyet Raporu 2007 (Ankara: TİKA, 2008), 14, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/rapor2007/tr/rapor2007.pdf> [10.12.2008].

³⁴⁴ TİKA’nın yardımları “Türk Dünyası” odaklı olsa da, bu dünyanın epey uzağındaki coğrafyalara da ulaşabilmektedir. Özellikle Afrika’da Etiyopya, Senegal, Sudan gibi bazı Sahra Altı ülkeleri TİKA yardımı almaktadırlar. Bilgi için bkz. Ercan ve diğ., age, 103-120. Öte yandan Afrika’ya yönelik faaliyetlerin dahi “Türklük”le ilişkisi kurulabilmektedir. TİKA üzerine yaptığı çalışmada, kuruluşun bazı görevlileriyle de röportaj yapan Ramazan Erdağ’ın, dönemin TİKA Başkan Yardımcısı Ramazan Şahin’e sorduğu, kuruluşun Afrika’ya açılma nedenleri sorusuna verdiği cevaba Şahin şu cümlelerle başlıyor: “Tarihsel olarak ilişkilerimizin olduğu bir kıta Afrika, örneğin Etiyopya’da Harar bölgesinde atalarının Türk olduğunu iddia eden insanlar var, Sudan’da Osmanlı garnizonlarının olduğunu görüyoruz”. Açıklama için bkz. Erdağ, age, 110. Sudan bölgesi-Osmanlı ilişkilerini başka bir boyutta değerlendiren bir TİKA bülteni haberinde ise “Güney Sudan’a 130 yıl aradan sonra ilk resmi ziyaret” başlığı yer alıyor. Bu başlığın atılma sebebi ise, 130 yıl önce Osmanlı askerlerinin bu bölgeye sefer

tek başına açıklayıcı olmamaktadır. Her ne kadar yardımların çoğunu alan ülkeler daha önceden “Türklerin” yaşadığının belirtildiği ülkelere de bu genel istatistiklerle yetinmeyip ayrıntılara inmek, TİKA’nın ve “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı’nın topluluklar düzeyinde gerçekleştirdiği faaliyetlere bakmak daha açıklayıcı olacak; faaliyetlerin odağında “Türk” olarak adlandırılan toplulukların bulunduğu daha net görülecektir³⁴⁵. Ayrıntılara geçmeden önce, bu araştırmada izlenecek yöntem üzerine bazı açıklamalarda bulunmak gerekmektedir.

İlk mesele “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı’nın yapısıyla ilgilidir. Bakanlığın uygulamaları yukarıda açıklanan sebeplerden ötürü teşkilat yapısı içinde yürüten faaliyetlerden çok bakanların kişisel faaliyetleri ile sınırlıdır. Bu bakımdan anılan bakanlığın sadece bir kez yayınlandığı tespit edilen faaliyet raporu ve web sitesi ile birlikte bizzat bakanların eylemleri faaliyet sayılıp veri olarak değerlendirilmişlerdir.

İkinci husus, TİKA’nın yaptığı yardımlarla ilgili haber ve verilerde telaffuz edilen aidiyet bilgilerinin “etnik” aidiyete mi, “ulusal” aidiyete mi gönderme yaptığının belirsiz kalabilmesidir. Örneğin 23 Nisan kutlamaları için Türkiye’ye gelen ve yol masrafları TİKA tarafından karşılanan “Gürcü” öğrencilerden³⁴⁶ söz eden haberdeki “Gürcü” ifadesinin “etnik” Gürcülüğü değil de, Gürcistan vatandaşlarını kastettiği yüksek ihtimalse de bu konuda net bir yorum yapmak mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple, bu gibi aidiyet bilgisi açık olmadan duyurulan faaliyetler veri olarak alınmayacak ve “ülkesel faaliyet” olarak adlandırılacaklardır. Yardımı alan topluluğun “etnik” ya da “ulusal” aidiyet bilgilerinin verilmediği ya da verilmesine gerek olmadığı, devletten devlete kurumsal bazda yardımlar da (örneğin “İstatistik Faaliyetlerinin Güçlendirilmesi” faaliyetleri) ülkesel yardımlar olarak değerlendirilecek ve veri olarak alınmayacaktır.

Yöntemle ilgili bir başka nokta, mercek altına alınan iki kuruluşun yardım yaptığı bölgelerdeki “etnik” dağılımı araştırma olanağının bu çalışma sınırları içinde

yapmış olmaları. Haber için bkz. “Güney Sudan’a 130 Yıl Aradan Sonra İlk Resmi Ziyaret”, *Avrasya Bülteni*, s. 59 (Temmuz 2007): 5.

³⁴⁵ Ülkesel faaliyetler ile topluluklar bazında faaliyetler ayrımı yapay bir ayrım değildir. TİKA’nın da faaliyetlerini sürdürürken bu tür bir ayrım yaptığı anlaşılmaktadır. Bir televizyon programında konuşan TİKA Başkanlarından Hakan Fidan devletlere yönelik faaliyetlerinin ayrı, topluluklara yönelik faaliyetlerinin ayrı olduğunu belirtmektedir. Açıklama Başkent TV’de *Türk Dünyası* adlı programda yapılmıştır. Söyleşinin yer aldığı video için bkz. “Türk Dünyası Programı (Başkent Tv)”, <http://medya.tika.gov.tr/VIEW/?TYPE=VIDEO&ID=18> [30.04.2009].

³⁴⁶ Haber için bkz. “23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Sevinci”, *Avrasya Bülteni*, s. 34 (Mayıs 2005): 8, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av34.pdf> [30.11.2008].

mümkün olmamasından ötürü, TİKA'nın bu konuda verdiği bilgilere dayanılacak, yani "x" bölgesine, köyüne, iline vb. yardım yapıldığı belirtiliyor ancak bu bölgede yaşayan toplulukların "etnik" durumu ya da yardımı alan özel bir topluluk adı belirtilmiyorsa bu yardım ülkesel bir yardım kabul edilecektir³⁴⁷. Bu sebeple bu tür yardımlar da veri olarak alınmayacaktır.

Son olarak şu da belirtilmeli ki, görüleceği üzere aşağıdaki listede aslında incelenen kuruluşların faaliyette bulundukları bazı ülkeler yer almamıştır. Bunun sebebi, bu ülkelerde topluluk bazında yardım yapıldığına dair bir veriye rastlanmamış olmasıdır. Örneğin "Türk Cumhuriyeti" olarak adlandırılan Türkmenistan'a yönelik faaliyet ve yardımlara ilişkin tespit edilen verilerin tümü ülkesel bazda faaliyetlerdir. Yardımlarda "etnik" aidiyetin gözetildiğine ve özellikle bir topluluğa yardım yapıldığına dair bir veriye rastlanmamıştır. Ancak aşağıda ele alınan örnekler böyle değildir; bu ülkelere yapılan bazı yardımlar topluluklar bazındadır ve "Türk Toplulukları"na yoğunlaşmaktadır.

Azerbaycan (ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti): Azerbaycan'da özel olarak yardım gören topluluk "Ahıska Türkleri"dir. 1996-97 ve 1997-98 öğretim yıllarında toplam 95 "Ahıska Türkü" öğrencinin TÖMER'de kurs görmelerine katkı sağlanmış³⁴⁸; TİKA 1999-2001 faaliyet raporuna göre, "Azerbaycan'da mukim Ahıska Türklerinin sosyal ve ekonomik durumlarının iyileştirilmesine yönelik taleplerin karşılanması amacıyla" bu ülkeye tohumluk buğday gönderilmiş ve bunların ekimi ve yetiştirilmesi konusunda eğitim verilmiş³⁴⁹; "Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde yaşayan Ahıska Türklerinin çoğunlukta olduğu göçmen, kaçkın ve muhtaç ailelerin okula yeni başlayan çocukları için" malzeme yardımı yapılmıştır³⁵⁰. Yardımlar, TİKA heyetinin yardım yapılan köyleri ziyaretleri ile (Ahıska, Sura, Medrese, Çukuryurt, Qoşakent, Kelbend ve Kirk köyleri) gerçekleştirilmiştir³⁵¹.

2005 yılının faaliyet raporuna bakıldığında, Azerbaycan'a yapılan yardımlardan ikisinin "Ahıska Türklerine" yönelik yardımlar olduğu görülmektedir. Bu

³⁴⁷ Örneğin bazı Türkçe adlara sahip köylere yapılan yardımlar, sadece köyün adına bakılarak "Türk Toplulukları"na yönelik yardımlar olarak değerlendirilmemiştir. Burada sadece "Türklerin yaşadığı", "Arnavutların yaşadığı" gibi ifadelerle dayanılarak topluluk bazında yardımlar kategorisinde değerlendirme yapılmıştır.

³⁴⁸ Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı TİKA 1997 Faaliyet Raporu, 12.

³⁴⁹ TİKA Faaliyet Raporu 1999-2001, 38.

³⁵⁰ age, 61.

³⁵¹ Yardım haberi için bkz. "TİKA'dan 400 Öğrenciye Eğitim Desteği", *Avrasya Dosyası*, s. 147 (Ekim 2001): 11-12.

faaliyetlerinden biri, Türkiye’de okuyan, Azerbaycan vatandaşı “Ahıska Türkü” öğrencilerin yirmisine verilen Türkçe kursu³⁵²; diğeri, Azerbaycan’da faaliyet gösteren “Ahıska Türkleri Vatan Cemiyeti”ne yapılan malzeme yardımıdır³⁵³.

2006 yılının TİKA faaliyet raporunda, yine “Ahıskalı” öğrencilere Türkiye’de Türkçe dil kursu verildiği³⁵⁴; “Saatlı Bölgesi”nde çoğunlukla Ahıska Türklerinin yaşadığı” yerleşim birimlerine yönelik tarımsal üretimi artırıcı faaliyetlere girildiği³⁵⁵; “Ahıska Türklerine kültürlerini yaşatmaları ve tanıtımalarına, diğer topluluklarla ilişkilerini geliştirmelerine destek olmak maksadıyla, Ahıska Türkleri Vatan Cemiyeti Başkanlığı’nda” Ahıska Türk Çocuk Folklor Ekibi’nin KKTC’ye gitmesi sağlandığı³⁵⁶ belirtilmektedir.

2007’de³⁵⁷ “Türkiye’de Öğrenim Gören Ahıskalı Öğrencilere Ulaşım Desteği”³⁵⁸ ve “Ahıska Türklerinin Ahıska Bölgesini Ziyaretlerinin Desteklenmesi”³⁵⁹; “Ahıska Türkleri’nin yaşadığı Adıgün Köyü’nde faaliyet gösteren” bir spor okuluna malzeme yardımı yapılması³⁶⁰ faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Yine TİKA bünyesinde üretilen metinlerde, Azerbaycan’da çoğunluk olan “Azerilerin” yanında, % 10’luk bir oranda “Rus, Talış, Lezgi, Yahudi, Ermeni”lerin yaşadığı belirtilmektedir³⁶¹. İncelenen verilerde, bu topluluklardan herhangi birinin “Türk” olarak tanımlandığına ve bu topluluklara yönelik bir yardım yapıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Özel olarak yardım alan tek topluluk, “Türk” olarak tanımlanan “Ahıskalılarıdır”.

Özbekistan: Özbekistan’da özel olarak yardım gören topluluk “Tatarlar” olmuştur. Bu tek yardım 2006 yılında, “Kırım Tatarlarının Özbekistan’daki tek sivil toplum kuruluşu olan AVDET Kırım-Tatar Kültür Merkezi’ne” malzeme yardımıdır³⁶².

³⁵² TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 18.

³⁵³ age, 20.

³⁵⁴ Arık ve diğ., age, 65.

³⁵⁵ age, 72.

³⁵⁶ age, 75.

³⁵⁷ 2007 yılı TİKA faaliyet raporu farklı bir biçimde hazırlanmış, yapılan yardımların içerikleri belirtilmeyip sadece başlıkları verilmiştir. Bu bakımdan faaliyetler başlıklardan yola çıkılarak değerlendirilecektir.

³⁵⁸ Ercan ve diğ., age, 23.

³⁵⁹ age, 23.

³⁶⁰ “Azerbaycanlı Genç Sporculara Destek”, *Avrasya Bülteni*, s. 59 (Temmuz 2007): 12.

³⁶¹ *Azerbaycan Cumhuriyeti*, 3.

³⁶² Arık ve diğ., age, 94.

TİKA Özbekistan raporunda, ülkede “Özbek”, “Rus”, “Tacik”, “Kazak”, “Karakalpak” ve “Tatar” topluluklarının yaşadığı belirtilmektedir³⁶³. Daha önce “Türk” olarak tanımlandığı tespit edilen topluluklardan “Kazak”lar ile “Karakalpak”lara ve “Türk” olduklarına dair herhangi bir bilgiye rastlanmayan “Rus” ve “Tacik”lere yönelik yardım faaliyetine rastlanmamış; yalnızca, “Türk” olarak tanımlanan “Tatar”lara yönelik özel yardım yapılmıştır.

Kırgızistan: Bu ülkede özel olarak yardım alan topluluklar “Ahıska Türkleri”, “etnik Kırgızlar” ve “Uygurlar”dır. TİKA 1999-2001 faaliyet raporuna göre, “Ahıska Türklerinin dengeli bir tarımsal ekonomiye kavuşabilmesi için” tarım politikası projesi yürütülmüş, bu çerçevede “Kırgızistan’daki Ahıska Türklerinin yaşadığı 5 köye toplam 125 ton tohumluk yardımı yapılmıştır”³⁶⁴.

2005 yılında, “Ahıska Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları” iki köye Türkçe eğitimi amaçlı sınıflar yapılmış³⁶⁵, “ağırlıklı olarak, ülkeye Tacikistan iç savaşı sırasında göç eden etnik Kırgızlar”ın çalıştığı belirtilen bir el sanatları atölyesi kurulmuş³⁶⁶, 2006 yılında “Uygurların yoğun olarak yaşadığı” bir ilçede Uygurca eğitim veren bir okula malzeme yardımı yapılmıştır³⁶⁷. 2008 yılında ise “Ahıska Türklerinin yoğun olarak yaşadığı bölgede, 1989 yılından bu yana Türk kültürünün yaşatılması için kültürel ve sosyal faaliyetler sürdürmekte olan” Ahıska Türkleri Kamu Derneği’ne bağlı bir okula bilgisayar laboratuvarı kurulmuştur. Okulda “320’si *Türk*, toplam 384 öğrenci”nin eğitim gördüğü belirtilmektedir³⁶⁸.

TİKA Kırgızistan raporunda, Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi verilerine dayanılarak, ülkede “Kırgız”, “Özbek”, “Rus”, “Uygur”, “Ukraynalı” ve “Diğer” toplulukların yaşadığı belirtilmektedir³⁶⁹. Daha eski tarihli ülke raporundan “Diğer” kategorisinde dâhil edilen grupların “Tatar”, “Kazak”, “Dungan”, “Tacik”, “Ahıska Türkleri”, “Koreli”, “Azeri”, “Kürt”, “Belarus” olduğu anlaşılmaktadır³⁷⁰. Bu nüfustan, “Türk” olduğu belirtilen “Özbek”, “Tatar”, “Kazak” ve “Azeriler”e;

³⁶³ Uysal, Özbekistan Ülke Raporu, 7.

³⁶⁴ TİKA Faaliyet Raporu 1999-2001, 40-41.

³⁶⁵ TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 68.

³⁶⁶ age, 71.

³⁶⁷ Arık ve diğ., age, 111-112.

³⁶⁸ “Ahıska Türkleri İlköğretim Okulu’na Bilgisayar Laboratuvarı”, *Avrasya Bülteni*, s. 65 (Ocak 2008): 26 (vurgu eklendi).

³⁶⁹ Özdenoğlu, age, 6.

³⁷⁰ Kırgızistan Ülke Raporu, 7, [1996].

“Türk” oldukları belirtilmeyen “Rus”, “Ukraynalı”, “Dungan”, “Tacik”, “Koreli”, “Kürt” ve “Belarus”lara yönelik herhangi bir yardım faaliyetine rastlanmamıştır.

Kazakistan: Kazakistan’da da “Ahıska Türkleri” özel olarak yardım alan topluluk olmuştur. 2005 ve 2006 yıllarında, Kazakistan Ahıska Türkleri Derneği’nin yayımladığı *Ahıska* adlı gazeteye mali yardım yapılmıştır³⁷¹. Kazak Devlet Radyo ve Televizyonlarında yayın yapmalarına Kazakistan hükümeti tarafından destek verilen ülke içindeki otuzdan fazla “etnik grup” arasından TİKA, “Ahıska Türkleri”nin yayını 1996’dan beri desteklemektedir³⁷².

2006 yılında, Almaata şehrinde “Ahıska Türklerinin yoğun olarak yaşadığı bir bölgede”, öğrencilerinin yaklaşık yüzde sekseninin “Ahıska Türklerinden” olduğu bir okula malzeme yardımı yapılmıştır³⁷³.

TİKA’nın Kazakistan raporuna göre ülkede “Kazak Türkleri”, “Rus” ve “Ukraynalı” toplulukları yaşamaktadır³⁷⁴. “Türk” olduklarına dair herhangi bir ifadeye rastlanmayan “Rus” ve “Ukraynalı”lara yönelik özel bir faaliyet tespit edilememiştir³⁷⁵.

Gürcistan: Gürcistan’da “Azeriler”, “Ahıska Türkleri”, “Karapapak Türkleri”, “Gürcüler” ve “Ruslar” yardım alan topluluklar olmuştur. 2004 ve 2005 yılında ülkede yaşayan “Türk” topluluklarına yönelik çok sayıda faaliyette bulunulduğu görülmektedir. Bu faaliyetler; “[d]aha çok Azerilerin yaşadığı Gürcistan’ın Marneuli Bölgesi’nde” bazı okullara malzeme yardımı ve tadilat faaliyetleri (yardım yapılan köyler Keşali ve Sadahlı olarak belirtilmiş)³⁷⁶; “Karacalar köyünde yaşayan Türkler tarafından kurulan” derneğe malzeme yardımı³⁷⁷; Borçalı Folklor Ekibi’nin Yalova’da yapılan Türk Boyları Kültür Şöleni’ne katılımlarının sağlanması³⁷⁸; yine

³⁷¹ TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 85; Arık ve diğ., age, 142.

³⁷² TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 85.

³⁷³ Arık ve diğ., age, 136.

³⁷⁴ Kazakistan Cumhuriyeti, 2, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Kazakistan_UlkeRaporu.pdf [28.12.2008].

³⁷⁵ *Avrasya Bülteni* haberine göre Kazakistan’da yürütülen Türkoloji faaliyetlerinden “Kazakistan’ın sosyal yapısı gereği” sadece “Kazaklar” değil “Rus, Kore, Gürcü, Çerkez, Tatar, Başkort ve İnguş kökenli Kazak öğrenciler de faydalanmaktadır”. Haber için bkz. Köse, age, 23.

³⁷⁶ TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4), 36-37. Aynı köylere 2005 ve 2006 yılında da yardım yapılmıştır. Bkz. TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 36-37; Arık ve diğ., age, 82.

³⁷⁷ TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4), 37. 2006’da “Karacalar Okulu Tarihi” adlı kitabın basımına destek verilmiş, 2007’de köye çeşme yapılmıştır. Bkz. Arık ve diğ., age, 81; Ercan ve diğ., age, 26.

³⁷⁸ TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4), 87.

Marneuli şehrinde “Azeri kökenli 100 yoksul çocuk için sünnet şöleni” tertip edilmesidir³⁷⁹.

2005’te “Azeri halk oyunları ekibi”nin faaliyetlerini sürdürme desteği sağlanmış, gerekçe olarak, “Örf ve kültür birliğinin simgesi olan folklor oyunları önemli bir iletişim aracıdır” denmiştir.³⁸⁰ Ayrıca “Türk kökenli 14 öğrenciye” Türkçe kursu verilmiştir³⁸¹. 2005 yılında “Azeri” okulları dışında “2 Gürcü” ve “2 Rus” okulunda da tadilat yapılmıştır³⁸².

2006’da ABD’de bulunan Ahıska Türk Derneği’ne malzeme yardımı yapılmış³⁸³; “Ahıska Türklerinin” sorunlarının çözümü amacıyla toplanan konferansa iki uzmanın katılımı sağlanmış³⁸⁴; Marneuli’de “Karapapak Türklerinin aşık geleneğinin sürdürülmesi çerçevesinde” Aşıklar Yarışması’na destek verilmiş³⁸⁵; “Azeri halkoyunları ekibinin” masrafları karşılanmıştır³⁸⁶.

2007 yılında “Ahıska Türklerinin Anayurtlarına Dönüşü Konulu Konferans” desteklenmiş³⁸⁷; “Ülkede Türklerin yoğun yaşadığı Kvemo Kartli bölgesinde bulunan ve adını tarihten alan Borçalı’da yaşayan” ve “Türk kültüründe önemli bir yeri olan aşıklık geleneğinin hatırı sayılır şahsiyetleri arasında yer” alan Aşık Kemandar’ın 75. doğum yılı çerçevesinde faaliyetler gerçekleştirilmiştir³⁸⁸. Ayrıca “Karapapak Türkleri”nin Aşıklar Yarışması’na bu yılda da destek verilmiştir³⁸⁹. 2008 yılında ise, ülkeyi ziyaret eden Bakan Yazıcıoğlu, “Ahıskalılar”ın topraklarına geri dönme sorunlarını dile getirmiş³⁹⁰ ve “Azerilerin yoğun olarak yaşadığı Borçalı

³⁷⁹ age, 90.

³⁸⁰ TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 40.

³⁸¹ age, 179.

³⁸² “Gürcistan’da Eğitime Destek”, *Avrasya Bülteni*, s. 39 (Ekim 2005): 10. <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av39.pdf> [30.11.2008].

³⁸³ Arık ve diğ., age, 83.

³⁸⁴ age, 83.

³⁸⁵ age, 88.

³⁸⁶ age, 88.

³⁸⁷ Ercan ve diğ., age, 27.

³⁸⁸ “Aşık Kemandar Müze Evi Açıldı”, *Avrasya Bülteni*, s. 64 (Aralık 2007): 25.

³⁸⁹ “Gürcistan’da Aşıklar Birincilik İçin Yarıştı”, *Avrasya Bülteni*, s. 59 (Temmuz 2007): 13.

³⁹⁰ “Ahıskalıların Dönüşü”, 12 Kasım 2008, <http://www.devlet.gov.tr/gurcistanhaber.htm> [05.02.2009].

bölgesinde” okul açılışı yapmıştır³⁹¹. 2008 yılında ayrıca “Azerilerin yoğun olarak yaşadığı Marneuli bölgesinde” okul onarımı gerçekleştirilmiştir³⁹².

Ayrıca 2004’te, “Müslüman halkın daha iyi koşullar altında ibadet edebilmesi amacıyla” Tiflis’te bir camiinin tadilatı yapılmış³⁹³; 2006’da Aşağı Kartli ve Kaheti bölgesi Telavi rayonunda³⁹⁴ yoksul çocuklar sünnet ettirilmiştir³⁹⁵.

TİKA Gürcistan raporuna göre ülkede “Gürcü”, “Ermeni”, “Rus”, “Azeri”, “Oset”, “Abaza” ile³⁹⁶ 1998 tarihli rapora göre ayrıca “Yunan, “Kürt” ve “Ukraynalı” toplulukları yaşamaktadır³⁹⁷. Bu topluluklardan “Türk” oldukları belirtilmeyen “Gürcü” ve “Rus”lar ile “Türk” oldukları belirtilen “Azeriler” yardım alırken, “Türk” olduğu belirtilmeyen diğer toplulukların özel olarak yardım aldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Yardımların “Türk”, “Gürcü” ve “Rus”lar arasındaki dağılımında ise odağın “Türk Toplulukları” olduğu görülmektedir.

Afganistan: Bu ülkede “Kırgız Türkleri”, “Afganistan Türkmenleri”, “Özbek”, “Arap” ve “Peştun”lar gibi çok sayıda topluluk yardım almıştır.

2005 yılında ülkenin savaştan etkilenen “Türk bölgeleri”ne yönelik bir faaliyet olduğu belirtilerek, Afganistan Türkmenleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği’nin okul inşası kampanyasına TİKA destek vermiştir. *Avrasya Bülteni*’ndeki metne göre kampanya “Türkiye Türkleri’nin Afganistan’daki Türkmen kardeşlerini hiçbir zaman unutmadıklarını” göstermektedir³⁹⁸. 2006 yılında, “Kırgız Türklerinin yaşadığı Pamir Köylülerine muhtelif ilaç yardımı yapılmış”tır³⁹⁹.

³⁹¹ “Yazıcıoğlu, TİKA Tarafından Yaptırılan Kösala İlköğretim Okulunu Ziyaret Etti”, 12 Kasım 2008, <http://www.devlet.gov.tr/gurcistanhaber.htm> [05.02.2009].

³⁹² “Gürcistan’ın Marneuli Bölgesine Okul”, *Avrasya Bülteni*, s. 74 (Aralık 2008): 31. Törene Azerbaycan Tiflis Büyükelçisi de katılmış ve bu ülkedeki “Azerilerin” Gürcistan vatandaşları olduklarını ve “Azeri” okullarında Gürcücenin muflaka öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir.

³⁹³ TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4), 85.

³⁹⁴ SSCB sonrası bazı yeni devletlerde idare birimleri. Bilgi için bkz. [http://tr.wikipedia.org/wiki/Rayon_\(yönetim\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Rayon_(yönetim)) [10.02.2009].

³⁹⁵ Arık ve diğ., age, 83.

³⁹⁶ [Gürcistan Ülke Raporu], 4

³⁹⁷ Gürcistan Ülke Raporu, 3 [1998].

³⁹⁸ “Afganistan’daki Türkmen Çocukları İçin Eğitim Kampanyası”, *Avrasya Bülteni*, s. 30 (Ocak 2005): 10, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av30.pdf> [30.11.2008].

³⁹⁹ Arık ve diğ., age, 147.

Ayrıca, TİKA'nın "Afganistan'ın Yeniden İmarı" başlığıyla tanıttığı projeleri dahilinde, açılan bir su kuyusundan "Özbek, Türkmen, Arap ve Peştun köyleri"nin yararlanacağı belirtilmiştir⁴⁰⁰.

TİKA Afganistan raporuna göre ülkede "Peştun", "Tacik", "Hazara", "Özbek", "Türkmen" ve "diğer etnik gruplar" ("Aymak", "Türkmen", "Baloç", "Kızılbaş", "Sikh", "Hintli", "Arap") yaşamaktadır⁴⁰¹. "Türk" oldukları belirtilen "Kırgız Türkleri", "Özbekler" ve "Türkmenler" ile "Türk" olarak adlandırılmayan "Arap" ve "Peştun"lar yardım almaktadır. "Türk" olarak adlandırılan topluluklar özel olarak yardım alırlarken, "Arap" ve "Peştunlar" "Türklerin" de içinde bulundukları ve yararlandıkları bir yardımdan yararlanmışlardır.

Moğolistan: Moğolistan'da özel olarak yardım alan topluluklar "Kazak Türkleri" ve "Hoton Türkleri" olmuştur. 2004 yılında "Bayan Ulgii şehrinde çoğunlukta bulunan Kazak Türklerinin" yararlanması amacıyla TV vericisi alınmış⁴⁰²; 2005 yılında "Moğolistan nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 6'sını" oluşturan "Kazak asıllı Moğolistan vatandaşlarının" çoğunluğunun yaşadığı Bayan Ulgii şehri için satın alınan verici kurulmuş⁴⁰³ ("Vilayette 98 bin kişi yaşamakta olup bunların 88,7'sini Kazaklar oluşturmaktadır"⁴⁰⁴); 2006 yılında Özel Kazak Selam Lisesi'ne malzeme yardımında bulunulmuştur⁴⁰⁵. 2008 yılında ise "Kazak asıllı Moğol vatandaşlarının yoğun olarak yaşadığı Bayan Ulgii vilayetinde" Türk Kültür Merkezi açılmıştır. Haberde merkezin açılmasıyla "sosyal hayatından, geleceğinden ve kültürden uzak bir yaşam sürmüş olan Kazak Türkleri'nin her türlü kültürel faaliyetlerini burada gerçekleştirebilecekleri" belirtilmektedir⁴⁰⁶. Aynı yıl "Hoton Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Uvs Tarialan bölgesinde açılacak" olan ve "Hoton Türklerinin kendi kimlik ve geleneklerini öğrenmelerine büyük katkı sağlayacağı söylenen" Bilge Tegin okuluna malzeme yardımı sağlanmıştır⁴⁰⁷.

⁴⁰⁰ "Büyük Projeler: Afganistan'ın Yeniden İmarı", http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=525 [04.06.2008].

⁴⁰¹ Afganistan İslam Devleti, 3.

⁴⁰² TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4), 74.

⁴⁰³ TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 102.

⁴⁰⁴ age, 102.

⁴⁰⁵ Arık ve diğ., age, 155.

⁴⁰⁶ "Moğolistan'da Türk Kültür Merkezi", *Avrasya Bülteni*, s. 66 (Şubat 2008): 31.

⁴⁰⁷ "Moğolistan 'Bilge Tegin' Okuluna Ekipman Desteği", *Avrasya Bülteni*, s. 68 (Nisan 2008): 17.

TİKA Moğolistan raporunda, ülkede “Khalka Moğol”, “Kazak” ve diğer toplulukların yaşadığı belirtilmektedir⁴⁰⁸. Görüldüğü gibi ülkesel yardımlar dışındaki faaliyetler “Türk” olarak adlandırılan “Kazak” ve “Hoton” topluluklarına yöneliktir.

Kosova: Ülkede, “Kosova Türkleri”, “Boşnak”, “Arnavut”, “Sırp”, “Makedon”, “Roman” ve “Goralı”lara yönelik faaliyetlerde bulunulmuştur. 1999-2000 “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı raporuna göre “Kosova’da bulunan Doğru Yol Türk Kültür Derneği”ne TİKA tarafından maddi yardım yapılmıştır⁴⁰⁹. “Kosovalı Türkler için olduğu kadar, bölgede yaşayan diğer Müslüman topluluklar için de bütünleştirici bir özelliği olması göz önüne alınarak” Murad Hüdavendigâr Türbesi’nin onarımı çalışmalarına TİKA’nın da katılması tasarlanmaktadır⁴¹⁰.

TİKA 1999-2001 faaliyet raporuna göre ise “Kosova’da, Kosova Türklerinin sorunlarını ele alacak ve ana dillerinde yayın yapacak bir radyo kurulması amacıyla yapılan toplantılar sonucunda” radyonun bölgede görevli Türkiye askeri birliğince yayın yapması kararlaştırılmış ve gerekli malzemeler TİKA tarafından temin edilmiştir⁴¹¹.

2004 yılında Yeni Dönem Radyosu’na malzeme yardımı yapılmış ve “Kosova Türk Medyası içerisinde bir TV istasyonu kurulmasını” sağlamak amaçlı malzeme yardımı yapılması planlanmıştır⁴¹². Ayrıca “Boşnak, Türk, Arnavut, Sırp ve Makedonların sportif ve kültürel alanda işbirliğinin” sağlanması amacıyla Sancak Oyunları düzenlenmiştir⁴¹³.

Yine 2005 yılında “Kosova’da soydaşların kurmuş olduğu derneklerden birisi olan ve diğer derneklerle ortak konserler vermek yoluyla, Türk kültür ve geleneklerini yaşatan Türk Kültür ve Sanat Derneği Filizler’e, enstrüman yardımı yapılmış⁴¹⁴, “Türklerin yaşadığı ve Kosova’nın tek Türk belediyesi olan Mamuşa bölgesine” bilgisayar hibe edilmiş⁴¹⁵, “bölgede günümüze dek korunan dil, din, tarih, kültür, gelenek ve göreneklerimize ilişkin öğelerin yaşatılması bu alanlardaki tarihi birlikteliğimizin yeni nesillere aktarılması ve geleceğe yönelik projelerin bölgede

⁴⁰⁸ Atılgan ve diğ., age, 1.

⁴⁰⁹ Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1, 87.

⁴¹⁰ age, 88.

⁴¹¹ TİKA Faaliyet Raporu 1999-2001, 87.

⁴¹² TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4), 74.

⁴¹³ age, 76.

⁴¹⁴ TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 128.

⁴¹⁵ age, 128.

yaşayan Türklerin yanı sıra tüm topluma anlatılması” amacıyla televizyon kurulması faaliyetlerine başlanmış, televizyonun Türkçe ile birlikte Arnavutça, Boşnakça ve Romca yayın yapması düşünülmüş⁴¹⁶ ve “bölgedeki Türk nüfusun daha sağlıklı haber almasını sağlayacak televizyon” aynı yılın aralık ayında deneme yayınına başlamıştır⁴¹⁷. Ayrıca “Yaklaşık 50 yıllık bir süre içinde Kosova’nın tüm yerleşim yerlerinden gelen yüzden fazla Türk sanatçısına kapısını açan” Türk Sanat Müziği Orkestrası ile ilgili bir çalışma yapılmış⁴¹⁸; “Türk geleneklerinin ve bilincinin yayılmasında ve yaşatılmasında önemli işlevi olan Rumeli Türk Tiyatro Sanatçıları Derneği Prizren Kültürevi ‘Nafiz Gürcüali’ Türk Tiyatrosu”nun bir oyununun kostümleri temin edilmiş⁴¹⁹; “amacı bölgede yaşayan soydaşlarımızı bilinçlendirmek, soydaşlarımızın çıkarlarını korumak, bölgede Türk dilini, kültür görenek ve geleneklerini yaşatmak, bölgede yaşayan soydaşların aralarındaki dayanışma ve kaynaşmayı sağlamak ve olaylar konusunda halkı bilgilendirmek” olan “Kosova Türklerinin hâlihazırda tek gazetesi” şeklinde tanıtılan Yeni Dönem Gazetesi 2001’den beri desteklenmiş⁴²⁰; amaçlarından biri “Türklük bilincinin pekiştirilmesine olumlu katkı sağlanması” olan 1500 Türkçe sözlü şarkının CD ortamına aktarılmasına dair protokol imzalanmıştır⁴²¹. Ayrıca “Arnavut, Boşnak ve Goralıların birlikte yaşadıkları” bir köye de yardımda bulunulmuştur⁴²².

2006’da Kosova Türk Öğretmenler Derneği’nin düzenlediği kurultay desteklenmiş⁴²³; “nüfusunun çoğunluğu Türklerden oluşan 15,000 nüfuslu Mamuşa Belediyesi”ne malzeme yardımı yapılmış⁴²⁴; “Türklerin çoğunlukla yaşadığı tek bölge olan Mamuşa”da su deposu inşa edilmiş⁴²⁵; “Türk, Arnavut ve Boşnak” çocuklarının sünneti yapılmış⁴²⁶; “Kosova’da ve Balkanlarda Türk tiyatrosunu başarılı bir şekilde temsil eden”, “Türkçenin korunup yaşatılmasında büyük katkı sağlayan” ve “Türk geleneklerinin yaşatılmasında önemli işlevi olan” Nafiz Gürcüali

⁴¹⁶ age, 130.

⁴¹⁷ “Balkanların Türkçe Yayın Yapan İlk Televizyonunu Kurduk”, *Avrasya Bülteni*, s. 46 (Mayıs 2006): 6, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av46.pdf> [30.11.2008].

⁴¹⁸ **TİKA 2005 Faaliyet Raporu**, 130.

⁴¹⁹ age, 130.

⁴²⁰ age, 131.

⁴²¹ “1500 Türkçe Sözlü Şarkı CD’ye Aktarılacak”, *Avrasya Bülteni*, s. 34 (Mayıs 2005): 12, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av34.pdf> [30.11.2008].

⁴²² **TİKA 2005 Faaliyet Raporu**, 129.

⁴²³ Arık ve diğ., age, 192.

⁴²⁴ age, 192.

⁴²⁵ age, 193.

⁴²⁶ age, 194.

Türk Tiyatrosu'na maddi yardım yapılmış⁴²⁷; I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı'na Kosova'dan 3 uzman gönderilmiş⁴²⁸; "Kosova Türklerinin sorunlarını ele alacak ve ana dillerinde yayın yapacak" bir radyo kurulması amacıyla malzeme temin edilmiş⁴²⁹; "Arnavutça'nın yanı sıra soydaşlarımıza yönelik Türkçe eğitimin yapıldığı tek okul olan Nazım Hikmet İlköğretim Okulu'nun" ısıtma sistemi sorunlarının çözümü planlanmıştır⁴³⁰. Ayrıca Boşnak öğrencilere Türkçe eğitim verilmiştir⁴³¹.

2007'de "Kosova'daki Türk nüfusun yoğunluklu olarak yaşadığı Mamuşa'da" okul yapımı için koordinasyon sağlanmış⁴³²; "Türk Müziği Konservatuarına" malzeme yardımı yapılmıştır⁴³³. Ayrıca, "Boşnak ve Arnavutların bir arada yaşadığı" bir köye su deposu yapma çalışması başlatılmış⁴³⁴, "Arnavut asıllı nüfusun yaşadığı" bir köye de su şebekesi yapım çalışmalarına başlanmıştır⁴³⁵. "Nüfusunun yüzde 99'u Türk olan, Türkçe'nin resmi dil kabul edildiği ve Türk bayrağının dalgalandığı iki belediyeden biri" olan Platnitsa'nın köprü inşaatı projesi başlatılmıştır⁴³⁶. Yine Mamuşa'da yani "Kosova'da Türkler'in çoğunlukta yaşadığı tek bölge olan" belediyede bir su deposu yapılmıştır⁴³⁷. "Kosova Koyunculuğu Geliştirme Projesi" çerçevesinde ise "Arnavut Müslümanların Yaşadığı [sic] Opoya Bölgesi ile Boşnak Müslümanların yaşadığı Gora bölgesinden" seçilen 50 aileye destek verilecektir⁴³⁸.

Devlet bakanlığı resmi sitesindeki habere göre, 2008 yılında Kosova'yı ziyaret eden Bakan Yazıcıoğlu'na TİKA bölge ofisince verilen brifingde "bölgedeki Türk ve Müslüman nüfus hakkında" ve "Kosova'daki soydaş ve dindaşlara verilen dini hizmetler" hakkında bilgi verilmiştir⁴³⁹. Bakan ziyareti sırasında "Türk topluluğunun

⁴²⁷ age, 197.

⁴²⁸ age, 197.

⁴²⁹ age, 197.

⁴³⁰ "Kosova'da Yürütülen Proje Sayısı Her Geçen Gün Artıyor", *Avrasya Bülteni*, s. 49 (Ağustos 2006): 7. <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av49.pdf> [30.11.2008].

⁴³¹ Arık ve diğ., age, 193.

⁴³² Ercan ve diğ., age, 80.

⁴³³ age, 81.

⁴³⁴ "Balkanlarda 5 Önemli Proje Aynı Anda Başlıyor", *Avrasya Bülteni*, s. 56 (Nisan 2007): 13.

⁴³⁵ age, 13.

⁴³⁶ age, 14.

⁴³⁷ "Makedonya ve Kosova'da TİKA Projelerine Görkemli Açılış: Balkanlar'da Ulaşılmayan Bölge Kalmıyor", 7.

⁴³⁸ "Kosova'da 'Koyunculuğu Geliştirme Projesi'", *Avrasya Bülteni*, s. 60 (Ağustos 2007): 30.

⁴³⁹ Halide Özkul, "Devlet Bakanları Erken ve Yazıcıoğlu Kosova'da. Bakanlar, Piriştine'deki TİKA Koordinasyon Ofisi ile Pirizen'deki Türk Taburunu Ziyaret Ettiler", 24 Ağustos 2008, <http://www.devlet.gov.tr/4.htm> [05.02.2009]. Brifingde ayrıca Kosova'daki misyonerlik faaliyetlerinin fazla olduğundan söz edilmiştir. Bkz. age.

temsilcileriyle” görüşmüş “Türkler’in” taleplerini Kosovalı yetkililere açıkladıklarını belirtmiştir⁴⁴⁰. Yine 2008 yılında, “genellikle Boşnakların yaşadığı Dragaş Belediyesinin Brod köyünde” faaliyet gösteren bir derneğe malzeme yardımı yapılmıştır⁴⁴¹.

Görüldüğü gibi ülkedeki faaliyetlerin çoğunluğu “Türk Toplulukları”na yönelik iken, ardından “Boşnak” ve “Arnavut” unsurlar gelmekte, diğer unsurlar ise özel olarak yardım almayıp, toplu faaliyetlere dâhil olmaktadır.

Makedonya: Makedonya’da “Türk”, “Türkmen” ve “Yörük Türkleri”, “Boşnak”, “Makedon”, “Romen” (“Romanlar” kastediliyor) ve “Arnavut”lara yönelik yardımlar yapılmıştır. 1999-2000 “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı raporuna göre “Makedonya Türkleri’nin bir araya getirilmesi ve baharın karşılanması amacıyla” düzenlenen şenliklere TİKA katkı yapmıştır⁴⁴². 2000 tarihli *Avrasya Dosyası*’nın haberine göre, Balkanlar için hazırlanan proje paketi içerisinde “Doğu Makedonya’daki Türkmen köylerinde, küçük el sanatlarının oluşturulması ve geliştirilmesi” projesi de yer almaktadır⁴⁴³. TİKA haber bülteninde Makedonya ile ilgili bir haberde ise “Makedonya’da yaşayan, ortak sorunları olan, aynı kültüre mensup Türk gençlerinin birbirini daha yakından tanımak amacıyla düzenledikleri Makedonya Türk Gençlerinin 1. Dayanışma günü” yapıldığı belirtilmektedir⁴⁴⁴.

2002 yılında Reşat Doğru, Makedonya’da yapılan Balkan Türk Kadınları Ortak Meseleleri ve İşbirliği Kurultayı’na katılmıştır. Kurultayda Türk Demokrat Partisine başarılar dileyen ve “bir Türk kadınının Makedonya Parlamentosuna gireceğini” umduğunu belirten Doğru, ardından Balkan Türk Kadınları Birliği’nin kuruluş sözleşmesini imzalamış ve Türk Demokrat Partisi’ni ziyaret etmiştir⁴⁴⁵. 2004 yılında TİKA ise Makedonya Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Vakfı ile işbirliği yapılarak Türk dili ve edebiyatı konulu toplantı düzenlenmiştir⁴⁴⁶.

⁴⁴⁰ İbrahim Arslan, “Devlet Bakanı Yazıcıoğlu, Kosova’daki Temaslarını Tamamladı. İslam Ülkelerinin Tanınması İçin Kosova, Türkiye’den Destek İstiyor Kosova-Türkiye Ticaret Odası Binası Törenle Hizmete Açıldı”, 25 Ağustos 2008, <http://www.devlet.gov.tr/kosova.htm> [05.02.2009].

⁴⁴¹ “Kosova’da Altyapı Projeleri”, *Avrasya Bülteni*, s. 71 (Temmuz-Ağustos 2008): 29.

⁴⁴² *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1*, 86.

⁴⁴³ “TİKA’nın Balkan Ülkelerine Yönelik Proje Paketi”, *Avrasya Dosyası*, s. 133 (Ağustos 2000): 3.

⁴⁴⁴ “Makedonya Türk Gençlerinin Dayanışma Günü”, *Avrasya Dosyası*, s. 148 (Kasım 2001): 7.

⁴⁴⁵ “Balkan Türk Kadınları Ortak Meseleleri ve İşbirliği Kurultayı Ohri’de Yapıldı”, *age*.

⁴⁴⁶ *TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4)*, 87.

2005 yılında, ilk ve ortaöğretimde anadilde eğitimin yapılabildiği ülkede, “[ç]oğunluğu Türk olan ancak Türkçeyi unutmuş insanların yaşadığı Plasnitsa’da” açılacak Türkçe kursları için malzeme yardımı yapılmış⁴⁴⁷; “Türkçe eğitim görmek için çaba sarfeden soydaşlarımızın eğitim görmeye başladığı ana okuluna ders kitabı yardımı” yapılmış⁴⁴⁸; bir lisede Türkçe eğitim yapan sınıfa kitap yardımı yapılmış⁴⁴⁹; Debreşte köyünde Türkçe eğitime başlayan anaokulu öğrencilerine kitap yardımı yapılmış⁴⁵⁰; “Türkçe eğitim veren Koliçan köyündeki” bir ilkokula malzeme ve onarım yardımı yapılmış⁴⁵¹; “Makedonya’nın doğusunda bulunan ve yoğun Türk nüfusunun yaşadığı” yöreye malzeme yardımı yapılmış⁴⁵²; Makedonya Türk Sivil Toplum Teşkilatları Birliği (MATÜSİTEB) çatısı altında düzenlenen kurslara malzeme yardımı yapılmış⁴⁵³; “Makedonya genelinde değişik alanlarda, dağınık şekilde faaliyet gösteren soydaş sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği ve dayanışma ile eşgüdüm oluşumuna katkıda bulunmak amacıyla, 25 soydaş sivil toplum kuruluşunun katılımıyla oluşan” MATÜSİTEB’in proje ve faaliyetlerine destek verilmiş⁴⁵⁴; “Makedonya’nın iki Türk belediyesinden bir tanesi olan Jupa’da, ‘Yeni Balkan’ Gazetesi’nin düzenlediği Makedonya Türk Gençlerinin 3. Dayanışma Günü etkinliğine katkı sağlanmış”⁴⁵⁵ ve Makedonya devlet radyosunun Türkçe yayın dairesine malzeme yardımı yapılmıştır⁴⁵⁶. Ayrıca MATÜSİTEB’in organize ettiği burs programına maddi destek sağlanmıştır.⁴⁵⁷

2006 yılında “Pirlepe Debreşte Köyünde Türkçe olarak eğitim görmeye başlayan toplam 52 öğrenciye” malzeme yardımı yapılmış⁴⁵⁸; “Makedonya’daki Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı şehirlerden bir tanesi olan Radoviş’te bulunan” bir okula kitap yardımı yapılmıştır. “Bu okuldaki öğrenciler Türkçe eğitime başlayan ilk jenerasyon olmaları nedeniyle büyük önem arz etmektedir” denilmektedir.⁴⁵⁹ Ayrıca, “Türkçe eğitim veren Koliçan köyündeki” bir okula malzeme ve onarım yardımı

⁴⁴⁷ TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 134.

⁴⁴⁸ age, 134.

⁴⁴⁹ age, 134.

⁴⁵⁰ age, 134.

⁴⁵¹ age, 134.

⁴⁵² age, 135.

⁴⁵³ age, 135.

⁴⁵⁴ age, 135.

⁴⁵⁵ age, 135.

⁴⁵⁶ age, 135.

⁴⁵⁷ “TİKA’dan Burs Desteği”, *Avrasya Bülteni*, s. 32-33 (Mart-Nisan 2005): 28, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av32.pdf> [30.11.2008].

⁴⁵⁸ Arık ve diğ., age, 202.

⁴⁵⁹ age, 202.

yapılmış⁴⁶⁰; “Makedonya’nın değişik şehir ve köylerinde Türk dilinde eğitim yapan farklı okullarda okuyan toplam 1500” öğrenciye kitap yardımı yapılmış⁴⁶¹; “Makedonya’nın iki Türk belediyesinden biri olan Jupa Belediyesi’ne bağlı Sağlık Ocağı’nın tadilatı” yapılmış⁴⁶²; “Türk azınlığın çatısı altında teşkilatlandığı MATÜSİTEB’in” yeni ofis binası konusunda yardım yapılmış⁴⁶³; MATÜSİTEB bünyesinde hizmet veren bir mahalle derneğinin broşür basımı sağlanmış⁴⁶⁴; “nüfusunun % 99’u Türk olan” ve “resmi yazışmalarda Türk dilinin kullanıldığı” Plasnitsa Belediyesi’nin geliştirilmesi çalışmaları başlatılmış⁴⁶⁵; Türk Tiyatrosu’na ait bir minibüs onarılmış⁴⁶⁶; III. Makedonya Türk Gençlerinin Dayanışma Günü için katkı sağlanmış⁴⁶⁷; Makedonya televizyon ve radyosu Türkçe yayınlar bölümlerine malzeme yardımı yapılmış⁴⁶⁸; “Makedonya’daki Türklerin ortak şöleni haline gelen”⁴⁶⁹ ve “soydaşların” bir araya gelmelerine yardımcı olan⁴⁷⁰ “Hıdırellez Bahar Şenlikleri”ne destek verilmiş; “Makedonya’daki Türklerin yüzyıllardır kutladığı” Martufal şenliği TİKA’nın katkılarıyla icra edilmiş; şenlikler kapsamında “Türk milletinin tarih ve kültür zenginliğinin aynası olan eski kaftanlar ve elbiseler” sergilenmiş ve “Türk milletinin zengin dili, kültür ve tarihi” işlenmiş⁴⁷¹; “[ç]oğunluğu Türk olan, ancak Türkçeyi unutmuş soydaşların yaşadığı Lisiçani köyünde” Türkçe kursları düzenlenmiş ve anaokulu açılmış⁴⁷²; amaçlarından biri “MATÜSİTEB bünyesinde faaliyet gösteren Makedonya’daki Türk derneklerine proje eğitimi vermek” olan eğitim programı düzenlenmiş⁴⁷³; “Türk sanatının özgün ve değerli bir sanat kolu olan Ebru’yu tanıtmak amacıyla, Üsküp Türk Çarşısı’nda”

⁴⁶⁰ age, 202.

⁴⁶¹ age, 203.

⁴⁶² age, 203.

⁴⁶³ age, 205.

⁴⁶⁴ age, 205.

⁴⁶⁵ age, 207.

⁴⁶⁶ age, 209.

⁴⁶⁷ age, 209.

⁴⁶⁸ age, 210.

⁴⁶⁹ age, 211.

⁴⁷⁰ “Hıdırellez Bahar Şenlikleri Festivali’ne Destek”, *Avrasya Bülteni*, s. 48 (Temmuz 2006): 8, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av48.pdf> [30.11.2008].

⁴⁷¹ “Unutulmaya Yüz Tutmuş Makedon Gelenekleri Yeniden Canlandırılıyor”, *Avrasya Bülteni*, s. 44-45 (Mart-Nisan 2006): 10, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av44.pdf> [14.01.2009]. Dikkat çekici bir biçimde, bültenin bir sonraki sayısında, bu haberin başlığının sehven “Makedon gelenekleri” olarak yazıldığı, doğrusunun “Makedonya’daki Türk gelenekleri” olacağı belirtiliyor. Bkz. *Avrasya Bülteni*, s. 46 (Mayıs 2006): 31, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av46.pdf> [30.11.2008].

⁴⁷² “Devlet Bakanı Beşir Atalay Palatnitsa Belediyesi’ni de Ziyaret Etti”, *Avrasya Bülteni*, s. 46 (Mayıs 2006): 2-3, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av46.pdf> [30.11.2008].

⁴⁷³ “Türk Derneklerine Proje Eğitimi Verildi”, *Avrasya Bülteni*, s. 48 (Temmuz 2006): 8, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av48.pdf> [30.11.2008].

sergi düzenlenmiş⁴⁷⁴; “130 kişilik nüfusu olan 31 hanelik bir Türk köyü” Ocalı’ya yönelik su projesi tamamlanmıştır⁴⁷⁵. TİKA’nın kendisine bağlı bulunduğu Devlet Bakanı Beşir Atalay’ın Makedonya ziyaretini haber yapan *Avrasya Bülteni*’nde, bölgedeki “Türk” nüfusla ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “Devlet Bakanı Atalay ve beraberindeki heyet Makedonya temasları sırasında nüfusunun % 99’u Türk olan, resmi yazışmalarını Türkçe yapan ve Türk Bayrağının dalgalandığı önemli bir yerleşim merkezi olan Plasnitsa Belediyesi’ni ziyaret etti”⁴⁷⁶. TİKA, köy köy “Türk” bulabilme faaliyetini Makedonya’da da sürdürerek, “[ç]oğunluğu Türk olan, ancak Türkçeyi unutmuş soydaşların yaşadığı Lisiçani köyü”nde Türkçe kursları açmıştır⁴⁷⁷.

2007 yılında “Türkçe Öğrenim Gören Öğrencilere Yönelik Türkçe Ders Kitabı Basımı” gerçekleştirilmiş⁴⁷⁸; bir Türkçe kursunun donanımı sağlanmış⁴⁷⁹; “Türkçe Eğitim Veren Öğretmenlere” eğitim verilmiş⁴⁸⁰; “Türk Milli Günü” kutlamaları desteklenmiş⁴⁸¹; “Makedonya’da Türklerin eğitim gördüğü en eski okul olarak” bilinen ve “Üsküp’te Türkçe eğitim yapan tek merkezi okul”un bakımı yapılmış⁴⁸²; “nüfusun tamamı Türk” olan Pırnalı Köyü’nün okul tadilatı yapılmış⁴⁸³; “Kosova’da yaşayan soydaş öğrencilerin eğitimlerini sürdürebilmeleri için Türkçe eğitim verebilecek öğretmenlere ihtiyaç” duyulduğundan Türkçe sınıf öğretmenliği eğitimi verecek bir üniversite bölümü açılmış⁴⁸⁴; yine “nüfusunun yüzde 99’u Türk olan...” şeklinde tanıtılan Plasnitsa’daki “Kültür Merkezi Projesi” tamamlanmıştır⁴⁸⁵. Ayrıca “Makedonya Türkleri’nin örf, adet, gelenek ve göreneklerini içeren programlar”ın düzenlendiği “Hıdırellez Bahar Şenlikleri”nin 16.’sına TİKA tarafından destek

⁴⁷⁴ “Makedonya’da Ebru Sanatı Sergisi”, *Avrasya Bülteni*, s. 51 (Ekim 2006): 13, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av51.pdf> [30.11.2008].

⁴⁷⁵ “Makedonya’daki Su ve Yol Projeleri Tamamlandı”, *Avrasya Bülteni*, s. 52 (Kasım 2006): 18, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av52.pdf> [30.11.2008].

⁴⁷⁶ “Devlet Bakanı Beşir Atalay Palatnitsa Belediyesi’ni de Ziyaret Etti”, *age*.

⁴⁷⁷ *age*.

⁴⁷⁸ Ercan ve diğ., *age*, 86.

⁴⁷⁹ *age*, 86.

⁴⁸⁰ *age*, 86.

⁴⁸¹ *age*, 86.

⁴⁸² “Makedonya ve Kosova’da TİKA Projelerine Görkemli Açılış: Balkanlar’da Ulaşılmayan Bölge Kalmıyor”, 5.

⁴⁸³ *age*, 5.

⁴⁸⁴ *age*, 6.

⁴⁸⁵ “Makedonya’da 5 Faaliyet Daha Gerçekleştirildi”, *Avrasya Bülteni*, s. 60 (Ağustos 2007): 16.

verilmiştir⁴⁸⁶. Bunun yanında “Türk, Makedon, Arnavut, Boşnak ve Romen” öğrencilerin okudukları belirtilen 10 okulun onarımı tamamlanmıştır⁴⁸⁷.

2008 yılında Mustafa Said Yazıcıoğlu Makedonya’yı ziyaret etmiş, hükümette yer alan “Türk Devlet Bakanı”na ziyarette bulunmuştur. Ayrıca “Arnavut asıllı” başbakan yardımcısı ile görüşen Yazıcıoğlu, başka toplulukların değil, “Makedonya’daki Türk halkının” durumu ve sorunlarını dile getirmiştir⁴⁸⁸. Yazıcıoğlu’nun ziyareti sırasındaki uğrakları şöyledir: “Plasniça Türk Belediyesinde Fidai Saliovski” ile görüşme, “Lisiçani Türk köyüne” ziyaret (Bakan burada “Makedonya Türkleri ile diğer halklara her türlü desteği sunmaya devam” edileceğini belirtmiştir), “Enik [sic] Makedon, Türk, Arnavut ve Boşnakların yaşadığı Lajani köyünde” okul açılışı, “TİKA’nın desteğiyle Üsküp’te inşa edilen, Makedonya Türk Demokratik Partisi genel merkez binasının hizmete girişi” törenlerine katılım⁴⁸⁹. Aynı günlerde “Makedonya 2. Geleneksel Yörük Festivali”ne katılan Yazıcıoğlu konuşmasında bölge “Türkler”inden söz etmiş ve “Balkanlarda kısa süre öncesine kadar hayal dahi edemeyeceğimiz etkinlikleri gerçekleştirmenin, buralardaki Türk halkının dertlerine derman olmanın sevincini yaşıyoruz” demiştir⁴⁹⁰. Bakan, “Jupa Türk Belediye Başkanı” ile de görüşmüştür. Görüşmenin haberi bakanlığın resmi sitesinde şu şekilde yer almaktadır⁴⁹¹: “Merkez Jupa’da Türk soydaşları tarafından davullarla, zurnalarla karşılanan Bakan Yazıcıoğlu duygulanarak, soydaşlarla ayrı ayrı görüşüp hal hatır sordu”. Habere göre Bakan, “Merkez Jupa Belediyesi ve etrafındaki Türk köylerine içme suyu sağlanması için

⁴⁸⁶ age, 16.

⁴⁸⁷ “Makedonya’da 10 Okulun Onarımı Gerçekleştirildi”, *Avrasya Bülteni*, s. 64 (Aralık 2007): 3. Bu faaliyetle ilgili bir başka haberde, projenin “[f]arklı etnik yapıların varlığı da dikkate alınarak” gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Bkz. “Makedonya Eğitimine TİKA’dan Destek”, *Avrasya Bülteni*, s. 66 (Şubat 2008): 7.

⁴⁸⁸ “Devlet Bakanı Prof. Dr. Mustafa Said Yazıcıoğlu Makedonya’da, Yazıcıoğlu: ‘İlişkililer Her Alanda Geliştirilmeli’”, 20 Ağustos 2008, <http://www.devlet.gov.tr/makedonya.htm> [05.02.2009]. Bakan ayrıca Makedonya İslam Birliği Meşihatı Başkanı ile de görüşmüştür. Bkz. age.

⁴⁸⁹ “Devlet Bakanı Said Yazıcıoğlu Makedonya’da, Yazıcıoğlu: ‘Türkiye Cumhuriyeti Dost Makedonya’ya Her Zaman Desteklerini Sunacak’”, 22 Ağustos 2008, <http://www.devlet.gov.tr/1.htm> [05.02.2009].

⁴⁹⁰ Murat Aslan, Ömer Çetres, “Makedonya 2. Geleneksel Yörük Festivali. Devlet Bakanı Yazıcıoğlu: ‘Dini ve Milli Değerler Kaybolursa Nesiller de Kaybolur’. ‘Balkanlarda Kısa Süre Öncesine Kadar Hayal Dahi Edemeyeceğimiz Etkinlikleri Gerçekleştirmenin, Buralardaki Türk Halkının Dertlerine Derman Olmanın Sevincini Yaşıyoruz’”, 23 Ağustos 2008, <http://www.devlet.gov.tr/3.htm> [05.02.2009].

⁴⁹¹ Nedim Abaz, “Devlet Bakanı Sait Yazıcıoğlu Makedonya’da Yazıcıoğlu Atatürk’ün Babasının Evini Restore Çalışmalarının Başlayacağını Söyledi. Yazıcıoğlu TİKA’nın Türk Köylerine İçme Suyu Getirme Projesinin Temelini Attı”, 21 Ağustos 2008, <http://www.devlet.gov.tr/ataturkevi.htm> [05.02.2009].

hazırlanan içme suyu projesinin temelini” atmıştır⁴⁹². Bakan ayrıca “Novak Türk köyünde” bir düğüne katılmıştır⁴⁹³.

2008 yılında ayrıca “Osmanlı-Türk kültür ve mirasının yoğun olarak yaşandığı” ve “Türkler arasında Türk dili”nin unutulmak üzere olduğu Kırçova’da Türkçe öğretimi projesi yapılmıştır. Ayrıca TİKA tarafından “bölgedeki Türk toplumunun eğitim kalitesinin daha üst seviyelere ulaşması ve çağdaş eğitimin vermiş olduğu imkânlarından yararlanması amacıyla kurulan” bir derneğe tadilat ve malzeme yardımı sağlanmıştır⁴⁹⁴. Aynı yıl, Makedonya genelinden “Arnavut, Türk, Boşnak, Roman” 250 öğrencinin eğitim gördüğü bir yatılı okulun tadilatı yapılmış ve malzeme yardımında bulunulmuştur⁴⁹⁵. 2008’de ayrıca “Türkçe eğitim veren okullarda görev yapan *soydaş* öğretmenler”e yönelik eğitim semineri düzenlenmiştir. Seminerin ardından yapılan sertifika törenine “Makedonya Parlamentosu’nda yer alan *Türk soylu* Milletvekilleri”nin de katıldığı belirtilmektedir⁴⁹⁶. Aynı yıl “[n]üfusunun yüzde 85’ini Makedonlar”ın oluşturduğu Konçe’deki dere ıslah projesi tamamlanmıştır⁴⁹⁷. Ayrıca, “Yörük Türklerine yönelik Doğu Makedonya’da uygulanan Arıcılık Projesinde” polen, arı sütü ve propolis üretimi başlatılmış ve bu ürünlerin satılması sağlanmıştır. “Proje ile şimdiye kadar geçimini hayvancılık ve tütünden sağlayan soydaşlar, projeye birlikte ülkenin en modern arıcılık işletmelerine sahip oldu” denilmektedir⁴⁹⁸.

Ayrıca bin üç yüz “Boşnak öğrenciye” ve “Arnavut çocuklar başta olmak üzere” üç bin iki yüz elli öğrenciye yardım yapılmış⁴⁹⁹, Arnavutça eğitim gören öğrencilere bu dilde kitap dağıtılmış⁵⁰⁰, Boşnak Kültür Merkezi’ne malzeme yardımı yapılmıştır⁵⁰¹.

⁴⁹² age.

⁴⁹³ age.

⁴⁹⁴ “Makedonya’da Türkçe Öğrenimi”, *Avrasya Bülteni*, s. 66 (Şubat 2008): 8.

⁴⁹⁵ “Üsküp İsa Bey Yurdu Onarıldı”, *Avrasya Bülteni*, s. 66 (Şubat 2008): 9.

⁴⁹⁶ “Makedonya Türk Öğretmenlerine Hizmet İçi Eğitim”, *Avrasya Bülteni*, s. 67 (Mart 2008): 21 (vurgular eklendi).

⁴⁹⁷ “Türk Deresi Islahı Projesi Tamamlandı”, *Avrasya Bülteni*, s. 68 (Nisan 2008): 30.

⁴⁹⁸ “Makedonya’da Yürütülen Arıcılık Projesinde Yeni Adım”, *Avrasya Bülteni*, s. 72 (Eylül 2008): 5.

⁴⁹⁹ Arık ve diğ., age, 203.

⁵⁰⁰ Ercan ve diğ., age, 86.

⁵⁰¹ age, 86. Bu yardımla ilgili, *Avrasya Bülteni*’nde şu ifadeler yer almakta: “Makedonya’da önemli bir nüfusa sahip olan Boşnakların tarihsel bağları nedeniyle Türkiye ile yakın ilişkileri bulunuyor. Eğitimlerin bir bölümü Türkçe yapılan Boşnak halkının ülkedeki Türklerle ilişkileri de her geçen gün artıyor”. Bkz. “Makedonya ve Kosova’da TİKA Projelerine Görkemli Açılış: Balkanlar’da Ulaşılmayan Bölge Kalmıyor”, 6.

TİKA Makedonya raporuna göre ülkede “Makedon”, “Arnavut”, “Türk”, “Çingene”, “Sırp”, “Boşnak”, “Ulah” ve diğer toplulukların yaşadıkları belirtilmiştir⁵⁰². Görüldüğü gibi yardım faaliyetlerinin odağında “Türk” olarak adlandırılan topluluklar yer alırken, “Türk” olarak adlandırılmayan “Romen” (muhtemelen “Çingene” ya da “Roman” diye adlandırılan topluluk kastediliyor), “Makedon”, “Boşnak” ve “Arnavutlar” da yardım almış, diğer topluluklar ise özel olarak yardım almamıştır.

Moldova: Moldova, kendisine bağlı Gagauz Özerk Yeri sebebiyle TİKA ve “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı’nın ilgi alanında yer almaktadır. 1994 yılında “Gagoğuz Türklerine Türkiye Türkçesi’ni öğretmek amacıyla” ülkeye Türkçe öğretmenleri gönderilmiş⁵⁰³; dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in “Gagoğuz bölgesinde yerleşik Türk asıllı toplumların ekonomik ve sosyal yönden gelişmelerini teminen öngördükleri tedbirlerin uygulanmasına başlanması amacı ile” bölgeye bir TİKA heyeti gönderilmiştir⁵⁰⁴. 1999-2000 yılında “Gagoğuz Türkleri’ne Türkiye Türkçesi’ni öğretmek amacıyla” 1993 yılından beri ülkeye öğretmen gönderilmesi çalışmalarına devam edilmekte⁵⁰⁵; “Gagoğuzlar arasında dil ve kültür birliğini geliştirmek amacıyla” “Türkçe ve Latin alfabesiyle çıkarılmakta olan” gazete ve dergilere 1995’ten beri yapılan yardımlar sürdürülmektedir⁵⁰⁶. “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı’nın 1999-2000 raporuna göre TİKA’nın Moldova’da düzenlediği Türkçe kursuna Gagauzlar dışında “Moldovan” ve “Rus”lar da katılmıştır⁵⁰⁷.

TİKA 1999-2001 faaliyet raporuna göre, “Gagoğuz Bölgesinde yaklaşık 170.000 Türk’ün yaşadığı”, bölgede radyo yayınının amaçlandığı belirtilmekte ve bu amaçla radyo istasyonu kurulması faaliyetleri yapılmaktadır⁵⁰⁸.

⁵⁰² Oral, age, 3.

⁵⁰³ “Moldova’ya 10 Türkçe Öğretmeni Gönderildi”, *Avrasya Dosyası*, s. 13 (Temmuz 1994/2): 6.

⁵⁰⁴ “TİKA Başkanlığında Oluşturulan Teknik Heyet Moldova’da”, *Avrasya Dosyası*, s. 17 (Eylül 1994/2): 7.

⁵⁰⁵ *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1*, 83.

⁵⁰⁶ age, 85. *Avrasya Dosyası*’nda ise anılan mecmualara yardım yapılarak, “Türk dilinin ve kültürünün canlanmasına destek verilmektedir” deniliyor. Haber için bkz. “Gagoğuz Yeri’nde Devam Etmekte Olan Projeler”, *Avrasya Dosyası*, s. 91 Moldova Özel Sayısı (Ocak 1998/2): 8.

⁵⁰⁷ *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1*, 83-84.

⁵⁰⁸ TİKA Faaliyet Raporu 1999-2001, 87-88.

2004 yılında bölgede çok sayıda faaliyet gerçekleştirilmiştir⁵⁰⁹. Bu faaliyetlerden biri, “Yaklaşık 170.000 Türk’ün yaşadığı bölgede halkın kendi dilinde yayın yapmasına imkân tanımak amacıyla kurulan” radyo ve televizyon kanalına destek verilmesidir⁵¹⁰. GRT’ye 1995 yılından beri malzeme yardımı yapılmış ve böylece “Gökoğuz Türklerine kültürel anlamda çok ciddi bir destek sağlanmış” olduğu belirtilmektedir⁵¹¹.

2005 yılında da eğitim, altyapı ve sosyal alanlarda yardım gerçekleştirilmiştir⁵¹². Bu faaliyetlerin amaçlarına ilişkin cümleler şöyledir⁵¹³:

“Moldova yukarıda belirtildiği üzere tarihi ve kültürel bağlarımızın en üst düzeyde bulunduğu ülkelerden biridir. Özellikle Gökoğuz Özerk Bölgesinde yaşayan Gökoğuz Türkleri vasıtasıyla kültürel işbirliğinin en üst düzeye çıkarılması amacıyla çalışmalar devam etmektedir. Özellikle Gökoğuzca kültürel faaliyetlerin desteklenmesinin hem iki ülke arasındaki ilişkilerin artmasına hem de bölgede yaşayan Gökoğuz Türkleri’nin kendi kültürlerini yaşatmalarında etkili olacağı düşünülmektedir”.

Gökoğuz dilinin gelişmesi ve korunmasına yönelik faaliyetlerin de yapıldığı 2005 yılında ayrıca 150 aileye yardım yapılmış, yardım “ağırlıklı olarak Sovyetler Birliği zamanında Moldova’ya sürgüne gönderilen Kazan Tatarları ve diğer Türk Cumhuriyetleri’nden gelen ailelere ve Moldovalılara” yönelik olmuştur⁵¹⁴.

2006 yılında da çok sayıda faaliyet yapılmıştır. Bunlar eğitim, kültür, dil, altyapı, sosyal ve iletişim faaliyetleri olarak sınıflandırılabilir⁵¹⁵. 2007 yılı faaliyet raporunda Moldova’ya ayrılan kısımda ise “bu ülkede yürütülen faaliyetler, özellikle söz konusu ekonomik kısıtlılık olgusundan en fazla etkilenen ve ülkemizle güçlü tarihsel ve kültürel bağlara sahip olan Gagauz Yeri’ne yoğunlaşmış durumdadır” denilmektedir⁵¹⁶.

Görüldüğü gibi Moldova’ya yapılan yardımlar “Gagauz Türkleri”nin nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu Gagauz Yeri’nde yoğunlaşmış, bu bölgeye yönelik faaliyetler de tüm ülke nüfusunun % 3,5’luk bir kesimi olan⁵¹⁷ “Gagauz Türkleri” odaklı olmuştur. TİKA ülke raporuna göre ülkede “Moldovan”, “Ukraynalı”, “Rus”,

⁵⁰⁹ Bkz. TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4).

⁵¹⁰ age, 74.

⁵¹¹ “Gökoğuz Radyo Televizyonu Artık Tüm Bölgede İzleniyor”, *Avrasya Bülteni*, s. 50 (Eylül 2006): 22, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av50.pdf> [30.11.2008].

⁵¹² TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 137-141.

⁵¹³ age, 139.

⁵¹⁴ age, 141.

⁵¹⁵ Arık ve diğ., age, 213-217.

⁵¹⁶ Ercan ve diğ., age, 90.

⁵¹⁷ Gülbudak, age.

“Bulgar”, “Yahudi ve diğer” topluluklar yaşamaktadır⁵¹⁸. “Türk” olarak adlandırılan “Gagauzlar” topluluk bazında yardımların neredeyse tamamını alırken “Türk” olarak adlandırılmayan “Moldovan” ve “Ruslar” Türkçe kurslarına katılmaları itibarıyla yardımdan yararlanmışlar, “Türk” olarak adlandıramayan diğer topluluklar ise herhangi bir özel görmemişlerdir. Haklarında herhangi bir ifadenin bulunmadığı “Kazan Tatarları” ile “Moldovalılar” ise bir yardımdan yararlanmışlardır.

Ukrayna: Tıpkı Moldova gibi bu ülke de kendine bağlı özerk yönetimin demografik yapısı itibarıyla TİKA’nın yoğun ilgisine muhataptır. Ukrayna’nın tek özerk bölgesi olan Kırım Özerk Cumhuriyeti, TİKA faaliyetlerinin bu ülkedeki odağında yer almaktadır.

1997 tarihli Avrasya Dosyası’nda, TİKA’nın “Kırım Türkleriyle ilgili” çalışmalarının 1992’de başladığı belirtilmektedir⁵¹⁹. TİKA 1997 faaliyet raporunda, Kırım Tatar Milli Meclisi’ne hibe edilecek olan matbaa teçhizatına yönelik çalışmaların sürdürüldüğü belirtilmektedir⁵²⁰. TİKA haber bülteni *Avrasya Dosyası*’nda ise “Kırım Türkleri’ne” yardımların sürdürülmesinde faaliyet gösteren İmdat Bank çalışanlarının eğitimi amacıyla bölgeye uzmanlar gönderildiği; “Kırım Tatar Türk Toplumunun halen karşı karşıya bulunduğu acil mesken ihtiyacıyla birlikte, eğitim, sağlık ve istihdamın yaratılması gibi hizmetlerin karşılanmasına katkıda bulunmak amacıyla” Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği ile işbirliği içinde bir yardım kampanyası başlatıldığı belirtilmektedir⁵²¹. 1997 yılı ayrıca, TİKA’nın kapsamlı projelerinden biri olan “Kırım Tatar Türk Toplumuna Konut Edindirme Projesi”nin uygulanmaya başlandığı yıl olmuştur⁵²².

“Dış Türklere Sorumlu” Devlet Bakanlığı’nın 1999-2000 raporuna göre TİKA bünyesinde “Kırım Tatar el sanatlarını yeniden canlandırmak, böylelikle Kırım Tatar toplumuna iş olanağı yaratmak amacıyla”⁵²³; TİKA 1999-2001 faaliyet raporuna göre ise “Kırım Türk el sanatlarını yeniden canlandırmak, böylelikle işsizlik problemi yaşayan Kırım Türk toplumuna iş imkânı yaratmak amacıyla” nakış kursları

⁵¹⁸ *age.*

⁵¹⁹ “Ukrayna Projeleri”, *Avrasya Dosyası*, TİKA Özel Sayısı (Haziran 1997): 6.

⁵²⁰ *Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı TİKA 1997 Faaliyet Raporu*, 15.

⁵²¹ “TİKA’nın Kırım’a Yönelik Faaliyetleri ve Yardımlar”, *Avrasya Dosyası*, s. 74 (Mayıs 1997/1): 8.

⁵²² Proje ile ilgili bilgi için bkz. “TİKA’nın Kırım’a Yönelik Faaliyetleri ve Yardımlar”, *Avrasya Dosyası*, s. 98 Ukrayna Özel Sayısı (Mayıs 1998/1): 8.

⁵²³ *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1*, 82.

düzenlenmesi çalışmaları yürütülmüş⁵²⁴; “Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği tarafından yaptırılan Türk Hastanesi”ne teçhizat ve yol asfaltlama yardımları yapılmıştır⁵²⁵. 2002 yılındaysa Reşat Doğru, New York’ta “Kırım Türklerinin” sürgün edilişlerinin yıldönümü törenlerine katılmıştır⁵²⁶.

TİKA 2004 faaliyet raporuna göre, 1992-2004 arasında “Kırım’da 3.808 Tatar çocuğun sağlık taraması yapılmıştır”⁵²⁷. 2004 yılında Kırım Tatarları için konut edindirme çalışmaları yapılmış⁵²⁸; “Eski Kırım Tatarları’nın sudan faydalanma geleneklerinin canlandırılması” amacıyla su şebekesi çalışmaları yapılmış⁵²⁹; UNESCO tarafından düzenlenen Dünya Gençlik Teşkilatları Konferansı’na Kırım Tatar Gençlik Gardaşlık Teşkilatı’ndan bir katılımcının gönderilmesi sağlanmış⁵³⁰; “Kırım Tatarları’nı temsil eden en üst kurum olan Kırım Tatar Milli Meclisi” onarımına başlanmış⁵³¹; 2004 ve 2006’da meclisin web sitesinin faaliyetlerine katkı sağlanmış⁵³² ve Kırım Tatarları 4. Milli Kurultayı’na destek sağlanmıştır⁵³³.

2005 yılında, “Kırım Tatarlarının eğitim aldığı Büyük Onlar Milli Mektebi’ne uzak köylerden gelen ilkokul öğrencilerine beslenme yardımı yapılmış”⁵³⁴; 1999, 2005 ve 2006’da “Kırım Tatarlarının yaygın olarak yaşadığı” kasabalara su sağlanması çalışmaları yapılmış⁵³⁵; 1997 yılında başlayan, Kırım Tatarlarına yönelik konut edindirme çalışmalarına devam edilmiş⁵³⁶; 2005 ve 2006’da çömlekçilik eğitimleri bünyesinde “Eski Kırım Tatar evinin ve hangarın onarımı yapılmış”⁵³⁷; “Ukrayna Cumhuriyeti Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir dostluk köprüsü olan Kırım Tatarları’nı temsil ettiği belirtilen Kırım Tatar Milli Meclisi’nin restorasyon çalışmalarına devam edilmiş”⁵³⁸; I. Kırım Tatar Gençlik Kurultayı’na destekte

⁵²⁴ TİKA Faaliyet Raporu 1999-2001, 7.

⁵²⁵ age, 7.

⁵²⁶ Cengiz Toprak, “Kırım Türklerinin Kara Günü New York’ta Anıldı”, 20 Mayıs 2002, <http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=28558> [12.12.2008].

⁵²⁷ TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 3), 25.

⁵²⁸ TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4), 39-40.

⁵²⁹ age, 46.

⁵³⁰ age, 48.

⁵³¹ age, 31-32.

⁵³² age, 75; Arık ve diğ., age, 225.

⁵³³ TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4), 86.

⁵³⁴ TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 143.

⁵³⁵ age, 144; Arık ve diğ., age, 221; Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1, 83.

⁵³⁶ TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 145-146.

⁵³⁷ age, 146; Arık ve diğ., age, 222.

⁵³⁸ TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 147.

bulunulmuş⁵³⁹; “Kırım’da bulunan Türklerin daha sağlıklı haber almaları ve bölge ile ilgili haberlerin Kırım Türk’lerine ulaşmasını sağlamak amacıyla” Kırım’da bir haber ajansı oluşturma projesi hazırlanmıştır⁵⁴⁰.

2006 yılında “Kırım Özerk Cumhuriyeti Eğitim Altyapısına Destek Projesi” başlığı altında, “Tatar” okulları olan Milli Mektep’lere destek verilmiştir. Raporda, “Eğitim fiziki altyapılarının geliştirilmesi maksadıyla, Kırım’da Kırım Tatar dilinde eğitim veren Milli Mekteplerin eğitim kalitesinin yükseltilmesi ve sağlıklı koşullarda eğitim olanağı sağlanması öngörülmektedir” denilmektedir⁵⁴¹. Bu proje çerçevesinde Milli Mekteplere yardımlar yapılmıştır⁵⁴². “Kırım Tatar Toplumuna Konut Edindirme Projesi” faaliyetlerine bu yılda da devam edilmiş⁵⁴³; Kırım Tatar Milli Meclisi’nin arşiv bölümünün iyileştirilmesi çalışması yapılmış⁵⁴⁴; IV. Kırım Tatar Halk Kurultayı toplantılarına maddi destekte bulunulmuş⁵⁴⁵; Kırım Tatar Milli Meclisi’nin kuruluşunun 15. yılı kutlamalarına destek verilmiş⁵⁴⁶; “Kırım Türkleri Derneği tarafından İstanbul’da düzenlenen” şenliğe Kırım’dan katılım sağlanmış⁵⁴⁷; “Kırım Tatar dilinin kullanımının teşvikine katkıda” bulunmak amaçlı yardımla III. Cumhuriyet Sanat Şenliği’ne malzeme yardımında bulunulmuş⁵⁴⁸; “Kırım Tatar Halkının tarih ve sosyo-kültürel yapısı”nın ele alındığı bir belgeselin yapımına destek verilmiş⁵⁴⁹; “Türk şairi Aşık Ömer”i anma etkinlikleri düzenlenmiştir⁵⁵⁰.

2007 yılında, “Tatar topluluğunun kültürel mirasının layığıyla yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesine katkıda bulunmak” amacıyla girişilen Zincirli Medrese ve I. Mengli Giray Han Türbesi’nin restorasyon çalışmalarına devam edilmiş⁵⁵¹; Türkçe Olimpiyatları düzenlenmiş⁵⁵²; Milli Mektepler’e yardımlar devam etmiş⁵⁵³; Avdet Kırım Tatar Halk Dansları Topluluğu’na malzeme yardımı yapılmış⁵⁵⁴; “Kırım

⁵³⁹ age, 149.

⁵⁴⁰ age, 149.

⁵⁴¹ Arık ve diğ., age, 219.

⁵⁴² Örnekler için bkz. age, 220.

⁵⁴³ age, 221-222.

⁵⁴⁴ age, 223.

⁵⁴⁵ age, 223.

⁵⁴⁶ age, 223.

⁵⁴⁷ age, 224.

⁵⁴⁸ age, 224.

⁵⁴⁹ age, 225.

⁵⁵⁰ “Kırım’da Aşık Ömer Günleri”, *Avrasya Bülteni*, s. 49 (Ağustos 2006): 21, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av49.pdf> [30.11.2008].

⁵⁵¹ Ercan ve diğ., age, 94.

⁵⁵² age, 95.

⁵⁵³ age, 95.

⁵⁵⁴ age, 95.

Tatarlarının Anavatanlarından Sürgün Edilmelerinin Yıldönümü Etkinlikleri” desteklenmiş⁵⁵⁵; Kırım Tatar Geçleri Forumuna katılım sağlanmıştır⁵⁵⁶. 2008 yılında ise, “Kırım Türklerinin Dünü, Bugünü, Yarını” konulu konferansa destek verilmiştir⁵⁵⁷.

Ukrayna’da ayrıca “Ahıska Türkleri” ve “Karaim Türkleri” de özel yardım almışlardır. 2004 yılında “Ukrayna Büyük Onlar Kasabası’nda yaşayan Ahıska Türkleri’ne” yönelik meslek edindirme çalışmaları yapılmış⁵⁵⁸; 2005 yılında “Uluslararası Kırım Karayları Kültürü Festivali’ne Karaim Türklerinden 150 misafir ve sanatçının katılımı temin edilmiş⁵⁵⁹; 2007 yılında “Karaylar Milli Kurultayı” desteklenmiştir⁵⁶⁰.

Ukrayna’da gerçekleştirilen projeler arasında önemli bir yer tutan konut edindirme projesinin amacı TİKA 1999-2001 faaliyet raporunda şöyle açıklanmaktadır⁵⁶¹:

“Projenin amacı, Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucu anavatanlarına dönen Kırım Tatarları’nın barınma problemlerinin çözümüne yardımcı olmaktır. Böylece hem Kırım Türkleri psikolojik olarak kendilerini yalnız hissetmeyecekler hem de Türkiye artık o coğrafyada yardım yapan büyük bir devlet imajını da pekiştirmiş olacaktır”.

Ukrayna’da yardım faaliyetleri “Türk” olarak adlandırılan “Kırım Tatarları” üzerinde yoğunlaşırken, “Ahıska Türkleri” bir ve “Karaim Türkleri” de iki faaliyetten özel olarak yararlanmışlar, TİKA ülke raporuna göre⁵⁶² nüfusun diğer unsurları olan ve “Türk” olarak adlandırılmayan “Ukrayna”lılar ve “Rus”lar ise özel olarak yardım almamışlardır.

Yunanistan: Bu ülkede de “Türkler” yardım alan tek topluluktur. TİKA 1999-2001 faaliyet raporuna göre “Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği”nin düzenlediği Atatürk’ü anma törenlerine maddi katkıda bulunulmuş⁵⁶³; 2005 yılında “İskeçe Muzaffer Salihoğlu Azınlık Okulu’nda bir sınıfın” tadilat işi yapılmıştır⁵⁶⁴.

“Ahıska Türkleri”: Çeşitli ülkeler içinde yaşayan “Ahıska Türkleri”ne yönelik faaliyetler yukarıda sıralandı. Bunlar dışında, sınırlardan bağımsız olarak

⁵⁵⁵ age, 95.

⁵⁵⁶ age, 95.

⁵⁵⁷ “Kırım Türklerinin Dünü, Bugünü, Yarını”, *Avrasya Bülteni*, s. 71 (Temmuz-Ağustos 2008): 20.

⁵⁵⁸ TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4), 41.

⁵⁵⁹ TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 149.

⁵⁶⁰ Ercan ve diğ., age, 95.

⁵⁶¹ TİKA Faaliyet Raporu 1999-2001, 59.

⁵⁶² Ukrayna Cumhuriyeti, 2.

⁵⁶³ TİKA Faaliyet Raporu 1999-2001, 85.

⁵⁶⁴ TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 181.

gerçekleştirilen bir faaliyet de bulunmaktadır. TİKA 2006 faaliyet raporunda “Türkiye ile yakın kültürel özelliklere sahip Ahıska Türklerinin eğitim sorunlarının çözümüne” katkı sağlamak amacıyla Ahıskalı öğretmenler için eğitim programı düzenlendiği belirtilmiştir⁵⁶⁵.

Bulgaristan: 1997 tarihli *Avrasya Dosyası* haberine göre “Bulgaristan Türklerine Türkçe kitap hibesi yapılmış”⁵⁶⁶; 1999 yılında, Devlet Bakanı Çay’ın destek ve koordinasyonu ile, Bulgaristan’ın Rusçuk şehrinde “40’a yakın Türk çocuğu” sünnet ettirilmiş ve “[t]örenler sırasında Balkanlar’daki Türklük şuurunun unutulmaması ve yeni nesile aktarılması için çeşitli etkinlik ve toplantılar” düzenlenmiştir⁵⁶⁷. Ayrıca TİKA bünyesinde “Bulgaristan Türkleri’nin siyasi kuruluşu Hak ve Özgürlükler Hareketi bünyesinde kurulması düşünülen” bir birimde görevlendirilecek uzmanlara İngilizce kursu verilmiş⁵⁶⁸; 2000 yılında Abdulhaluk Çay, Hak ve Özgürlükler Hareketi’nin genel kuruluna katılmış ve Bulgaristan ziyareti sırasında “Türkler’in temsilcileri ile de” görüşmüştür⁵⁶⁹. 2007 yılında ise IV. Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu ve Kültür-Sanat Etkinlikleri desteklenmiş⁵⁷⁰; Kırcaali ve Paşmaklı Türk Halkoyunları Ekiplerine malzeme yardımı yapılmıştır⁵⁷¹.

Romanya: 1997 *Avrasya Dosyası* haberine göre “Türk-Tatar Birliği’ne” bilgisayar malzemesi yardımı yapılmıştır⁵⁷². 2002 yılındaysa Reşat Doğru, “Gençler Geleceğimiz Projesi kapsamında, Romanya’dan gelen Türk asıllı gençleri makamında kabul” etmiştir⁵⁷³. “Romanya’daki Türk Gençleri Projesi” ile ilgili *Avrasya Dosyası* haberinde projenin amacı şöyle belirtilmektedir⁵⁷⁴:

“Romanya’daki Türk gençlerinin Anavatan Türkiye hakkındaki bilgilerini arttırmak, konuştukları Türkçe’yi geliştirmek, birlik ve beraberlik kavramları içerisinde Türk Dünyası’na

⁵⁶⁵ Arık ve diğ., age, 260-261.

⁵⁶⁶ “Bulgaristan Projeleri”, *Avrasya Dosyası*, TİKA Özel Sayısı (Haziran 1997): 6.

⁵⁶⁷ *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1*, 24.

⁵⁶⁸ age, 85.

⁵⁶⁹ age, 164. Bakan Çay, Hak ve Özgürlükler Hareketi Partisi’ni “genellikle Türk azınlığın toplandığı” bir parti olarak tanımlamakta ve şöyle devam etmektedir: “Balkanlar’daki yaşayan Türk toplulukları tarafından Kongreye katılımları sağlayan delegeleri göndermeleri Bulgaristan’daki daha doğrusu Balkan topraklarındaki Türk Dünyası açısından çok önemli mesajları da içermektedir. Biz bu Kongrenin gerek Bulgaristan’da yaşayan diğer topluluklar gibi Bulgaristan’daki Türkler için de hayırlı olacağı inancı içindeyiz”. Bkz. age, 173-174. Çay, bir başka açıklamada ise kongre için “Balkan Türklüğünün tüm temsilcileri de Bulgaristan’daydı” demiştir age, 279.

⁵⁷⁰ Ercan ve diğ., age, 116.

⁵⁷¹ age, 116.

⁵⁷² “Romanya Projeleri”, *Avrasya Dosyası*, TİKA Özel Sayısı (Haziran 1997): 6.

⁵⁷³ “Türk Asıllı Öğrencilere Koruyucu Aile”.

⁵⁷⁴ “Romanya’daki Türk Gençleri Türkiye’yi Ziyaret Etti”, *Avrasya Dosyası*, s. 151 (Şubat 2002): 10.

ait olduklarını benimsetmek, aldıkları bilgileri Romanya'daki diğer gençlere yansıtma ve sağlama".

Ayrıca 2007 yılında III. Balkan Türk Kadınları Kurultayı desteklenmiştir⁵⁷⁵.

TİKA Romanya ülke raporuna göre ülkede "Romen" çoğunluk dışında "Macar", "Çingene", "Alman", "Ukraynalı", "Rus-Lippovan", "Türk+Tatar", "Sırp", "Slovak" ve diğer topluluklar yaşamaktadır. Bu topluluklardan "Türk" olduğu belirtilen "Türk+Tatar"lara yardım yapılırken "Türk" olduğu belirtilmeyen diğer topluluklara herhangi bir yardım yapıldığı belirtilmemiştir.

Suriye: 2007 yılında "Türkmen" kamu görevlilerine Türkçe kursları verilmiştir⁵⁷⁶.

Rusya Federasyonu: "Dış Türklerden Sorumlu" Devlet Bakanlığı'nın 1999-2000 raporunda, TİKA'nın "Tatar yazar Teyfik Eydi tarafından Tataristan Türkleri'ne Türkiye'yi tanıtmak amacıyla hazırlanan" eserin basılmasını sağladığı belirtilmektedir⁵⁷⁷.

Irak: 2004 yılında Türkmen Doktorlar Birliği'nin "Irak'ın Türkmen bölgesi kırsal alanında" yürüttüğü sağlık taramasına ilaç yardımı yapılmıştır⁵⁷⁸. 2008 yılında ise "Azerbaycan'da faaliyet gösteren Azeri-Türk Kadınlar Birliği tarafından Irak Türkmenleri'nin kültürünün tanıtılması amacıyla organize edilen" "Kerkük Gecesi"ne destek verilmiştir⁵⁷⁹.

Karadağ: 2008'de, "Sırp nüfusun yoğun olarak yaşadığı Nikşiç'te" bir anaokulunun onarımı gerçekleştirilmiştir⁵⁸⁰.

Sırbistan: Bu ülkede topluluk bazında yardım alan topluluk "Arnavutlar" olmuştur. Sırbistan'da çoğunlukta oldukları bir bölgeden Kosova'ya sürekli göç eden

⁵⁷⁵ Ercan ve diğ., age, 117.

⁵⁷⁶ age, 117.

⁵⁷⁷ Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Faaliyet Raporu Cilt 1, 81.

⁵⁷⁸ TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4), 50.

⁵⁷⁹ "Baklı'de Kerkük Gecesi", Avrasya Bülteni, s. 65 (Ocak 2008): 28.

⁵⁸⁰ "Karadağ Lastavitsa Anaokulu'na Destek", Avrasya Bülteni, s. 65 (Ocak 2008): 15. Bakan Yazıcıoğlu bu ülkeye ziyaretinde, "Türkçe konuşan" bir aileyle sohbet etmiş; "Dış Türklerden Sorumlu" Devlet Bakanlığı'nın resmi sitesindeki habere göre bölgede restorasyonu yapılan camileri ziyaret ederken, "Türk ecdadının 500 sene önce geçtiği yerlerdeki tarihi camileri aslına uygun restore etmenin memnuniyet verici olduğunu" belirtmiştir. Bkz. "Bakan Yazıcıoğlu, Karadağ'da. Yazıcıoğlu, Bar Kentinde Yapımı ve Restorasyonu Devam Eden Camileri Gezdi", 06 Aralık 2008, <http://www.devlet.gov.tr/karadag1.htm> [05.02.2009].

“Arnavutlar”ın bu göçlerinin durdurulması amacıyla bölgeye bilgisayar laboratuvarı ve meslek edindirme kursları açılmıştır⁵⁸¹.

Bosna-Hersek: TİKA’nın bu ülkeye yönelik faaliyetlerinin tamamına yakınında, yardımın özel olarak bir topluluk bazında yapıldığı belirtilmemektedir. İncelenen kuruluşlar bünyesinde üretilen bilgilerde “Türklerin” bulunduğu dair herhangi bir veriye rastlanmayan bu ülkede, 2008 yılında Srebrenica’da servis aracının temin edildiği belirtilmektedir. Haberde bu şehir için, “Bosna Hersek’in doğusunda bulunan ve Müslüman Boşnak kenti” denilmektedir⁵⁸². Ayrıca 2008’de bu ülkeyi ziyaret eden Bakan Yazıcıoğlu, Bosna-Hersek Diyanet İşleri Başkanı (Reis-ül Ulema) ile görüşmüş ve “halen nüfusunun çoğunu Boşnakların oluşturduğu Maglaj’a gidilerek cami temel atma töreni” gerçekleştirmişti⁵⁸³.

Etiyopya: 2008 yılında yapılan gıda yardımını alan bölge halkı için “genelde Somali halkından oluşuyor” denilmektedir⁵⁸⁴.

4.3. Değerlendirme

SSCB’nin dağılmasının ardından, içinden “Türk Dünyası” geçen coşkulu cümleler, yaygın bir biçimde gayriresmi alanda ve daha çarpıcı bir olgu olarak resmi alanda, üstelik devlet erkânının en üst makamlarınca dillendirilir olmuştur. Bu cümleler arasında en bilindik olanları, “Türklerin” yaşadığı ve tarihsel-kültürel bağları olduğu varsayılan coğrafi bir birim tasarlayan “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne Türk Dünyası” ile “21. asır Türk asrı olacak” şeklinde geleceğe dair iddialı bir öngörü içerenidir. Her iki slogan da yaşama ve etki alanı ulus-devlet sınırlarını aşan, ancak yine de “ulus” biçiminde tasarlanan, bir Kulturnation olarak “Türk” ortak kimliğini varsaymaktadır. Bu kavrayışta “Türk Dünyası”, “Türklerin” çoğunluk olduğu ulus-devletlerden, “Türklerin” çoğunluk olduğu özerk birimleri içeren ulus-devletlerden ve “Türklerin” azınlıkta olduğu ulus-devletlerden oluşan, siyasi olarak çok parçalı, ancak bir bütün olarak “Türklerin” yaşadığı (resmi söylemde “bir millet ... devlet”

⁵⁸¹ “Makedonya ve Kosova’da TİKA Projelerine Görkemli Açılış: Balkanlar’da Ulaşılmayan Bölge Kalmıyor”, 7.

⁵⁸² “Srebrenica Belediyesine Öğrenci Servisi”, *Avrasya Bülteni*, s. 72 (Eylül 2008): 16.

⁵⁸³ “Devlet Bakanı Mustafa Said Yazıcıoğlu Bosna-Hersek’te”, *Avrasya Bülteni*, s. 73 (Ekim-Kasım 2008): 10.

⁵⁸⁴ “Etiyopya, Adadle ve Gode Bölgesine Gıda Yardımı”, *Avrasya Bülteni*, s. 73 (Ekim-Kasım 2008): 12.

şeklinde ifade bulan) ve etkileşim içinde olduğu, bu bakımdan siyasi sınırları aşan, etnokültürel bir alan olarak tasarlanmaktadır.

Öte yandan “Türk Dünyası”, alelade sloganlarda hapsolmuş, ulaşılamayacak ya da ulaşmanın amaçlanmadığı, sadece idealize edilmiş bir ütopya değildir. Tasarlandıktan sonra kimi zihinlerde –ama özellikle dikkat çekici olarak resmi düzeyde- artık bir gerçeğe dönüşmüş, TDP’nin birer aracı olarak Soğuk Savaş sonrasının ürünü olan iki kuruluşun edimlerinde öncelikli yere sahip, bu edimlerle somutlaşan, bu edimlerle sınırları içinde yaşayan “Türklerin” gözetildiği, yani sınırları ve bileşenleriyle görünür olan (resmi alanda, örneğin milli eğitim ders kitaplarında ya da “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı’nın web sayfasında kullanılan haritalarda yansımasını bulan⁵⁸⁵) bir kurgu dünyadır. Anılan resmi edimlerle görünür olan bu kurgu dünyanın sınırları, tıpkı sloganlardaki gibi “Adriyatik’ten Çin’e” -ve hatta Kuzey Buz Denizi’ne- kadar uzanmaktadır.

Resmi milliyetçiliğin “Türk Dünyası” tasarısında, bu kurgu dünyanın temel bileşenlerinin kimler olduğu da bellidir. “Türk Dünyası”nın temel bileşenleri, bu dünyaya adını veren, farklı siyasi birimler içinde yaşayan, tespit edilenleri yukarıda sıralanmış bulunan “Türk Toplulukları”dır. Bu temel bileşenlerin yanında, “Türk” oldukları belirtilmeyen ancak “Türk” kültür ve tarih alanının sınırları içinde algılandıkları anlaşılan Bosna-Hersek ve Çeçenistan gibi birimler de bu tasarıya dâhil edilmişlerdir.

“Türk Dünyası”nın temel bileşenleri olan “Türkler”, incelenen kuruluşların öncelikli ilgisine mazhar olmuşlardır. Bizzat bu iki kuruluşun Soğuk Savaş sonrasında kurulmuş olmaları ve öncelikli ilgi alanlarından bir bölümünün “Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları” ve “başta Türk dilinin konuşulduğu cumhuriyetler” olması, “dış Türkler”e resmi düzeyde verilen önemin başlı başına bir göstergesidir. Anılan iki kuruluş bünyesinde “Türklük” üzerine önemli hacimde bilgi üretilmiş ve bu satırların yazıldığı günlerde halen üretilmektedir. Hazırlanan ülke raporlarında, eğer bu ülke “Türk Cumhuriyeti” değilse ve fakat bu ülkede “Türkler” yaşıyorsa, başka topluluklara özel olarak yer verilmezken böyle bir yer “Türkler”e ayrılmaktadır. Eğer

⁵⁸⁵ Bu dünyanın sınırları ve bileşenleriyle, “Türklüğün” ulus-devlet sınırlarını aşan varlığını gösteren bir harita için “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı’nın 2001-2002 arasındaki hizmet verdiği anlaşılan web sayfasına bakılabilir. Bu harita anılan sayfanın introsu olarak ziyaretçileri karşılamaktadır. Haritanın yanında ise “yedi bayrak” yer almaktadır. Bkz. <http://web.archive.org/web/20020531070804/www.turkcumhuriyetleri.gov.tr/> [02.04.2009].

bu ülke bir “Türk Cumhuriyeti” ise, ülke tarihinin anlatıldığı kısımlarda teritoryal sınırlara odaklanan bir tarih anlatısı değil, özelde kavmi (örneğin Azerbaycan’a gelen “Türk” kavimlerinden, Kırgızistan’ı oluşturan “Türk” kavimlerinden söz eden) ancak toplamda “‘ulusal varlığın’ tarihsel yürüyüşü”ne⁵⁸⁶ odaklanan *Türk tarihi* anlatısına yer verilmektedir.

Uygulama alanında da faaliyetlerin odağında “Türkler” yer almaktadır. “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanları ülke ziyaretlerinde başka azınlıkları değil (örneğin Türkiye’de de aynı adlarla anılan Gürcistan’daki “Ermenileri” ya da “Kürtleri”, Azerbaycan’daki “Yahudileri”, Makedonya’daki “Arnavutları”, Romanya’daki “Çingeneleri” ya da Bulgaristan’daki “Ermeni”, “Yahudi” veya “Çingeneleri” değil) “Türkleri” ve “Türklerin” siyasi temsilcilerini, “Türk” derneklerini ziyaret etmişlerdir. Topluluk bazında yapılan yardım ve faaliyetlerin odağıysa yine “Türk Toplulukları” olmuştur⁵⁸⁷.

Bu noktaya açıklık getirmekte yarar var. TİKA faaliyetlerinin kaynak dağılımına ve proje sayısına göre tutulan istatistikleri göz önüne alındığında⁵⁸⁸, faaliyetlerin yıllara göre dağılımında listenin üst sıralarında yer alan ülkelerin çoğunun “Türklerin”

⁵⁸⁶ Bu kullanım için bkz. Suavi Aydın, *Kimlik Sorunu, Ulusalılık ve “Türk Kimliği”*, 2. bs. (Ankara: Öteki, 1999), 88. “Türklüğün” geçmişten bugüne özünü koruyan yekpare bir bütün olduğu algısının sorunları, Suavi Aydın’ın ifadelerinde görülebilmektedir: “Özellikle eskiçağlar söz konusu olduğunda, bir topluluğun etnik kombinasyonunu ve birlik bilincini tespit etmek son derece güç olduğu gibi, bu toplulukların etnik durumuyla bugünkü etnik varlıklar arasında ilişki kurmak, tarihsel süreç içerisinde etnisitenin durumsallığını etkileyen değişkenlerin çokluğu yüzünden, ayrıca modern çağın en önemli toplumsal fenomenlerinden ‘ulus’ olgusu ile ona ilişkin kurguların tarihsel okumayı ‘bozucu’ etkileri altında, neredeyse imkânsızdır. Kaldı ki geçmişin halklarının konuştuğu dil, inanç sistemleri, yaşam biçimleri, kendi çağları içinde bir anlam taşır. Bu özelliklerin tarihsel bir bilinç yüklenerek bugüne kadar izlenebilmesi, tarihin metafizik türden kuruluşudur ve tarihsel ‘gerçeklik alanı’, bu türden metafizik kurguların asla çalışamayacağı kadar toplumsal ve iktisadi süreçlerin etkisi altındadır”. Alıntı için bkz. Suavi Aydın, “30’ların Tezlerine Geri Dönüş: Anadolu’da ‘Proto-Türklerin’ Yeniden Keşfi”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, s. 96 (Bahar 2003): 31.

⁵⁸⁷ “Dış Türkler’e olan bu ilginin irredantizm olarak yorumlanıp yorumlanmayacağı üzerine düşünülebilir. Jakob M. Landau’nun *Pantürkizm* çalışmasındaki irredantizm tanımı, TİKA ve “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı’nın faaliyetlerini tarif ediyor gibidir: “İrredantizm Yakın ve Ortadoğu’da uzun zamandır gündemde olan bir olgu. Bir devletin içinde bulunan halktan olan ancak ülke dışında etnik azınlık olarak varlığını sürdüren grubun refahıyla *tutkulu bir şekilde* ilgilenmenin örgütsel ya da ideolojik ifadesi olarak tanımlanıyor. İlimli irredantizm aynı soydan gelen grubun ayrımcılığa ya da asimilasyona uğramasına karşı bir savunma arzusunu ifade ederken daha şiddetlisi ise grubun yerleşmiş olduğu toprakların ilhak edilmesini hedefliyor”. Jakob M. Landau, *Pantürkizm*, çev. Mesut Akın (İstanbul: Sarmal, 1999), 9 (vurgu eklendi). “Dış Türklerin” “refahına” “tutkulu” bir ilginin varlığından söz edilebilecek olan incelenen alanda üretilen açıklamaların ve yürütülen uygulamaların, toprak ilhakı amacını taşımadıkları açıktır; öte yandan Landau’nun “ilimli irredantizm” dediğine pek yakın durduklarını söylemek mümkündür (Landau çalışmasının son bölümünde, SSCB’nin dağılmasından 1994’e kadar olan dönemdeki, Türkiye’nin “Türk Cumhuriyetleri”ne yönelik yardım faaliyetlerini ve ekonomik, siyasi ve kültürel etkinliklerini Pantürkizm düşüncesi bağlamında değerlendirmektedir).

⁵⁸⁸ TİKA faaliyet raporlarındaki istatistikler, bazı yıllar kaynakların dağıtım yüzdesine göre bazı yıllar ise proje sayısına göre verilmektedir.

yaşadığının belirtildiği ülkeler olduğu, ancak sadece bu veriyi değerlendirmenin sağlıklı sonuçlara ulaşmada yeterli olmayacağı, yapılması gerekenin yardımların topluluklar bazındaki dağılımlarını incelemek olduğu belirtilmişti. Topluluklar bazında bakıldığında, bu konuda verilere ulaşılabilen yirmi bir ülkeye yönelik toplam 229 faaliyetten 196'sının "Türk" olarak adlandırılan topluluklara yönelik, 18'inin "Türk" olarak adlandırılmayan topluluklara yönelik ve 15'inin "Türk" olarak adlandırılan ve adlandırılmayan toplulukların ortak yararlandığı faaliyetler olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle, topluluklar bazında tespit edilebilen toplam faaliyetlerin yaklaşık % 85,60'ı "Türk" olarak adlandırılan topluluklara, yaklaşık % 7,85'i "Türk" olarak adlandırılmayan topluluklara, yaklaşık % 6,55'i ise her iki kategoriye yönelik ortak faaliyetlerden oluşmaktadır⁵⁸⁹.

Faaliyetlerin topluluklar bazındaki dağılımını mercek altına alan bu araştırma tüm kısıtlarına rağmen (faaliyetlerin dağılımına bakılırken faaliyet adedi baz alınmıştır. Bu bakımdan büyük bütçeli ve geniş kapsamlı faaliyetlerle diğerleri aynı kefeye konulmuştur. Ayrıca muhtemelen topluluklar düzeyindeki yardımlar daha fazladır çünkü kimi köylere yapılan yardımlarda bu köyün "etnik" aidiyetine dair bir bilgi verilmemiştir. Öte yandan "çoğunluğu ... olan" şeklinde "etnik" aidiyet bildirilen yardımlar, bu çoğunluk birimin hanesine yazılmıştır. Ayrıca görüleceği üzere yardımlarla ilgili düzenli bilgiler, TİKA faaliyet raporlarının yayımlandığı yıllara aittir. Rapor yayımlanmayan yıllardaki veriler ise aslında yine epey verimli bilgiler sunan haber bültenleri, resmi web sayfaları ve çeşitli mecmualardan elde edilmiştir, ancak daha düzensizdirler. Öte yandan raporların yayımlanmaya başladığı yıllar zaten faaliyetlerin sayısının da arttığı yıllardır. Yani bu iki dönem arasında veri sayısındaki farkın tek sebebi rapor yayımlanmış oluşu değildir, faaliyet sayısında da önemli farklar vardır⁵⁹⁰) incelenen kuruluşlar bünyesinde üretilen açıklama ve

⁵⁸⁹ Bakan Çay'ın sekizinci "Türk Kurultayı"nda söyledikleri için incelenen kuruluşların politikalarının özlü bir ifadesi denilebilir: "Biz bir tek şey istiyoruz. Bağımsız olan bu Türk Devletleri'nin dışında diğer devletlerin bünyesinde o devletlerin vatandaşı olan Türk asıllı unsurlarını insanca yaşayabildikleri bir düzen sağlanmasını istiyoruz. Başka bir talebimiz yok". Konuşma için bkz. **Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Faaliyet Raporu Cilt 1**, 350. TİKA'dan sorumlu olduğu dönemde Beşir Atalay ise şöyle demektedir: "Türk tarihinin ve Türk toplumlarının olduğu her yerde biz varız. Türkiye imparatorluk varisi bir ülke, biz yapmasak bile bizden bekliyorlar". "Türkoloji Projesi 5. Yaz Staj Programı Sona Erdi", **Avrasya Bülteni**, s. 60 (Ağustos 2007): 3.

⁵⁹⁰ Ramazan Erdağ, 2003 yılı öncesini "kuruluş ve kendini tanımlama", faaliyetlerin arttığı ve raporların düzenli olarak yayımlanmaya başladığı 2003 yılı ve sonrasınıysa "kurumsallaşma ve gelişim" olarak adlandırmaktadır. Bkz. Erdağ, *age*, 38. Gerçekten de TİKA bünyesinde, 1992-2002 arasındaki dönemde toplam 2346 proje ve faaliyet gerçekleştirilmişken, 2003-2006 arasında 2792 proje ve faaliyet gerçekleştirilmiş, sadece 2006 yılında 1452 proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bkz.

metinlerle bir arada okunduğunda, resmi düzeyde “vatandaş Türk”ten ayrı bir “Türklüğün” varlığına ve bu kategorinin başat önem arz ettiğine dair bir tespiti mümkün kılacak verileri sağlamaktadır⁵⁹¹.

Sonuç olarak, “Türk Dünyası”nın resmi tasarındaki sınırları ve bileşenlerine dair bu araştırma, resmi milliyetçiliğin “Türklük” kavrayışı hakkında kimi tespitler yapmaya olanak sağlamıştır. Resmi algıda “Türk” sadece Türkiye Cumhuriyeti’ne vatandaşlık bağıyla bağlı olmanın getirdiği hukuki-siyasi bir unvan değil, ayrıca bunu aşan, sınırlar ötesi bir üst kimliktir. Bu tasarı, Meinecke’nin Kulturnation modelini anımsatan, türlü siyasi birimlerin içinde yaşayan ancak yekpare bir “ulus” olarak adına “Türk” denilen bir bütün topluluğu varsaymaktadır. Vatandaşlık bağına dayanmayan bu resmi “Türklük” kavrayışının hangi bağlara dayandığıysa bir sonraki kısımda araştırılacaktır.

Mustafa Said Yazıcıoğlu, “Sunuş”, **TİKA Faaliyet Raporu 2006**, haz. Zeynep Arık ve diğ. (Ankara: TİKA, 2007), 4, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/rapor2006/tr/rapor2006.pdf> [10.12.2008].

⁵⁹¹ Bu tespiti destekleyen bir veri, yukarıda da bahsedilmiş olan, 1996’dan bu yana başbakanlık genelgelerinde “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı’nın görev alanını belirleyen ifadelerin “Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları” şeklinde olması, aynı genelgelerde bir başka sorumluluk alanı olarak “Yurt Dışında Yaşayan Türk Vatandaşları” kategorisinin bulunmasıdır. “Türk Vatandaşları” ile “Türk Cumhuriyetleri” ve topluluklarının ayrı sorumluluk alanları olarak tespiti ve bunun ifade ediliş biçimi, vatandaş olarak “Türklük”ten farklı bir “Türklüğün” kurgulandığını göstermekte, “vatandaş Türk”ten ayrı ve kurumsallaşmış ilgiyi hak eden (ve alan) bir “Türklüğün” devlet nezdindeki varlığının kanıtlarından birini sunmaktadır.

5. “TÜRKLÜĞÜN” ÖLÇÜTLERİ

Bir önceki bölümde görüldüğü gibi, resmi milliyetçiliğin “Türklük” kavrayışı iki farklı “Türklüğü” varsaymaktadır. Bunlardan birincisi, anayasada ifade bulan “vatandaş Türk”tür. İkincisi ise ulusal sınırlara hapsolmayan bir üst kimliktir. Bu tespitlerle bağlantılı olarak, bu bölümün temel soruları şunlardır: Bu ikinci tür kimliği var eden, “Türk” unvanını almayı mümkün kılan nitelikler, başka bir deyişle, “Türklüğün” ölçütleri nelerdir? Hangi ortak değerler ya da ortak olduğu düşünülen değerler ulusal sınırların içi ile dışını aynı sıfatla nitelemeyi sağlamaktadır?

Bu sorulardan yola çıkarak yapılan araştırma sonunda kimi ilksel bağlılıkların, öncelikle ortak dil (Türk dili) olmak üzere, ortak kültür (Türk kültürü), tarih (Türk tarihi) ve soy-köken (Orta Asya) bağlarının “Türk” olmanın ölçütleri olarak algılandıkları görüldü. Cumhuriyet öncesi ve sonrası kimi tarihsel evrelerde ulusu meydana getiren bir unsur olarak düşünülen dinin (İslam)⁵⁹² ve vatandaşlığınsa incelenen dönemde “Türk” kabul edilmenin zorunlu bir ölçütü olmadığı tespit edildi.

“Türklüğün” ilksel bağlılıklar temelinde tanımlandığı tespitini mümkün kılan verilere geçmeden önce bir çelişkiden, resmi düzeyde “Türklüğün” hem Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı hem de bunu aşan, ulusal sınırlar ötesi bir kimlik olarak kavrandığı, bu iki kavrayışın bir arada olduğu örneklerden söz edilecektir. Bu bölümün ilk kısmı, resmi milliyetçiliğin bu çelişkisine ayrılmıştır.

5.1. Vatandaşlık Ölçütü

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın “*Siyasi Haklar ve Ödevler*” bölümünde, “Türk vatandaşlığı” alt başlığında yer alan altmış altıncı maddede, “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür”⁵⁹³ denilmektedir. Bu anlamıyla

⁵⁹² Örneğin Füsun Üstel’e göre, 1980 sonrasının vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında din böyle bir unsur olarak görülmüştür. Bkz. Üstel, “*Makbul Vatandaş*”ın Peşinde..., 289-290.

⁵⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Md. 66 (vurgular eklendi).

“Türk”, diğer kişisel aidiyetlerden bağımsız, vatandaşlıkla edinilen, devlete hukuki bir bağlılığı ifade etmektedir⁵⁹⁴.

Mevcut çalışmanın ilgi alanına uygulandığında, bu unvanın ülke sınırları dışında kalanlar için kullanımının, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında yaşamakta olan bireyleri ya da bu bireylerden oluşan toplulukları nitelemesi gerektiği açıktır. Ancak önceki bölümde görüldüğü üzere, mevcut çalışmada incelenen kuruluşların faaliyetlerinde “Türk” sözcüğü bu çerçeveyi aşarak, çok anlamlı bir kullanıma sahip olmaktadır. Bu alanda “Türklük”, sadece vatandaşlık esasına dayalı, dolayısıyla “ulusal” bağlarla ilişkili bir hukuki-siyasi kimlik olarak algılanmayıp, bununla birlikte, ulusal sınırlar dışında kalan iki farklı kategoriye niteleyecek bir anlama sahiptir: “Türk” sıfatı, hem Türkiye Cumhuriyeti dışındaki kimi devletleri nitelemeye hem de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları dışında başka ülke vatandaşlarını nitelemeye kullanılmaktadır.

“Türk”ün birbiriyle çelişen çok anlamlı kullanımının bir arada olduğu örnekler buraya sığmayacak kadar fazladır. Birbirine benzer örneklerin tümünü burada sergilemek gereksiz olacağından çelişki hakkında yeterli bilgiyi sağlayacak iki örnek üzerinde durulacaktır. Bunlardan birincisi TİKA bünyesinde hazırlanan *Azerbaycan Ülke Raporu*’dur.

Raporun muhtelif sayfalarında Azerbaycan halkı, bu ülkeye adını veren “Azeri” sözcüğü kullanılarak tanımlanmaktadır. Raporda ülkenin dili için “Azeri dili” denmekte⁵⁹⁵, ülkenin vatandaşlarını nitelemek için “Azeri vatandaşı” tabiri kullanılmaktadır⁵⁹⁶.

Öte yandan raporda aynı toplumu nitelemek için bir başka unvan daha kullanılmakta ve Azerbaycan halkına “Türk” denmektedir. Örneğin Azerbaycan tarihi anlatılırken sık sık “Azerbaycan Türkleri” tabiri kullanılmakta⁵⁹⁷, Karabağ olayları için “Türk-Ermeni çatışması” denilmektedir⁵⁹⁸.

⁵⁹⁴ Rona Aybay 1961 Anayasasında da aynı biçimde yer alan bu fıkranın, “kişi ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki vatandaşlık ilişkisinin, ırk, dil ve din kavramlarından soyutlanmış bir hukuksal bağ olduğu anlayışını yansıtmakta” olduğunu belirtmektedir. Bkz. Rona Aybay, *Vatandaşlık Hukuku* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004), 69.

⁵⁹⁵ *Azerbaycan Cumhuriyeti*, 2.

⁵⁹⁶ *age*, 25.

⁵⁹⁷ Bir örnek kullanım için bkz. *age*, 7.

⁵⁹⁸ *age*, 7.

Raporda “Türk” sözcüğünün ikinci bir kategori için kullanımı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın muhtelif maddelerindeki ifadeyle “Türk Devleti”) dışında bir başka devleti nitelemek işlevini görmektedir. Azerbaycan devleti için, “Azerbaycan Cumhuriyeti, bugün birçok ülke tarafından tanınmış, BM ve AGİK gibi milletlerarası kuruluşlara üye, kalkınmakta olan bir *Türk devletidir*” denilmektedir⁵⁹⁹.

Ancak raporda sözcüğün kullanımı bu kadarla sınırlı değildir. “Türk” sözcüğü, Türkiye menşeli kişi ve kurumları kasteder manada da kullanılmaktadır. Örneğin Bakü-Ceyhan boru hattının geçeceği Ceyhan limanı “Türk limanı” olarak tanımlanmakta⁶⁰⁰, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri başlığında Azerbaycan’da faaliyet gösteren “Türk şirketleri”nden⁶⁰¹, “Türk sermayeli bankalar”dan⁶⁰², “Azerbaycan’da Mevcut Türk Yatırımcıları”ndan⁶⁰³; ayrıca Nahçıvan’da okuyan “235 Türk”ten ve Türkiye’de okuyan “200 Nahçıvan’lı”dan söz edilmektedir⁶⁰⁴.

“Türk” sözcüğünün bu tür çok anlamlı kullanımına “Türk Cumhuriyeti” olarak adlandırılmayan bir ülkeden de örnek verilebilir. TİKA’nın *Gürcistan Ülke Raporu*’nda Gürcistan için “Türk devleti” ya da “Türk Cumhuriyeti” denilmemekte ancak bu ülkede yaşayan bazı topluluklar “Türk” olarak tanımlanmaktadırlar.

Raporda bir yandan “Gürcistan Türkleri” başlığı altında, bu ülkede yaşayan “Türkler”, “Karapapak, Borçalı, Ahıska, Kıpçak, Oğuz ve Azeri” olarak sayılırken⁶⁰⁵, diğer yandan “Türkiye-Gürcistan Ticari İlişkileri” başlığı altında, “Gürcistan’da Türk Yatırımcıların Karşılaştığı Sorunlar”dan⁶⁰⁶, “Türk malları”ndan⁶⁰⁷ ve “Türk firmaları”ndan söz edilmektedir⁶⁰⁸. Böylece “Türk” sıfatı, hem Gürcistan’ın ulusal sınırları içinde yaşayan bazı toplulukları nitelemeye hem de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bireyler ile Türkiye menşeli kurum ve ürünler için kullanılmaktadır.

⁵⁹⁹ age, 8 (vurgu eklendi).

⁶⁰⁰ age, 14.

⁶⁰¹ age, 16.

⁶⁰² age, 16.

⁶⁰³ age, 25.

⁶⁰⁴ age, 38.

⁶⁰⁵ [Gürcistan Ülke Raporu], başlıksız, 7.

⁶⁰⁶ age, 27.

⁶⁰⁷ age, 28.

⁶⁰⁸ age, 28.

“Türk” sözcüğünün bu çok anlamlı ve resmi nitelik taşıması itibarıyla çelişkili olan kullanımı, ulusal kimliğin vatandaşlığa dayalı kavranışının resmi düzeydeki tek kavranış olmadığını göstermektedir. Peki, “Türklüğün” diğer anlam ya da anlamlarıyla kavranışının dayanağı nedir, hangi ölçütlerdir? Bu soru, “Türklüğün” ölçütlerinin tespit edilmeye çalışıldığı aşağıdaki kısımlarda cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Ancak, *Azerbaycan Ülke Raporu*’ndan devam ederek, bu cevaba bir giriş yapmak mümkündür.

Raporun Azerbaycan tarihinin anlatıldığı bölümünde, “Türklüğün” nasıl olup da hem Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaş ve kurumlarıyla hem de Azerbaycan Devleti vatandaş ve kurumlarıyla ilişkilendirildiği görülebilmektedir. Ortak adlandırmayı sağlayan iki unsur, birbirleriyle iç içe geçen, ortak tarih ve ortak köken kurgularıdır.

Raporda Azerbaycan tarihi anlatılırken, “Azerilerin”\“Türklerin” bu mekândaki tarihine odaklanılmaktadır. Azerbaycan tarihi, “Türklerin” buraya gelmeleriyle başlar. M.S. 395-396 yıllarında, “Hun Türklerinin” bir bölümü Trakya’ya yönelirken bir kısmı da Anadolu içlerine kadar gelip ardından Azerbaycan üzerinden tekrar eski yurtlarına dönmüşlerdir⁶⁰⁹. Anlatıya göre Azerbaycan’ın Türkleşmesi Oğuzların bölgeye gelmesinden önce gerçekleşmiştir. Selçuklular döneminde ise Türkleşme “son safhasını” yaşamıştır⁶¹⁰. “Hülagü Han zamanında Azerbaycan ve Anadolu’ya gelen Türkmen grubu da coğrafyanın Türkleşmesinin en büyük amillerindendir”⁶¹¹.

Görüldüğü gibi ortak bazı boyların Azerbaycan ve Anadolu coğrafyalarına gelişleriyle kurulan ortak bir tarih anlatısı bu iki coğrafyayı birleştirmektedir. Anlatının devamında, “Anadolu Türkleriyle aynı aileden olan Azerbaycan Türkleri” denilmekte⁶¹², iki coğrafyaya dağılan aynı boyların ortaya çıkardığı akrabalık teyit edilmektedir. “Oğuzlar”, “Selçuklular” , “Hunlar” gibi devlet, kavim ve/veya boyların Türkiye’de de “Türk tarihi” anlatılarının unsurları oldukları bilinmektedir. Böylece kurulan ortak tarih anlatısı ve ortak köken kavrayışı (aynı aileden olma), farklı ulus-devletlerin vatandaşlarının “Türk” olarak adlandırılmasında iki etken olarak gözükmektedir.

Böylece bu kısım ile ilgili bir sonuca varmak mümkün görünmektedir. Öncelikle söylenmesi gereken, vatandaşlık ölçütünün “Türk” sayılmanın tek ölçütü

⁶⁰⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti, 5.

⁶¹⁰ age, 5.

⁶¹¹ age, 5.

⁶¹² age, 7.

olmadığıdır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayan bireylerden oluşan kimi topluluklar resmi düzeyde “Türk” olarak tanımlanabilmektedirler. İkincisi, sözcük devlet nezdinde çok anlamlıdır ve ilkesel olarak birbirleriyle çelişen kullanımlara sahiptir. Ayrıntılı bir yorumu sonraya bırakmak kaydıyla, bu durumun neden bir çelişki olduğu şöyle açıklanabilir: Anayasayla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının tümü “Türk” olarak adlandırılmakta, ardından aynı sözcükle başka devlet ve topluluklar tanımlanmakta, böylece resmi düzeyde, diğer bağılıklardan tarafsız anayasal tanımla çelişkiye düşülmektedir.

“Türklüğün ölçütleri nelerdir?” ve benzeri sorulara bir cevap aramayı biraz daha erteleyip, bu sorulara resmi düzeyde verilen bazı cevaplardan söz etmek, resmi algıyı mercek altına alma yolunda ikinci bir giriş olabilecektir.

“Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlarından Ayvaz Gökdemir, “Nasıl bütün Çinliler, Japonlar, Ruslar, Araplar, Farslar, Fransız ve İngilizler kardeşse bütün Türkler de kardeştir” demektedir⁶¹³ ve bu kardeşliğin sebebini şöyle açıklamaktadır⁶¹⁴:

“Biz tabii ve tarihi sebeplerle kardeşiz. Bugün burada toplananlar ve onların temsil ettikleri topluluklar, karar verip de kardeş olmuş değillerdir. Aynı tarihi, aynı dili ve kültürü, aynı imanı, aynı mukaddesleri paylaştıkları, aynı kökten türeyip dağıldıkları için ‘biz kardeşiz’ diye toplanabilmektedirler. *Güneş, ay, yıldızlar ve yeryüzü nasıl gerçekse*, bizim varlığımız ve kardeşliğimiz de herkesçe tabii karşılanması gereken, tarihi, kültürel ve sosyolojik ve gerçektir [sic]”.

Bakanlığının faaliyet raporuna yazdığı önsözde Abdulhaluk Çay, “her şeyden önce, biz Türküz diyebilmeliyiz. Zira, dilimiz bir, kültürümüz bir, tarihimiz birdir”⁶¹⁵ demektedir ve “Türk Cumhuriyetleri”ni “[k]ültür, dil, tarih ve soy birliği olan” ülkeler olarak nitelendirmektedir⁶¹⁶. Çay, “Türk Cumhuriyetleri ile ve Azerbaycan’la olan ilişkimiz menfaate dayalı bir politika değildir. Burada tarihi, dili, kültürü bir olan, *bir millet ama iki ayrı devlet vardır*” demektedir⁶¹⁷.

Beşinci Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı’nda konuşan Abdullah Gül ise “Aynı milletin evlatları, ayrı ayrı devletler, ayrı ayrı

⁶¹³ “‘Türk Kurultayı’nda Ayvaz Gökdemir’in Konuşması: ‘Dünyanın Beline Sıcacık ve Sağlam Bir ‘Türk Kuşağı’nın Sarılması’nın Kime Ne Zararı Var?’”, *Türk Yurdu Dergisi*, c. 14, s. 87 (Kasım 1994): 60.

⁶¹⁴ age (vurgu eklendi).

⁶¹⁵ *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1, III.*

⁶¹⁶ age, 147.

⁶¹⁷ age, 129 (vurgu eklendi). Bakan Çay’ın “ortak tarih” ve “ortak kültür”den söz eden bir başka açıklaması için bkz. “Ağabeylikten Vazgeçelim”, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2002/02/10/guncel/guncel9.html> [02.08.2008].

topluluklar halinde olsak bile, *aynı milletteniz*, hepimiz Müslümanız, hepimiz Türkçe konuşuyoruz” demektedir⁶¹⁸.

Bu üç bakana göre (ve resmi düzeyde yapılan daha birçok açıklamada belirtildiği üzere) “Türklüğün” ölçütleri, ortak tarih, ortak dil, ortak kültür, ortak köken ve kimilerince ortak dindir. Peki, bu sıralananlar gerçekten de “Türk” olarak adlandırılmanın ölçütleri midirler? Resmi düzeyde, bu ölçütlere sahip olduğu belirtilen ancak “Türk” sayılmayan ya da tersinden sorulursa bu ölçütlere sahip olmadığı düşünülüp de “Türk” sayılan topluluklar var mıdır? Takip eden kısımlarda bu soruların cevapları aranmaya çalışılmaktadır.

5.2. Dil Ölçütü

Daha önce de belirtildiği gibi, TİKA’nın görev alanını belirleyen kanun, kuruluşun ilgi alanındaki önceliği, “başta Türk dilinin konuşulduğu cumhuriyetler ve akraba toplulukları ile Türkiye’ye komşu ülkeler” ifadesiyle ortaya koymaktaydı. Kanundaki bu ifadeden iki sonuç çıkarmak mümkündür: Birinci sonuç, “Türk dili” ifadesinin gösterdiği “Türklük” kavrayışıyla alakalıdır. Tıpkı “Türk” – “Türkî” ifadelerinin farklı “Türklük” kavrayışlarına vurgu yapması gibi, “Türk dili” – “Türk dilleri” ifadeleri de gelişigüzel kullanımlar değil, “Türklük” kavrayışları arasındaki farklılıklara işaret eden kullanımlardır. TİKA kuruluş kanununda yer alan “Türk dili” şeklindeki kullanım, “Türkler” arasındaki ortak ya da ortak olduğu düşünülen dile vurgu yapan bir dil anlayışını göstermektedir. Bu görüşe göre, *ortak* “Türk dili” içerisindeki farklılıklar lehçe, şive ya da diyalektlerdir⁶¹⁹. Kanun metnindeki

⁶¹⁸ “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Doç. Dr. Sayın Abdullah Gül’ün Konuşmaları”, 25 (vurgu eklendi).

⁶¹⁹ Resmi düzeyde böyle bir kavrayışın başka bir örneği için bkz. “Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı”, 4. Ayrıca Bakan Reşat Doğru’nun bir yazısına da bakılabilir: “Muhatap olunan farklı kültür ve coğrafyaların da etkisi ile zaman içinde Türk dilinde meydana gelen farklılaşmalar sonucu çeşitli *ağz* ve *lehçelerin* ortaya çıkması aramızdaki *dil birliği* gerçeğini değiştirmemektedir. Bu birlik üzerine inşa edilecek fikir ve işbirliği ile de Türk Dünyasının dünyada gittikçe gelişen entegrasyon yarışında geride kalmadan hak ettiği yeri alması nihai amaçtır”. Açıklama için bkz. Reşat Doğru, “Önsöz”, *Türk Dünyası Edebiyatı II* (Ankara: TİKA, 2002): IX (vurgu eklendi) (Kitabın ilk sayfalarında İsmail Gaspıralı’nın “Dilde Fikirde İşte Birlik” sözü; Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve KKTC ülke bayrakları ile “Türk Dünyası” haritası bulunmaktadır). TİKA Başkanlarından Öner Kabasakal da “Azeri, Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek Türkçesi”ni “lehçeler” olarak adlandırmaktadır. Bkz. Öner Kabasakal, “Sunuş”, *Türk Dünyası Edebiyatı II* (Ankara: TİKA, 2002): XI. Ayrıca TİKA Kazakistan ülke raporunda “Kazak Türkçesi Tatar, Başkurt, Nogay, Kırgız gibi Kuzey-batı (Kıpçak) Türk *şiveleri* grubunda yer alır” denilmektedir. Bkz. *Kazakistan Ülke Raporu*, 10 (vurgu eklendi). Benzer ifadeler için bkz. *Kırgızistan Ülke Raporu* [1994], 9. TİKA Başkanlarından Umut Arık da çeşitli tarihlerdeki röportaj ve makalelerinde “Türk Cumhuriyetleri”nin dillerini kastederek, “Türk lehçeleri” tabirini kullanmaktadır. Bkz. Mehmet Ali Kışlalı, “Türk İşbirliği

kullanım da rasgele bir kullanım değil, “Türk” ifadesinin “Türkî” vb. ifadelere ağır basıyor olmasıyla örtüşür biçimde, “dış Türkler”e resmi yaklaşımın tutarlı olduğunun göstergesidir; “dış Türkler” “Türktür” ve, doğal olarak, dilleri “Türk dili”dir.

Kanun metninden çıkabilecek ikinci sonuç, bu müşterek dilin, kuruluşun faaliyet alanının öncelikli ülkelerini belirlemede bir ölçüt olduğudur. Bu dilsel ölçüt anılan kuruluşun “Türk” odaklı faaliyetleriyle örtüşmekte, bu faaliyetlere, Mesut Yeğen’in ifadesiyle, “metinsel onayı” vermektedir⁶²⁰.

Görüldüğü gibi “Türklerarası” müşterek “Türk dili” kavrayışıyla ulusal sınırları aşan “Türk” kimliği tasarısı koşut gitmektedir. Ayrıca bu müşterek kuruluşun faaliyet sahasının önceliklerini belirlemede bir ölçüt olarak belirlenmektedir. Dahası, resmi düzeyde üretilen açıklama ve metinlerde, dilin “Türk Dünyası” için birleştiriciliği sıkça belirtilmekte, “bir millet iki devlet” şeklinde ifade edilen “Türklerarası” ikili ilişkinin dayandığı ölçütlerden biri de bu ortak dil kavrayışı olmaktadır.

Öte yandan, dile atfedilen bu öneme karşın, “Türk” olarak nitelenen toplulukların tek tek hangi dili konuştuğunu belirten ve bu toplulukların “Türklüğünü” konuştuğu dille ilişkilendiren örnekler azdır⁶²¹. Bununla birlikte dil, diğer bazı kategoriler kadar tespiti zor bir unsur değildir; bir topluluğun hangi dil ailesine mensup bir dili

ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Başkanı B. Elçi Umut Arık: Orta Asya Konusunda Geç Kaldık”, *Türkiye Gazetesi*, 18 Eylül 1994, 9; Yavuz Bülent Bakiler, “Türkiye Merkez Ülke”, *Türkiye Gazetesi*, 22 Eylül 1995, 4; Umut Arık, “Üçüncü Çalışma Yılında TİKA”, *Avrasya Dosyası*, c. 2, s. 2 (Yaz 1995): 178. Talat Tekin “Türk dili”ni bir bütün olarak gören ve “Özbekçe”, “Kazakça” gibi dilleri onun diyalektleri olarak değerlendiren bu yaklaşımı Pantürkizm’in “temel direği ve dayanağı” olarak nitelemektedir. Bkz. Talat Tekin, “Pantürkizm Ülküsü ve Dilde Birlik İddiası”, *Makaleler III: Çağdaş Türk Dilleri*, haz. Nurettin Demir, Emine Yılmaz (Ankara: Grafiker, 2005): 273. Dil konusundaki bu resmi yaklaşım için “tartışmalı” ifadesi kullanılabilir. Çünkü bir görüşe göre Türkiye dışındaki ülkelerde konuşulan diller ile Türkiye Türkçesi arasında anlaşılabilirlik oranları düşüktür ve bu ortak bir dile değil, aynı dil ailesinden farklı dillere işaret etmektedir. Bu görüşler için bkz. Mehmet Ölmez, Talat Tekin, *Türk Dilleri: Giriş* (İstanbul: Simurg, 1999); Tekin, *Türkoloji Eleştirileri*. Öte yandan, akademiye bu görüş dışında iki tez daha olduğu söylenebilir. Bunlar, Türk dilini bir bütün olarak gören yaklaşımlardır. Biri, bu dil içindeki farklılıkları “şive” olarak adlandırılan İstanbul (Üniversitesi) ekolüyen diğeri bu farklılıkları “lehçe” olarak adlandıran Ankara (Üniversitesi) ekolüdür. Bilgi için bkz. Nurettin Demir, “Talat Tekin ve Dil, Lehçe, Şive Tartışmaları”, *Makaleler III: Çağdaş Türk Dilleri*, haz. Nurettin Demir, Emine Yılmaz (Ankara: Grafiker, 2005): 25-29.

⁶²⁰ Spekülatif bir yaklaşımla, “Türklük” dış politikada faaliyetlerin dayandırıldığı etkenlerden biri olarak tasarlanmasaydı kanun metnindeki bu etno-dilsel ölçütün yer almayacağı ve sadece komşu ülkelerle, gelişmekte olan yeni bağımsız ülkelerin öncelik taşıyacağı söylenebilir.

⁶²¹ “Türkçe” konuştuğu belirtilen topluluklarla ilgili örnek haberler şunlardır: Gagauzlar “Moldova’da yaşayan ve Türkçe konuşan Ortodoks Hristiyan” bir halktır (bkz. “Ülke Dosyası: Moldova/Gökoğuz (Gagauz) Yeri Özerk İdaresi”, 13); “Türkçe konuşan Kazak kökenli Moğol vatandaşları” (bkz. Selami Gönen, “Bayan Ulgi’de (Altaylar’da) TRT Yayınları”, *Avrasya Bülteni*, s. 36 (Temmuz 2005): 14, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av36.pdf> [30.11.2008]); Kırgızistan, “Türk dilinin konuşulduğu bir ülke”dir (“Kırgız Ulusal Haber Ajansı Türkçe Web Sayfası Açıldı”, *Avrasya Bülteni*, s. 47 (Haziran 2006): 33, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av47.pdf> [30.11.2008]).

konuştuğu bilimsel düzeyde tespit edilebilmektedir. Bu imkânı kullanarak, şimdiye kadar “Türk” olarak adlandırıldığı tespit edilen toplulukların hangi dil ailesine mensup dilleri konuştukları üzerine çalışmalara bakmak, dil unsurunun önemi hakkında bir sonuca ulaşmayı sağlayabilecektir.

Araştırma, incelenen kuruluşların bünyesinde üretilen açıklama ve metinlerde “Türk” olarak adlandırılan ve bir önceki bölümde tespitleri yapılan topluluklarla sınırlı kalacaktır. Önce, takip etmede kolaylık sağlamak amacıyla, “Türk” olarak adlandırılan bu toplulukları sıralamak mümkündür: Azerbaycan (Azeriler, Ahıskalılar), Türkmenistan (Türkmenler), Kırgızistan (Kırgızlar, Ahıskalılar), Özbekistan (Özbekler, Tatarlar, Karakalpaklar, Kazaklar), Kazakistan (Kazaklar, Ahıskalılar), Gürcistan (Karapapaklar, Borçalı, Ahıskalılar, Kıpçaklar, Oğuzlar, Azeriler), Moğolistan (Kazaklar ve Hotonlar), Romanya (Osmanlı, Tatarlar, Gagauzlar), Afganistan (Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar), Ukrayna (Tatarlar, Ahıskalılar, Karaimler/Karaylar), Rusya (Tatarlar, Şorlar, Dolganlar, Tuva, Saha, Yakut, Çuvaş Türkleri), Çin (Uygurlar), Makedonya (Türkler, Türkmenler ve Yörükler); ayrıca Irak Türkmenleri, Ahıskalılar, Meluncanlar, Kosova Türkleri, Gagauzlar, Bulgaristan Türkleri, Kaşkaylar, Batı Trakya Türkleri, Kumuklar, Balkarlar, Kızılderililer, Karaimler (Hazar Türkleri), Hakaslar, Başkurtlar ve Suriye Türkleri.

Öte yandan başka mecralarda “Türk” olarak adlandırılan ancak incelenen iki kuruluşça adları anılmayan topluluklar da bulunmaktadır⁶²². Ayrıca anılan iki kuruluşun ulaşamayan kimi açıklama ve metinlerinde başka toplulukların da “Türk” olarak tanımlanma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Son olarak, bu listenin önemli dayanaklarından biri olan ülke raporlarında, nüfusun çok az sayıdaki azınlıkları “diğer” kategorileri altında, adları sıralanmadan toplanmış bulunduğundan, bu “diğer” başlığı içinde de “Türkler” olması ihtimalinin varlığı göz önüne alınmalıdır. Kısaca bu liste hem başka mecralarda “Türk” olarak tanımlanmış hem de anılan iki kuruluş bünyesinde “Türk” olarak tanımlanma ihtimali olan toplulukların tümünü içermemekte, sadece incelenen kuruluşlara dair değerlendirilen önemli hacimdeki veriden elde edilmiş sonuçları yansıtmaktadır.

⁶²² Yine resmi niteliği olan alternatif bir “Türk Toplulukları” tablosu için bkz. **Türkiye Dışındaki Türkler Bibliyografyası 1. Cilt**, haz. A. Bige Akın ve diğ. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992), LV-LVII.

Talat Tekin ve Mehmet Ölmez'e göre "Türk dilleri", Altay dil ailesinin bir üyesidir; ailenin diğer üyeleri "Mongol dilleri", "Mançu-Tunguz dilleri" ve Kore dilidir⁶²³. Yazarların altı ölçüte göre on iki ana grup altında topladığı "Türk dilleri"nden bazıları, resmi düzeyde "Türk" olarak tanımlanan birçok topluluğun ismiyle örtüşmektedir. Bu diller, Çuvaşça, Yakutça, Dolganca, Tuvaca, Hakasça, Kırgızca, Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Karakalpakça, Kumukça, Karaçayca-Balkarca, Kırım Tatarcası, Sarı Uygurca, Yeni Uygurca, Karayca, Özbekçe, Türkmence, Azeri Türkçesi, Türkçe ve Gagauz Türkçesidir⁶²⁴. Bu örtüşme dilin "Türklüğün" bir ölçütü olduğuna dair ilk işareti vermektedir.

Daha ayrıntılı bir araştırmayla, tek tek topluluklar düzeyinde bakıldığında; yukarıda sayılanlardan Özbekçe, Kazakça, Azerice, Kırgızca ve Türkmencenin, beş "Türk Cumhuriyeti"nin çoğunluk unsurlarının dilleri⁶²⁵ ve ayrıca bu ülkelerin resmi dilleri olduğu bilinmektedir⁶²⁶. Resmi düzeyde "Türk Toplulukları" olarak adlandırılan toplulukların dillerine bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Irak "Türkmenleri", kendilerini "Türkmen" olarak tanımlamalarına rağmen, beklendiği gibi "Türkmence" değil, "Azeri Türkçesinin bir lehçesini konuşurlar"⁶²⁷. Türkiye'de "Ahıskalılar"⁶²⁸ ya da "Ahıska Türkleri" olarak adlandırılan ve SSCB döneminde maruz kaldıkları sürgünle Orta Asya ve Kafkasya'ya dağıtılan "Meskitler"⁶²⁹, Türkçe (Türkiye Türkçesi) konuşmaktadırlar⁶³⁰. Resmi düzeyde

⁶²³ Ölmez, Tekin, age, 11. Ayrıca bkz. Talat Tekin, "Turkic Languages", **Makaleler III: Çağdaş Türk Dilleri**, haz. Nurettin Demir, Emine Yılmaz (Ankara: Grafiker, 2005): 467.

⁶²⁴ Ölmez, Tekin, age, 56-57. Bu dilleri anan bir başka sınıflandırma için bkz. Karl H. Menges, **The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies** (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1968), 60-61.

⁶²⁵ Bu ülkelerdeki çoğunluk unsurları ve konuştukları dilleri gösteren (Turkic language/people) gösteren bir tablo için bkz. Hendrik Boeschoten, "The Speakers of Turkic Languages", **The Turkic Languages**, ed. Eva A. Csato, Lars Johanson (London&New York: Routledge, 1998): 13-14.

⁶²⁶ Bu ülkelerin anayasaları için bkz. **Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Ukrayna Ülkelerinin Anayasaları**.

⁶²⁷ Talat Tekin, "Orta Asya Türk Dilleri", **Makaleler III: Çağdaş Türk Dilleri**, haz. Nurettin Demir, Emine Yılmaz (Ankara: Grafiker, 2005): 444. Bu kaynakta şöyle denilmektedir: "Kuzey Irak'ta Erbil ve Kerkük'te yaşayan ve kendilerine Türkmen diyen Irak Türkleri Türkmence değil, Azeri Türkçesi, daha doğrusu Azeri Türkçesinin bir lehçesini konuşurlar". Bu bilgiler başka kaynaklarla da örtüşmektedir. Örneğin Barbara F. Grimes'e göre Irak ve Suriye'de "Türk" ya da "Türkmen" olarak adlandırılan topluluklar Güney Azerbaycan dilinin Kerkük diyalektini (dialect) konuşmaktadırlar. Bkz. **Ethnologue: Languages of the World**, ed. Barbara F. Grimes, 12. bs. (Dallas: Summer Institute of Linguistics, 1992), 644. Ayrıca bir başka kaynakta, Irak'ta "Türk dili (Turkic language) konuşan topluluk "Irak Türkmenleri" olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Boeschoten, age, 13. Ölmez ve Tekin'e göre bu dilin bölgede Kerkük diyalekti dışında Erbil diyalekti de vardır. Bkz. Ölmez, Tekin, age, 152.

⁶²⁸ Ahıska bölgesi, bugünkü Gürcistan sınırları içerisinde, bu ülkenin Türkiye sınırına yakın bir konumdadır. Bilgi için bkz. Yunus Zeyrek, **Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri** (Ankara, 2001), 7.

⁶²⁹ Topluluk için "Ahıska Türkleri" ve "Mesketler" adları kullanılmaktadır. Bilgi için bkz. Kıyas Aslan, **Ahıska Türkleri** (Ankara: Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, 1995), 1.

“Türk” olarak adlandırılan Gürcistan toplulukları “Ahıskalılar”⁶³¹, “Karapapaklar”, “Borçalı”, “Azeriler”, “Oğuzlar” ve “Kıpçaklardır”. “Karapapaklar” aynı zamanda “Terekeme” veya “Borçalı” olarak da adlandırılmaktadırlar⁶³². “Borçalı”, “Karapapakların” yaşadıkları bölgenin genel adı olarak da kullanılmaktadır⁶³³. Bir kaynakta “Oğuz Türkçesi”nin (Oghuz Turkic) “Borçalı”yı da içeren yerlerde konuşulduğu belirtilmekte ve bu dil “Azeri” (Azerbaijani) kolunun diyalekti “Karapapak” (Karapapakh) olarak adlandırılmaktadır⁶³⁴. Bir başka kaynakta da “Azeri” dilinin diyalektleri arasında Borçalı (Borcala) ve Karapapak sayılmaktadır⁶³⁵. Gürcistan’daki en büyük “Türk” grubunun “Azeriler”⁶³⁶ olduğu bilgisiyle örtüşür biçimde, bir kaynakta bu ülkede “Türki dili” konuşan topluluk (Turkic language/people) olarak listeye sadece “Azeriler” (Azerbaijani) girmiştir⁶³⁷. TİKA Gürcistan ülke raporunda “Oğuzlar” ve “Kıpçaklar” olarak adlandırılan topluluklarsa, muhtemelen ayrı ayrı topluluklar değil, bölgede yaşayan bazı toplulukların kökenlerinin bağlı olduğu düşünülen kavmi adları ile konuştukları diyalektlerin ait olduğu dil gruplarıdır. Bu çalışmada “Türk dilleri” konusunda yararlanılan birçok kaynakta, bu dil ailesinin Oğuz grubundan ve Kıpçak grubundan söz edilmektedir⁶³⁸.

⁶³⁰ Boeschoten, age, 4. 1944 gibi yakın bir tarihte gerçekleştirilen sürgünler sonucu, tek bir bölgeden geniş bir coğrafyaya dağılan topluluğun, tüm bu yeni yerleştikleri bölgelerde fiilen konuştuğu dili araştırma imkânı olmadığından, tüm “Ahıska Türkleri”nin kısa sayılabilecek bu zaman aralığında dillerini korudukları ve Türkçe konuştukları kabul edilecektir. Topluluğun dağıldığı ülkelerle ilgili bilgi için bkz. Aslan, age, 18-19.

⁶³¹ Bkz. dipnot 630.

⁶³² Bu topluluk hakkında bilgi için bkz. Zihni Papakçı, *Karapapaklar (Terekemeler)* (İstanbul: Berdan, 2002); Orhan Yeniaras, *Karapapak ve Terekemelerin Siyasi ve Kültür Tarihine Giriş* (İstanbul, 1994); Fahrettin M. Kırzioğlu, *Dede-Korkut Oğuznameleri Işığında Karapapaklar: Borçalı-Kazak Uruğu’nun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış* (Erzurum: Türkocağı Erzurum Şubesi Yayınları, 1972).

⁶³³ Seyfullah Türksoy, “Gürcistan’da Karapapak Türkleri’nin Feryadı”, <http://www.turksoylaipkyolu.com/YazarDetay.aspx?item=4549> [13.01.2009]. Gürcistan’da Borçalı bölgesinin adı Marneuli olarak geçmektedir. Marneuli bölgesine yoğun bir TİKA ilgisi olduğu yukarıda görülmüştü.

⁶³⁴ Charles F. Voegelin, Florence M. R. Voegelin, *Classification and Index of the World’s Languages* (New York: Elsevier, 1977), 340-341.

⁶³⁵ Grimes, age, 445.

⁶³⁶ Bu bilgi, TİKA Gürcistan raporunda yer almaktadır. Rapor için bkz. [Gürcistan Ülke Raporu], başlıksız, 7.

⁶³⁷ Boeschoten, age, 13.

⁶³⁸ Bkz. Tekin, “Orta Asya Türk Dilleri”, 443; Tekin, “Turkic Languages”, 474; Ölmez, Tekin, age, 57. Bir kaynakta “Güney”, “Güneybatı” ve “Oğuz Türkçesi” (Oghuz Turkic) ifadeleri eş anlamda kullanılıyor. Bkz. Voegelin, Voegelin, age, 340. Başka bir kaynakta Kafkasya’da küçük Kıpçak (Kipchak) “ulusları” yaşadığı belirtiliyor. Bkz. Boeschoten, age, 6.

Türkçe (Türkiye Türkçesi/Turkish), Türkiye dışında Kıbrıs, Balkanlar, Suriye gibi yerlerde konuşulmaktadır⁶³⁹. Bu bilgiyle uyşur bir biçimde, incelenen kuruluşlar bünyesinde başka bir unvan almadan “Türk” olarak tanımlanan topluluklar, Makedonya, Bulgaristan, Yunanistan ve Kıbrıs adasında yaşamaktadırlar ve tek tek bakıldığında bu yerlerde “Türki dili” konuşan toplulukların “Türk” (Turkish) olarak adlandırıldıkları görölmektedir⁶⁴⁰. Makedonya’da “Balkan Gagauz Türkçesi” (Balkan Gagauz Turkish) konuşan bir topluluk olan Yörükler (Yuruk=Konyar) yaşamaktadır⁶⁴¹. TİKA metnlerindeyse Doğu Makedonya’da “Yörük Türkleri” ve “Türkmenler”den söz edilmektedir. Nitekim bu iki farklı ad aynı topluluğu nitelemektedir⁶⁴². Romanya’da, “Osmanlı”, “Gagauz” ve “Tatarlar” “Türk” olarak adlandırılmaktadır. “Osmanlı” tabiri aynı zamanda Türkiye Türkçesi’nin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır⁶⁴³. Bu ülkede “Türki dili” konuşan halklar arasında “Tatar”, “Türk” (Turkish) ve “Gagauz”lar sayılmaktadır⁶⁴⁴. Kosova’daki “Türklerin” Türkçe konuştukları TİKA bülteninde belirtilmektedir⁶⁴⁵. Bu konudaki ayrıntılı incelemelere bakıldığında ise Kosova’daki “Türk dili”nin “Rumeli ağızları” arasında, “Kosova Mitroviçası”nın sayıldığı görölmektedir⁶⁴⁶. Suriye’de ise (Halep civarı), küçük “Türkmen” toplulukları vardır⁶⁴⁷ ve bu topluluklar “Türkçe” konuşurlar⁶⁴⁸.

⁶³⁹ Ölmez, Tekin, age, 156-157.

⁶⁴⁰ Boeschoten, age, 13-14. Ayrıca bkz. Grimes, age, 448-449, 462, 492; Talat Tekin, “Turkish”, **Makaleler III: Çağdaş Türk Dilleri**, haz. Nurettin Demir, Emine Yılmaz (Ankara: Grafiker, 2005): 483.

⁶⁴¹ Voegelin, Voegelin, age, 341. Ayrıca bkz. F.W. Carter, “Türk Halkları”, **Dünyada Türkler**, ed. Margaret Bainbridge, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Say, 1995): 273.

⁶⁴² Bu bilgi için bkz. age, 279. Carter şöyle yazmaktadır: “Türkçe konuşan Yugoslavlar arasında bir lehçe olduğunun kanıtı belki de Doğu Makedonya’nın yarı göçebe halkı Yörükler (Türkmenler) arasında bulunacaktır. Bunlar Aydın, Maraş ve Diyarbakır’daki dağlık yurtlarının lehçesini korumuşlardır. Bu insanlar Balkanlara I. Beyazıt döneminde (1389-1402) gelmişler ve yörükhanelerini kurmuşlardır. Yörükler Balkanlardaki diğer Türklerle yakın ilişkiye girmediklerinden sadece kendi lehçelerini değil, kılıklarını ve diğer geleneklerini de korumuşlardır”. Boeschoten de Irak’ın kuzeyinde “Türkmen” olarak adlandırılan ve Türkçe (Turkish) konuşan toplulukların, Balkanlar ve Anadolu’daki Yörük (Yürük) kabileleri ile benzerliğinden söz ediyor. Bkz. Boeschoten, age, 5.

⁶⁴³ Böyle bir kullanım için bkz. Voegelin, Voegelin, age, 340; Grimes, age, 492.

⁶⁴⁴ Boeschoten, age, 14.

⁶⁴⁵ Uysal, “Kosova Dosyası”, 8.

⁶⁴⁶ Tuncer Gülensoy, “Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten 1984)** (Ankara: AKDTYK Türk Dil Kurumu, 1987): 87-88. Gülensoy makalesinde “Anadolu ağızları” ile “Rumeli (Türk) ağızları”nı karşılaştırıyor ve bu iki “ağız” arasındaki “yakın bağlantı” olduğunu belirtiyor. Ayrıca Kosova’da Türkçe de konuşulduğu bilgisi için bkz. Grimes, age, 492. Bir kaynağa göre Kosova’da geniş bir “Arnavut” grubu Osmanlı döneminde Türkçe’yi ana dil olarak benimsemiştir. Bkz. Boeschoten, age, 4.

⁶⁴⁷ Tekin, “Orta Asya Türk Dilleri”, 444; Emrullah Güney, **Türkiye’nin Komşuları** (İstanbul: Çantay, 2002), 46.

⁶⁴⁸ Bkz. age; Cengiz Orhonlu, “Suriye Türkleri”, **Türk Dünyası El Kitabı** (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1976): 1139. Yazar “Suriye Türkleri”nin dillerinin “Anadolu Türkçesi”nin bir

“Türk Cumhuriyetleri”nin “Türk” olarak tanımlanan çoğunluk unsurları ve bu unsurların dilleri hakkında açıklama yukarıda yapılmıştı. Bu ülkelerde “Türk” olarak adlandırılan diğer topluluklara bakıldığında, Özbekistan’da “Türk” olarak adlandırılan toplulukların “Kazaklar”, “Karakalpaklar” ve “Tatarlar” olduğu ve bu ülkede “Türki dili” konuşan topluluklar arasında Kazak, Karakalpak ve Kırım Tatarların sayıldığı görülmektedir⁶⁴⁹. Azerbaycan’da “Türk” olarak tanımlanan topluluk “Ahıska Türkleri”dir⁶⁵⁰. Kırgızistan’da “Türk” olarak “Ahıska Türkleri”⁶⁵¹ ve “Uygurlar” sayılmaktadır. “Türk dilleri” arasında sayılan Yeni Uygurca dilinin konuşulduğu ülkelerden birisi Kırgızistan’dır; Kırgızistan’da Yeni Uygurca’nın Tarançi diyalekti konuşulmaktadır⁶⁵². Kazakistan’da “Türk” olarak nitelenen topluluk “Ahıska Türkleri”dir⁶⁵³.

Moğolistan’da “Türk” olarak adlandırılan topluluklar “Kazaklar” ve “Hotonlar”dır. Bu ülkede “Türki dili” konuşan topluluklar listesine Kazaklar girmişlerdir⁶⁵⁴. Hoton (Khoton=Choton) diliyse Kuzeybatı Moğolistan’da konuşulan, Türkî dillerin (Turkic) “Doğu” koluna mensup bir dildir⁶⁵⁵. Moldova’da “Türk” olarak adlandırılan topluluk “Gagauzlar”dır ve “Gagauzlar” “Türki dili” konuşurlar⁶⁵⁶. Afganistan’da “Türk Toplulukları” olarak “Kırgızlar”, “Özbekler” ve “Türkmenler” sayılmıştır; bu ülkede “Türki dili” konuşan topluluklar listesine Özbek ve Türkmenler girmişlerdir⁶⁵⁷. Ayrıca, Türk dilleri ailesinin üyesi Kırgızca’nın konuşulduğu ülkelerden birisi de Afganistan’dır⁶⁵⁸. Ukrayna’da “Türk” olarak

kolu olduğunu ve aralarında çok az farklılık olduğunu yazıyor. Mevcut çalışmada sıkça yararlanılan bir kaynak ise daha açık bilgiler vermektedir. Bu çalışmada Suriye’de konuşulan Türki dil “Azerice” (Azerbajani) başlığı altında sınıflandırılmasına rağmen, Suriye ve Irak’ta “Türkmen” olarak adlandırılan toplulukların diyalektlerinin farklı olduğu ve Suriye diyalektinin muhtemelen Türkçe’ye (Turkish-Osmanlı) daha yakın olduğu belirtilmektedir. Bu kaynakta ayrıca bu dili konuşanların çift dilli (bilingual) oldukları ve diğer dillerinin Arapça olduğu yazmaktadır. Bkz. Grimes, age, 739.

⁶⁴⁹ Boeschoten, age, 14. Ölmez ve Tekin’e göre çoğunlukla Özbekistan’daki Karakalpak Özerk Cumhuriyetinde konuşulan Karakalpakça, Kazakça’nın bir diyalektidir. Bkz. Ölmez, Tekin, age, 109. Dünyada on beş milyon kişinin Kazakça konuştuğunu belirten bir kaynakta ise, Özbekistan’da bir milyonu aşkın Kazak bulunduğu belirtilmektedir. Bkz. Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*, 4. bs. (İstanbul: Kapı, 2005), 606.

⁶⁵⁰ Bkz. dipnot 630.

⁶⁵¹ Bkz. dipnot 630.

⁶⁵² Ölmez, Tekin, age, 136.

⁶⁵³ Bkz. dipnot 630.

⁶⁵⁴ Boeschoten, age, 14. Ayrıca bkz. Grimes, age, 677; Alan Sanders, “Moğolistan’ın Türk Halkları”, *Dünyada Türkler*, ed. Margaret Bainbridge, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Say, 1995): 188.

⁶⁵⁵ Voegelin, Voegelin, age, 339.

⁶⁵⁶ Boeschoten, age, 13; Grimes, age, 470; Voegelin, Voegelin, age, 341.

⁶⁵⁷ Boeschoten, age, 13. Ayrıca bkz. Malcolm Yapp, “Afganistan’da Türk Halklar”, *Dünyada Türkler*, ed. Margaret Bainbridge, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Say, 1995): 47,49.

⁶⁵⁸ Voegelin, Voegelin, age, 340. Afganistan’da konuşulan bu üç dil için ayrıca bkz. Grimes, age, 500, 502.

tanımlanan topluluklar “Tatarlar”, “Karaimler” ve “Ahıska Türkleri”dir⁶⁵⁹; bu ülkede “Türki dili” konuşan iki topluluk Karaim ve Kırım Tatarlarıdır⁶⁶⁰. Çin’de “Türk” olarak adlandırılan topluluklar Uygurlardır ve bu ülkede “Türki dili” konuşan başat topluluk Uygurlardır⁶⁶¹.

Rusya Federasyonu’nda “Türk” olarak adlandırılan topluluklar “Tatarlar”, “Sahalar”/“Yakutlar” (Yakutlar kendilerine Saha diyorlar)⁶⁶², “Çuvaşlar”, “Tuvalar”, “Şorlar” ve “Dolganlar”dır. Bu ülkede “Türki dili” konuşan topluluklar, Çuvaş, Yakut (Saha), Tuva ve Dolganlardır⁶⁶³. Ayrıca Tatarca (Tataristan örneğini karşılayan Kazan Tatarcası) da bu ülkede konuşulan diller arasında sayılmaktadır⁶⁶⁴. “Şorlar” ise, ana gruplardan Hakasçayı konuşan topluluklardandır⁶⁶⁵.

Ayrıca “Kaşkay”, “Kumuk”, “Balkar”, “Başkurt” ve “Hakas” toplulukları “Türk” toplulukları arasında sayılmakta ancak yerleşim bölgeleri hakkında yorum yapılmamaktadır. Bunlardan Kaşkay-Eynallu, Azeri Türkçesi’nin bir diyalektidir⁶⁶⁶. Hakas, Kumuk, Başkurt ve Balkar dilleri ise müstakil olarak “Türk dilleri” arasında sayılmaktadırlar⁶⁶⁷.

TİKA bünyesinde üretilen kimi metinlerde, Makedonya’da “[ç]oğunluğu Türk olan ancak Türkçeyi unutmuş olan insanların yaşadığı Plasnitsa”dan⁶⁶⁸ ve “[ç]oğunluğu Türk olan, ancak Türkçeyi unutmuş soydaşların yaşadığı Lisiçani köyü”nden söz edilmektedir⁶⁶⁹. Burada ilk bakışta, dil ölçütünün önemsenmediği ve Türkçe konuşmamalarına rağmen bu toplulukların “Türk” olarak tanımlandıkları söylenebilir. Ancak belirtilen, bu toplulukların “Türk dili” ile ilişkilerinin olmadığı

⁶⁵⁹ Bkz. dipnot 630.

⁶⁶⁰ Boeschoten, age, 14.

⁶⁶¹ Boeschoten, age, 13; Grimes, age, 529; Tekin, “Orta Asya Türk Dilleri”, 449; Voegelin, Voegelin, age, 339. Ayrıca bkz. Linda K. Benson, “Çin’in Türk Halkları”, *Dünyada Türkler*, ed. Margaret Bainbridge, çev. Mehmet Harmanlı (İstanbul: Say, 1995): 67, 81.

⁶⁶² Bozkurt, age, 976.

⁶⁶³ Boeschoten, age, 13.

⁶⁶⁴ Bozkurt, age, 693; Grimes, age, 482.

⁶⁶⁵ Ölmez, Tekin, age, 76. Bir başka kaynaktan bu dilin Hakas’ın diyalekti olan Şor’dan farklı olduğu da belirtiliyor. Ancak her ikisi de “Türk dili” ailesinin üyesidirler. Bkz. Grimes, age, 731. Ayrıca bkz. Voegelin, Voegelin, age, 340.

⁶⁶⁶ Ölmez, Tekin, age, 152. Ayrıca bkz. Voegelin, Voegelin, age, 341.

⁶⁶⁷ Ölmez, Tekin, age, 56-57; Voegelin, Voegelin, age, 339-340. Kimi yerde “Türk” olarak tanımlanan “Kızılderililer” ve “Meluncanlar”, bu yaklaşımın “Türk Dünyası” tasavvuru içinde aykırı bir yorum olduğu düşünülerek değerlendirme dışı tutulmuştur.

⁶⁶⁸ TİKA 2005 Faaliyet Raporu, 134.

⁶⁶⁹ “Devlet Bakanı Beşir Atalay Plasnitsa Belediyesi’ni de Ziyaret Etti”, *Avrasya Bülteni*, s. 46 (Mayıs 2006): 2, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av46.pdf> [30.11.2008].

değil, “Türkçeyi” unuttuklarıdır. Nitekim “Türkçe”yi unutan bu “soydaşlar” için TİKA, Türkçe kursu açmıştır⁶⁷⁰.

İncelenen kuruluşlar tarafından “Türk” olarak adlandırılan toplulukların hangi dilleri konuştuklarına yönelik bu araştırma ile bu toplulukların, “Türk dilleri” ya da “Türk dili” denilen dil ailesine mensup dilleri konuştukları görülmüştür. “Türk” olarak tanımlanıp başka bir dil ailesine mensup bir dili konuşan topluluk yoktur (elbette “Suriye Türkleri” gibi, yaşadıkları bölgelerdeki çoğunluk dillerini de konuşan ikidilli “Türk Toplulukları” vardır). Bu sonucu destekleyecek bir veri, kimi yerde “Türk Dünyası”na dâhil edilen ancak “Türk” olarak adlandırılmayan toplulukların durumudur. Bu topluluklar (“Tacikler”, “Boşnaklar”, “Moğollar”, “Çeçenler”) “Türk” olarak adlandırılmamaktadırlar çünkü “Türk dilleri”ne mensup bir dil konuşmamaktadırlar⁶⁷¹. Sonuç olarak bu araştırmayla, dilin resmi düzeyde “Türk” sayılmada önemli bir ölçüt olduğunu tespit etmek mümkün olmuştur.

5.3. Din Ölçütü

İncelenen kuruluşlar bünyesinde yapılan “dinimiz bir” mealindeki kimi açıklamalarda, İslam’ın “Türklüğün” ortak dini olarak algılandığı işareti verilmektedir. Ancak, “Türk” olarak adlandırılan topluluklara bakıldığında, din unsurunun “Türklüğün” zorunlu bir ölçütü olmadığı görülür. Resmi tasarının ürünü olan “Türk Dünyası” içinde yapılacak bir gezintide, en belirgin örnek olarak,

⁶⁷⁰ Bkz. mevcut çalışma, 97-98.

⁶⁷¹ “Tacik”, “Moğol”, “Boşnak” ve “Çeçen” olarak adlandırılan toplulukların, en azından büyük kısmının, “Türk dilleri” ailesine mensup dilleri konuşmamaları bu konumlarının bir sebebi olarak yorumlanabilir. Bu topluluklarla aynı adları taşıyan Tacikçe, Çeçence ve Moğolca “Türk dilleri” ailesine değil, sırasıyla İran, Kafkas ve Moğol dilleri ailesine mensupturlar (Çeçence için bkz. Voegelin, Voegelin, age, 96; Grimes, age, 477. Tacikçe için bkz. Voegelin, Voegelin, age, 185. Ayrıca bkz. Grimes, age, 744. Moğolca için bkz. Voegelin, Voegelin, age, 235; Grimes, age, 677). Uzmanlar “Boşnakça” diye bir dilden söz etmemektedirler. Bölgede konuşulan dil, Slav dilleri ailesinden olan Sırp-Hırvat (Serbocroatian) dilidir (bkz. Voegelin, Voegelin, age, 312. Ayrıca bkz. Carter, age, 279). Burada konumu ilginç bir topluluk “Bulgarlar”dır. Kimi kaynaklarda Orta Asya kökenli bir “Türk” halkı olarak tanımlanan “Bulgarlar” TİKA ya da bakanlık bünyesinde “Türk” olarak tanımlanmamaktadırlar. Bu durum, topluluğun Hristiyan olmasından kaynaklanıyor gözükabilir. Nitekim TİKA Bulgaristan raporunda, “Bulgarların” Hristiyanlığı kabul etmelerinden itibaren “Bulgar Türklerinin tarihi, Türk tarihinden ayrılmaya başlandı” denilmektedir (bkz. **Bulgaristan Ülke Raporu**, 5). Ancak aşağıda görüleceği üzere, gerek Hristiyanlık gerekse de başka dinlere mensup halklar “Türk” olarak adlandırılabilir. O halde “Bulgarlar” örneğinde başka bir ölçüt aramak gereklidir. Bu ölçüt dil olarak gözükmemektedir. Bulgar dili “Türk dilleri” arasında değil, Slav dilleri arasındadır (Bkz. Voegelin, Voegelin, age, 312; Grimes, age, 447).

“Ortodoks Hristiyanlığa bağlı küçük bir Türk topluluğu” olan “Gagauzları” görmek mümkündür⁶⁷².

Hristiyanlık dinine bağlı olduğu belirtilen bu topluluğun “Türk” sayılması, sadece bazı hükümetler dönemine ait bir “Türklük” kavrayışının özgün bir yansıması olarak gözükmemektedir. İslami referansı hükümet politikalarında daha fazla kullandığı düşünülebilecek Refah Partisi ile Adalet ve Kalkınma Partisi dönemlerinde dahi TİKA bünyesinde bu tanımlamanın sürdüğü görülmektedir. “Gagauzlar” a bir “Türk” topluluğu olarak önem verilmekte, bu topluluğa yönelik TİKA faaliyetleri 1992’ye kadar uzanmakta ve düzenli olarak sürmektedir⁶⁷³. TİKA bültenlerinin yukarıda değinilen 1994, 1997, 1998, 2004 ve 2005 tarihli haberlerinde bu topluluk “Türk” olarak tanımlanmaktadır⁶⁷⁴. Tüm bu süreçte, daha önce zaman zaman tartışmalara konu olan “Gagauzların” “Türklüğü” konusunda resmi düzeyde herhangi bir tereddüt veya tartışma gözlenmemiştir⁶⁷⁵.

Burada bir göstergeden daha söz etmek mümkündür. Balkanlardaki Müslümanların, bölgedeki diğer topluluklarca, Osmanlı döneminden kalma bir alışkanlıkla “Türk” olarak tanımlanıyor olabilmelerine rağmen, bu toplulukların incelenen kuruluşlar nezdinde “Türk” olarak tanımlandıklarına rastlanmamıştır. Kısaca resmi düzeyde,

⁶⁷² Gagauzların Ortodoksluğuyla ilgili resmi ifadeler için bkz. mevcut çalışma sayfa 76 ve dipnot 297.

⁶⁷³ TİKA faaliyetlerinin bir özetinin verildiği *Avrasya Dosyası*’nın 1997 tarihli bir sayısında, “TİKA, 1992 yılından başlayarak Moldova’da Gagoğuz Türkleriyle ilgili, Anasözlü ve Gagoğuz Sesi Gazetelerine teknik yardım, TRT yayınlarının izlenebilmesi amacıyla TVRO sistemi kurulması, Türkçe kitap ve öğretmen desteği, tuğla kiremit fabrikası kurulmasına teknik destek, muhtelif konularda uzman eğitimi, mesleki eğitim kursları düzenlenmesi gibi çalışmalar yapmıştır” denilmektedir. Haber için bkz. “Moldova Projeleri”, *Avrasya Dosyası*, TİKA Özel Sayısı (Haziran 1997): 6. 1992’de başlayan faaliyetler halen sürmektedir.

⁶⁷⁴ İncelenen alan dışından bir örnek olarak, 2006 yılında yapılan 10. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı’nda dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın “Gagavuz Türkleri”ne siyasi ve ekonomik destek verdiklerini belirttiği açıklaması gösterilebilir. Açıklama için bkz. Ufuk Balkis ve diğ., “Erdoğan: Türkçe Konuşan Devletler Topluluğu Kuralım”, 18 Eylül 2006, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=5106062> [02.08.2008].

⁶⁷⁵ “Gagauzlar” Türkiye’de resmi milliyetçiliğin ve diğer milliyetçiliklerin turnusol kâğıdı gibidir. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında “Türk soyundan olmalarına rağmen” ülkeye kabul edilmeyen “Gagauzlar”, ulusal kimliğin tanımlanmasında dinin bir ölçüt olduğunun örneği olarak gösterilirler. Bkz. Köker, age. Ayrıca bkz. Gözler, age; Metin Heper, “Turkey: Yesterday, Today and Tomorrow”, *Southeast European and Black Sea Studies*, c. 1, s. 3 (September 2001): 5. Ayrıca Tanıl Bora ve Kemal Can’a göre Türk-İslam sentezinde “Gagauzlar” “İslam’dan uzaklaşan Türklerin Türklüğünü de kaybettiği” tezinin kanıtı olarak ortaya atılırlar. Buna karşı milliyetçiliği İslam’la temellendirmeyen yaklaşımlar “Gagauzların” hakiki Türk olduklarını vurgulamakta, isimlerinin “Gökoğuz” sözcüğünden geldiğini belirtmekte, Hristiyan olmalarına rağmen kurban kesmek gibi “Türk geleneklerini” yaşattıklarını söylemektedirler. Bkz. Bora, Can, age, 447-448.

Müslüman olmak ve “Türk kültür” çevresinde yer almak “Türk” sayılmak için yeterli değildir⁶⁷⁶.

İncelenen alanda, dini aidiyetlerin “Türklüğün” zorunlu ölçütü olarak görülmemesinin sebepleriyle ilgili üç gözlemi aktarmak mümkündür. Birincisi, “Türk dilleri” ailesine mensup dilleri konuşan ve bu sebeple resmi düzeyde “Türk” olarak kabul edilen toplulukların bağlı oldukları dinlerin çeşitli oluşu ve bu gerçeğin zorlayıcılığı⁶⁷⁷; ikincisi, resmi metinlerdeki “Türk tarihi” anlatılarında, Türklerin tek bir dine mensup olmadıklarının ve İslamiyet’i sonradan kabul ettiklerinin belirtilmesi⁶⁷⁸; üçüncüsü, İslam öncesi dönemin, incelenen kuruluşlar bünyesinde üretilen ve aktarılan “Türk tarihi” anlatıları içinde önemli bir yer tutması ve bu dönemin sahiplenilmesi, ortak köken ve ortak tarih mitlerinin bu dönemlere uzanması dinin zorunlu bir ölçüt olarak görülmemesine yol açan etkenler olduğu söylenebilir⁶⁷⁹. Bu kavrayışta İslam öncesi, “Türklerin” “ana yurttan” dünyanın farklı yerlerine dağılmaya başladığına inanılan ve bu anlamda önem atfedilen bir dönem olma özelliğine sahiptir. Tarih dışı bir kimlik kategorisi olarak görülen “Türklük” için “İslam”, “Türklerin” sonradan kabul ettiği tarihsel bir kimlik olarak algılanır. İslam öncesi dönemi bu kadar sıklıkla anıp, sahiplenmek, gayrimüslim olmayı “Türklük”ten çıkmak olarak yorumlamayı engellemiş görünmektedir. Sonuç olarak

⁶⁷⁶ Resmi metinlerin dışına çıkıldığında da resmi düzeyde “Türk” olarak adlandırılan bazı toplulukların çok farklı din ve mezheplere sahip oldukları görülebilmektedir. Bu konuda “Dış Türklere Sorumlu” Devlet Bakanlığı ve TİKA’nın desteğiyle düzenlenen bir kurultaya, Dokuzuncu Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı’na bakmak yararlı olacaktır. Bu kurultayda sunulan bir bildiride, resmi düzeyde “Türk” olarak tanımlanan topluluklardan bazılarının mensup oldukları dinlerden söz edilmektedir. Buna göre, Gagauz, Çuvaş, Hakas, Gorno-Altay’lar, Saha Türkleri (Yakutlar), Dolganlar ve Katolik Türkmenler Hristiyanlık; Karaylar (Karaimler) Musevilik; Tuvalar ve Sarı Uygurlar ise Budizm dinlerine mensup topluluklardır. Bu bilgilerin sunulduğu Kurultay bildirisi için bkz. Abdülkadir Sezgin, [başlıksız konferans bildirisi], **Dokuzuncu Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri** (Ankara, 2006): 98.

⁶⁷⁷ Yukarıda verilen örnekler bu durumu açıklamaktadır. Bununla birlikte örneğin Bakan Gökdemir’in bir konuşmasına bakıldığında, “Milli kimliğimizi tayin eden” unsurlardan birinin İslamiyet olduğundan söz edildiği görülebilir (Gökdemir, “Milli kimliği” “Türk Dünyası”nı kapsar şekilde kullanıyor). Ancak aynı yerde Gökdemir, İslamiyet’in “Türk Dünyasının *büyük bir kısmında* din olarak kabul edildiğini” de belirtmektedir. Bkz. “Devlet Bakanı Ayvaz Gökdemir’in Konuşması”, **II. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı: Bildiriler (8-9-10 Aralık 1994)**, haz. Zeki Gürel, Hasan Ayni Yüksel (Ankara: İLESAM, 1998): 22 (vurgu eklendi). Bakan Çay ise “inanç bakımından Hristiyan olan Türk grupları da vardır. Şamanist olan Türk gruplarda [sic] vardır. Ama Türk olması hasebiyle bunlar benim kardeşimdir” demektedir. Bkz. **Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1**, 350.

⁶⁷⁸ Örnek olarak Bakan Çay’ın ifadeleri gösterilebilir. Çay, Nevruz’la ilgili çalışmasına bakanlığı sırasında yazdığı önsözde, “Türkler, tarih boyunca birçok dine girmişlerdir” demektedir. Bkz. Abdulhaluk M. Çay, “Sözbaşı”, **Nevruz: Türk Ergenekon Bayramı**, 8. bs. (Ankara: Tamga, 1999), XVII.

⁶⁷⁹ Bu döneme ilişkin anlatılara “Tarih Ölçütü” başlığı altında değinilecektir.

farklı dinlerdeki topluluklara “Türk” denilebildiğini, dinin “Türk” sayılmada zorunlu bir ölçüt olarak görülmediğini söylemek mümkün görünmektedir.

5.4. Kültür Ölçütü

Yukarıda ele alınan dil ve din ölçütleri aslında kültür genel başlığı altında toplamaya uygundur. Nitekim kültürün bir tanımında, belli bir topluluğa ait özgün düşünme ve konuşma biçimlerinden, ritüellerden, kurumlardan ve protokollerden, kültürün unsurları olarak söz edilmiştir⁶⁸⁰. Ancak ulusal kimliğin kavranışı hakkındaki tartışmalara ayrı ayrı konu olan bu unsurlar mevcut çalışmada da ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Bu kısımda ise genel bir *kültür* incelemesi amaçlanmamaktadır.

Burada dil ve din unsurlarındaki gibi bir yöntem izleyip, topluluklar bazında bir kültür araştırması yapmak ve hangi kültürel özelliklere sahip toplulukların “Türk” olarak tanımlandıklarını tespit etmek imkânı olmadığından (aynı imkânsızlık aşağıdaki “Soy-Köken Ölçütü” ve “Tarih Ölçütü” başlıkları için de geçerlidir), “Türklüğe” atfedilen ortak kültürel değerler olup olmadığı varsa hangi kültürel yapıt ve kalıtların “Türk Dünyası” için birleştirici unsur olarak algılandığına bakılmıştır. En baştan söylemek gerekirse, “ulusal” sınırları aşan bir “Türklükle” ilişkilendirilen bazı kültürel değerlerin sıklıkla “Türk Dünyası”nın müşterek değerleri olarak kavrandıkları, “Türklük” için özel önemlerinin vurgulandığı görülmüştür⁶⁸¹.

Bu değerlerden biri Manas Destanı’dır⁶⁸². TİKA haber bülteninde yer alan bir yazıya göre Manas, “Türklüğün ve Kırgız halkının dev destanı”dır⁶⁸³. Ayvaz Gökdemir’e

⁶⁸⁰ Michael Ryan, “Preface”, *Cultural Studies: An Anthology*, ed. Michael Ryan (Oxford: Blackwell, 2008): XV.

⁶⁸¹ TİKA’nın 4668 sayılı yasaya belirlenen görev ve sorumlulukları gereği yürütmesi gereken proje türlerinden biri de “[o]rtak tarih ve kültür varlıklarının korunması”dır. Bkz. “Statüsü ve Amacı”, <http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=23> [04.06.2008]. Burada neyin “ortak” olduğunun belirlenmesi elbette resmi milliyetçiliğin “biz” tanımıyla alakalıdır ve aşağıda görüleceği üzere “ortak” değerler, “ulusal” sınırları aşan bir “Türklüğe” atfedilen değerlerdir.

⁶⁸² “Manas adlı kahramanın çevresindeki olaylar zincirine bağlı olarak Kırgızların tarihini, geleneklerini, din ve inançlarıyla mitolojilerini anlatan destan. Bir milyona yaklaşan dize sayısı ile dünyanın en uzun destanı sayılmaktadır [...] Anlatılan olaylar, destanın 19. yüzyılın ikinci yarısında yazıya geçirilmesine değin gelmektedir [...] Bin yıl kadar süren gelişim evresinde, Kırgızların ilişkide bulundukları her toplumdaki gelen kültür etkileri destanın bünyesinde görülür. Bütün bu öğeler, Kırgızların eski dini Şamanlık ve son benimsedikleri din olan İslama ait öğelerle iç içedir. Orazbakoğlu Sagımbay, Karalayev Sayakbay, Yusuf Mamay gibi 19. ve 20. yüzyılda yaşamış ‘Manasçı’lar, destanı bir anlamda ulusal bir bellek halinde sürdürürken, içine kendi çağlarındaki olayları da katarak zenginleştirmişlerdir [...] Manas Destanı’nda, Türk destanlarına özgü bütün tipler de yer alır. Bkz. “Manas Destanı”, *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 15 (İstanbul: Ana, 2004): 266.

⁶⁸³ Turan Can, “Oş: Kırgızistan’ın 3000 Yıllık Şehri”, *Avrasya Bülteni*, s. 35 (Haziran 2005): 18, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av35.pdf> [30.11.2008].

göre ise, “Manas Destanının özü milli birlik ve bağımsızlık savaşı bir destan kahramanının şahsında Türk topluluklarının dirlik ve düzenlik kavgasını anlatmasıdır”⁶⁸⁴.

İncelenen alanda “Türklükle” ilişkilendirilen bir başka kültürel değer Ahmet Yesevi’dir⁶⁸⁵. Gökdemir’e göre, “Hoca Yesevi bizim müşterek değerimizdir. Türklüğün manevi atasıdır”⁶⁸⁶. Çay ise, “Biz Türkiye Cumhuriyeti olarak, Türk Dünyası’ndaki köklerimize ve kültürümüze sahip çıkıyoruz ve bu amaçla, Hoca Ahmet Yesevi Türbesi’nin restorasyonunun bitirilmesi için gayret sarf ediyoruz”⁶⁸⁷ demektedir. Çay’a göre Yesevi, “Türk Dünyası’nın yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden ve Türklüğün sembol isimlerinden bir tanesidir”⁶⁸⁸. Yesevi’nin Anadolu’da takipçileri olan tarikatlar vardır. Yesevi, İslam öncesi “eski Türk geleneklerini” de dışlamamıştır⁶⁸⁹. Yesevi’nin temsil ettiği değerler olarak İslam, Anadolu ve Orta Asya Türklüğü ile İslam öncesi Türklük, Çay’ın açıklamalarında son olarak “atayurt” miti ile ilişkilendirilmektedir⁶⁹⁰:

“Sonuçta, Türk-İslam Âlemi için böylesine büyük bir mana ifade eden YESEVİ Türbesi’nin restorasyonunun bitirilmesi bize nasip olmuştur. Bu, bizim için büyük bir onur olduğu gibi, Türkiye’den binlerce kilometre uzaklıktaki Atayurdumuz Kazakistan’da Türk Dünyası’nın önemli isimlerinden YESEVİ Türbesi’ni restore etmesi Türkiye Cumhuriyeti Devleti için de gurur verici bir başarıdır [...] YESEVİ Türbesi, Mekke ve Medine’den sonra Türk Dünyası’nın ikinci kutsal mekânıdır. Türbe, Türk kültürünün simgeleştiği, birlik ve beraberliğin, kardeşliğin vücut bulduğu kutlu bir mekândır [...] Türk Dünyası’nın ortak kültür, tarih ve dil birliğinin

⁶⁸⁴ “Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir’in Açış Konuşması”, 2. Bakan Gökdemir, dönemin Başbakanı Tansu Çiller tarafından, Manas kutlamaları nedeniyle görevlendirilmiştir. “Türk dünyasının en büyük ve müşterek kültür değerlerinden biri olan Manas” ifadesinin geçtiği görevlendirilmenin yapıldığı genelgede şu cümleler yer almaktadır: “Müşterek kültürümüzün bu çok önemli değerini *Türk dünyasına teyiden hatırlatmak* ve bütün dünyaya tanıtmak, Kırgızistan ve diğer kardeş Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları ile dayanışma ve işbirliğimizi geliştirmek bakımından, Manas Destanı’nın 1000 inci yıldönümünün çok kapsamlı bir şekilde Türkiye’de, Türk Cumhuriyetleri’nde ve topluluklarında ve nihayet bütün dünyada büyük yankılar uyandıracak bir çerçevede kutlanması kararlaştırılmıştır”. Genelge için bkz. B.02.0.PPG.0.12-383-4023, 24.03.1995, 1995/7, **Başbakanlık Dış Genelgeleri (1994-1995)**, 356.

⁶⁸⁵ 1166’da vefat etti. “Yesevi tarikatının kurucusu olan Türk mutasavvıf ve şair [...] özellikle Sirderya (Seyhun) ve Taşkent yöresindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında İslam inancının yerleşmesinde büyük rol oynadı [...] Yesevilik, göçebe Türkler arasında eski Türk gelenek ve törelerini içeren bir öğreti olarak yerleşti. Etkisi sonraları Türkistan sınırlarını aşarak Horasan ve Hazer’in doğu ve kuzey kıyılarına, 13. yüzyılda da Azerbaycan yoluyla Anadolu’ya yayıldı [...] yalın bir Türkçeyle tasavvufi şiirler yazdı”. “Ahmed Yesevi”, *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Ana, 2004): 233.

⁶⁸⁶ “Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir’in Açış Konuşması”, 3.

⁶⁸⁷ “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet Çay”, *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi: Bildiriler 1* (Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2000): 9-10; *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1*, 148.

⁶⁸⁸ Abdulhaluk Mehmet Çay, “Önsöz”, *Türkistan’ın Piri Hoca Ahmed Yesevi ve Külliyesi*, haz. Tayfun Atmaca, Nükrettin Parlak (Ankara: TİKA, tarihsiz): 6.

⁶⁸⁹ *age*, 6-8.

⁶⁹⁰ *age*, 10.

göstergesi olan Türbe'nin Türk Dünyası'nın birliği ve beraberliği açısından tarihi bir görev ifa edeceği kanaatini taşıyorum”.

TİKA başkanlarından Öner Kabasakal'sa Yesevi'yi, “Türk âleminde manevi bakımdan derin izler bırakmış çok değerli bir insanı, ünlü Türk mutasavvıfı, Türk düşünürü ve Türk şairi” olarak tanıtmaktadır⁶⁹¹. Kabasakal, Yesevi'nin Anadolu için önemini de vurgulamaktadır. Buna göre Yesevi, Yunus Emre, Mevlana ve Hacı Bektaş Veli üzerindeki etkisiyle “Anadolu'nun bir Türk yurdu haline gelmesinde” rol oynamıştır⁶⁹². Yesevi, Orta Asya “Türk Cumhuriyetleri” için de ortak kültürel değerdir; ve “Türk Dünyası”nda birleştirici bir unsurdur⁶⁹³. Kabasakal restorasyonla ilgili, “biz torunları”nın ve “Atasına saygıyı bir borç bilen Türk müteahhitleri ve Türkiye'den giden işçiler”in yaptıklarından söz etmektedir⁶⁹⁴. TİKA resmi web sayfasında ise Ahmet Yesevi “Türk dünyasının büyüklerinden ve manevi önderlerinden” şeklinde tanıtılmaktadır⁶⁹⁵.

Ortak kültürel unsurlardan diğer ikisi Nevruz⁶⁹⁶ ve Ergenekon Destanı'dır⁶⁹⁷. Bu iki unsur zaman zaman birbirleriyle ilişkilendirilmektedir⁶⁹⁸. *Avrasya Dosyası*'nda yer alan Nevruz'la ilgili bir yazıda şöyle denilmektedir⁶⁹⁹:

“Türk Dünyası'nın doğusundan batısına ortak bir kültür mirasıdır Nevruz. Binlerce yıldan beri Türk milletinin sevinci, yeni bir yılın umudu olmuştur. Bugün pek çok halk için de önem arz etmesine rağmen, Türklerin sosyal hayatında ayrı bir yeri vardır”.

Anlatının devamında Nevruz'un Ergenekon'la nasıl ilişkilendirildiği görülmektedir⁷⁰⁰:

⁶⁹¹ Öner Kabasakal, “Sunuş”, *Türkistan'ın Piri Hoca Ahmed Yesevi ve Külliyesi*, haz. Tayfun Atmaca, Nükrettin Parlak (Ankara: TİKA, tarihsiz): 18.

⁶⁹² age, 18.

⁶⁹³ age, 18.

⁶⁹⁴ age, 20.

⁶⁹⁵ “Büyük Projeler: Hoca Ahmed Yesevi Türbesinin Restorasyonu”, http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=521 [04.06.2008].

⁶⁹⁶ “(Farsçada ‘yeni gün’), Ortadoğu ve Ön Asya’daki çeşitli haklarca yeni yılın başlangıcı ya da bahar bayramı olarak kutlanan gün”. İran’da, Alevi, Bektaşî ve “Sünnî Türkler” arasında kutlanır. “Manisa’da her yıl Nevruz günü (22 Mart) Mesir Bayramı düzenlenir [...] Geçmişte padişah ve devlet ileri gelenlerine ‘Nevruziye pişkesi’ adıyla armağanlar ve divan şairlerince yazılmış ‘nevruziye’ kasideleri sunulması da bu eski geleneğin uzantılarından [...] Kafkasya ve Balkanlar’da da kutlanan Nevruz [...] Irak ve Mısır’da günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Kürtler arasında bir bayram olarak yaşayan Nevruz geleneği Kawa adlı demircinin zalim hükümdar Dehhak’ı alt etmesini anlatan bir efsaneyle özdeşleştirilir”. Bilgi için bkz. “Nevruz”, *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 16 (İstanbul: Ana, 2004): 492. Nevruz, Manas ve Yesevi’ye yönelik Türkiye’nin faaliyetlerini, ortak bir “Türk” kimliği yaratma amacı çerçevesinde değerlendiren bir çalışma için bkz. Yanık, age, 198-199, 201-203.

⁶⁹⁷ “Türklerin türeyişlerini ve çoğalmalarını anlatan destan”. “Ergenekon Destanı”, *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 8 (İstanbul: Ana, 2004): 253.

⁶⁹⁸ Bu ilişkilendirmeye yönelik eleştiriler için bkz. Tekin, *Türkoloji Eleştirileri* (özellikle “Türklük Kurultayı, Nevruz ve Ergenekon” ve “Sözcüklerin Tanıklığı” yazıları); Mehmet Ölmez, “Türkçe’nin ve Türk Dillerinin Yaşı Konusu”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, s. 96 (Bahar 2003): 70-71.

⁶⁹⁹ “Hoşgeldin Nevruz”, *Avrasya Dosyası*, s. 140 (Mart 2001): 1.

“Bütün Türk dünyasında resmen kutlanan Nevruz (Ergenekun Bayramı), artık Türkiye’de de adeta milli bir gün olma yolundadır. Türklerin tarihinde Nevruz’a, bir diğer adıyla Yeni Gün ya da Ergenekun Bayramı’na Türk halkları ayrı bir bakarlar. Bu bayram, Türk mitolojisinde Türk soylu toplulukların yeniden dirilişini, yeniden dünyaya hâkim olmasını simgeler. Çünkü o günde Türkler dört tarafı çevrili Ergenekun denilen kutlu yurttan çıkmışlar, tekrar dünyanın hâkimi olmuşlardır. Eski Türk takviminin de başlangıcına tesadüf eden bu günü bütün Türk boyları yaşadıkları müddetçe unutmadılar. Eski Türkler bugün olduğu gibi geçmişte de Ergenekun Bayramı’nda (Nevruz) çeşitli oyunlar, eğlenceler ve spor müsabakaları düzenledikleri gibi, atalarının yeniden çoğaldıkları yere giderek kurban keserlerdi. Buraya ‘Ata sini’, yani ‘Kutlu Atalar Mezarlığı’ adının vererek orada kurultaylar düzenlediler [...]”.

Aynı yayının bir başka sayısında, Nevruz’un bölgenin diğer topluluklarınca da kutlandığı belirtilmekte ancak yine de bayramın “Türk Dünyası”ndaki ortak unsur oluşu ve eskiliği vurgulanmakta, Ergenekon’la ilişkisi kurulmaktadır⁷⁰¹:

“Nevruz binlerce yıldan beri Doğu ve Orta Asya halkları, özellikle de Türkler tarafından yeni yıl, yeni gün bayramı olarak adlandırılıp kutlanmaktadır. Bugün tüm Türk Dünyası için dostluk, dayanışma, kardeşlik bayramı olarak nitelendirilir [...] Türkler arasında baharın gelişi ve kurtuluşun sembolü olarak kutlanan Nevruz, *ırk*, kültür ve dil bakımından Türklerin yayılmış olduğu çok geniş bir alanda tarihin karanlık dönemlerinden itibaren kutlanmış ve halen kutlanmaktadır [...] Bugün Türk Dünyasının her tarafında kutlanan Nevruz Bayramı Türk Dünyasının kültürel bir müstereğidir”.

Nevruz, TİKA *Avrasya Bülteni*’nde yer alan bir yazıda “bütün Türk halklarının *milli bayramı*” olarak nitelendirilmektedir⁷⁰². Yazıda, Nevruz’un bir tek “Türklerin” bayramı olmadığı belirtilmekte ancak “Türk Dünyası”ndaki ortak değer oluşu ve eskiliği vurgulanmaktadır⁷⁰³:

“İlk baharın gelişini müjdeleyen nevruz, Türk dünyası için bolluk ve bereketin sembolü olmuştur. Nevruz’un izleri çok eski çağlara kadar uzanmaktadır. Hun devleti döneminden itibaren Türk tarihinin her safhasında Mart ayı gelince bir Nevruz sevincinin yaşandığı ve Nevruz bayramının önemli olduğu bilinmektedir. Ergenekon Destanımıza kadar dayanan Nevruz, barış, dostluk ve kardeşlik bayramı olarak çağlar boyunca kutlanmıştır [...] Orta Asya’da, Ön Asya’da, Orta Doğu’da yaşayan ve Anadolu’nun devamı olarak Balkanlara kadar giden Türklerin, Türklerle akraba, komşu, iç içe yaşamış bütün kültürlerin hepsinde Nevruz kutlamaları vardır”.

Yazının devamında Nevruz’un Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan’da kutlanış biçimleri ele alınmakta⁷⁰⁴, sonunda ise Nevruz’un ortak kültürel unsur olma yönüne vurgu yapılmaktadır⁷⁰⁵:

⁷⁰⁰ age, 1.

⁷⁰¹ “Tabiat İnsanla Buluştu: Hoşgeldin Nevruz”, *Avrasya Dosyası*, s. 142 (Mart 2002): 1-2 (vurgu eklendi).

⁷⁰² Leyla Dağlı, “Nevruz: İlkbaharın Müjdecisi”, *Avrasya Bülteni*, s. 32-33 (Mart-Nisan 2005): 51, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av32.pdf> [30.11.2008] (vurgu eklendi).

⁷⁰³ age.

⁷⁰⁴ age, 51-52.

⁷⁰⁵ age, 52 (vurgular eklendi). TİKA haber bültenlerinde Nevruz’la ilgili çok sayıda haber yapılmıştır. Birbirinin benzeri ifadelerin tekrarlandığı, aynı anlayışı yansıtan bu haberlerin tümünü ana metinde nakletmek gereksiz olacaktır. Bu haberlerden bazıları için bkz. “Türk Dünyasında Nevruz Şöleni”, *Avrasya Dosyası*, s. 30 (Nisan 1995/1): 7 (bu haberde Nevruz’un “Altaylardan Üsküp’e kadar uzanan bölgede yaşamakta olan Türklerin bulunduğu her coğrafyada” kutlandığı belirtiliyor); “Nevruz Kutlamaları (15-25 Mart)”, *Avrasya Dosyası*, s. 51 (Şubat 1996/2): 5; “Türk Dünyası Sinemaları

“Çok geniş bir coğrafyada yaşayan Türk insanlarını birbirine kenetleyen, bağlayan ve kaynaştıran bir *milli* örf, adet ve gelenekler bütünü olan Nevruz, milli bayramlar gibi kutlanmakta, milli birlik ve beraberliğin sembolü olarak görülmektedir. Türk milletini ayakta tutan dinamik unsurlardan biri sayılan Nevruz bayramı kültürel bağlardan biri olarak *sonsuz* kadar kutlanacaktır”.

Bayramın “Türklerin” yayıldığı geniş coğrafyada, çoğunlukla çeşitli “Türk” topluluklarınca nasıl kutlandığının anlatıldığı bir yazıda, “Orta Asya’dan Balkan Türkleri’ne ve hatta Amerika’daki Kızılderililerin yaşatılan adetlerinde bu gelenekleri ve törenleri tespit edebiliyoruz” denilmekte ve Kızılderililerin “Türklük”le bağlantısı bu kez de Nevruz yoluyla kurulmaktadır⁷⁰⁶.

“Türkler”in yaşadıkları çok geniş coğrafyada kutlandığı belirtilen Nevruz elbette Anadolu “Türkler”inin de kutladığı bir bayram olarak tanıtılmaktadır. Buna göre, 1926’ya kadar resmi tatil olarak kutlanan bu bayram, 1926’dan sonra da kitlelerce kutlanmış; “Orta Asya’dan gelip Anadolu’yu yurt tutan Türkler” birçok geleneği buraya taşımışlardır. Nevruz, “[ç]ok geniş bir coğrafyada yaşayan Türkleri birbirine kenetleyen, bağlayan ve kaynaştıran bir *milli* örf, anane ve gelenekler bütünüdür”⁷⁰⁷.

Nevruz-Ergenekon ilişkisine, Nevruz konusundaki çalışmasına bakanlığı döneminde yazdığı önsözle Abdulhaluk Çay da değinmektedir. Çay’a göre, “Türkler’in Ergenekon’dan çıkış günü olan bu bayram bugün Türk dünyasında Sultan Nevruz adıyla devam etmektedir”⁷⁰⁸.

Çay’a göre Nevruz⁷⁰⁹;

“kökü ta milattan önceki yıllara kadar giden ister Ergenekon destanına, ister Türkler’in 12 hayvanlı takvimine, ister 9. ve 10. yüzyıllardaki eserlere bakalım, ister 1069 tarihli Kutadgu Bilig’e, isterseniz bu bölgedeki Arapça, Farsça, Türkçe Hintçe, Çince eserlere bakalım; gördürüz ki, Türkler’de bir bahar bayramı geleneği vardır. Ve bunun adı Ergenekon’dur, Bozkurt’tur, Çağan’dır, Navruz’dur, Nevruz’dur, Nevriz’dir. Her Türk topluluğu bulunduğu bölgede kendine göre bunu bir şekilde yaşamış ve yaşamaktadır”.

Çay’a göre Nevruz’un “Türkler’de çok eskiye dayalı tarihi kökleri vardır”; “Kazaklar’da” kutlanır; Divan-ı Lugat-it Türk’te, Kutadgu Bilig’de, Selçuklular ve Osmanlılar’ın kayıtlarında geçer; Anadolu’da “Türkmenler, yörükler, alevisiyle, sünnisiyle [*sic*] bütün kesimler”ce kutlanır; İttihat ve Terakki döneminde 1908’den

Günü”, *Avrasya Dosyası*, s. 52 (Mart 1996/1): 6; “Nevruz”, *Avrasya Dosyası*, s. 54 (Nisan 1996/1): 4-5. TİKA resmi Nevruz kutlamalarının düzenleyicileri arasındadır.

⁷⁰⁶ Dildar Şirzad, “Yeni Gün Bayramı Nevruz”, *Avrasya Bülteni*, s. 56 (Nisan 2007): 29.

⁷⁰⁷ *age*, 31.

⁷⁰⁸ Çay, “Sözbaşı”, XIX. Etienne Copeaux’ya göre, yetkililerin sahiplendiği Nevruz-Ergenekon ilişkilendirmesi Abdulhaluk Çay’ın bu çalışmasıyla başlamıştır. Bkz. Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında...*, 130, dipnot 39.

⁷⁰⁹ Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1, 331-332.

itibaren kutlanmış ve Atatürk'ün döneminde 1922-25 yılları arasında kutlamalar yapılmıştır⁷¹⁰.

Mevcut çalışmada tespit edilen kimi olguları, konuşmalarında açık ve veciz bir şekilde ifade eden Ayvaz Gökdemir, bakanlığı sırasında yaptığı bir konuşmada, Nevruz'un "Türklükle" bağlantısını ortaya koymaktadır⁷¹¹:

"Şimdi, kim diyorsa ki, 'Ben Nevruz'u severim, Nevruz benim bayramımdır' böylece o, 'ben iyi Türküm, Türk geleneginden kopmamış bir Türküm. Türk geleneklerini evinde, ocağında, köyünde, çevresinde yaşayan ve yaşatan bir Türküm' demiş olur. Türkten ayrılmak isteyen, 'ben Türk değilim' demek için kendine mahsus bir kültür çevresi, kendine mahsus bir bayram bulmak isteyen, kendine Nevruz'dan başka bir bayram bulmak zorundadır. Nevruz onların bayramı değildir, o zaman".

"Türkler" için ortak bir kültürel değer olduğu belirtilen Nevruz'la ilgili yukarıdaki kimi ifadelerde yer alan süreklilik algısı üzerinde durulmaya değerdir. Nevruz "Türkler" tarafından "tarihin karanlık dönemlerinden itibaren kutlanmış" ve "sonsuz kadar kutlanacak" olan bir bayram olarak görülmektedir⁷¹².

Ortaklığı vurgulanan bir başka kültürel değer, Sultan Sancar Türbesi'dir. TİKA'nın büyük çapta bir projeyle türbenin onarımını gerçekleştirmesi sebebiyle, TİKA yayınlarında türbeyle ilgili çok sayıda anlatı bulunmaktadır. Bu anlatılardan birinde, "Türk kültür tarihinin Orta Asya'daki en muhteşem anıtlarından olan türbe"⁷¹³ denilerek, yapının "Türklükle" bağı kurulmuş olmaktadır. TİKA hakkında çıkarılacak kanunla ilgili TBMM görüşmelerinde Bakan Çay, Sultan Sencer'i "Anadolu Türklüğünün de atası" olarak tanımlamaktadır⁷¹⁴.

⁷¹⁰ Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Faaliyet Raporu Cilt 2, 593.

⁷¹¹ "Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir'in Açış Konuşması", Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri (Ankara, 19-21 Mart 1996), haz. Elmas Kılıç, Sadık Tural (Ankara: AKDİTK Atatürk Kültür Merkezi, 1996): 6. Gökdemir bir başka konuşmasında, Nevruz'un çok geniş bir coğrafyada "Türkler" dışındaki topluluk ve devletlerce kutlandığını da ifade eden açıklamalarda bulunmuştur. Ancak bu ifadeler Nevruz'un "Türk Dünyası" için ortak bir kültürel değer olduğu fikrine zarar getirmemektedir. Bkz. "Devlet Bakanı Ayvaz Gökdemir'in Açış Konuşması", Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri (Ankara, 20-22 Mart 1995), haz. Sadık Tural (Ankara: AKDİTK Atatürk Kültür Merkezi, 1995): 7-9.

⁷¹² Nevruz hakkındaki bu keskin ifadelerin ve Ergenekon'la kurulmak istenen ilişkinin altında, Nevruz'un Türkiye'de taşıdığı yoğun siyasi anlamın yattığı yorumu yapılabilir. Nevruz'un "Türkler" için öneminin belirtildiği metinlerin sıklığına karşın, "kimlere" ait olmadığına ilişkin metinler nadirdir. Bu tür metinlerden biri *Avrasya Dosyası*'nda yer almaktadır: "Günümüzde Nevruz'un manası hususunda ve hangi milletin malı olduğu konusunda çok değişik iddialar ve görüşler mevcuttur. Fakat büyük âlim Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in dediği gibi; 'Türk kültürü ve Türkçe yağmaya uğramış bir mal gibidir. Elinde delil olsun olmasın her önüne gelen ondan bir parçayı alıp başka bir kültüre mal ediyor'. Yorum için bkz. "Hoşgeldin Nevruz", *age*, 1 (vurgu eklendi).

⁷¹³ "Sultan Sancar Türbesinin Restorasyonu Projesi", *Avrasya Dosyası*, s. 140 (Mart 2001): 10.

⁷¹⁴ [Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 21, Yasama Yılı 3, Birleşim 95, (02 Mayıs 2001),

Avrasya Bülteni haberine göre, “Türbe inşa edildiği tarih itibarı ile en büyük Türk eseridir”⁷¹⁵. TİKA’nın restorasyon projesi ile ilgili olan bu haberin devamında, “Ortak kültür mirasımız, ata yadigârımız, olan Sultan Sancar Türbesinin restorasyonu ile Türbe eski ihtişamına kavuşturulmuştur” denilmektedir⁷¹⁶.

Bültenin bir başka sayısında şu ifadeler yer almaktadır⁷¹⁷:

“Selçuklu tarihi, Türk kültürünün anlaşılması açısından son derece önemlidir. Türk kültürü, Fatih’in İstanbul’undan olduğu gibi, Timur’un Semarkand’ından, Babür’ün Agra’sından ve Sancar’ın Horasan’ından da izler taşır”.

Yazı şöyle devam etmektedir⁷¹⁸:

“Sultan Sancar Türbesi, Türk-İslam medeniyetinin gurur abidelerinden biridir. Zamana ve mekâna kucak açan bu türbe, Orta Asya ile Anadolu arasındaki sarsılmaz bir köprü; birbirinden uzak coğrafyada yaşayan Türkiye ve Türkmenistan halkları arasında ‘ırağı yakın eden’ bir nişanedir. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen Sultan Sancar türbesinin restorasyonu ise bir anlamda Anadolu’daki torundan Orta Asya’daki dedesine karşı bir şükran ifadesidir”.

Aynı sayıda, “Türkmen kardeşlerimizle ortak kültür mirasımız, *bizim* ata yadigârımız Türkmen kardeşlerimizin de kutsal varlıklarından biri olan Sultan Sancar Türbesi bu restorasyon ile eski ihtişamına kavuşturulmuştur” denilmektedir⁷¹⁹.

Orta Asya’ya dayandırılan “Türk tarihi” kurgusu, “Türk” olarak adlandırılan toplulukların ürettiği eserlerin sahiplenilmesini sağlamaktadır. “Türk tarihi” ile “Türk kültürü” bu anlamda kesişmekte, “Türk” kimliğinin bileşenleri arasında yer almaktadırlar. Sultan Sancar Türbesi restorasyonunun tamamlanması sonrasında yapılan açılıшта, TİKA’nın bağlı bulunduğu Bakan Atalay şöyle konuşmaktadır⁷²⁰:

“İki devlet bir millet diye bir söz vardır. Biz Türkiye’den Türkmenistan’ı böyle görüyoruz [...] Şu an içinde bulunduğumuz mekân, eser ve merkez bunun kanıtıdır. Bunu bugün daha iyi görmüş oluyoruz [...] Değerli Türkmen kardeşlerim, esasen bu coğrafya kültür ve tarihi değerlerle bağlı olduğumuz büyük bir sosyal dokuya sahiptir. Kültür bütünleşmesi için gayret sarf etmemiz gerekiyor”.

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=5413&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=72 [15.02.2009].

⁷¹⁵ “Sultan Sancar Türbesi Restorasyonu”, *Avrasya Bülteni*, s. 25 (Ağustos 2004): 6, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av25.pdf> [30.11.2008].

⁷¹⁶ *age*, 10.

⁷¹⁷ “Gökkubbe’de Hoş Bir Sada: Sultan Sancar”, *Avrasya Bülteni*, s. 28 (Kasım 2004): 2, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av28.pdf> [30.11.2008].

⁷¹⁸ *age*, 2.

⁷¹⁹ “Türbenin Restorasyonu”, *Avrasya Bülteni*, s. 28 (Kasım 2004): 4, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av28.pdf> [30.11.2008] (vurgu eklendi).

⁷²⁰ “Sultan Sancar Türbesi Açıldı”, *Avrasya Bülteni*, s. 29 (Aralık 2004): 4, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av29.pdf> [30.11.2008].

Benzer bir ortak kültür unsuru figür Nasrettin Hoca'dır. Bakan Abdulhaluk Çay'a göre Nasrettin Hoca⁷²¹:

"Türk ülkelerinde yedi yüzyıldan beri *milletimizin* kendisine verdiği temsil yetkisi ile tefekkür, neşe ve mizah ufkumuzu şenlendirmektedir. *Milli ruh, estetik zevk, hoşgörü ve kıvrak zekâmının* göstergesi olan fıkraları ile Nasreddin Hoca, aynı zamanda *dil ve fikir birliğimizin* bayraktarı sıfatını da taşımaktadır".

Kaşgarlı Mahmud da "Türklük" için değerli addedilen bir figürdür. Yazmış olduğu Divan-ı Lügati't Türk adlı eser TİKA haber bülteninde "Türk Dünyası'nın en önemli ortak değerlerinden biri" şeklinde tanıtılmaktadır⁷²². Eserin önemi, "*Türk dilinin* ilk sözlüğü ve Türk kültürünün ilk ansiklopedisi" kabul edilmesidir. Mahmud, "Türk bilgini" sayılmaktadır⁷²³.

Kimi bazı sanatçı ve düşünürler de "Türk Dünyası'nın ortak değeri olarak algılanmaktadırlar. Bunlardan biri Cengiz Aytmatov'dur⁷²⁴. Ahat Andican'a göre Aytmatov "Türk milletini, edebiyatta, sanatta, insanlık uğrunda" yüceltmıştır⁷²⁵. Devlet bakanı Beşir Atalay ise Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un "sadece Türk dünyasının değil dünyanın önemli yazarlarından biri olduğunu" belirtmektedir⁷²⁶.

Görüldüğü gibi, seçilmiş bazı kültürel değerleri "Türklüğün" ortak değerleri olarak kavrayan ve bu değerleri *biz* Türkiye "Türklerine" de mal eden bu algı, ortak tarih ve ortak köken algısıyla koşut gitmektedir. Ortak kültürel değerler, "Türklerin" "atalarla" bağlantı kurmasında rol oynamakta böylece tarihsel sürekliliği sağlamaktadırlar. Bu değerlerin Türkiye için özel bir anlamı da vardır: "Türklüğün" ortak kültürel değerleri, Anadolu "Türklüğü"nün "ana yurtla" olan köprüleri olarak algılanmaktadırlar. Kültürel değerlerin müşterekliğinden söz edilirken sürekli "biz", "bizim" gibi sözcüklere yer verilmesi ve üçüncü çoğul iyelik eklerinin kullanılması, Türkiye "Türklüğünün" kültürel kaynaklarına ve tarihsel bağlarına ilişkin kavrayışı da açık etmektedir. Türkiye sınırları dışında kalan ve Türkiye'deki kültürlerle

⁷²¹ Açıklama için bkz. Çay, "Sunuş", 2 (vurgular eklendi).

⁷²² Haber için bkz. "Kırgızistan'da Kaşgarlı Mahmut Konferansı", *Avrasya Bülteni*, s. 59 (Temmuz 2007): 15.

⁷²³ Bu görüşler için bkz. "Kaşgarlı Mahmud Doğumunun 1000. Yılında Törenlerle Anıldı", *Avrasya Bülteni*, s. 70 (Haziran 2008): 17.

⁷²⁴ "Kırgız yazar, çevirmen ve gazeteci [...] Lenin Ödülü'nü aldı. 1966'da SSCB Yüksek Sovyeti üyeliğine seçildi [...] Sovyet Devlet Edebiyat Ödülü'nü aldı [...] hem Rusça hem Kırgızca yazmakla birlikte, özellikle uzun öykülerini ve öbür yapıtlarının çoğunun ilk metinlerini Kırgızca kaleme almıştır. "Aytmatov, Cengiz", *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 3 (İstanbul: Ana, 2004): 165.

⁷²⁵ "Devlet Bakanı Sayın Ahat Andican'ın Açış Konuşması", *Doğumunun 70. Yıl Dönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (8-10 Aralık 1998-Ankara)*, haz. Elmas Kılıç, Neval Konuk (Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi, 1999): 12.

⁷²⁶ *age*, 3.

bağlantılı olarak değerlendirilecek onca kültürel unsur anılmazken, çoğunlukla Orta Asya kökenli bir “Türklük”le ilişkilendirilen unsurlar üzerinde durulması, kuşkusuz, bir seçime işaret etmektedir. Bu seçim, Türkiye’yi besleyen diğer kaynakları yok saymakta, tek kaynaktan beslenen ortak dil, köken ve tarih kurgularına yer vererek tekçi kimlik kavrayışını sürekli tekrarlamaktadır. Sadece bazı değerler, kabileler ve olaylar *bizim, biz* “Türkler”in geçmişleriyle ilişkilendirilmekte, bugünüyle örtüştürülmektedir. Bu değerler tek tek kimi “Türk” topluluklarının değerleri ancak aynı zamanda “Türklüğün” ortak değerleri olarak kavranmakta, böylece “Türk Cumhuriyetleri” ve “Türk Toplulukları”na biçilen, ulusal sınırları aşan “Türk” üst kimliği tasarısını yansıtmaktadırlar. Bu algıda “Türk” unvanı, yekpare bir bütünü karşılamaktadır.

Nevruz bu noktada kritik bir konumdadır. İlk bakışta, farklı kültürlere ait bir müşterek olan ve resmi metinlerde de bu yönünden söz edilen geleneğin sahiplenilmesi, sadece “Türklüğe” atfedilen değerlerin sahiplenildiği tespiti aykırı görünmektedir. Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir nokta, bu geleneğin içselleştirilmesi esnasında, Türkiye’deki türlü topluluk ve kültürlerin bir müştereki olarak sahiplenilmediği aksine “ulusal” sınırları aşan ve tek bir kökten türeyen bir “Türklüğün” de ezelden beri yaşattığı bir gelenek olarak sahiplenildiğidir. Bu bağlamda, geleneğin Ergenekon Destanı ile ilişkilendirilmesi, Nevruz’a da tekçi bir kimlik algısıyla yaklaşıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

5.5. Soy - Köken Ölçütü

TİKA başkanlarından Necati Utkan, Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlerle Türkiye’nin “güçlü *soy, dil, kültür ve strateji bağlantıları*” bulunduğunu belirtmekte⁷²⁷; dağılmanın ardından ortaya çıkan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’ı “Türkofon devletler” olarak tanımlamakta ve ardından “[b]u cumhuriyetlerin yanında, topraklarında *Türk soyundan gelen* toplulukların yaşadığı Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Gürcistan ve Rusya Federasyonu”nu saymaktadır⁷²⁸. Bir başka TİKA Başkanı Umut Arık ise SSCB’nin dağılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin “*Türklerle aynı kökten gelen insanların da kendi özgür devletlerine*

⁷²⁷ Utkan, age, 946 (vurgu eklendi).

⁷²⁸ age (vurgu eklendi).

kavuşmalarını” memnunlukla karşıladığını belirtmektedir⁷²⁹. Çay’a göreyse “11 milyon kilometre karelik bir alanda 250 milyon *Türk Soylu* [sic] kardeşimiz” yaşamaktadır⁷³⁰ ve “Türk Devletleri” ile “[a]ramızda *kan bağı*” vardır⁷³¹.

“Soy”, “kök”, “kan” vb. farklı sözcüklerin kullanıldığı bu açıklamalar tek bir kavrayışın yansımaları olarak gözükmektedir. Bu kavrayış, sözü edilen devlet ve toplulukların ortak bir “Türk” kimliğine sahip olduklarına ve bu kimliğin takip edilebilir bir şecereye dayandığına dair bir “Türklük” kavrayışıdır. “Türklere” ilişkin bu ortak köken kavrayışının yoğunlaştığı yer ise, “Türklerin” “ata yurdu” olarak tanımlanan Orta Asya’dır. Ortak köken kavrayışı, “Türklerin” Orta Asya kökenli bir “ulus” olarak ortaya çıktıkları, ardından göçlerle dünyanın çeşitli yerlerine yayıldıkları ve bugün yaşadıkları topraklara geldiklerini savlayan bilindik anlatıdır (bu anlatının ortak kökene vurgu yaptığı kadar, ortaya çıkış ve yayılış süreçlerinden söz eden ortak bir tarih anlatısını ve bu yayılışla birlikte aktarımı gerçekleşen ortak dil ve kültür kavrayışlarını da içerdiğini söylemek mümkündür).

Abdullah Gül, bakanlığı döneminde yazdığı bir makalede yukarıdaki şemanın bir örneğini sunmaktadır⁷³²:

“Türkler tarihsel olarak bakıldığında Orta Asya kökenli bir ulustur. Tarih boyunca büyük bir göç dalgası içerisinde dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmışlar ve karşılaştıkları farklı medeniyetlerin bazı özelliklerini özümseyerek kendi kültürlerini her fırsatta zenginleştirmişler ama bunun yanı sıra *bir ulus olarak* varlıklarını büyük ölçüde koruyabilmişlerdir”.

⁷²⁹ Arık, “Türkiye’nin Azerbaycan ve İç Asya Devletlerine İnsani, Ekonomik ve Teknik Yardım Politikaları”, 19 (vurgu eklendi).

⁷³⁰ **Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1**, 48 (vurgu eklendi).

⁷³¹ age, 366 (vurgu eklendi). Ayrıca bir başka ilginç örnek TİKA başkan danışmanı unvanlı bir yazarın yazısında, SSCB’nin dağılmasından sonra “ortaya çıkan 20 ülkenin hemen hemen hepsinde soydaş ya da akraba toplulukları bulunmaktadır. Türkiye, bu topluluklarla ilgilenmenin bir soydaşlık ya da dindaşlık görevi olduğunun farkındadır” denilmesidir. Bkz. Nakip, age, 17.

⁷³² Abdullah Gül, “Türkiye’nin Türk Dünyasıyla İlişkilerine Genel Bir Bakış”, **Yeni Türkiye Dergisi**, s. 15 (Mayıs-Haziran 1997): 34 (vurgular eklendi). Abdullah Gül’ün yaklaşımı 2005 yılında da değişmemiş görünmektedir. Gül, 59. Hükümetteki Dışişleri Bakanlığı görevi sırasında Türk Dünyası Gençlik Kurultayı’nda şöyle demektedir: “Değerli arkadaşlar, değerli gençler; tarihi bir gerçek, *milletler* sadece bir devlet içinde yaşamıyorlar, sadece bu Türkler, *bizler* için de geçerli değil; farklı farklı devletler içerisinde olduğumuz gibi, farklı farklı bölgeler içerisinde oluyoruz veya başka milletlerle de ortak yaşayabiliyoruz. Bu bizim için geçerli olduğu gibi, İsmailoğulları için de geçerli, Portekizliler için de geçerli, başkaları için de geçerli; ama, gerçek olan bir şey ki, Türkler çok büyük bir coğrafyaya yayılmış vaziyetler. Ta Altaylardan başlayan yürüyüş, Avrupa’nın ortalarına kadar devam edince, bugün hala daha Avrupa Birliği’ne –biraz sonra değineceğim- bu yürüyüşün devam ettiği kanaatindeyim batıya doğru”. “Başbakan Vekili Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün Konuşması”, 12. **Türk Dünyası Gençlik Günleri ve Kurultayı (13-20 Kasım 2005) İstanbul-Türkiye**, haz. Yücel Hacaloğlu (Ankara: Türk Yurdu, 2005): 31-32 (vurgular eklendi).

Bakan Reşat Doğru ise, “Türklüğün” Orta Asya kökenlerine ilişkin edebi bir yaklaşım örneği vermektedir⁷³³:

“İhtiyar dünyamız, 2000’li yıllara girerken güneşin doğduğu yer Asya’da göz kamaştırıcı gizemli Türklük âlemiyle buluştu. Bu buluşma, dünyaya yeni ufuklar açan, medeniyetler buluşması olarak algılanmış ve sosyal tarihe geçmiştir. Anadolu Türklüğü, bu buluşma ile asırlık hasreti, ebedi sevdası kardeşlerine kavuşmuştur. Zira *Türk Medeniyet tarihinin filizlendiği, boy verdiği Asya coğrafyasından* güneş bir başka dogmaya başlamıştır. Bugünkü haykırışımız, kükreyen sevdamız; derin bir *sıla* hasreti ile sızlayan bir yüreğin sevdalıları kavuşturma çılgınlığımızdan başka birşey değildir”.

“Türklerin” ve doğal olarak “Anadolu Türklüğü”nün köklerinin dayandırıldığı topraklara bugün ev sahipliği yapmakta olan Moğolistan’a ise, sırf bu köken kavrayışı itibarıyla hatırı sayılır bir önem atfedilmektedir. Çay’a göre Moğolistan, “Türkler’in ana yurdu olması nedeniyle Türk kültürü açısından önemli bir ülke”dir⁷³⁴.

Ortak köken kavrayışı, “Türk Dünyası”nın bazı bileşenleri özelinde de sürdürülmektedir. Örneğin Ermeni diasporasının iddialarına cevap verme gerekçesiyle, Karabağ’ın ve Azerilerin “Türklüğünü” kanıtlama çabasına girilen, bu bölgenin ve bölge halkının kimi boylarla olan ilişkilerinden söz edilen Bakan Çay’ın anlatısına göre “Türkler”, “çok eskiden beri” bu bölgeye yerleşmişler⁷³⁵, daha sonraları “Sacoğulları, İlhanlılar ve Timurlular” bölgeye taşınmış⁷³⁶, bir sonraki aşamada ise Cevanşir, Sarıcalu, Karadağlı, Karakoyunlu, Kara-Bulak, Karalar, Karadonlu, Karahanlu, Karademirçili, Karapirürlü, Karaserkarlu, Karadolaklu, Karacalu, Karabeğli, Karabayramlı, Karavelili, Karaçınarlı adlı “Türk gruplarının yerleşmeleri takip etmiştir”⁷³⁷. Çay şöyle devam etmektedir⁷³⁸:

“Azeri şeklinde ifade edilen Azerbaycan Türkleri Anadolu Türklerinin de dâhil olduğu Oğuz-Türkmen Türk gruplarından. Bu Türk tipinin altında M.Ö. VII. yy.’daki Sakaların, M.S. III. Yy.’da Avrupa Hunlarının IV. Yy.’da Ağaçerilerin, V-VI. Yy.’da Onogurların, Belencar ve Bulgar Türklerinin VIII-X. Yy.’da Hazarların, XI. Yy.’da Peçenek, Kuman ve Daha sonra Oğuzların harmanı bulunmaktadır”.

Çay, bir başka yerdeki konuşmasında “Azerbaycanlı kardeşlerimiz”le “Aynı kökten gelen, aynı milletten olmamıza rağmen, devletlerimiz ayrıdır” demektedir⁷³⁹.

⁷³³ “Türk Dünyası”, *Türk Dünyası Bülteni*, s. 1 (Ağustos 2002), <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av1.pdf> [30.11.2008] (vurgular eklendi).

⁷³⁴ *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1*, 279.

⁷³⁵ Çay, “Ermeni Meselesi Üzerine Bazı Notlar”, 21.

⁷³⁶ *age*, 21.

⁷³⁷ *age*, 21.

⁷³⁸ *age*, 22.

⁷³⁹ *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1*, 352.

Benzer şekilde, *Avrasya Bülteni*'ndeki bir yazıda Karakalpaklar için, "Uzlar ve Peçenekler'e kardeş bir boy. Bugün ayrı birer devlete sahip olan Kazak, Kırgız, kısmen de Türkmenlerle de akrabadırlar" denilmektedir⁷⁴⁰. Bakan Doğru ise Türkmenistan ziyareti sırasında yaptığı bir açıklamada, Türkiye ile Türkmenistan'ın aynı kökten geldiğini belirtmekte, Türkmenistan için, "Burası *bizim* ata vatanımız. Biz buralardan at sırtında anavatana gittik" demektedir⁷⁴¹.

Ortak köken kavrayışını yansıtan "soydaş" sözcüğünün resmi düzeydeki kullanımı da dikkate değer gözükmektedir. TİKA'nın vizyonunu açıklayan metinde bu kelimeye yer verilmiştir: "Halka direk [*sic*] yansıyan projelere ağırlık vererek, yıllardır soydaş, kardeş, akraba devlet ve topluluklara kalple verilen desteği, teknik-kültürel işbirliği ve somut projelerle hayata geçirmek" kuruluşun yeni vizyonları arasındadır⁷⁴².

Çay'a göre "[h]alen Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarımız" vardır⁷⁴³. TİKA'nın da katkı yaptığı, Romanya'da gerçekleştirilen 11. Türk Dünyası Gençlik Günleri ve Kurultayı'nın TİKA bültenindeki haberindeyse, kurultay sırasında sahne alan, "Köstence'de bulunan Türk müzik ve folklor grupları"ndan söz edilmekte, özellikle "Türk soydaşlarca oluşturulan koronun Türk İstiklal Marşı ve Romanya Milli Marşı'nı canlı olarak söylemeleri etkinliklere ayrı bir anlam katmıştır" denilmektedir⁷⁴⁴.

"Makedonya'daki Soydaş Köylere Yardım" başlıklı haberdeyse, Selçe Köyü'nde yapılan içme suyu tesisatının tamamlandığından söz edilmektedir⁷⁴⁵. Yine Balkanlarda, Batı Trakya'ya yönelik bir faaliyet, "TİKA'dan Soydaş Öğrencilere Yardım" olarak duyurulmuştur. Habere göre TİKA, bölgede iki azınlık lisesi ve bir teknik liseye yardımda bulunmaktadır⁷⁴⁶.

⁷⁴⁰ Kocaman, Uysal, age, 18.

⁷⁴¹ Metin Köşker, "Devlet Bakanı Doğru: Türk Milleti Güneşin Battığı Yöne Gider", 01 Nisan 2002, <http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=20775> [12.12.2008] (vurgu eklendi).

⁷⁴² "Türkiye'nin Üç Kıtaya Uzanan Dost Eli", *Avrasya Bülteni*, s. 42 (Ocak-Şubat 2006): 34, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av42.pdf> [30.11.2008].

⁷⁴³ **Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Faaliyet Raporu Cilt 1, 45.**

⁷⁴⁴ "11. Türk Dünyası Gençlik Günleri ve Kurultayı Köstence'de Yapıldı", *Avrasya Bülteni*, s. 27 (Ekim 2004): 3, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av27.pdf> [30.11.2008].

⁷⁴⁵ "Makedonya'daki Soydaş Köylere Yardım", *Avrasya Dosyası*, s. 148 (Kasım 2001): 11.

⁷⁴⁶ "TİKA'dan Soydaş Öğrencilere Yardım", *Avrasya Bülteni*, s. 31 (Şubat 2005): 11, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av31.pdf> [30.11.2008].

Cumhuriyet Halk Partisi Bursa Milletvekili Kemal Demirel'in "Balkan ülkelerinde yaşayan *soydaşlarımız*"la ilgili yazılı soru önergesine⁷⁴⁷ dönemin "Dış Türklere Sorumlu" Devlet Bakanı Mehmet Aydın, "Balkanlar'da (Batı Trakya, Bulgaristan, Makedonya, Kosova ve Romanya) yaşayan *soydaşlarımıza*" yönelik faaliyetleri sıralayarak cevap vermektedir⁷⁴⁸. Aydın'a göre sayılan faaliyetlerin amacı, "Balkan ülkelerinde yaşayan *soydaşlarımıza* milli kültür değerlerini korumak ve geliştirmektir [sic]"⁷⁴⁹.

Reşat Doğru ise göreve geldiğinde yaptığı açıklamada "Türk akraba ve toplulukları ile ilişkilerimizin geliştirilmesine önem verileceğini; Türk dünyası ile ilgili faaliyetlerin sivil toplum kuruluşları ile koordineli olarak yapılmasını sağlamak üzere soydaş derneklerle bölgesel toplantılar yapılacağını" belirtmiş⁷⁵⁰, ardından "Soydaş Dernekler İstişare Toplantısı"na başkanlık etmiştir⁷⁵¹. *Zaman Gazetesi*'nin haberine göre Doğru, "Türkiye'nin ülke dışında yaşayan soydaşlar için kurtuluş ümidi olduğunu" belirtmiştir⁷⁵². Doğru, Makedonya'da katıldığı bir toplantıda da "soydaş" olarak nitelediği "Türk" kadınlarının, kimliğinin ve siyasi hareketlerin sorunları değinmektedir⁷⁵³.

Ayrıca yukarıda değerlendirilen Sultan Sancar Türbesi ile ilgili anlatılarda, "Orta Asya'da yer aldığı vurgulanan türbenin "ata yadigârı" olduğu, "dedelerle" ilişkisine değinildiği belirtilmişti. Türbenin önemi, hem "Türklerin" ortak bir kültürel mirası olarak düşünülmesi ve hem de "Türklerin" "ataları" tarafından inşa edilen bir yapı

⁷⁴⁷ [Yazılı Soru Önergesi], 7/9768, Dönem 22/4, (19 Ekim 2005), <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-9768s.pdf> [15.02.2009] (vurgu eklendi).

⁷⁴⁸ [Yazılı Soru Önergesi Cevabı], B.02.0.004/00141, (20 Ocak 2006), <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-9768c.pdf> [14.02.2009] (vurgu eklendi).

⁷⁴⁹ age (vurgu eklendi).

⁷⁵⁰ "Devlet Bakanı Dr. Reşat Doğru'nun Basınla Tanışma Toplantısı", *Avrasya Dosyası*, s. 151 (Şubat 2002): 2.

⁷⁵¹ "Soydaş Derneklerine Birleşme Tavsiyesi", <http://arsiv.zaman.com.tr/2002/05/05/marmara/butun.htm> [20.11.2008].

⁷⁵² age. Toplantı TİKA bünyesinde gerçekleşmiştir. Bilgi için bkz. Zafer Çakmak, "Soydaş Dernekleri Ankara'da Toplandı", 09 Mart 2002, <http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=17200> [12.12.2008].

⁷⁵³ "Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Sayın Dr. Reşat Doğrunun Konuşmaları", *Balkan Türk Kadınları Ortak Meseleleri ve İşbirliği Kurultayı (28-31 Ağustos 2002) Ohri-Makedonya (TÜRKAD, 2002)*: 17-20. "Soydaşlar" sadece Balkan coğrafyasında yaşamıyorlar. TİKA'nın bir projesi olan "Sınır Tanımayan Engelliler-Turkuaz Projesi"nin "Türkiye sınırları dışında yaşayan soydaşları, engelliler konusunda bilinçlendirmek ve engellilerin toplumla kaynaşmasını sağlamak amacıyla" başlatıldığı belirtilmektedir. Projenin Kırgızistan ayağı tamamlanmıştır. Haber için bkz. "Sınır Tanımayan Engelliler-Turkuaz Projesi Tamamlandı", *Avrasya Bülteni*, s. 63 (Kasım 2007): 8. Bültenin aynı sayısındaki bir başka haberde ise, dönemin TİKA Başkanı Hakan Fidan'ın demeci aktarılıyor: "TİKA Başkanı Dr. Hakan Fidan, açılışta yaptığı konuşmada, TİKA'nın başta *Türk* Cumhuriyetler olmak üzere *soydaşlarımızın* yaşadığı ülkelerde ekonomik faaliyetlerin hızla devam ettiğini belirtti" [sic]. Bkz. "Ethem Baymak ve Reşit İsmet'in Tabloları Sanatseverlerle Buluştu", *Avrasya Bülteni*, s. 58 (Haziran 2007): 31 (vurgu eklendi).

oluşudur. Yapı, hem kültürel değeri açısından, hem soyun geldiği yerle ilişkisi açısından ve hem de süreklilik gösteren ortak bir “Türk tarihi”ni temsil etmesi açısından resmi düzeyde önemli görülmektedir.

Toparlamak gerekirse, ortak köken kavrayışı temelde, “Türklerin” (bugün çeşitli siyasi birimler altında yaşayan ve *biz* “Anadolu Türkleri”nin de dâhil olduğu bütünü) Orta Asya’dan dünyaya yayıldıkları ancak bugün bir “ulus” olarak varlıklarını koruduklarına dairdir. Bu ortak köken kavrayışına, milliyetçi, ilkçi bir tarih yorumu eşlik etmektedir. Bu ilkçi tarih yorumu “ulus”un köklerini modern öncesi eski çağlara dayandırmaktadır. Ortak köken kavrayışının en dolaysız kavramlaştırması ise “soydaş” sözcüğüdür. Bu kavramlaştırma aynı zamanda resmi düzeyde “soydaşın” “vatandaş” karşısındaki karmaşık durumunu da yansıtmaktadır. “Soydaşlar” Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı değildir ancak yine de kendilerine, kurgulanan soy ilişkileri nedeniyle, “Türklük” atfedilmektedir. Görüldüğü gibi bu kavrayışta “Türklüğü” iki biçimde, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma yoluyla ya da köken itibarıyla elde etme yolu açılmaktadır. Bu ikiliğin, aslında resmi düzeyde yer alması bakımından bu çelişkinin ve “vatandaş Türk” ile “gerçek Türk” kavrayışları arasında çözülememiş sorunlu ilişkinin en özlu bir ifadesi ise “Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı’nın web sayfasında ziyaretçileri karşılayan, bu satırların yazılmakta olduğu sırada halen orada duran cümledir: “Nerede Bir Vatandaşımız-Soydaşımız Varsa, Biz Oradayız”⁷⁵⁴.

5.6. Tarih Ölçütü

Resmi düzeydeki ortak kültür ve köken kavrayışlarının çözümlenmesinde de görüldüğü gibi, *Türk tarihi* üzerine yazılanlara bakıldığında, sonu Anadolu’ya, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti’ne ve bugün dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan “Türlere” varan sürekli bir sürecin kurgulandığı görülmektedir. Ortaya çıkış, yayılış ve bugünkü durumu ele alan bu süreçte “Türk” kimliği, bu kimliği oluşturan bileşenlerle birlikte kesintisiz olarak devam eden bir nesne olarak algılanmaktadır. Resmi düzeyde *tarih* denildiğinde anlaşılan, bu sürecin anlatısı olarak, “*Türklerin* *tarihidir*.”

⁷⁵⁴ <http://www.devlet.gov.tr/> [05.02.2009].

Ayvaz Gökdemir'in bakanlığı sırasında yaptığı bir açıklama "Türklerin" tarihinin bu kesintisiz kavranışına dair bir örnek olarak gözükmektedir⁷⁵⁵:

"Türkiye geçmişteki 1500 yıllık, asgari 1500 yıllık devlet tecrubesine dayanarak bugünkü topraklarında 1000 yıllık bir devlettir. İstiklalinde hiçbir kesinti olmayan bir devlettir. Bizim Orta Asya'daki tarihi hayatımızdan devraldığımız mirasla beraber, Türkiye toprağındaki 1000 yıllık devlet tecrübemize, medeni dünya itibar etmelidir".

Avrasya Bülteni haberinde ise, "*Tarihteki Türk devletlerinin en büyüğü olan Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere geçmişteki bütün Türk devletlerinin bazı tarzları Göktürklerle bağlı*" denilmekte⁷⁵⁶, Gökdemir'in süreklilik kavrayışının bir benzeri sergilenmektedir. TİKA Türkoloji projesinin tanıtıldığı broşürde ise şöyle denilmektedir⁷⁵⁷:

"Tarihin eski çağlarından beri geniş bir coğrafyaya dağılmış bulunan Türkler; 16'sı imparatorluk olmak üzere çok sayıda devlet kurmuş, değişik siyasi kimliklerle ortaya çıkmış farklı kültür çevrelerine girmiş ve din değiştirmiştir. Dünya tarihinde önemli rol oynayan Türklerin tarihini, kültürünü, edebiyatını ve sanatını ortaya çıkararak, gelecek nesillere ulaştırmanın uzun vadeli ve planlı bir çalışmayla mümkün olacağı bilinen bir gerçektir. Türk tarihini bilmeden de ne yakın ne de eski tarihi bilmek mümkün değildir".

TİKA Türkmenistan raporundaki "Türkmen tarihi" bölümünde de bu süreklilik ve bütünlük kavrayışı göze çarpmaktadır⁷⁵⁸:

⁷⁵⁵ "Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir'in Yaptığı Konuşma", 13. Ayrıca Gökdemir'in bu yaklaşımına bir başka örnek, şu paragrafla verilebilir: "Orası Türkistan olmasaydı burası Türkiye olamazdı. Orası Türkistan olduğu için asırlarca oradan buralara Kırgızistan'dan, Kazakistan'dan, Özbekistan'dan, Türkmenistan'dan, Azerbaycan'dan bir insan köprüsü kurulduğu için buraya sadece nüfus değil, maneviyat ta taşıdığı için, silahlı güçlerimizin yanı sıra, önü sıra, ardı sıra atlarımızla birlikte erenlerimiz de buralara geldiği için bu coğrafyaları biz maddesiyle, manasıyla kavramış ve Türkiye yapmışızdır". Bkz. "Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir'in Açış Konuşması", 3-4. Gökdemir bir başka yerde bu tarihe minnetini göstermektedir: "Bugüne Türk olarak erişmemizi borçlu olduğumuz 2500 yıllık büyük ve şerefli tarihin önünde saygıyla eğiliyorum". Bkz. "Türk Kurultayı"nda Ayvaz Gökdemir'in Konuşması: 'Dünyanın Beline Sıcacık ve Sağlam Bir 'Türk Kuşağı'nın Sarılmasının Kime Ne Zararı Var?', 60.

⁷⁵⁶ Burcu Gündoğdu, "Her Şeyin Düşler Âleminde Olup Bittiği Ülke Moğolistan", *Avrasya Bülteni*, s. 51 (Ekim 2006): 17, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av51.pdf> [30.11.2008] (vurgular eklendi).

⁷⁵⁷

Türkoloji

Projesi,

[http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/brosur2008/tr/TURKOLOJI%20\(TR\)..pdf](http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/brosur2008/tr/TURKOLOJI%20(TR)..pdf)

[09.01.2009].

Mevcut çalışma kapsamı dışında bir alan olsa da, geçmişte kurulan "Türk Devletleri"nin sahiplenilmesi konusunda Cumhurbaşkanlığı Forsu'ndaki on altı küçük yıldız burada örnek göstermek mümkündür. Cumhurbaşkanlığı resmi sitesindeki açıklamaya göre bu yıldızlar "bağımsız 16 büyük Türk Devletini" simgelemektedir. Bu devletler; Büyük Hun İmparatorluğu, Batı Hun İmparatorluğu, Avrupa Hun İmparatorluğu, Ak Hun İmparatorluğu, Göktürk İmparatorluğu, Avar İmparatorluğu, Hazar İmparatorluğu, Uygur Devleti, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Harzemşahlar, Altınordu Devleti, Büyük Timur İmparatorluğu, Babür İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'dur. Ortadaki büyük yıldız ise Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni simgelemektedir. Burada süreklilik algısı ve Türkiye Cumhuriyeti için kabullenilen miras açıktır: "Cumhurbaşkanlığı Forsu pek çok anlam, motif ve değeri bünyesinde barındırmakta; yüzlerce yılın birikimini, tarihteki Türk topluluklarını, dolayısıyla Türk birliğini ve Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil etmektedir". Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://cankaya.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanligi/fors/> [06.01.2009].

⁷⁵⁸ Türkmenistan Ülke Raporu [1996], 18.

“Bugün Türkistan tarihini ayrı ayrı devletler halinde yazmak oldukça güçtür. Çünkü bu devletler geçmişte ve yakın zamanlara kadar aynı kaderi paylaşmışlardır. Bu yüzden Türkmen tarihi, diğer Türklerin tarihinden ayrı tutulamaz”.

Yukarıda da alıntılıandığı gibi, Gül de bu süreklilik kavrayışını paylaşmaktadır. Gül’e göre “Türkler”, “Orta Asya kökenli bir ulustur” ve buradan yayılmışlar ve bu süreçte “ulus olarak varlıklarını büyük ölçüde koruyabilmişlerdir”. İslamiyet’i kabul etmeleriyle rolleri artmış, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde çeşitli etnik grupları barış içinde içlerinde barındırmışlardır⁷⁵⁹.

“Türklüğü” Orta Asya dayandıran ve bugüne kadar süreklilik içinde var olageldiğine inanan bu kavrayışı destekleyen, kökenlere dair önemli tarihsel kalıt ve yapıtlara yapılan atıflardır. Bu ortak tarih kavrayışının en önemli tarihsel simge-yapıtlarından biri Orhun Anıtları’dır⁷⁶⁰. Bakan Çay’a göre anıtlar, “tarihimizin ve kültürümüzün temelini teşkil” etmektedirler⁷⁶¹. Çay, anıtlar üzerine verdiği söyleşide, anıtların “Kök Türkler” döneminde dikildiğini, bu devleti Hunların kurduğunu ve bunun bir “Türk devleti” olduğunu belirtmektedir⁷⁶². Çay, anıtlarda geçen devleti “Türk imparatorluğu”, anıtlardan biri şahsı adına dikilen Tonyukuk’u ise “Türk devlet adamı ve başkumandanı” olarak tanıtmaktadır⁷⁶³.

Anıtların “Türk Tarihi” için önemine çeşitli açıklama ve metinlerde değinilmektedir. Bakan Çay, anıtlar bulunmadan önce “Türk dili”nin en eski eseri Kutadgu Bilig’ken, anıtların bulunmasından sonra bu unvanın el değiştirdiğini belirtmektedir. Ayrıca anıtlar, “Türk adının geçtiği ilk Türkçe metinlerdir”⁷⁶⁴. Metnin yazıldığı alfabe de “Türklerin tarihte kullandığı ilk alfabe” olan ve “2000 yıldır Avrasya’da kullanılan, Türklere has orijinal bir alfabedir”⁷⁶⁵. Çay, bölgede yapılan kazılar için, “[b]elki de

⁷⁵⁹ Gül, age, 34.

⁷⁶⁰ Anıtlar pekâlâ varsayılan ortak dil, ortak kültür ya da kökenlere dair simge-yapıt olarak da kabul edilebilir.

⁷⁶¹ Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1, 148. Raporda abideler, “Türk tarihi için olduğu kadar insanlık tarihi açısından da büyük öneme sahip” olarak tanımlanıyor. Bkz. age, 70. Çay’ın benzer bir açıklaması için bkz. “Tarih Yeniden Yazılacak”, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2001/08/15/guncel/guncel4.html> [02.08.2008].

⁷⁶² “Devlet Bakanı Prof. Dr. Abdulhaluk Çay’la ‘Orhun Kitabeleri ve Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi’ Üzerine Bir Söyleşi”, Türk Yurdu Dergisi, c. 21, s. 169 (Eylül 2001): 20.

⁷⁶³ age, 21.

⁷⁶⁴ age, 21.

⁷⁶⁵ age, 22. Aynı sayfada Çay, anıtlarda yer aldığını söylediği “Türk milleti” ifadelerinden ötürü dönemi, “Türk milliyetçiliği kavramının bir devlet siyasetine uygulandığı bir dönemdir” şeklinde yorumlamaktadır. Böylece “Türk milleti” kadar “Türk milliyetçiliği”nin de eskiliği vurgulanmış olur. Türk milliyetçiliğinin ve “Türklük” bilincinin modern dönem öncesine ait olduğundan söz eden milliyetçi açıklamalarına rağmen Çay, “Kürtlük” bilincine tam aksi yönde yaklaşmaktadır. Çay, “Kürtlük” bilincinin 19. yüzyılda İngiltere’nin faaliyetleriyle ortaya çıktığını (icat edildiğini?) ifade ediyor. Çay’ın bu yönde açıklaması için bkz. Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile

Türk tarihi açısından milli sınırlarımız dışında yapılan büyük arkeolojik çalışma oldu [sic]" demektedir⁷⁶⁶. Bakan Yazıcıoğlu ise anıtlar bölgesindeki bir karayolunun açılışında, "[a]macımız *Türk varlığının olduğu her yerde soydaşlarımızın yardımına koşmak, atalarımızdan miras kalan tarihi eserlerin bakımını yapıp dünya tarih mirasına katmaktır*" şeklinde açıklama yapmıştır⁷⁶⁷.

TİKA'nın anıtlara yönelik projesi, tüm projeleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Projenin adı "Moğolistan'daki *Türk Anıtları Projesi*"dir⁷⁶⁸. Anıtların çevresinde yapılan çalışmalarda bulunan parçalarla ilgili *Avrasya Bülteni*'nde yer alan haberde şöyle denilmektedir⁷⁶⁹:

"Moğolistan çalışma heyeti, 5000 yıllık *Türk tarihinin* en büyük keşiflerinden birisini gerçekleştirmiştir. Şimdiye değin İslam öncesi Türk dönemine ait bilinen hiçbir Türk hükümdarının özel eşyalarına sahip olunamamışken; binlerce altın, gümüş ve değerli taştan oluşan 'Bilge Kağan'ın Hazineleleri' ortaya çıkarılmıştır".

Ortaya çıkarılanlar "Türk kültürünün en kıymetli numuneleri arasında yerini almış [...] Türk sanatının ne kadar ileri olduğunu birer göstergesi" olarak yorumlanmıştır⁷⁷⁰. "Türk tarihi"nin sürekliliğine olan samimi inancın bir göstergesi olarak anlatının devamında şöyle denilmektedir⁷⁷¹:

"Netice olarak, Moğolistan'daki Türk anıtları projesi ile TİKA'nın diğer faaliyetleri, Türk ve Moğol devletleri arasında yaklaşık 800 yıl sonra ilişkilerin tekrar kurulmasına, kardeşliğin ve dostluğun hatırlanmasına öncülük etmesi bakımından da önem taşımaktadır".

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılabilceği gibi anıtların "Türklük" açısından önemi sadece ortak tarihe ilişkin birer simge olmaları değildir. Anıtlar birçok alanda "Türklüğe" ilişkin birer ilk örneği sunmaktadırlar. Anıtlara atfedilen önem, en eski Türk alfabesiyle yazılmış, Türk dilinin en eski örneğini sunan, bilinen ilk Türk

Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Faaliyet Raporu Cilt 2, 481. Çay, "Türk Cumhuriyetleri'nin "Türklük" bilinçlerine ket vuran ulusal ("Kazak", "Özbek" vs.) bilinçlerinin gelişmesinde de suçu yakın bir tarihe, Stalin döneminin politikalarına yitkilemektedir. Çay'a göre bu dönemde "Türk milletlerini" bölme ve parçalama politikaları ile "her bir Türk boyunun adı millet olarak benimsetilmiş"tir. Bkz. age, 577. Kısacası çeşitli ulusların birer icat olduğunu belirtmekte ancak "Türk milleti"nin izlerini sekizinci yüzyılda bulmaktadır.

⁷⁶⁶ "Türk Dünyasından Sorumlu Devlet Bakanı ve TÜDEV Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Sayın Abdulhaluk M. Çay'ın Açılış Konuşması", 62.

⁷⁶⁷ "Devlet Bakanı Prof. Dr. Mustafa Said Yazıcıoğlu Moğolistan'da", 06 Ekim 2008, <http://www.devlet.gov.tr/mogolistan.htm> [05.02.2009] (vurgular eklendi).

⁷⁶⁸ Atılğan ve diğ., age, 111 (vurgu eklendi). Kuruluş bünyesinde anıtları nitelemek için kullanılan bir ifade "Türk anıtları"dır. Bunun birçok örneğinden biri TİKA haber bülteninde görülebilir. Habere göre "TİKA Başkanlığı, Moğolistan'da yürüttüğü 'Türk Anıtları Projesi' ile ülkede bulunan 1300 yıllık eşsiz Türk Anıtları'nı koruma altına almayı hedefliyor". Haber için bkz. "Moğolistan'dan TİKA Başkanı Dr. Hakan Fidan'a 'Dostluk Madalyası'", *Avrasya Bülteni*, s. 61 (Eylül 2007): 12.

⁷⁶⁹ "Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi ve Türk-Moğol ilişkileri", 8 (vurgu eklendi).

⁷⁷⁰ age, 8.

⁷⁷¹ age, 8.

devletinden kalma, Türk sanatının en eski eserleri olduğu yönündeki kavrayıştan kaynaklanmaktadır. Anıtların tüm bu özelliklerini tek bir paragrafta TİKA haber bülteni toplamıştır⁷⁷²:

“Yaklaşık 280 yıl önce bulunduklarında bütün ilim çevrelerinin dikkatini çeken Orhun Abideleri, Türk adının geçtiği ilk Türkçe metinlerdir. Göktürk alfabesiyle yazılan bu yazıtlar Türkçenin yazılı ilk kaynaklarıdır. Yazıtlarda, Türk tarihini, sanatını, gelenek ve göreneklerini, dinini, ordu teşkilatını, sosyal hayatını kısaca *Türk milletine* ait ne varsa hepsini görmek mümkündür”.

Bir başka örnek, anıtlarda hem “Türklüğe” atfedilen kimi değerlerin ilk örneklerini hem de “Türk devleti” ve “Türk milleti”ni bulmaktadır. Ayrıca, daha önce çeşitli anlatılarda “Moğolistan”la “Türkiye” arasında kurulan anakronik bağ, bu kez günümüz Çin’iyle kurulmaktadır⁷⁷³:

“*Türk* adının geçtiği ilk *Türkçe* metin olmasının yanı sıra, *Türk devlet adamlarının millete* hesap verdiği, *devlet ve milletin* karşılıklı görevlerinin yer aldığı, *Türk töre ve nizamının, Türk kültürünün* büyük belgesi niteliğinde olan Orhun Abideleri, *günümüzde* 1,5 milyara ulaşan nüfusu ile gerek askeri, gerek ekonomik ve teknolojik güç olarak dünyanın bir numarası olmayı hedefleyen *Çin hakkında* 1250 yıl önce yazılan bir ikaz yazısıdır”.

Ortak tarih kavrayışının, “Türklüğün” kökleriyle de bağlantısı kurulan en önemli tarihsel simge-kalıtlardan birisi ise Nevruz’dur. Nevruz, geçmişten bugüne “Türk toplulukları”na kutlanan bir bayram olarak algılandığında ve ortak köken miti olarak Ergenekon’dan çıkışla ilişkilendirildiğinde, ortak bir kültür ve köken unsuru olmanın yanında, aynı zamanda ortak tarihe ilişkin bir unsur da olmaktadır. Bu kavrayışta Nevruz, ilk ortaya çıkıştan yayılışa ve bugüne kadar “Türkleri” birleştiren ve tarihsel sürekliliğe sahip bir değer olarak tasarlanmaktadır. Yukarıda da

⁷⁷² “Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi”, *Avrasya Bülteni*, s. 23 (Haziran 2004): 10, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av23.pdf> [30.11.2008] (vurgu eklendi). TİKA resmi web sayfasındaki benzer ifadeler için bkz. “Büyük Projeler: Moğolistan Türk Anıtları Projesi (MOTAP)”, http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=518 [04.06.2008]. Bu paragraftaki kadar kapsayıcı olmayan ancak benzer ifadeleri içeren metinler için bkz. “Orhun Anıtları Projesi”, *Avrasya Dosyası*, s. 138 (Ocak 2001): 5; “Bilge Kağan’ın Hazinesini Bulduk”, *Avrasya Dosyası*, s. 145 (Ağustos 2001): 2; “Bilge Kağan Kimdir?”, *Avrasya Dosyası*, s. 145 (Ağustos 2001): 3; “Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi”, *Avrasya Dosyası*, s. 97 (Nisan 1998/2): 4-5. Görüldüğü gibi anıtlar “Türklük” için önemli olduğu düşünülen birçok kategoriyle ilişkilendirilmekte, bir ilk örnek olarak kutlanmaktadır. Anıtlar o kadar işlevseldir ki, orada “Türk milliyetçiliğini” bulmak bile mümkün olmuştur. Anıtların işlevselliği bununla sınırlı kalmamıştır. Bu çalışmanın kapsamı dışında olsa da ilginç bir örnekten söz edilebilir. Kendini “Turancı” olarak niteleyen bir yazar, “Türk tarihinin ilk yazılı belgesi olan Orhun Abidelerinde adı geçen Kürtler, neden ayrı bir millet olma iddiası ile ortaya çıkıyor?” diye sormaktadır. Bu sorunun yer aldığı yazı için bkz. Rasim Ekşi, “Kürtlerin Etnik Kökeni Üzerine Tartışmalar”, *Turan Dergisi*, s. 4 (2005): 5. Öte yandan anıtlarda “Türk milliyetçiliğinin”, “Kürtler’in ve “Türk milleti”nin bulunabilmesinin, bazı çeviri sorunlarından ve çarpıtmalardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Anıtlardaki yazıların çevirisiyle ilgili eleştiriler için bkz. Ölmez, age; Aydın, “Etnik Bir Ad Olarak ‘Türk’ Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi Üzerine”, 52-53.

⁷⁷³ “MOTAP (Moğolistan Türk Anıtları Projesi)”, *Avrasya Bülteni*, s. 73 (Ekim-Kasım 2008): 4 (vurgular eklendi).

belirtildiği gibi, Nevruz'un bu ezelden ebede "Türklük"le ilişkili olarak tasarımı, geleneğin güncel siyasi konumuyla ilişkili gibi görünmektedir. Partha Chatterjee'nin sözleriyle bu kavrayışta "[e]fsane, tarih ve çağdaş – üçü de aynı kronolojik sıralamanın parçası olur; biri diğerinden ayırt edilemez; dolayısıyla da birinden diğerine geçiş tamamen sorunsuz olur"⁷⁷⁴. Nitekim Ayvaz Gökdemir bu anlayışı sergilemekte, "Hunlar devrinden itibaren Türk tarihinin her safhasında bir Nevruz sevincini, Nevruz bayramını görüyoruz. Bu günde Türk kozmogonisiyle birleşen bir kutlama günü görüyoruz. Ergenekon destanımızla birleşen bir Nevruz görüyoruz" demektedir⁷⁷⁵.

Görüldüğü gibi hem Orhun Anıtları hem de Nevruz, uzak geçmişten bugüne var olagelen bir "Türklüğe" atıfla ele alınmakta, dolayısıyla bugün *biz* de dâhil olmak üzere çeşitli coğrafyalara dağılan "Türkleri" birleştiren, onların ortak köklerine ilişkin değerler olarak kavranmaktadırlar.

Ortak tarih kavrayışı bu şekilde "Türk Dünyası"nın birleştiren bir unsur olarak algılandığı gibi, Türkiye ile başka bir "Türk" ülke ya da topluluğu birleştiren bir kavrayış da olabilmektedir. Böyle bir örnek, "Dış Türklerden Sorumlu" Devlet Bakanlığı faaliyet raporunda yer almaktadır. Raporda TİKA'nın Makedonya ile ilgili yürütülmesi düşünülen projelerden söz edilirken, "Osmanlı yadigârı olan Türkler'in ekonomik ve sosyal kalkınmalarına yönelik faaliyetler ele alınacaktır" denilmiştir⁷⁷⁶.

Azerilerin kökenine ilişkin anlatıda, aynı zamanda Anadolu Türklerinin de kökenlerinden söz edilmekte, hatta bu kökler başka topluluklarla da ilişkilendirilerek geniş bir coğrafyadaki "Türkler" için ortak soy ağı kurulmuş olmaktadır. TİKA'nın *Azerbaycan Ülke Raporu*'nda Azerbaycan tarihi anlatılırken Azerbaycan adının kökeninin ardından "Türklerin" bölgeye gelişi ele alınmakta, tarih anlatısı böyle başlamaktadır. Ardından bölgeye gelen "Türk" grupları hakkında bilgi verilmektedir⁷⁷⁷. Nitekim anlatıda "Anadolu Türkleriyle aynı aileden olan Azerbaycan Türkleri" denilmektedir⁷⁷⁸. *Avrasya Bülteni* "Azerbaycan Dosyası"nda

⁷⁷⁴ Partha Chatterjee, *Ulus ve Parçaları: Kolonyal ve Post-Kolonyal Tarihler*, çev. İsmail Çekem (İstanbul: İletişim, 2002), 138.

⁷⁷⁵ "Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir'in Açış Konuşması", 4.

⁷⁷⁶ *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Faaliyet Raporu* Cilt 1, 86.

⁷⁷⁷ *Azerbaycan Cumhuriyeti*, 5-6.

⁷⁷⁸ *age*, 7.

da “tarihçe” bölümündeki tarih anlatısı “Türkler, Azerbaycan’a M.S. 4 ve 5’inci yüzyıllarda yerleştiler” cümlesiyle başlamaktadır⁷⁷⁹.

Avrasya Bülteni Türkmenistan dosyasında ise Türkmenlerin Büyük Hun, Göktürk ve Selçuklu gibi imparatorluklar kurdukları belirtilmekte⁷⁸⁰, böylece resmi tarihin Türkiye devletinin öncelleri olarak kabul ettiği devletler Türkmenistan’ın çoğunluk unsurlarıyla da ilişkilendirilmektedir.

Avrasya Bülteni Kosova dosyasında ise Kosova’daki topluluklardan sadece “Türklerin” geçmişi ele alınmaktadır⁷⁸¹:

“Bölgede yaşayan Türklerin geçmişi, M.S. 5’inci yüzyıla kadar uzanır. Bu yüzyılda Avarlar, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar buralara yerleşmişlerdir. Özellikle, Osmanlıların Kosova Meydan Muharebesi’ni (1389) kazanmasından sonra Türk nüfusu giderek bölgede yoğunluk kazanmaya ve bölge hızla Müslümanlaşmaya başlamıştır”.

Kazakistan dosyasında ise “Türk kültürünün özelliklerini” taşıdığı belirtilen “Kazakların” tarihi anlatılmakta, örneğin bu ülkede yaşayan topluluklardan olduğu belirtilen “Rusların”⁷⁸² bölgeye gelişlerine değinilmemekte, “Kazak” odaklı tarih anlatısında sadece Çarlık Rusyası’nın “Kazaklar” üzerindeki hâkimiyetinden söz edilmektedir⁷⁸³:

“Kazaklar etnik ve sosyal yapı olarak en eski Türk kültürünün özelliklerini taşımaktadır. Hun, Göktürk, Karahanlı, Gazneli ve Altınordu Devletlerinin kalıntıları olan Türk boylarının birleşmesiyle 1456’da tarih sahnesine çıkan Kazak Hanlığı 18. yüzyılın başlarına dek Orta Asya’da kuvvetli bir devlet olarak varlığını sürdürdü bu tarihten sonra gücünü yitirerek Çarlık Rusyası’nın etkisi altına girmeye başladı. 19. yüzyılda tamamen Rus kontrolüne giren Kazaklar 1917 İhtilali’nden sonra kendi devletlerini kurmaya teşebbüs ettiler de başarılı sağlayamadılar; 1936’da kabul edilen Sovyetler Birliği anayasası ile birlik üyesi bir cumhuriyet oldular”.

Ayrıca Kazakistan için Bakan Çay, “[t]arihi, kültürel, dini bağlarımız bizleri, iki kardeş cumhuriyet haline getirmiştir” demektedir⁷⁸⁴.

“Türkleri” ortak bir tarih etrafında birleştiren ve diğer müştereklerle koşut giden bu kavrayışın bir göstergesi, TİKA’nın “tarih”e bakışı hakkındaki bir ipucu olarak da

⁷⁷⁹ Güçlü Demirci, “Azerbaycan Dosyası”, *Avrasya Bülteni*, s. 16 (Kasım 2003): 6, <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av16.pdf> [30.11.2008].

⁷⁸⁰ Tan, age, 8.

⁷⁸¹ Faruk Uysal, “Kosova Dosyası”, 8.

⁷⁸² *Kazakistan Cumhuriyeti*, 2.

⁷⁸³ Çetin, age, 10.

⁷⁸⁴ *Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın Faaliyet Raporu Cilt 1*, 247.

yorumlanabilir. TİKA başkanlarından Umut Arık'ın Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Kongresi'yle ilgili yazdıkları şöyledir⁷⁸⁵:

"Türk Tarih Kurumu ile TİKA'nın ortaklaşa düzenledikleri bu kongre ile yeni bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin *asli kimliklerine* kavuşmalarına ve Cumhuriyetlerarası *ortak tarih* şuurunun geliştirilmesine yardımcı olunarak bu yolla aralarında doğacak ihtilaflara engel olunması, Türkiye Cumhuriyeti ile Yeni Türk Cumhuriyetleri arasındaki bağların kuvvetlendirilmesi, ortak tarihi öğelerin ortaya çıkarılmasına katkıda bulunulması, ayrıca Türk Tarihi alanında yapılacak çalışmalarda işbirliğinin tesisi amaçlanmıştır".

5.7. Değerlendirme

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, daha önce aynı ölçüde ilişki kurmanın mümkün olmadığı "dış Türkler"e ulaşma imkânı doğmuş; "dış Türkler", Türk dış politikasının yöneldiği yeni bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni durum, devletin en üst kademelerinde dillendirilen "Adriyatik'ten Çin'e Türk Dünyası" sloganında simgeleşmiştir. Ancak görüldüğü gibi "Türk Dünyası" tasavvuru sloganlardan ibaret kalmamıştır. Soğuk Savaş sonrasının iki yeni kuruluşu, henüz keşfedilen bu dünyaya odaklanan faaliyetler yürütme gayesiyle kurulmuşlardır. Bu kuruluşların kurucu metinlerince "Türk Dünyası"nın çerçevesi çizilmiş, yapılan açıklama ve yürütülen uygulamalarla bu kurgu dünyanın⁷⁸⁶ sınırları ve bileşenleri somutlaşmıştır.

⁷⁸⁵ Arık, "Üçüncü Çalışma Yılında TİKA", 177 (vurgular eklendi).

⁷⁸⁶ "Türk Dünyası" kurgusal bir dünyadır. Edward Said'in belirttiği üzere "Batı" ve "Şark" gibi coğrafi ve kültürel varlıklar (tarihsel varlıklar da) "insan yapımıdır". Bkz. Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, 3. bs. (İstanbul: Metis, 2006), 14. "Türk Dünyası" da farklı milliyetçiliklerin ya da daha genel anlamda farklı gözlemler, farklı bir kavrayışla gördükleri ve kimi kesitlerini farklı adlarla tanımlayabildikleri, yine Said'in deyişiyle, bir "imgesel coğrafya"dır. Rus Çarlığı ve SSCB Orta Asya'yı "Türk" list kimliğinin var olduğu değil, çeşitli "ulusal" birimlerden oluşan bir coğrafya olarak tasarlamakta ve bu yönde politikalar geliştirmekteydi (bu konuda bkz. Mehmet Aça, "Orta Asya'da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlminskiy ve Ardıllarının Rolü", *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, haz. Pınar Akçalı, Ertan Efeğil (İstanbul: Gündoğan, 2003); Süha Bölükbaşı, "Azerbaycan'da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu'nun Etkileri", *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*, der. Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, çev. Selda Somuncuoğlu (İstanbul: İletişim, 2004); Olivier Roy, *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Morali (İstanbul: Metis, 2000); Stephane A. Dudoignon, "Orta Asya'da Siyasal Değişmeler ve Tarihyazını: Tacikistan ve Özbekistan, 1987-1993", *Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, haz. Semih Vaner, çev. Ercan Eyüboğlu (İstanbul: Metis, 1997); Berg G. Fragner, "'Sovyet Milliyetçiliği': Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras", *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*, der. Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, çev. Selda Somuncuoğlu (İstanbul: İletişim, 2004); Eric J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı, 1993), 196. SSCB sonrası yeni devletler ise SSCB'nin bu tasarısını sürdürmekte ve kendilerini daha çok "Türk" olarak değil "ulusal" adlarıyla tanımlamakta, ortak tarihsel figürleri değil, kendi "ulusal" tarih figürlerini anarak kimi zaman bu figürlerin tüm "Türklüğe" mal edilmesine karşı çıkmaktadırlar (bu konuda bkz. Fumagalli, age; Aça, age; Ahmet T. Kuru, "Devlet Politikaları ve Kültürlerarası Rekabet Işığında Orta Asya'da Milletleşme Sürecine Bir Örnek: Türkmenistan", *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, haz. Pınar Akçalı, Ertan Efeğil (İstanbul: Gündoğan, 2003);

“Türk Dünyası”nın sınırlarına ilişkin araştırmanın yapıldığı kısımdan çıkan en önemli sonuç, resmi düzeyde “Türk” sözcüğünün vatandaşlık esasına dayanan anlamından başka anlamlar da taşıdığı, sözcüğün çok anlamlı olduğu idi. Ardından, vatandaşlık bağı dışında “Türklüğü” var eden, ona sahip olmayı mümkün kılan ölçütlerle, ona atfedilen ortak değerler üzerine bir araştırma yapılacağı belirtilmişti.

Yukarıda yapılmaya çalışılan bu araştırma ile ulaşılan en önemli sonuçsa, vatandaşlığın resmi düzeyde “Türk” sayılmanın tek ölçütü olmadığı, bu ölçütün “vatandaş Türk” adlı kategoriyi karşıladığı ve resmi düzeyde vatandaşlık bağından ayrı olarak tasavvur edilen “gerçek Türk”ün dayandırıldığı ilksel bağlarınsa, ortak dil, ortak kültürel özellikler, ortak köken ve ortak tarih kavrayışları olduğudur. Kimi yerde birbirleriyle iç içe geçen ve koşutluk arz eden bu ölçütlerden “Türk dilini” konuşmak “Türk” olabilmenin önemli bir şartıyken, “Türklüğe” atfedilen ortak tarih, köken ve kültür kavrayışları “Türk Dünyası”nı birleştiren, “Türk” olarak adlandırılan topluluklar arasındaki reel boşlukları doldurmaya yarayan bir nevi çimento vazifesini görmektedirler⁷⁸⁷. Bu kavrayışla, Türkiye ulusal sınırlarının içindeki ve dışındaki unsurları aynı adla, “Türk” olarak tanımlamak mümkün olmuştur. Dahası bu kavrayış, idealde sözleşmecî bir topluluğu öngören vatandaşlık esaslı kavrayışın aksine, “Türklerin” yaşadıkları tüm siyasi birimlerin sınırlarını aşarak, bu topluluğu organik bağlarla bağlı olarak tasarlamaktadır. Bu organik bağlar, yukarıda tespitleri yapılan ilksel bağlardır. Dolayısıyla bu ulus kavrayışı iradi değil organik bir ulusu tasavvur etmektedir.

Bu kavrayışta “Türk”, çizilen göç yolu takip edilerek, “tarihsel anavatan” Orta Asya’dan gelen yekpare bir bütüne atfedilen bağlara dayanılarak kurgulanmaktadır. Böylece Türkiye tarafında resmi düzeyde, bu yekpare “Türklüğün” ulusal sınırlar

Bora, Laçiner, age, dipnot 1; Yılmaz Çolak, Ertan Efeğil, “Geçiş Sürecinde Orta Asya: Liderlik, Milliyetçilik ve Demokrasi”, *Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, haz. Pınar Akçalı, Ertan Efeğil (İstanbul: Gündoğan, 2003); *Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan*, haz. Büşra Ersanlı Behar (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1995), 142).

⁷⁸⁷ “Türk” olarak adlandırılan halklar arasındaki reel boşluklardan biri ortak tarih bağlarıdır. Ayşe Kadioğlu’nun belirttiği gibi, bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ile Özbek arasında “gerçek anlamda tarihsel bir ilişki yoktur”. Kadioğlu ilişkisinin olmadığını, olmasının dilendiğini belirtmektedir. Bkz. Ayşe Kadioğlu, “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, s. 33 (Mart-Nisan 1995): 91-92.

dışında kalan fertleri “soydaşlar” olarak görülmekte, resmi faaliyetlerin odağında yer alabilmektedirler⁷⁸⁸.

2005 yılına ait iki haberi alıntılar, *resmi soydaşları* bir kez daha göstermek bakımından yararlı olacaktır⁷⁸⁹:

“Kosova’da başta Prizren olmak üzere bölgenin geneline yayılmış çok sayıda *soydaşımız* yaşamaktadır. Kosova’da yaşayan *soydaşlarımız* bulundukları bölgelerdeki okullarda açılmış olan *Türkçe sınıflarda Türk dilinde eğitim almaktadır*. Musa Zaymi İlkokulu bölgede Arnavutça eğitimin yanında Türkçe eğitimin yapıldığı tek okuldur. Okulda hali hazırda 70 *Türk* öğrenci ve 15 de *Türk* öğretmen bulunmaktadır. Bölgedeki Türk nüfusun zaman içerisinde gerçekleşen göçler nedeniyle azalması, bölgede yaşayan *soydaşları* ciddi sorunlarla karşı karşıya getirmiştir. Musa Zaymi İlköğretim Okulu’nun iç tadilatını gerçekleştirmesiyle *soydaşlarımızın yanında okulda eğitim gören başta Arnavut olmak üzere tüm diğer etnik topluluklara mensup* 1700 öğrenci daha sağlıklı şartlarda öğrenim görme imkânına kavuşmuştur”.

“Kosova’nın kuzeyinde bulunan Vıçitrin, Sırbistan-Karadağ sınırına yakın olup yaklaşık 1000 *soydaşımızı* yaşamaktadır [sic]. Çeşme Derneği’nin kuruluşuna dek bölgede maddi durumları iyi olmayan *soydaşlarımız* tarafından herhangi bir örgütlenme girişi yapılmamıştır. Bölgede *Türk ve diğer etnik grupların* sorunlarının çözümünde yardımcı olmayı amaçlayan Çeşme Derneği ayrıca gerçekleştirmeyi planladığı faaliyetlerle de bölgede *Türk kültürünü* koruyup geliştirmeyi de hedeflemektedir [...] Çeşme Kültür, Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği’nin malzeme ve ekipman donanımı yardımıyla bulunulmuştur”.

Resmi algı bu paragrafta tüm açıklığıyla görülmektedir. Türkiye’de tarif edilen bölgeden göçen ve “Arnavut” kökenli denilen insanların yaşadıkları göz önüne alınırsa, bu metinde ve genel olarak incelenen alanda “Arnavutlar”ın resmi soydaş olarak görülmeyip, Türklük dairesinin dışında tutulmaları (olsa olsa Osmanlı geçmişi sebebiyle yakınlık duyulan bir “akraba”⁷⁹⁰ topluluk olarak görülmeleri); öte yandan

⁷⁸⁸ Günay Göksu Özdoğan kendisiyle yapılan röportajda, milliyetçiliğin ırkçı veçhesinin bir ölçütü olarak “ülke dışındaki aynı ‘ırk’a mensup topluluklar üzerinden nasıl politika yürütüldüğü”nün bir gösterge olduğunu, Türkiye’de SSCB’nin dağılmasından sonra “Türk ‘ırk’ına mensup soydaşlarımızı da kucaklamamız gerekir” şeklinde yaklaşımların görüldüğünü ve “Türklüğün” “etnik kimlik” üzerinden tartışıldığını belirtmektedir. Röportaj için bkz. “Bu Yapı Aşağıdan Nasıl Gözükür”, *Radikal Kitap*, 02 Şubat 2007, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=6004 [04.07.2008].

⁷⁸⁹ Alıntılar için sırasıyla bkz. *TİKA 2005 Faaliyet Raporu*, 127; age, 128 (vurgular eklendi).

⁷⁹⁰ “Akraba” ifadesinden kastın ne olduğu konusuna Hugh Poulton değinmektedir. Poulton’un çalışmasından anlaşılan, yaşadıkları ülkelerde azınlık konumunda olan “Türkler” ve Osmanlı geçmişi olan kimi “Müslüman” topluluklar akraba olarak görülmektedir. Hugh Poulton, *Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilal: Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Sarmal, 1999), 347-348. Öte yandan burada edinilen izlenim tam olarak bu yönde değildir. En azından incelenen iki kuruluş bünyesinde gözlemlenen, resmi algının “soydaş” diye tabir ettiği topluluklar “Türk dili”ni konuşan ve “Türk soyu”ndan geldikleri düşünülen topluluklardır. Bu bakımdan gayet istikrarlı bir biçimde “soydaş” diye tabir edilen topluluklar, bu ölçütleri karşılayan ya da karşıladığı düşünülenler yani “Türk Toplulukları”dır. “Akraba”lar ise “soydaş” yani “Türk” olmadığı düşünülen, ancak tarihsel ve güncel sebeplerle yakınlıkların, kültürel benzerliklerin bulunduğu düşünüldüğü Müslüman topluluklardır. Nitekim mevcut çalışmada edinilen bu izlenimler TİKA Başkanlarından Musa Kulaklıkaya’nın açıklamalarıyla örtüşmektedir. Kulaklıkaya televizyon söyleşilerinde “öncelikle bağımsızlığını yeni kazanan başta Türk dilinin konuşulduğu ülkeler, komşularımız, akraba topluluğu dedikimiz, soydaşımız olmamakla birlikte tarihte birlikte olduğumuz, ortak kaderi paylaştığımız, ortak değerleri paylaştığımız Boşnaklar gibi, Arnavutlar gibi bu hakların yaşadığı ülkelerde de bu ihtiyacı karşılamak TİKA’nın hedeflerinden biriydi” demekte, bir başka

aynı bölgede yaşayan “Türklerin” “soydaşlar” olarak görülmeleri, sayılan ilksel bağlılıkların devlet nezdindeki önemini ve topluluklara yaklaşımda birer ölçüt olduklarını göstermektedir.

açıklamasında “akraba” topluluklara “Torbeşler” ve “Romlar”ı da eklemektedir. “Akraba”ların “soydaşlar” karşısındaki konumu, resmi algının ayrımcı bir tavrını göstermektedir. Örneğin Türkiye sınırlarında yaşayan ve kendini “Boşnak” vb. olarak ifade edilen topluluklar “soydaş Türklere” nazaran ikincil bir konumda konumlanmaktadır. Öte yandan “akraba” kavramının kendisi de gizli bir ayrımı bünyesinde barındırmaktadır. Tarihsel ve kültürel yakınlıkla gerekçelendirilen “akrabalık”, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak yaşayan kimi bireylerin tarihsel ve kültürel yakınlık hissetmesi muhtemel olan, hatta kelimenin gerçek anlamıyla akrabalıkları bulunan kimi toplulukları içine almamaktadır. Görmezden gelinen bu topluluklara *öbür akrabalar* demek mümkündür. Anılan kuruluşların adını anmadığı, faaliyetlerinin özel olarak ulaşmadığı bu *öbür akrabaların* varlığı resmi algıda hiyerarşik olarak dizilmiş üç ayrı kategorinin varlığını ortaya koymaktadır. Bunlar faaliyetlerin odağında yer alan “soydaş” “Türkler”, ikincil önemdeki “akrabalar” ve adı anılmayan *öbür akrabalar*dır. Kulaklıkaya’nın açıklamaları Samanyolu TV’nin *Haber Ankara* adlı programıyla, TRT 2’nin *Habervizyon* programında yer almıştır. Program videoları için sırasıyla bkz. “HaberAnkara Programı (Samanyolu Tv)”, <http://medya.tika.gov.tr/VIEW/?TYPE=VIDEO&ID=96> [01.05.2009]; <http://medya.tika.gov.tr/VIEW/?TYPE=VIDEO&ID=17> [01.05.2009].

6. SONUÇ

1- İkinci bölümde “biz” (Batı’nın) “sivil” milliyetçiliğine olumlu (“iyi”), “onların” (Doğu’nun) “etnik” milliyetçiliğine ise olumsuz (“kötü”) nitelikleri atfeden Batımerkezci yaklaşımlardan ve bu yaklaşımlara yönelik eleştirilerden söz edilmişti. Görüldüğü kadarıyla Türkiye’de de benzer bir tartışmadan uzak kalınmamıştır. Devlet erkânınca çeşitli vesilelerle, özellikle “Kürt milliyetçiliği”ne karşı⁷⁹¹, sık sık bir dizi siyasi iddianın tekrarlandığı görülmüştür. Resmi söyleme göre, “[b]izim milliyetçiliğimiz, Türkiye’yi muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmaktır”⁷⁹²; “Türk ulusu siyasi bir birliktir”⁷⁹³; “Türk devletine yurttaşlık bağıyla bağlı olanların Türk sayılmasının etnik kimliklerin yadsınması anlamına” geldiği söylenemez; “tüm yurttaşların Türk ulusu olarak adlandırılması, yurttaşlar arasındaki eşitliğin sağlanması, ‘çoğunluk’ içinde bulunan çeşitli etnik kökenli yurttaşların ‘azınlık’ durumuna düşmesini önleme amacına” yöneliktir⁷⁹⁴; “[b]irbirimizin kökenini araştırmak ve oralardan bir takım yerlere varmak gibi bir davranışımız olamaz.

⁷⁹¹ Bu terime karşı, tek bir “Kürt milliyetçiliği” olmadığı itirazı gelebilir. Nitekim Hamit Bozarslan, “Kürdler’in Birinci Dünya Savaşı sonrasında çizilen farklı sınırlar altında yaşamaya başlamalarının ‘Kürt milliyetçiliği’nin de parçalanmasına yol açtığını belirtmektedir. Ancak çeşitli etkenlerce pratikteki parçalanmışlığı kalıcılaşan bu milliyetçiliklerin, ortak tahayyüle (ortak harita, kurucu efsane, milli gün, milli marş, tarih) sahip olma noktasında birleştiklerini de vurgulamaktadır. Bkz. Hamit Bozarslan, “Kürt Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2002): 842-843. Bozarslan ayrıca Türkiye’deki “Kürt milliyetçiliği’nin de bölgenin heterojen sosyo-ekonomik yapısı sebebiyle farklı siyasi partiler içinde hizipleştığını belirtmektedir. Bkz. Hamit Bozarslan, “Çağdaş Türkiye’de Kürt Sorununun Siyasal Yönleri”, *Kürtler: Güncel Bir Araştırma*, haz. Philip G. Kreyenbroek, Stefan Sperl, çev. Yavuz Alogan, 2. bs. (İstanbul: Cep, 2003): 114-115. Bu fiili parçalanmışlığı dikkate alarak bu çalışmada “Kürt milliyetçiliği” terimiyle özel olarak kastedilenin, devlet erkânının aşağıda alıntılanan “etnik milliyetçi” iddialarının muhatabı olan Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile HEP-DEP-HADEP-DEHAP geleneği ve bu geleneğin ardılı Demokratik Toplum Partisi (DTP) olduğu belirtilmelidir. PKK ve/veya sayılan yasal partilerin “Kürt milliyetçiliği” terimiyle nitelendiği çalışmalar içinse bkz. Baskın Oran, “Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2002): 878; Bozarslan, “Kürt Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)”, 861-867.

⁷⁹² Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın açıklaması için bkz. Ece İşbilen, Sezen Özsvrangil, Işıl Öztürk, “Bizim Milliyetçiliğimiz Kafatasçılık Olamaz”, 10 Eylül 2006, <http://www.aksam.com.tr/den aktaran http://www.tumgazeteler.com/?a=1687244> [21.12.2008].

⁷⁹³ Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in açıklaması için bkz. “‘Kimlik’ Tartışmalarına Sezer de Katıldı”, <http://www.evrensel.net/06/01/01/gundem.html#2> [21.12.2008].

⁷⁹⁴ age.

Hepimizi birleştiren Türk kimliği, Anayasa'da ifadesini bulan Türk vatandaşlığı kimliğidir”⁷⁹⁵.

Devlet erkânınca böyle ortaya konulan milliyetçiliğin ulus kavrayışı, görüldüğü gibi etnik kimlikleri yadsımamakta ancak bu kimliklerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı üst kimliği altında birleştiğini iddia etmektedir. Bu ise “tek millet” şeklinde kavramlaştırılmaktadır⁷⁹⁶. “Tek millet” ile hem ulusal kimlik hem de vatandaşlık unvanı olan “Türk”ün kastedildiği açıktır.

Devlet erkânının asker kanadı da bu tartışmalardan uzak kalmamış, karakteri yukarıda tarif edilen bu tür milliyetçiliğin adının – aslında anayasada da ifadesi bulunan – “Atatürk milliyetçiliği” olduğunu sıkça dillendirmiştir. Bu kavrayışta Atatürk milliyetçiliği, “[h]alkın kökeni ne olursa olsun eşitliğini, birliğini ve birlikte yaşama iradesini esas alan, çağdaş bir yaklaşımla şekillendirilmiş ve her şeyden önemlisi çok açık bir şekilde Anayasamızda somutlaşmış”tır⁷⁹⁷. O, “ulusal varlığımızın çimentosu ve geleceğimizin en büyük güvencesi”dir⁷⁹⁸; “hiçbir zaman etnik temele dayalı bir milliyetçilik anlayışı olmamıştır”⁷⁹⁹, “birleştirici ve kucaklayıcı nitelikler”e sahiptir⁸⁰⁰.

Bu siyasi, birleştirici, anayasal vatandaşlığa dayalı milliyetçiliğe karşı olansa “etnik milliyetçiliğe ve bölücülüğe dayandırılan girişimler”dir⁸⁰¹; “[b]ugün karşı karşıya

⁷⁹⁵ Dönemin Meclis Başkanı Köksal Toptan’ın, Cumhurbaşkanı’nın etnik kökenine ilişkin iddialar karşısındaki açıklaması için bkz. “Toptan’dan Arıtman’a Tepki”, 21 Aralık 2008, <http://www.trt.net.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=dc54e872-7e72-4e00-a20b-b5571bf77e34> [21.12.2008].

⁷⁹⁶ Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın açıklaması için bkz. “Etnik Milliyetçilik Yapanlara Yuh Olsun”, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/06/16/haber,A62ABA4EC35E4C34A53BD23C6DDA45F7.html> [21.12.2008]. Bu yaklaşıma uygun olarak TCK madde 301’deki değişikliklerle “Türklük” ifadesi, Erdoğan’ın deyiimiyle bu ifadenin altında bir etnik milliyetçilik yattığı gerekçesiyle değiştirilmiş ve bunun yerine “Türk milleti” ifadesi konmuştur. Bu değişikliklerle ilgili dönemin Başbakanı Erdoğan’ın yorumu için bkz. “Erdoğan’dan Hem AB’ye Hem de Muhalefete Eleştiri”, 11 Nisan 2008, <http://www.abhaber.com/haber.php?id=21623> [21.12.2008].

⁷⁹⁷ Dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök’ün açıklaması için bkz. “Özkök’ten ‘Etnik Milliyetçilik’ Uyarısı”, 20 Eylül 2005, <http://www.aksam.com.tr>’den aktaran <http://www.tumgazeteler.com/?a=1025110> [02.04.2009].

⁷⁹⁸ age.

⁷⁹⁹ Dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt’ın açıklaması için bkz. “Beş Çarpıcı Açıklama”, *Hürriyet Gazetesi*, 13 Nisan 2007’den aktaran Özkırımlı, *Milliyetçilik ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, 35.

⁸⁰⁰ Dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt’ın görevini halefine devrederken yaptığı değerlendirme için bkz. “Etnik Milliyetçilik ve İrtica Uyarısı”, 29 Ağustos 2008, <http://www.ntvmsnbc.com/news/457677.asp> [21.12.2008].

⁸⁰¹ age.

kaldığımız bölücü terör hareketinin temelinde etnik milliyetçilik vardır”⁸⁰². Devlet erkânı, bu etnik (ve dini ve bölgesel) milliyetçiliğe karşı olduğunu, kimi zaman epey heyecanlı bir dille ifade etmektedir⁸⁰³:

“Buradan sesleniyorum. Etnik milliyetçilik yapanlara yuh olsun. Dinsel milliyetçilik yapanlara yuh olsun. Biz tek millet, tek bayrak ve tek devlet olduğumuzu bir daha haykırıyoruz. Bu istikamette yolumuza devam edeceğiz”.

Devlet erkânının bu iddialarına karşı bir cevap ise “etnik” olma durumunu karşı tarafa yıkan benzer bir yaklaşımla verilmiştir⁸⁰⁴:

“Bir ülkede yaşayan azınlık konumundaki toplulukların, etnik milliyetçilik ya da aynı anlama gelen etnik ırkçılık yaptıkları iddiası, hem sosyoloji kanunlarına hem de eşyanın doğasına aykırıdır. Etnik milliyetçilik ırk üstünlüğünü erekler (istihdaf eder). Bunu da ancak egemen ulus, diğer bir deyimle egemen etnik topluluk yapar. Buna karşılık egemen etnik grubun dilini ve kültürünü benimsemek zorunda olan, kimlik, dil, kültür ve anadilde eğitim hakları tanınmayan azınlık gruplarının ırk üstünlüğü iddiasıyla etnik milliyetçilik yapmaları mümkün değildir. Etnik azınlıkların talepleri sadece, temel haklar bağlamında, egemen ulusla eşit olma isteğinden ibarettir”.

Devamında, “[g]örüldüğü gibi Türkiye’de etnik milliyetçilik (ırkçılık) vardır. Ama bunu yapanlar azınlıktaki topluluklar değil ‘devlette egemen olan’ Türk etnik topluluğudur” denilmektedir⁸⁰⁵.

Bizim milliyetçiliğimizi “iyi”, onların milliyetçiliğini ise “kötü” olarak niteleyen ve etnik olmayı karşı tarafa yükleyen bu yaklaşımlar, ikinci bölümde tartışıldığı üzere gerçeği yansıtmamaktadır. Gerçekte hiçbir milliyetçilik ulusu salt siyasi unsurlara dayalı olarak tanımlanamamakta, her milliyetçilik “etnik” ve kültürel unsurları bünyesinde barındırmaktadır.

Bu çerçevede resmi milliyetçiliğe dönülürse, devlet erkânının ağızından aktarılan, *bizim* milliyetçiliğimizin etnik tarafsız, kapsayıcı, kucaklayıcı olduğu; ulusal kimliğimizinse siyasi bir kimlik olduğu iddiasının olgusal gerçeklikle örtüşmediğini söylemek mümkündür. “Giriş” bölümünde bahsedildiği gibi, Cumhuriyet tarihi boyunca resmi “Türklük” kavrayışı, “etnik” unsurları da içermiştir. Resmi milliyetçiliğin “Türk” tanımındaki “etnik” unsurlar, “Kemalist inşa dönemi” denilen,

⁸⁰² Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı İlker Başbuğ’un yaptığı açıklama için bkz. Nilüfer Zengin, “Erdoğan Başbuğ’a ‘İşine Bak’ Diyecek mi?”, 25 Eylül 2007, <http://www.bianet.org/english/kategori/siyaset/101966/erdogan-basbuga-isine-bak-diyecek-mi> [21.12.2008].

⁸⁰³ Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın açıklaması için bkz. “Etnik Milliyetçilik Yapanlara Yuh Olsun”. Devlet erkânının yukarıda sıralanan bu iddialarının neredeyse aynı sözlerle ifade bulan bir örneği de Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’nın resmi internet sitesinde yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lundgren, age, 64 ve devamı.

⁸⁰⁴ Tarık Ziya Ekinci, “Etnik Milliyetçilik”, 12 Şubat 2006, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5539 [21.12.2008].

⁸⁰⁵ age.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına dayanan yapısal bileşenlerdir ve bu dönemle birlikte Türk ulusal kimliğinin merkezinde “etnik” bir çekirdek konumlanmıştır. Orta Asya’ya dayandırılan köken mitleriye yine bu dönemde, resmi olarak benimsenmiştir. Ulusal kimliğin bu “etnik” bileşenleri, kimi anayasa maddeleri, yasal mevzuat ve resmi uygulamalarda sürekli kendini göstermiştir. Bu alanlara yönelik çok sayıda çalışmada, resmi “Türklük” kavrayışının “etnik” içeriğini gösteren örnekler ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada da, resmi milliyetçiliği sınamaya yarayacak ölçütler çerçevesinde Türkiye’deki resmi politikalara, özel olarak Soğuk Savaş sonrası dönemin ürünü olan, dış politik alana odaklı iki resmi kuruluşun 1992 yılından başlayıp 2008 yılının sonuna kadarki faaliyetlerine bakarak, resmi milliyetçiliğin “Türklük” kavrayışının salt vatandaşlığa dayalı olmadığı gösterilmiştir. Resmi düzeyde “Türk”, yaygın bir şekilde ilksel bağlara dayalı olarak tanımlanmaktadır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında ulusal kimliğe dâhil olan yapısal bileşenler ve Orta Asya’ya dayanan köken mitleri “dış Türkler” siyasetinde de yansıma bulmuştur.

“Türklüğün” dayandırıldığı bu ilksel bağlar, dil, kültür, köken ve tarihtir. Dil (“Türk dili”/“Türkçe”), “Türk” sayılmanın en belirgin ölçütüken ortak tarih, kültür ve köken tasavvurları bu bütünü bir arada tutan bağlar olarak algılanmaktadırlar⁸⁰⁶. Bu kavrayışta “Türkler”, organik bir bütün olarak; “Türklerin” yaşadıkları ve hem geçmişte hem de güncel olarak etkide bulundukları “Türk Dünyası” ise bu bağlamda etnokültürel bir alan olarak tasarlanmaktadır. İncelenen kuruluşların faaliyetleri bu etnokültürel alana yoğunlaşmakta, “Türklerle” odaklanmaktadır; başka bir deyişle, “vatandaş Türk”ten ayrı, ulusal sınırları aşan bir “Türklük” kurgulanmakta ve bu kategori kurumsallaşmış resmi bir ilgiye mazhar olmaktadır. Bu kavrayışta “Türk” denildiğinde, vatandaşlar dışında, kökleri Orta Asya’ya dayanan, bu ana yurttan dünyanın çeşitli yerlerine yayılıp, bu yayılıma ile dilini, kültürünü koruyarak bugüne gelmiş ve bu kesintisiz süreci ifade eden ortak bir tarihe sahip bir bütün anlaşılmaktadır.

“Dış Türkler”e yönelik resmi politikalar, Türkiye’deki iki farklı “Türklük” kavrayışının varlığını teyit etmektedir. Bunlardan ilki, “vatandaş Türk”, sınırları

⁸⁰⁶ Çalışma boyunca ulusal kimlik kavrayışı ve tanımlanışının sabitlik arz etmediği, değişen koşullara göre farklılaşabildiği belirtildi. Bu bakımdan yukarıda tespit edilen ölçütlerin de sabitlik arz etmedikleri tekrar vurgulanmalı.

anayasayla belirlenmiş, Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağıyla bağlı olmakla edinilen, resmi söylemin sıklıkla atıfta bulunduğu bir kimlikken; “gerçek Türk”, varlığı sayılan ilksel bağlara dayandırılan, ulusal sınırlara hapsolmadan geniş bir coğrafyada ikamet etmekte olan büyük ve organik bir bütünün, Türkiye teritoryasındaki parçasını nitelemektedir.

2- “Türklüğün” ulusal sınırları aşan bir organik bütün olarak kavranışı, incelenen dönemdeki hükümet değişikliklerine rağmen sabit kalmıştır. TİKA’nın 1992’de kurulduğu göz önüne alınırsa, 2008’e kadar aradan geçen on altı senede, göreve gelen on iki hükümete rağmen, “Türklük” kavrayışının sabitlik arz ettiğini söylemek kolay değildir. Hükümet değişiklikleriyle birlikte “Türklük” kavrayışının da farklılaşma olasılığı vardır⁸⁰⁷. Kaldı ki incelenen dönemde hükümetlerin dış politikaları, yapısal değilse de, kimi farklı yönelimlere sahip olmuştur⁸⁰⁸. Ayrıca dikkat edileceği üzere, bakanlardan bazılarının döneminde konu ile ilgili üretilen açıklama ve metinler nicelik bakımından daha fazla, nitelik bakımındansa daha radikaldir; Türkçü-Turancı eğilimler açık bir şekilde görülmektedir⁸⁰⁹. Ancak bu teorik ve ampirik gerçeklerin uyarıcı etkilerine rağmen şu sonuca ulaşmada bir tereddüt yoktur: Bu dönem göreve gelen hükümetlerin (ve bu hükümetlerin güdümündeki resmi kuruluşların) “organik bir bütün olarak Türklük” kavrayışları

⁸⁰⁷ Stephen Shulman ulusun kavranış biçimlerinin incelenebileceği iki alan olarak devlet politikaları ve halkın tavrını saymaktadır. Çalışmasında ikinci alana bakan Shulman ilk alanın bazı kısıtları olduğunu, iktidar değişikliklerinde devlet politikalarının da değişebileceğini belirtmektedir. Bkz. Shulman, *age*, 559-560.

⁸⁰⁸ Şaban Çalış’a göre TDP’yi şekillendiren devlet kimliğidir ve bu da Mustafa Kemal’in yürüttüğü dış politikadan beri sürekliliğini koruyan, değişen hükümetlerin değiştir(e)mediği bir çizgiye sahiptir. Bkz. Çalış, *age*, 6-8. Bu görüşe karşı, TDP’de gelenekçilik karşısında değişimin gözlemlendiğini, Özal dönemi ve Refah Partisi’nin hükümette olduğu dönem için Yeni-Osmanlılık politikalarının bu alanda etkili olduğu belirtilmektedir. Bkz. M. Hakan Yavuz, “Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlılığın Yükselişi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, c. 4, s. 13 (Kış 1999): 22-38. Buna karşın İlhan Uzgöl, Yeni Osmanlılık politikalarının Dışişleri Bakanlığı ve Silahlı Kuvvetlerce desteklenmediğini, bu bakımdan resmi dış politikaya yansımadağını belirtmektedir. Bkz. İlhan Uzgöl, *Türk Dış Politikasında Yeni Osmanlılık kutusu, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar (1980-2001)*, ed. Baskın Oran, c. 2, 4. bs. (İstanbul: İletişim, 2002): 514. TDP’deki farklı yönelim göstergelerine rağmen geleneksel çizgiden yapısal bir sapma olmayışı konusunda verilen bir örnek, 1996 Haziranı ile 1997 Haziranı arasında görev yapan 54. Hükümetin, Refah Partisi’nin etkin olmaya çalıştığı dış politikasıdır. Bu dönemde partinin kimi sıra dışı dış politik eğilimlerine rağmen, sonuç olarak TDP’de yapısal bir değişim gözlenmemiştir. Bu konuda bkz. Şule Kut, “Türkiye’nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları”, *En Uzun Onyıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, der. Şule Kut, Gencer Özcan (İstanbul: Boyut, 1998): 59.

⁸⁰⁹ Örneğin ardı ardına iki bakanla yaklaşık üç buçuk yıl “Dış Türklere Sorumlu” Devlet Bakanlığı’nı ve TİKA’yı yöneten Milliyetçi Hareket Partisi, “Türk Dünyası” ile ilişkilere merkezi bir önem atfetmekteydi. Hakan Yavuz’un belirttiği üzere, partinin başlıca dış politika amacı, Avrupa Birliği ile ilişkiler pahasına Orta Asya’yla bağları güçlendirmektir. Parti programında Türkiye’nin Türk devletlerin lideri olma amacından söz edilmekte, Türk Dünyası’yla ilişkilerin zorunlu ve hayati olduğu belirtilmekteydi. Bkz. Yavuz, “Turkish Identity Politics and Central Asia”, 211.

sabittir. Hükümetlerin, anayasal tanımın göndermelerine aykırı bu kavrayışa eleştirel yaklaşımları görülmemiştir. Bu kavrayış o kadar doğallıkla benimsenmektedir ki, siyasi yelpazenin farklı kesimlerinde konumlanmış partiler, konu “dış Türkler” olduğunda, farklı tonlarda ve üslupla da olsa, hükümetteki eylemleriyle sonuç olarak aynı şeyi söylemektedirler: “*Türkler*” sadece Türkiye’de değil, tüm “*Türk Dünyası*”nda yaşayan bir bütündür. Bu kavrayışın en özlü ifadesi ise *bir millet ... devlet* sav sözüdür⁸¹⁰.

3- Resmi milliyetçiliğin bu “Türklük” kavrayışı, milliyetçiliğe (ve ayrıca vatandaşlık kurumu ile dış politikaya) içkin olduğu belirtilen, koşutluk arz eden bir iç – dış, biz – onlar ayrımını tersyüz etmektedir. Bu kavrayış, ulusal sınırlar içinde yaşayan ve anayasal düzenlemeye dayanarak “Türk” denilen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının önemli bir bölümünün kimliklerini beslemesi muhtemel olan ya da

⁸¹⁰ Ayrıca mevcut çalışmanın alanı dışında olmasına rağmen, “Türklük Kurultayları” da her hükümetin katıldığı, devlet erkânının demir dövdüğü organizasyonlar olarak bu “Türklük” kavrayışının resmi düzeyde ne kadar yaygın olduğunu, sorgulanmadığını, içerdiği çelişkilerin görülmediği ya da bir çelişki olarak algılanmadığını göstermektedir. Bu kurultaylara “Türk” olmamız sebebiyle sıradan bir doğallıkla devlet erkânının birçok makamı katılmışlardır. Bunlar şöyle sıralanabilir: Cumhurbaşkanı iken Turgut Özal (örs üzerinde demir dövmüş, “Kırgız’ı, Özbek’i, Kazak’ı, Türkmen’i, Tatar’ı, Azeri’si, Gagavuz’u, Yakut’u ve daha nicesiyle birlikte topyekûn ayağa kalkmış olan Türklük âlemi doğudan batıya, batıdan doğuya, neredeyse her gün sefere çıkmaktadır” vb. sözler söylemiştir), Başbakanken Süleyman Demirel (Cumhurbaşkanı olduktan sonra da kurultaylara katılmış, örs üzerinde demir dövmüş, katılımcılara hitaben “tarihin örsünde dövüle dövüle gelen büyük Türk ulusu, onun 11 milyon kilometre kare araziye yayılmış, coğrafyaya yayılmış evlatları” vb. sözler söylemiştir), Başbakan Yardımcısıken Erdal İnönü (örs üzerinde demir dövmüş, “bugün dünyada Türk devletlerinin, Türk topluluklarının yeniden ortaya çıktığını görüyoruz” demiştir), Başbakan iken Tansu Çiller (Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı iken de kurultaya katılmış, “ninnisi bir, destanı bir, geçmişi bir, atası bir, dili bir, çoğunlukla dini bir ve heyecanları bir, folkloru bir [...] bütün kardeşlerime, yurdunuza hoş geldiniz diyorum” vb. sözler söylemiştir), Devlet Bakanyken Abdullah Gül (örs üzerinde demir dövmüş, “ayrı ayrı devletler, ayrı ayrı topluluklar halinde olsak bile, aynı milletteniz” demiştir), Başbakan Yardımcısıken Devlet Bahçeli (örs üzerinde demir dövmüş, “bin yıl önce Asya’dan buralara gelen biz Anadolu Türkleri şimdi üçüncü bin yılın eşliğinde sizlerle yeniden birlikteyiz. Bu birlikteliğimiz sadece kültürleri, dilleri ve dinleri bir olan Türk Topluluklarının hasretlerinin giderilmesini ifade etmektedir” demiştir), Başbakan iken Recep Tayyip Erdoğan (örs üzerinde demir dövmüş, “Tarih yazan ve tarih yapan bir milletiz. Merhum Aliyev’in ifade ettiği gibi iki devlet, tek milletiz” ve “‘Türk Dünyası’nın diriliş meşalesini yakabilmemiz önünde hiçbir engel yoktur” vb. sözler söylemiştir). Ayrıca kurultaylara o dönem bakan olan başka isimler de katılmıştır. Bu bilgiler için bkz. *Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri ve Karar Metinleri*, (Ankara, 1993); *İkinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik, İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri ve Karar Metinleri*, haz. Abdulhaluk Çay, 2.bs. (Ankara, 1996); *Dördüncü Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri*, haz. Abdulhaluk Çay, Atilla Şimşek (Ankara, 1997); *Beşinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri*, haz. Abdulhaluk Çay, Atilla Şimşek (Ankara: 1998); *Yedinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri*, haz. Abdulhaluk Çay, Atilla Şimşek (Ankara, 2000); Balkis, age; “11. Türk Kurultayı Bakü’de Gerçekleştirildi”, http://www.baremdergisi.com/news_detail.php?id=7500 [02.04.2009]. Kurultayları örnek göstererek devletin “etnik” tarafgirliğini Tarık Ziya Ekinci de tespit etmektedir. Ekinci’nin sözleri dipnot 813’te alıntılanmıştır.

beslediğine inanılan kaynakları yok sayarak, onları, açıkça dillendirerek olmasa da fiili olarak yabancı konumuna yerleştirmekte, yani içeride “yabancılar” yaratmakta; öte yandan “ulusal” sınırlar dışında, başka ulus-devletlerin uyrukları olarak yaşayan kimi toplulukları “Türk” sayarak, onları gözeterek ve bu toplulukları *içerideki* “Türkleri” de kapsayan bir “Türk” üst kimliği etrafında bir bütün olarak tanımlayarak, *bize dâhil* etmektedir⁸¹¹. Bu kavrayışta *biz* “Türkler”, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olarak değil; kökleri bir, tarihi bir, kültürü bir, dili bir olan organik bir bütün, bir nevi Kulturation olarak *Türk ulusuyuzdur*. Bu tanıma, en azından “dil” gibi daha görünür farklılıkları itibarıyla, dâhil olamayacaklar ise “biz”in bu kavranışının dışında kalacaklardır.

“Ulusal” sınırların içi ile dışı arasındaki çizgiyi belirsizleştiren bu yaklaşım, Türk dış politikasının ayırıcı özelliğinin, *Türk vatandaşları* ile bu kategori dışında kalan *Türk olmayanlar* arasındaki ayrımın sürekli vurgulanması olduğu yönündeki tespitlerin geçerliliğini zorlamaktadır. Bizzat resmi kuruluşlarca, “siyasal ulus” dışındaki birimlere yönelik resmi politikalarla, bu iki kategori arasındaki ayrım *bulanıklaştırılmaktadır*.

Türk dış politikasına atfedilen bu ayırıcı özelliğin tespitinde göz önüne alınan çerçeve, ulus inşa projesinin çeşitli etnik birimleri türdeş bir ulus kategorisi altında birleştirme eğilimidir. Ancak hesaba katılması gereken çok önemli bir unsur, resmi söylemin aksi yöndeki iddialarına rağmen, türdeşleştirmeye esas olan çerçevenin “etniklikten” arınmış değil aksine “etnik” içerikli bir çerçeve oluşudur. Bu bakımdan dış politik alanda “vatandaş Türk” kategorisini muğlaklaştıracak yönelimler istisnai sapmalar değil, resmi “Türk” kavrayışının “etnik” içeriğinin doğal bir yansıması olarak gözükmektedir⁸¹².

⁸¹¹ Resmi makamlarca yapılan açıklamalarda ve birçok resmi metinde dikkat çekici bir biçimde “biz” zamirinin ve üçüncü çoğul eklerinin kullanıldığından yukarıda söz edilmişti.

⁸¹² Bu etken göz önüne alındığında, Kuzey Irak’taki Kürt yönetiminin ayrı bir siyasi birim olarak ortaya çıkması, güçlenmesi ya da biçim değiştirmesine yönelik Türkiye’nin tepkisinin, bu muhtemel oluşumların sadece Türkiye’nin üniter ve *etnik tarafsız* ulus-devlet yapısına bir tehdit olarak algılanmasından kaynaklandığı yönünde bir okumanın eksik olduğu görülecektir. “Etniklikle” ilgilenen, “etnik” tarafsız değil aksine dışarıda “etnik” temelli ilişkiler geliştiren ve bunun odağına “Türk etnikliğini” koyan; bu politikalarla eşzamanlı olarak Türkiye’deki birçok kategorinin “akraba”larıyla hiç ilgilenmeyen, onları anmayan ve göz ardı eden resmi yaklaşım, içeride olduğu gibi dışarıda da bazı unsurlarla “etnikliği” gözeterek ilişki kurmayı arzulamamaktadır. Yani kısaca, bir siyasi özne olarak “Kürtlerin” ortaya çıkması, “etnik” tarafsız “Türklük” kavrayışına değil, “etnik” içerikli “Türklük” kavrayışına, “Türk” kimliğini sadece “Türk etnikliğine” dayandıran ve diğer talepleri bu kimliğe bir tehdit olarak gören etnikmerkezci resmi tanıma bir tehdittir. Bu tespiti destekleyecek bir çalışmada Ahmet Yıldız şöyle yazmaktadır: “Türk etnisitesi Kemalist

Sonuç olarak “dış Türkler” siyasetiyle, ulusal kimliği ve vatandaşlığı karşılayan sözcük, ulusal sınırların ve vatandaşlık kurumunun kapsamadığı alanlara genişletilerek ve “Türk” tüm vatandaşların kabullenemeyeceği ölçütlerle tanımlanarak, bu iki kategoriye özgü iç-dış, biz-onlar ayrımı tersyüz edilmiştir. Bu politikalar, “Türk vatandaşları” (iç-biz) ile bu kategori dışındakiler (dış-onlar) arasındaki farkı vurguladığı belirtilen dış politika alanında yürütülmüş, bu politikalarla iç ile dış “Türkler” arasındaki farksızlığa vurgu yapılmış, bu tanıma dâhil olmayacak vatandaşlar biz tanımının dışında bırakılmışlardır.

4- Resmi “Türklük” kavrayışındaki ikiliğin sorunlarından da söz edilmeli. Bu kavrayış devlet-vatandaş ve devlet-kişisel aidiyetler ilişkilerini sorunlu kılmakta, “vatandaş Türk” – “gerçek Türk” arasındaki ayrımı yeniden üretmektedir:

4a- Resmi düzeydeki “Türklük” kavrayışı köklü ve yapısal bir çelişkiyi bünyesinde barındırır. “Türk” unvanı hem anayasayla diğer aidiyetlerine bakılmaksızın tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına verilmekte hem de resmi düzeyde ilksel bağlara dayalı bir kimlik olarak kavranmaktadır. Böylece, devlet erkânınca sıkça dillendirilen, bu kimliğin diğer aidiyetlerden bağımsız bir hukuki-siyasi kimlik olma vasfıiddiası zarar görmüş olmaktadır⁸¹³. Bu çelişkinin temel sorunu, yaklaşımın failinin devlet olmasından kaynaklanır. Resmi söylemce etnik tarafsız, kucaklayıcı ve birleştirici olduğu söylenen ancak yine resmi düzeyde ilksel bağlara dayalı bir kavrayışla ele alınmakta olan “Türklük”, Özkırımlı’nın başka bir mecraya yönelik

milliyetçilik içinde giderek merkezi bir konum edinmiştir [...] Kemalist milliyetçilik ırkçı değil, etnisisttir; etnosektüler açıdan farklı kalmakta ısrar edenlere karşı açıkça ayrımcıdır; milli topluluğu etnik topluluk (Türklük) temelinde tanımlayarak var olan etnik farklılıkları milli farklılıklara dönüştürdüğü için tanımayı reddetmiş, milli kimliğin meşruiyet zeminini, etnokültürel farklılıklar ve bunlara dayalı taleplerden bağımsız olarak inşa etmeye çalışmıştır. Bu yüzden, Kemalist milli bütünleşme sürecinin itici gücünü asimilasyon, tehcir, vs. gibi etnik yönetim stratejileri oluşturmuştur”. Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, 228.

⁸¹³ Yazısında her ne kadar etnik milliyetçiliği salt devletin resmi milliyetçiliği ile özdeşleştirse ve “Kürt milliyetçiliği”ni ondan muaf görse de Tarık Ziya Ekinci’nin aynı yazıdaki bir tepkisi resmi yaklaşımı açıklıkla ortaya sermektedir. Ekinci, devlet erkânının etnik tarafgirliğini “Türklük Kurultayları” yoluyla gözlemlemektedir: “Türk etnik grubu adına Cumhurbaşkanı’nın öncülük ettiği Başbakanların, bakanların ve parti başkanlarının katıldığı Türk Kurultayları, *devlet adına yapılan*, ırkçı Türk milliyetçiliğinin yakın tarihimizdeki en görkemli eylemleridir [...] Devletin koruması ve maddi desteğiyle hazırlanan, Süleyman Demirel’in önce Başbakan sonra da Cumhurbaşkanı sıfatıyla katılıp açış konuşması yaptığı bu kurultaylar MHP, DYP kadrolarının katkılarıyla görkemli ırkçı gösteriler biçiminde sürdürüldü. Türkeş’in, Demirel’in, Erdal İnönü’nün, Çiller’in ve pek çok bakanın katıldıkları bu Kurultayların en görkemlisi 4. Türklük Kurultayı’dır. Bu Kurultay’a Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, MHP, DYP genel başkanları, kimi bakanlar ve çağrılılardan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin üst düzey yetkilileri, KKTC Başbakanı, Batı Trakya, Irak ve Bulgaristan Türklerinin temsilcileri katıldı. 700 delegenin hazır bulunduğu Kurultay Bozkurtlu lazer gösterileri ve MHP’li gençlerin kurt sesleri (ulmaları) altında, liderlerin Türk ırkçılığının ‘örs üzerine çekiçle vurma’ rittuelini icra etmeleriyle tam bir ırkçı gösteri havasında sürdü”. Ekinci, *age* (vurgu eklendi).

sorusunu buraya uyarlarsak, devlet düzeyinde bile ilksel bağlarla birlikte tanımlanıyorsa, nasıl birleştirici bir üst kimlik olarak kabul edilebilecektir?

4b- Bu kavrayış, devletin ilksel bağlara tarafsız olmadığına bir göstergesidir. Devlet bu bağılıkları tanımakta⁸¹⁴ ve taraf olmaktadır. Taraf olunan bağlar büyük ağırlıkla, “Türklüğe” içkin olduğu düşünülenlerdir. Yasal ve siyasi bir kuruluş olan devlet⁸¹⁵, ilksel bağlara dayalı etnisist politikalarla bu niteliklerinden uzaklaşmakta, vatandaşlığı gösteren unvanı ve dolayısıyla vatandaşlık ilişkisinin dayandığı temelleri muğlâklaştırmakta, bu bakımdan bireyle olan ilişkilerini sorunlu kılmaktadır⁸¹⁶.

4c- Cumhuriyet tarihi boyunca çeşitli uygulamalarla görünür olan “gerçek Türk”, “dış Türkler” siyasetiyle bir kez daha kendini göstermiştir. “Vatandaş Türk” – “gerçek Türk” ayrımı, “dış Türkler” siyaseti gibi resmi politikalarla sürekli yeniden üretilmekte ve *ayrımcı* uygulamalara zemin hazırlamaktadır⁸¹⁷. “Dış Türkler” politikalarındaki ayrımcılık, sadece bazı birimlerin, kurgulanan organik “Türklüğün”

⁸¹⁴ Resmi niteliği olan bir metin daha, “etnikliğin” tanındığına ve odağın “Türk unsurlar” olduğuna dair bir örnek olarak gösterilebilir. TBMM’de, Balkanlardaki “soydaşlara” yönelik politikalarla ilgili bir yazılı soruya Bakan Mehmet Aydın’ın verdiği cevapta TİKA’nın bölgeye yönelik faaliyetlerine de yer verilmiştir. Altında dönemin TİKA Başkan Vekili Musa Kulaklıkaya’nın imzasının olduğu metinde, “Bilindiği üzere Balkan coğrafyasındaki ülkelerde Türk unsurların yanı sıra ortak tarih, din ve kültür yakınlığımız olan *diğer etnisiteler* bulunmaktadır. TİKA Başkanlığı faaliyetlerinin, Türk kökenli vatandaşların yanı sıra bu etnisiteleri de kapsamasına önem verilmektedir” denilmiştir. Bkz. [Yazılı Soru Önergesi Cevabı], B.02.0.004/00141, (20 Ocak 2006), <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-9768c.pdf> [14.02.2009] (vurgu eklendi). TİKA Başkanlarından Hakan Fidan da bir televizyon programında kendisine sorulan, “faaliyet gösterdiğiniz ülkelerde işte Türk soylu olmayan oranın diğer unsurları nasıl bir tavır alıyorlar, nasıl bakıyorlar size?” şeklindeki soruya, “[d]iğer ülkelerde diğer nüfuslara da biz çok dikkat ediyoruz [...] Diyelim Makedonya’da faaliyet gösteriyoruz, Türklere yönelik çok sayıda projelerimiz var. Dağ köylerine kadar gidip içme suyu tesisleri kuruyoruz [...] Oralarda Türk belediyelerine yardım yapıyoruz ama işte yüz binden fazla kitabı da Arnavutça Arnavut talebelere dağıtıyoruz. Makedonların yaşadığı bölgelere tarım projeleri, hayvancılık projeleri uyguluyoruz” şeklinde cevap vermiştir. Açıklama TRT İnt televizyonunda *Bizim Sesimiz* adlı programda yapılmıştır. Söyleşinin yer aldığı videonun bulunduğu kaynak için bkz. “Bizim Sesimiz Programı (TRT İNT)”, <http://medya.tika.gov.tr/VIEW/?TYPE=VIDEO&ID=26> [30.04.2009]. Her iki açıklama da devletin “etnik” birimleri tanıdığı, bu birimler içinde “soydaş Türkler”in öncelikli olduğunu göstermektedir.

⁸¹⁵ Ahmet İçduygu, “‘Çokkültürlülük’: ‘Türkiye Vatandaşlığı’ Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin”, *Türkiye Günlüğü Dergisi* (Mart-Nisan 1995): 119.

⁸¹⁶ Aslında bu sorun Türkiye’ye özgü de değil, ulus-devlet yapılanmasına ait evrensel bir sorundur: “Sorun, son tahlilde, modern ulus-devletin ‘evrenselci’ varsayımlarından kaynaklanıyor görünmektedir. Kamusal alanda eşit olan vatandaşlar arasında bir birlik ve homojenlik vardır (veya olmalıdır) varsayımı, paradoksal bir şekilde, bir toplumsal eşitsizlik sistemi doğurur; çünkü aslında kamusal alana (faaliyetlere) katılabilmek için tikel kimlikleri terk etme zorunluluğu, kültürel egemenliğe sahip seçkinler tarafından tanımlanan normatif ideale uymayanların dışlanması anlamına gelir”. Tespit için bkz. Haldun Gülalp, “Demokratik Vatandaşlık Kavramının Dönüşümü”, *İktisat, Siyaset ve Devlet Üzerine Yazılar: Prof. Dr. Kemali Saybaşılı’ya Armağan*, haz. İsmet Akça, Burak Ülman (İstanbul: Bağlam, 2006), 283.

⁸¹⁷ Abdullah Topçuoğlu’na göre resmi kurumların bu “etnik” kavrayışı, “devletin etnik ayrımların ve çatışmaların muharriki olarak karşımıza çıkmasına yol açmaktadır”. Bkz. Abdullah Topçuoğlu, “Ulus Devlet ve Etnisite Olgusu”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, s. 33 (Mart-Nisan 1995): 102.

bir parçası olduğu varsayılan “soydaşların” bizden sayılması ve diğer bazılarının kültürel-tarihsel yakınlık duyulan “akrabalar”, bazılarının ise sıradan dış unsurlar (kimi zaman tehlikeli dış unsurlar) olarak görülmesidir. Oysa ilksel bağlar gözetilecekse ve bundan yola çıkarak *resmi soydaşlar* tanınacaksa, Türkiye’deki tüm kültürel çeşitliliğin göz önüne alınması (bu tür bir politikanın sorunlarını bir an için göz ardı etmek kaydıyla) gerekmektedir.

Ancak resmi algı devamlılık arz eden politikalarla *öbür akrabaları* yok saymaktadır. “Türklük” ve ona atfedilen müşterekler mevzubahis olduğunda aşılabilen ve “iç” ile “dış”ı aynı adla nitelemeye engel teşkil etmeyen siyasi sınırlar, *öbür akrabalar* söz konusu olduğunda, sanki tüm bağlılıkları görünmez kılan birer set olmaktadır. Sınırlar, *öbür akrabaların* başka ülke vatandaşlarından ibaret olmalarını sağlamakta, “dış Türkler” ise sınırlara rağmen, “biz”in bir parçası olabilmektedirler.

Ayrım yapmak için gerekli olan “gerçek”in tanımlanmasıdır⁸¹⁸ ve resmi milliyetçiliğin işlevlerinden birisi de budur; resmi milliyetçilik “ulus”u tanımlar, sınırlarını belirler. Bu bağlamda “dış Türk” politikaları da bu tanımları yansıtmakta, aynı zamanda “gerçek”in kim olduğunu tekrar tekrar hatırlatmaktadır. Bu yolla iki kategori arasındaki ayrım sürekli yeniden üretilmektedir⁸¹⁹. “Türklüğü” ilksel bağlara dayandıran ve böylece hukuki tanımları muğlaklaştıran resmi yaklaşım, bu ilksel bağlara sahip olduğu düşünülen “Türk vatandaşı olmayan Türkler” ile bu bağlara sahip olmayan ya da olmadığını düşünen “Türk olmayan Türk vatandaşları” gibi çelişkili bir durumu ortaya çıkarmakta⁸²⁰, bu çelişkiyle temellenen ayrımcı politikaları uygulayarak yurttaşların bireysel aidiyetlerini devlet katındaki hiyerarşik kavrayışın ölçütleri haline sokmaktadır. Böylece vatandaşların eşitliği anayasa ve

⁸¹⁸ Nitekim çalışmanın başında da aktarılan sözlerinde Hamdullah Suphi, daha 1924 Anayasa tartışmalarında, Rum ve Ermenilere de Türk denirse onlara nasıl ayrımcılık yapılabileceğini ima ediyor ve onların ancak “vatandaşlık itibarıyla Türk” sayılmalarını öneriyordu. Önerisinin kabul edilmesiyle yasama tarafından “gerçek Türk”lüğe de işaret edilmiş olunuyordu. Bu konu hakkında bkz. Yeğen, “Yurttaşlık ve Türklük”, 213.

⁸¹⁹ “Türklüğün” vatandaşlık bağı dışındaki kavranışının ayrımcılığa yol açmasıyla ilgili Arus Yumul’un yorumu dikkate değerdir: “Aksi yöndeki resmi tanımlara rağmen milletin tanımında halkın kültürel, özellikle dini kimliği ön plana çıktı. Müslümanı Türk, gayrimüslimi gayri Türkle eşit tutan zihniyet devam etti. Bu anlayış siyasi/hukuki bir kategori olarak kurgulanan ‘Türk’ kavramını bir kimlik kategorisine dönüştürüp, vatandaşlığın eşitlikçi mantığını tahrif ederek milletin kültürel tanımının dışında kalanları açık veya zımnen ikinci sınıf vatandaş konumuna düşürdü”. Bkz. Arus Yumul, “Azınlık mı Vatandaş mı?”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, 2. bs. (İstanbul: TESEV, 2006): 110, http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/AH/TURKIYEDECOGUNLUKAZINLIK-3.BASKI2008.pdf [27.01.2009].

⁸²⁰ Tırnak içindeki kavramlaştırma için bkz. Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene...*, 140. Aynı tespitin benzer cümlelerle yapıldığı daha eski tarihli bir çalışma için bkz. Nişanyan, *age*, 128.

resmi iddiada sınırlı kalmakta fiili düzeyde ise bu hiyerarşik konumlanma geçerli olmaktadır.

4d- Bu kavrayış hem Türkiye'yi besleyen kaynakları bire indirgeyerek tekçi kimlik yanılışına düşmekte hem de "Türk" üst kimliği altında topladığı tüm birimleri besleyen kaynakları bire indirgeyerek, onları kurguladığı bu tekçi, türdeş kimliğe hapsedmekte, "gıyabi milliyetçilik" örneği sergilemektedir⁸²¹. Bunun sonucunda, örneğin "Türklerin" kökenini Orta Asya'ya dayandıran "tarihsel anavatan" tezlerinin devlet katında kabulü ve yeniden üretimi, kendi geçmişlerini farklı mekânlara dayandıran vatandaşlar göz önüne alındığında taraflı ve dolayısıyla sorunlu bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır⁸²².

Aslına bakılırsa, kendini "Türk" olarak tanımlayanlara, Türk dili/dilleri ailesine ya da kültürel müştereklere duyulan ilgi anlaşılır bir ilgidir. Örneğin bugün Türkiye'de yaygın bir biçimde kullanılan Türkçe'ye ait sözcükleri, gramer yapısını, biçimsel özellikleri yüzlerce yıllık eserlerde görmenin heyecan uyandırıcı olması olağandır. Öte yandan buradaki sorun, Türkiye'nin kültürel, tarihsel, dilsel vb. olarak *tek*

⁸²¹ Tanıl Bora'nın kullandığı bu kavram resmi milliyetçiliğin tekçi "Türklük" algısını karşılamakta ve şu anlama gelmektedir: "[Milliyetçilik] kardeş saydığı 'dış' öznelerle/topluluklarla, ancak onların kimliklerini emerek, farklılıklarını eriterek dayanışabilir, özdeşleşebilir. Dayanıştığı topluluğu/özneyi, nüfusuna 'kaydettirmeye' yönelik bu eğilimi İslamcılar, homojen bir "Müslüman" kimliği adına, ülkücü-milliyetçiler 'Türk' kimliği adına sürdürüyorlar. Böylece dayanışılan, daha doğrusu sahip çıkılan topluluğun/öznenin özgül kimliği, ona sahip çıkan milliyetçi söylemin dayandığı üst-kimliğin himayesine sokularak 'şereflenmiş' oluyor". Bkz. Tanıl Bora, "Türkiye'den Çeçenistan...Gıyabi Milliyetçilik", *Birikim Dergisi*, s. 70 (Şubat 1995): 22-24. Benzer bir tektipleştirici yaklaşım anılan bölgeye "dışarıdan" bir bakışta da görülmektedir. Bir Fransız gazetesinde, SSCB'nin çalkantılı son yıllarındaki gelişmeler, biraz endişeli bir tavırla, bir "Türk uyanışı" olarak yorumlanmaktadır. Nilgün Tatal, bu algı hakkında şu tespitlerde bulunuyor: "Burada, Türklerin Avrupa'dan Çin'e kadar uzanan coğrafi bir mekâna yayılmış olduğunun altı çizilir. Asya kökenli halkların tarihsel ya da kültürel olarak birbirlerinden farklı olabileceği düşünülmez. Asyalı halkların ortak bir etnik ve dinsel kimliğe sahip olmalarından ötürü birbirine benzediği varsayılır. Bu durumda, birbirinden farklı olan Asyalı halkların tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihiyle aynı tarihmişçesine ele alınır". Bkz. Nilgün Tatal, *Söylemler ve Temsiller: Fransızlar Türkleri Nasıl Anımsıyor ya da Fransız İmgeleminde Türkiye* (Ankara: Phoenix, 2006), 223-224.

⁸²² Bu konuda Etienne Copeaux şunları söylemektedir: "Bugün, Türk veya Müslüman olmayan, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı çocuklar bu anlatıların kahramanları içerisinde kendilerini bulamazlar ve kendiliğinden yurttaş topluluğunun dışına itilirler. Yetişkin yaşına geldiklerinde "Türk değilim" deme eğiliminde olmalarına nasıl şaşırabiliriz?". Bkz. Etienne Copeaux, "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim, 2002): 50. Nitekim böyle bir yetişkin kendi kökenini farklı bir coğrafyaya dayandırmaktadır (ancak aynı zamanda "Türkler" denilen "etnik" bir bütünü varsayarak, bu topluluğun da köklerini Orta Asya'ya dayandırmaktadır): "Türkler, bildiğim kadarıyla, Orta Asya'dan gelmiş bir etnik grup. Benim atalarım arasında çok maceraperest olup dünyanın uzak yerlerini görme arzusuyla yanıp tutuşan bir adamcağız olmuş mudur, bilmem, ama diyelim ki oldu ve diyelim ki adı Salamon'du. Salamon dışında, atalarımın hiçbirinin Orta Asya ile hiçbir ilişkisi olmadığını iyi biliyorum. Bozkırlara ve dağlara yabancı bir çöl ırkının çocuğuyum. Türk olmadığım kuşkusuz". Yorum için bkz. Roni Margulies, "Cumhurbaşkanı Olamayacağım Galiba!", 29 Nisan 2009, <http://www.taraf.com.tr/makale/5269.htm> [29.04.2009].

kaynağının “Türk” tarihi, dili ve kültürünün membası olduğu iddiasıyla Orta Asya’ya ve yüzlerce yıl öncesinin toplumlarına dayandırılmasıdır. Oysa Türkiye teritoryası açıkça başka kaynaklardan da beslenmiş ve beslenmektedir. Bu anlamda Türkiye’de resmi düzeyde heyecan uyandırması, ilgi görmesi ve kaynak aktarılması gereken ülke dışındaki tarihsel kalıt ve yapıtlar çok daha geniş bir çerçevede ele alınmalıdır.

5- Ulusal kimliği ve vatandaşlığı niteleyen sözcüğün, resmi düzeyde ilksel bağlarla ilişkilendirilerek kavranışı ve devletin bu bağlara taraf oluşu, devletin uluslararası ilişkilerde ya da kimi devletlerin kendi içlerinde yaşadıkları “etnik” içerikli sorunlara karşı aldığı pozisyonları açıklayabilme potansiyeli taşıması bakımından önemli gözükmemektedir. Bu etken, özellikle ulusal kimliğin dış politika üzerindeki belirleyiciliği hakkındaki çalışmalarda analize dâhil etmeye değer görünmektedir⁸²³.

6- Vatandaş-devlet ilişkilerini muğlâk temellere dayandıran tarif edilen kavrayışın yol açtığı sorunlar, “biz” tanımının sorgulanması ve “vatandaşlığın ulustan arındırılması” yönündeki düzenlemelerle aşılabılır görünmektedir. Burada çözüme ilişkin püf noktası, “Türk” kimliğinin, aksi yöndeki tüm iddialara rağmen, ilksel bağlara dayalı unsurları muhteva ettiğinin, dahası ulusal kimliklerin tümünün aslında bu tür bir içeriği olduğunun kabullenilmesidir. “Ulus” dışı birimler için “Türk” tabirinin kullanıldığı her seferde, vatandaşlık unvanı olan “Türk”ün inandırıcılığı zedelenmekte, “[b]in yıldan beri dile yerleşmiş olan ‘Türk’ kavramı, vatandaşlık koşuluna indirgenemeyecek kadar güçlüdür”⁸²⁴ tespiti onaylanmakta ve “Türk”ün ilksel bağlara dayalı içeriği görünür olmaktadır.

⁸²³ Böyle bir pozisyon alışı dair bir örnek, yukarıda değinilen Irak sorununda görülmektedir. Burada tehlike ve kriz anlarında asıl ilgi, “soydaş” olarak adlandırılan “Türkmenlere” yönelmektedir. Öte yandan, bölgede “Türk” olarak adlandırılmayan diğer topluluklara yönelik herhangi bir ilgi gözlenmemektedir. Bu gruplar arasında, Irak sorunu bağlamında üzerinde en çok konuşulanların “Kürt” ve “Arap” toplulukları olduğu düşünüldüğünde, bu örnekler üzerinden gidilirse, Türkiye’de de “Kürt” ve “Arapların” bulunduğu, üstelik bazı grupların kelimenin gerçek anlamıyla akrabalarının “Kuzey Irak”ta bulunduğu gerçeği de göz önüne alınırsa (ulusal sınırlar, kelimenin gerçek anlamıyla “akrabalık” ilişkilerini zorlaştırmış ama yok etmemiştir. Bu ilişkinin sürdürülme çabasına örnek olarak, Müslümanlığa özgü bayramlarda sınır bölgelerindeki bayramlaşma telaşı gösterilebilir) bölgeye yaklaşırken sadece “Türk” olarak tanımlanan “Türkmenlere” yönelik bir ilgi gösterilmesi, *resmi soydaşların* resmi düzeydeki kabullünü açıkça göstermektedir. Benzer bir pozisyon alış Ermenistan-Azerbaycan meselesinde gözlenebilmektedir. Bilindiği gibi Türkiye’de Ermeniler, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak yaşamaktadır. Ancak Azeri-Ermeni çatışmasında resmi tavır “Azerilerden” yana taraf olmaktır.

⁸²⁴ Tespit için bkz. Nişanyan, age, 127-128.

Vatandaşlığın, ilksel bağlarla yoğun ilişkili “Türk” kavramıyla eşitlenmesi sorunu “vatandaşlığın ulustan arındırılması” ve benzeri şekillerde⁸²⁵ formüle edilen yasal düzenlemelerle çözüme ulaştırılabilir görünmektedir. Bu düzenlemeler temelde, ortak bir siyasi birim altında yaşayan çokkültürlü topluma⁸²⁶, homojen bir kültürel kimliğin (“Türk” gibi) giydirilmesini önlemeye ve farklılıkları tanımaya yöneliktir.

Öte yandan bu formülün uygulanışına yönelik en az iki yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, Türkiye’nin özgün şartlarını dikkate alarak anılan formülü, ulusal alan içinde, farklı kimlik taleplerinin siyasi ve sosyal zeminlerde karşılık bulmasını mümkün kılan bir süreç olarak yorumlamaktadır⁸²⁷. Azınlık haklarının tanınmasını içeren bu sürecin bir diğer ifadesi “çokkültürlülük hakları”dır. Çokkültürlülük hakları, farklılıklara haiz grupların toplumla bütünleşmesi, farklılıkların cesaretlendirilmesine dönük girişimlerdir⁸²⁸.

“Çokkültürlü bir yapı içindeki her *kültürel grup*, içinde bulundukları toplumun bir parçası olmaya çabalarırken, aynı zamanda da dinsel ve dilsel farklılıklarını da ortadan kaldırmamaya ve hatta muhafaza etmeye çalışır. Kimilerine göre bu tür farklılıkların yaygın kültür içinde açıkça yer alması, ulusal aidiyet temelinde tanımlanan vatandaşlık kavramına ciddi bir meydan okumayı içermektedir. *Farklı gruplara dair özelliklerin* egemen kültüre farklılıklarının muhafazası yoluyla entegrasyonuna yönelik girişimler, vatandaşlık literatüründe ‘farklılaştırılmış vatandaşlık’ kavramıyla ifade ediliyor. Vatandaşlığın ulustan arındırılması da, farklılaştırılmış vatandaşlığa doğru bir evrilmeyi içermektedir”.

Anılan formülün uygulanışına yönelik ikinci yaklaşıma göreyse “çözüm, kişileri grup kimliklerinden bağımsız olarak tanımlamak ve onlara bireysel haklar tanımaktan geçer. Haklar evrensel olmalıdır ve bireylere grup aidiyetleri ne olursa olsun aynı

⁸²⁵ Kavram için bkz. Ayşe Kadioğlu, “Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye Örneği”, *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*, haz. Ayşe Kadioğlu, çev. Can Cemgil (İstanbul: Metis, 2008). Ayrıca bkz. Haldun Gülalp, “Sonuç: Ulus-Devlet Aşılıyor mu?”, *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus-Devletin Sorgulanması*, haz. Haldun Gülalp, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Metis, 2007): 179.

⁸²⁶ Burada öncelikle “çokkültürlülük” ile – “çokkültürcülük” arasındaki farktan söz edilmeli. Bu kavramlardan ilki sosyolojik bir olguya, bir toplumun çokkültürlü oluşuna işaret etmekteyken diğeri bir siyaset biçimini, ideolojiyi karşılamaktadır. Bunun yanında, “çokkültürlü toplum”dan söz etmek, bu toplumun, sınırları birbirinden net bir biçimde ayrılmış kültür birimlerinden oluştuğunu ima etmek şeklinde de algılanmamalı. Burada “çokkültürlü toplum”dan kastedilen, toplumun tek din, dil, mezhep, gelenek, yaşam biçimi, düşünce yapısı vb. gibi unsurlara sahip olmadığı, yani kısaca toplumun tekkültürlü olmadığıdır. Bu bakımdan toplumun çokkültürlü oluşundan söz etmek illaki çokkültürcü politikaları savunmak anlamına gelmemektedir. İki kavram arasındaki fark için bkz. Kaya, *age*, 116. Grupların kültürleri itibarıyla tanımlanması ve birbirlerinden ayrıştırılmalarının zorluk ve sorunları ilgili bkz. Lale Yalçın Heckmann, “Sosyal Bilim Kategorilerine Eleştirel Bir Bakış: Ulus, Millet, Azınlık, Etnik Grup ve Kültür Kavramları Üzerine”, *Birikim Dergisi*, s. 71-72 “Etnik Kimlik ve Azınlıklar” Özel Sayısı, 2. bs. (Mart-Nisan 1995).

⁸²⁷ Bu yaklaşım Kadioğlu’nun çalışmasından takip edilecektir. Bkz. Kadioğlu, “Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması...”.

⁸²⁸ *age*, 45-46 (vurgular eklendi).

şekilde verilmelidir”⁸²⁹. Çünkü grup haklarının tanınması, “bireyin homojen bir bütünlüğe ait olduğu varsayımını ulusal düzeyden ulus altı bir düzeye indirmekten başka bir anlama gelmez”⁸³⁰. Buna göre bireylere değil gruplara hak tanımak, rasgele belirlenmiş olan grup kimliklerini pekiştirir, bireyi topluluk hiyerarşisi baskısı altında bırakır. Haklar bireylere verildiğinde ise bireyler istedikleri grup kimliklerini benimsemekte ve bunu korumakta özgür kalırlar. Bu ikinci yaklaşımın önerdiği türde düzenlemeler, küreselleşme sürecinin zaafa uğrattığı ulusal egemenlik alanı içerisinde mümkün gözükmeyen; ulus-devlet bu talepleri karşılamaktan uzak kalmaktadır⁸³¹. Bu sebeple çözüm, “hayali (ve bölücü) ulusal kimlikler doğrultusunda değil, eşitlik, özgürlük ve siyasal katılımın evrensel ilkeleri etrafında” şekillenen ulusüstü siyasi kurumlardır⁸³².

Ortak bir siyasi birim altında yaşayan bireylere homojen bir kültürel kimliğin giydirilmesine karşı çözüm arayan bu iki yaklaşımın temelde ayrıldıkları bir nokta olarak farklılıkların hangi temelde tanınacağı sorunu, aslında daha geniş ölçekte bölünmelere dayanak olmaktadır. Liberal ve komüniteryan olmak üzere iki ana kutba ve bu iki kutbun yaklaşımlarını daha ılımlı biçimlere büründüren kimi ara yaklaşımlara sahip farklılıkların tanınması tartışmaları, ülkelerin özgün koşullarını, farklı niteliklere sahip kimlik kategorilerini ve farklı uygulamaların çözümlemlerini-sorunlarını göz önüne alarak sürmektedir⁸³³.

Amy Gutmann’ın da belirttiği gibi bu tartışmanın odaklandığı konuda ortada basit (ve tek) bir çözüm yoktur⁸³⁴. Zorluğun bir sebebi, tartışmanın bu geniş ölçeği ile sorunların sürdüğü ülke ve toplulukların kendine özgü koşul ve nitelikleri gibi gözükmektedir. Bu bakımdan genelgeçer ve tek boyutlu çözüm önerilerinin yararlı olacağı şüphelidir. Ayrıca bunun yanında, farklılıkların tanınacağı temele ilişkin

⁸²⁹ Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri* (İstanbul: Metis, 2003): 180. İkinci tür yaklaşım, Haldun Gülalp’in çalışmalarından takip edilecektir.

⁸³⁰ Gülalp, “Demokratik Vatandaşlık Kavramının Dönüşümü”, 283

⁸³¹ Gülalp, “Sonuç: Ulus-Devlet Aşıyor mu?”, 179-180.

⁸³² *age*, 180-181.

⁸³³ Farklılıkların tanınması ve vatandaşlığın üzerine yükseleceği temeller hakkında farklı görüşlerin bir arada yer aldığı ya da bu farklı görüşlere değinen bazı çalışmalar için bkz. *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*, haz. Amy Gutmann, 2. bs. (İstanbul: Yapı Kredi, 2005); *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, haz. Seyla Benhabib, çev. Zeynep Gürata, Cem Gürsel (İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, 1999); Will Kymlicka, Wayne Norman, “Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*, haz. Ayşe Kadioğlu, çev. Can Cemgil (İstanbul: Metis, 2008): 207-217; Kaya, *age*, 110-122; Füsun Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi* (Ankara: Dost, 1999), 59-73.

⁸³⁴ Amy Gutmann, “Giriş”, *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*, haz. Amy Gutmann, çev. Özcan Kabakçıoğlu, 2. bs. (İstanbul: Yapı Kredi, 2005): 27.

tartışmaların odağında olan vatandaşlık kurumunun başka sorunlarla da karşı karşıya oluşu, zorluğun bir başka sebebi olarak gözükmektedir. Vatandaşlık kurumunun diğer sorunları, Derek Heater'in deyişiyle ikilemleri, görevlerle haklar arasında nasıl bir denge kurulacağı, sivil ve siyasal vatandaşlıkla sosyal vatandaşlık arasında uyumun nasıl sağlanacağı ve aktif-pasif yurttaşlık ikliminde en yararlı formülün ne olduğudur⁸³⁵. Sorunların bu çok boyutluluğu, bu ikiliklerden biri için önerilecek çözümün diğer ikilikler karşısında epey sorunlu kalması riskini var etmektedir. Örneğin farklılıkların bireyci bir yaklaşımla tanınması önerisi, bireyciliğin diğer ikilikler nezdinde yetersiz kalması gibi bir engelle karşılaşabilmektedir. Ayrıca Heater'e göre diğerlerine göre daha karmaşık bir halde bulunan dördüncü ikilik, yani vatandaşlığın birleştiriciliği (günümüzde tarihte hiç olmadığı kadar kapsayıcıdır) ile parçalayıcılığı (diğer kimliklerce zorlanmaktadır) bu konu üzerine düşünenler için ayrı bir zorluk daha getirmektedir. Bugün bu konu üzerine düşünenler, ulus-devlet ölçeğinde değil, eşzamanlı biçimde ulus-altı ve ulus-üstü çözümler üzerine (de) düşünmek durumundadırlar⁸³⁶.

Bu zorlukları dikkate almakla birlikte, "vatandaşlığın ulustan arındırılması" bağlamıyla sınırlı kalarak, tüm vatandaşlara homojen bir kimlik biçilmesine karşı üretilcek çözüm önerilerinde göz önüne alınması gereken bir noktayı vurgulamak mümkün görünmektedir. Mevcut çalışmanın "Giriş" bölümünde ilksel bağların verili değil, verili olduğu sanılan bağlılıklar olduğu belirtilmişti. İlksel bağlar doğal ve değişmez, başlangıçtan beri var olan bağlar değildirler. Onlara bu nitelikleri kişiler atfederler. Aynı şekilde, kimliklere de verili kategoriler olarak değil, birer toplumsal yapım olarak yaklaşıldığında; dahası, kimliklerin nesnel gerçekliğin bireyce içselleştirilmesiyle oluşan öznel gerçeklikler olduğu, durağan olmadıkları, birey ile toplum arasındaki diyalektik ilişkinin ürünü olan sosyal süreçlerle değişime uğratıldıkları ve hatta yeniden biçimlendirildikleri göz önüne alındığında⁸³⁷, farklılıkların tanınmasına yönelik bir bakış açısı edinmek mümkün olacaktır. Bu bağlamda, vatandaşlığın ulustan arındırılıp, ulus-altı veya ulus-üstü düzeylerde, bu değişken ve bir yönüyle öznel olan kimliklere dayalı olarak tekrar kurulması durumunda, devlet-birey-topluluk ilişkilerinin de yine değişken, bu bakımdan

⁸³⁵ Derek Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, çev. Meral Delikara Üst (Ankara: İmge, 2007), 207-213.

⁸³⁶ Bu konudaki vurgu için bkz. Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, 10.

⁸³⁷ Kimliklere yönelik bu yaklaşım için bkz. Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, çev. Vefa Saygın Öğütle (İstanbul: Paradigma, 2008), 250-251.

muğlâk temellere dayandırılmış olacağını söylemek ve vatandaşlık kurumunun devlet-birey ilişkisi temelinde, bir siyasi birime üyeliğe dayanarak ve evrensel birey hak ve özgürlüklerini gözeterek kurulması şeklindeki formülü benimsemek mümkün görünmektedir. Hak ve özgürlükleri kısıtlanmayan bireylerin kimlik temelli taleplerinin de böylece karşılanacağı umudu bu bağlamda paylaşılabılır. Açıklanan gerekçeler sebebiyle, vatandaşlık kurumunun karşı karşıya olduğu diğer sorunlara yönelik bir takım önerilerde bulunmak ise bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

“Biz”in tanımına dair tekçi kimlik tasavvurunun aşılmasının mevcut çalışmada incelenen alana muhtemel etkisi ise, dış birimlere yaklaşımda, “biz” (“Türk”) tanımındaki değişken ve muğlâk temellere dayanan politikaların terk edilmesi ve devletin, siyasi sınırlar içinde de dışında da tüm ilksel bağlılıklara eşit mesafede konumlanması olacaktır. Somut bir örnek vermek gerekirse, bu tür bir siyaset, kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa uğrayan topluluklara (örneğin “Kırım Türkleri”) ya da ülkenin geneline göre daha düşük hayat standartlarına sahip topluluklara (örneğin “Ahıska Türkleri”) yapılacak yardımları en temel birey hak ve özgürlüklerinin ve yaşam standartlarının tesisi gerekçesine dayandıracak, ayrıca kültürel vb. yakınlıkların varlığına ihtiyaç duymayacaktır. Böylece kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa uğrayan topluluklar arasından, kurgulanan “biz” tanımına daha yakın olanların yardım alması ve bu tanıma dâhil edilmeyenlerin bir kez daha aynı nedenle ayrımcılığa uğramalarının önüne geçilecektir.

7- Son olarak, *biz* kavrayışıyla ilgili güncel durum nedir, bu kavrayış değişmekte midir ve “dış Türk” politikalarında 2009 itibarıyla ortaya çıkan gelişmeler ve gelecekteki muhtemel gelişmeler nelerdir soruları üzerine düşünülebilir.

“Türk” kimliği üzerine tartışmalar aslında dönüp dolaşıp çok temel bir soruya, *biz kimiz?* sorusuna bağlanmaktadır. Aslında bu soru *bize* özgü yerel bir soru değil, evrensel bir soru olarak gözükmektedir ve birçok siyasi birimde bu soru üzerine düşünüldüğü, böylece “biz”in tanımına dair düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Bu duruma örnek olarak iki model ülke, ulusu etnokültürel bir temelde tanımladığı, vatandaşlık politikalarının da bu minvalde soya dayandığı belirtilen Almanya ile ulusu temelde siyasi bir birlik olarak tanımladığı ve toprağa dayanan, genişlemeci ve özümsemeci bir vatandaşlık anlayışına sahip olduğu belirtilen Fransa’daki⁸³⁸

⁸³⁸ Bu ikili kavramlaştırma için bkz. Brubaker, “Fransa ve Almanya’da Göç...”.

gelişmeler gösterilebilir⁸³⁹. Bunlardan ilkinde, göçmenlerin toplumla bütünleşmesi kaygısı ve AB üyeliğinin zorlayıcılığıyla soya bağlı vatandaşlık ilkesini terk edip, yerine toprağa bağlı vatandaşlık ilkesini geçiren Yeni Vatandaşlık Yasası 01 Ocak 2000'den itibaren yürürlüğe konulmuştur⁸⁴⁰. Bu modellerden ikincisinde, azınlık kavramının hukuki anlamda bulunmamasına ve ulusal birliğin sağlanmasında birincil unsur olarak Fransızcanın görülüyor olmasına rağmen, sosyolojik olarak azınlık statüsünde olan gruplara kültürel haklar verilmiş; "Fransa dilleri" kavramı çerçevesinde, resmi dil dışında Fransa teritoryasında ve deniz aşırı topraklarda konuşulan yetmiş beşten fazla dil tanınmıştır⁸⁴¹. Elbette değişim, model gösterilen bu ülkelerle sınırlı değildir. Türkiye'ye büyük ağabey rolünün biçildiği, en güçlü demokrasisi olduğu belirtilen civar bölgede de bu yönde gelişmeler mevcuttur⁸⁴².

Türkiye'de de AB'ye üyelik sürecinde göz ardı edilemez gelişmeler gözlenmektedir. Bu yolda tekçi kimlik tasavvuru 2001'den beri meclisten geçirilen reform paketleriyle⁸⁴³ ve uygulamada, örneğin farklılıkların resmi alanda görünür olmaya

⁸³⁹ Fransa örneğinin Türkiye açısından bir önemi, kültürel hakların tanınmasına karşı yürütülen mücadelelere karşı bir direnç unsuru olarak sıkça dile getirilen, *milliyle bölünmez bir bütün olarak üniter devlet* modeline çağdaş dünyadan bir örnek olarak sunulmasıdır. Oysa örnek gösterilen o Fransa uzun süreden beri bu modeli aşmaktadır.

⁸⁴⁰ Riva Kastoryano, "Alman Birliğini Yeniden Tanımlamak: Milliyetten Vatandaşlığa", **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus-Devletin Sorgulanması**, haz. Haldun Güllalp, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Metis, 2007): 35; Kadioğlu, "Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması...", 44-45.

⁸⁴¹ Baskın Oran, "Karşı İddianame" (2005), 12-21, <http://baskinoran.oran.name/Karsiliddianame-15-02-2005.pdf> [02.04.2009]; M. Şehmus Güzel, **Devlet-Ulus** (İstanbul: Alan, 1995), 104-114; "Fransa 75 Dili Birden Tanıdı", <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=Detay&ArticleID=894239&Date=18.08.2008&CategoryID=81> [18.08.2008]. Ayrıca bkz. Füsün Üstel, "Yurttaşlık ve Demokrasi", **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları: Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Anlaşması**, haz. İbrahim Ö. Kaboğlu (İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, 2002): 48.

⁸⁴² Bu çalışmada "Gagauzlar"dan çeşitli vesilelerle sıkça söz edildi. Bu konuda da dikkat çekici bir örnek olarak bu topluluğun serüvenine, Şehmus Güzel'in anlatımıyla bakılabilir: "Ve her yerde savaş yapılmıyor. Birçok yörede sorunlar karşılıklı görüşmelerle çözülüyor [...] Bu konuda bir örnek olarak Moldova'daki *Gagauzları* vermek istiyorum [...] mücadeleleri, aslında 200 kişilik evet iki yüz kişilik 'ulusal ordu'larının, birkaç çakaralmaz tüfekle köy ve birkaç kasaba çevresinde nöbet tutmasıyla sınırlıydı [...] '*Büyük Gagauzya*' 1.800 kilometrekare. Toplam 47 köy ve birkaç kasabadan oluşuyor. 140.000 Gagauz'un vatani burası işte. Moldavya'da sosyal demokrat iktidar 1994'te işleri milliyetçilerden devraldıktan sonra, 23 Aralık 1994'te bu küçük vatana özerklik tanıdı [...] Gagauzlar özerkliği kabul ettiler [...] 28 Mayıs 1995'de Gagauzlar Başkan ve Yüksek Topluluk üyelerini seçmek için sandık başına gidiyorlar. Artık bu dağlık ve şirin mi şirin vatanda silahlar dolaplara yerleştirildi. Artık ülkede sadece özgür kuşların ötüşleri duyuluyor. Moldavya Dışişleri Bakanı ise şunları söylerken kendi ve hükümeti adına gurur duyduğunu saklayamıyor: 'Gagauzlarla sorunu çözerken, zora başvurmadan uluslar sorunu gibi zor bir meseleyi bile çözebileceğimizi gösterdik.' Mihail Popov mutlu". Bkz. Güzel, *age*, 321-323 (vurgular yazarın).

⁸⁴³ Ahmet İçduygu, Bianca Kaiser, "Türkiye'deki Avrupa Birliği Yurttaşları", **Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, 2. bs. (İstanbul: TESEV, 2006): 234,

başlamalarıyla aşındırılmaktadır⁸⁴⁴. Ayşe Kadioğlu'na göre, uygulamadaki sorunlara rağmen AB yolundaki gelişmeler “vatandaşlığın ulustan arındırılması doğrultusunda değişikliklere” ve ulusal üyeliğin ötesinde, “insan haklarını kucaklayan bir vatandaşlık kavramının oluşmasına işaret etmektedir”⁸⁴⁵.

Peki *biz* tanımı gerçekten değişiyor mu? Mevcut çalışmanın sınırları içerisinde bu soruya cevap vermek mümkün gözükmemektedir. Ancak kamuoyunda bu konunun yoğun bir şekilde tartışılmakta olduğu belirtilmelidir⁸⁴⁶. Öte yandan biz kavrayışı hakkında mevcut çalışmanın konusuyla sıkı ilişkili bir gelişme söz edilmeye değer görünmektedir. Bu gelişme Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı'nın yaklaşımıdır. Bakan Ali Babacan TRT-2'de katıldığı bir programda Irak'taki gelişmeleri ve Kuzey Irak'taki fiili yönetimle görüşmeleri yorumlarken, “[m]uhatap alıp yüzyüze görüşmek, farklı bir safhadır. Dolayısıyla önemli bir eşiği aşmış olduk. Bu da önemliydi, çünkü biz bir Türk-Kürt meselesi olarak görmedik. Irak'taki kürtleri [*sic*] biz kardeşimiz olarak görüyoruz” demiştir⁸⁴⁷. Kuşkusuz bu açıklama “Kürt” kimliğini siyasi bir sorunda anması ve daha önemlisi bölgedeki topluluğu “kardeş” olarak tanımlaması bakımından önemlidir. Öte yandan bu yaklaşım, gelecekte bu bölgeyle ilişkilerin hangi kavrayış çerçevesinde kurulacağı hakkında kesin bir

http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/AH/TURKIYEDECOGUNLUKAZINLIK-3.BASKI2008.pdf [27.01.2009]; Kadioğlu, “Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması...”, 47-48.

⁸⁴⁴ İki önemli örnek Kürtçe yayın yapan devlet kanalıyla bu dilin ve yine devlet televizyonunda yer bulan Cem törenleriyle Aleviliğin kamusal alanda görünür olmasıdır. Farklılıkların tanınması ve evrensel ölçütlere uygun bireysel hakların verilmesi konusundaki sorunlar hala sürmekteyse de şüphesiz bu gelişmeler “ulusal” kimlik etrafında bina edilen tekçi kimlik yaklaşımını aşındırmakta, farklılıkların varlığını normalleştirmektedir. Öte yandan kimi farklılıklar dahi Orta Asya'yla ilişkili düşünülebilmektedir. Bakan Yazıcıoğlu 2008 Ekim ayında, Dünya Ehl-i Beyt Vakfı Genel Merkezi'nin açılışında yaptığı konuşmada, “Alevi-Bektaşî kültürünün Orta Asya'dan Anadolu'ya süzülüp” geldiğini, “Türk milletinin dini ve kültürel hayatında Ehl-i Beyt'in ayrıcalıklı bir yeri bulunduğunu” belirtmektedir. Böylece resmi alanda “Alevi” kimliğinden söz edilmekte ancak bu dahi ortak köken mitine atıfla koşut gitmektedir. Bakan Yazıcıoğlu'nun açıklaması için bkz. “Dünya Ehl-i Beyt Vakfı Genel Merkez Açılışı. Devlet Bakanı Yazıcıoğlu: ‘Bizler İçin Bütün Mesele, Cumhuriyetimizin Tüm Kazanımlarını Koruyarak, Birlikte Medeniyet Yolunda Yürütmektir’, ‘Bunun Yolu da Sevgiyle, Samimiyetle, Gönüllerimizi Birbirimize Daima Açık Tutmaktan Geçmektedir’”, 12 Ekim 2008, <http://www.devlet.gov.tr/ehlibeyt.htm> [05.02.2009].

⁸⁴⁵ Kadioğlu, “Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması...”, 48.

⁸⁴⁶ Türkiye’de önemli bir iktidar odağı olan askeri bürokrasinin en üstündeki makamın yaptığı açıklama da iktidarın bu tartışmaya kayıtsız kalamadığını göstermektedir. 2009 Nisan’ında yaptığı konuşmada dönemin Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ, yine ulus-devlet, üniter yapı ve “Türk milleti” kavramlarından ödün vermezken resmi söylem için rutin dışı bir kavrama, “Türkiye halkı” kavramına başvurmuş ve bu konu medyada epey tartışılmıştır. Başbuğ’un konuşması için bkz. “Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ’un 14 Nisan 2009 Tarihinde Harp Akademileri Komutanlığında Yaptığı Yıllık Değerlendirme Konuşması”, 14 Nisan 2009, http://www.tsk.mil.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_7_Konusmalar/2009/org_ilkerbasbug_harp_konusma_14042009.html [16.04.2009].

⁸⁴⁷ “Babacan TRT’ye Konuk Oldu”, 19 Mart 2009, <http://www.trt.net.tr/haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=167e7c6c-1ad2-44af-b050-2c8b27dec1ce> [21.03.2009].

yorumda bulunmak için yetersiz bir veridir. Bu konuda daha sağlıklı bir yorum yapabilmek için, Bakan Yazıcıoğlu'nun 2008 Kasım'ında yaptığı, TİKA'nın önümüzdeki dönemde Irak'ta yoğun faaliyetler göstereceği açıklamasında işaret ettiği tarihi beklemek gerekecek gibi görünmektedir⁸⁴⁸. Faaliyetlerin yoğunlaşmasıyla birlikte *biz* tanımına ilişkin önemli veriler bu gelecek dönemde ortaya çıkacaktır. Bu bölgedeki öncelik hangi topluluklara verilecektir, "Kürtlere" mi, "Türkmenlere" mi? Bu topluluklara hitapta farklılar olacak mı? "Kürtler" "soydaş" olarak tanımlanacak mı? Yoksa hiçbir topluluğa "soydaş" denmeyecek mi? "Soydaş" ya da "dış Türk" kavrayışları terk mi edilecek? Bu ve benzeri sorular, faaliyetlerin yoğunlaşmasıyla cevap bulabilecektir.

Ancak 2009'un ilk yarısı itibarıyla hâkim "dış Türkler" kavrayışı, bu çalışma boyunca ortaya koyulan kavrayışla örtüşmektedir. Bakanlığın ve TİKA'nın faaliyetlerinde incelenen döneme kıyasla bir değişiklik yoktur. Örneğin Bakan Yazıcıoğlu, Batı Trakya ile ilgili bir meclis konuşmasına verdiği cevapta, "Batı Trakya Türkleri"ni "soydaşlarımız" olarak nitelemektedir⁸⁴⁹. Bu dönemde "Türk" denilen topluluklar dışındaki topluluklar içinse böyle bir ifade hala kullanılmamaktadır. Dışişleri Bakanlığı'nın mevcut yaklaşımı da benzer bir dilin sınırları içinde kalmaktadır. Bakanlığın web sayfasında, örneğin Türkiye'nin "Irak ile ilişkilerinde en çok önem atfettiği hususlar" sayılırken, Irak'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapılmakta ve ardından, "Türkmenlerin Irak'ın demokratik yapısı içinde siyasi, ekonomik ve toplumsal bakımdan gelişmelerine katkıda bulunulması"ndan söz edilmektedir. Bu metinde "Kürt", "Arap" ya da "Şii" sözcükleri geçmemekte, topluluk bazında endişe duyulan yine "Türkmenler" olmaktadır⁸⁵⁰.

⁸⁴⁸ Yazıcıoğlu'nun açıklaması için bkz. <http://www.devlet.gov.tr/irak.htm> [14.04.2009].

⁸⁴⁹ [Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 23, Yasama Yılı 3, Birleşim 51, (29 Ocak 2009), http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=20333&P5=H&PAGE1=1&PAGE2=51 [15.02.2009].

⁸⁵⁰ Metin için bkz. "Irak Siyasi Durum Genel Bilgi Notu/İkili Ziyaretler", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa> [14.04.2009].

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- Aça, Mehmet. "Orta Asya'da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlimskiy ve Ardıllarının Rolü". **Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite**. haz. Pınar Akçalı, Ertan Efegil. İstanbul: Gündoğan, 2003: 23-68.
- Ainley, Kirsten, Chris Brown. **Uluslararası İlişkileri Anlamak**. çev. Arzu Oyacıoğlu. 2. bs. İstanbul: Yayın Odası, 2007.
- Akçam, Taner. "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik**. ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim, 2002: 53-62.
- Aktar, Ayhan. **Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları**. 8. bs. İstanbul: İletişim, 2006.
- Alpkaya, Gökçen T. "'Türk Dış Politikası'nda Milliyetçilik". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik**. ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim, 2002: 155-167.
- Alter, Peter. **Nationalism**. 2. bs. London: Edward Arnold, 1994.
- Anderson, Benedict. **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**. çev. İskender Savaşır. 4. bs. İstanbul: Metis, 2007 [orijinal ilk baskı 1983].
- Andrews, Peter Alford. **Türkiye'de Etnik Gruplar**. çev. Mustafa Küpüşoğlu. İstanbul: Ant-Tümzamanlar, 1992.
- Arı, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**. 3. bs. İstanbul: Alfa, 1999.
- Aslan, Kıyas. **Ahıska Türkleri**. Ankara: Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, 1995.
- Aubin, Françoise, Jean Coussy, Semih Vaner. "Sonuç". **Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türkdilli Alan**. haz. Semih Vaner. çev. Ercan Eyüboğlu. İstanbul: Metis, 1997.
- Aybay, Rona. **Vatandaşlık Hukuku**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004.
- Aydın, Mustafa. "Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkiler". **Liberal Düşünce Dergisi**. c. 4. s. 13 (Kış 1999): 109-120.

_____. "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar (1980-2001)**. der. Baskın Oran. c. 2. 4. bs. İstanbul: İletişim, 2002: 366-439.

_____. Türk-Türkik-Türkî kutusu. **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar (1980-2001)**. ed. Baskın Oran. c. 2. 4. bs. İstanbul: İletişim, 2002: 371.

Aydın, Sabir. "Dış Türkler Bakanlığı Acilen Kurulmalıdır". **Tercüman Gazetesi**. 16 Eylül 1993.

Aydın, Suavi. "30'ların Tezlerine Geri Dönüş: Anadolu'da 'Proto-Türklerin' Yeniden Keşfi". **Toplum ve Bilim Dergisi**. s. 96 (Bahar 2003): 8-34.

_____. "Etnik Bir Ad Olarak 'Türk' Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi Üzerine". **Birikim Dergisi**. s. 71-72 (Mart-Nisan 1995): 50-64.

_____. **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"**. 2. bs. Ankara: Öteki, 1999.

Balcı, Ali. "Diskors ve Pratik Olarak Dış Politika". **Uluslararası İlişkiler Dergisi**. c. 4. s. 15 (Güz 2007): 67-87.

Balcı, Ali, Kemal İnat. "Dış Politika: 'Geleneksel'den 'Post-Modern'e Teorik Perspektifler". **Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye**. ed. Zeynep Dağı. İstanbul: Alfa, 2007: 212-287.

Bali, Rıfat N. **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**. 7. bs. İstanbul: İletişim, 2005.

[Behar], Büşra Ersanlı. "Bir Aidiyet Fermanı: 'Türk Tarih Tezi'". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik**. ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim, 2002: 800-810.

_____. "Tarih Öğretiminde 'Türk Dünyası'". **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu (29 Eylül-01 Ekim 1994)**. haz. Salih Özbaran. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 1995: 196-211.

_____. "Türkiye'nin Dış İlişkilerinde Türkçülük ve Avrasya". **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan**. ed. Emine Gürsoy-Naskali, Erdal Şahin. Haarlem: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, 2002: 143-157.

_____. **Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan**. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1995.

Bengi, Hilmi. "Dış Türkler Bakanlığı". **Tercüman Gazetesi**. 09 Şubat 1992.

Benhabib, Seyla (haz.). **Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması**. çev. Zeynep Gürata, Cem Gürsel. İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, 1999.

- Benson, Linda K. "Çin'in Türk Halkları". **Dünyada Türkler**. ed. Margaret Bainbridge. çev. Mehmet Harmanlı. İstanbul: Say, 1995.
- Berger, Peter L., Thomas Luckmann. **Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi**. çev. Vefa Saygın Öğütle. İstanbul: Paradigma, 2008.
- Billig, Michael. **Banal Milliyetçilik**. çev. Cem Şişkolar. İstanbul: Gelenek, 2002 [1995].
- Boeschoten, Hendrik. "The Speakers of Turkic Languages". **The Turkic Languages**. ed. Eva A. Csato, Lars Johanson. London&New York: Routledge, 1998: 1-15.
- Bora, Tanıl. "Ders Kitaplarında Milliyetçilik". **Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları**. ed. Betül Çötüksöken, Ayşe Erzan, Orhan Silier. İstanbul: Tarih Vakfı, 2003.
- _____. "İnşa Döneminde Türk Milli Kimliği". **Toplum ve Bilim Dergisi**. s. 71 (Kış 1996): 168-194.
- _____. **Milliyetçiliğin Kara Baharı**. 2. bs. İstanbul: İletişim, 1995.
- _____. "Sunuş". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik**. ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim, 2002: 15-22.
- _____. "Türkiye'de Milliyetçilik Söylemleri: Melez Bir Dilin Kalın ve Düzensiz Lügati". **Birikim Dergisi**. s. 67 (Kasım 1994): 9-24.
- _____. "Türkiye'den Çeçenistan...Gıyabi Milliyetçilik". **Birikim Dergisi**. s. 70 (Şubat 1995): 22-24.
- Bora, Tanıl, Kemal Can. **Devlet, Ocak, Dergah: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**. İstanbul: İletişim, 1991.
- Bora, Tanıl, Ömer Laçiner. "Türkî Cumhuriyetler ve Türkiye: İkinci Vizyon". **Birikim Dergisi**. s. 37 (Mayıs 1992): 7-16.
- Bozarslan, Hamit. "Çağdaş Türkiye'de Kürt Sorununun Siyasal Yönleri". **Kürtler: Güncel Bir Araştırma**. haz. Philip G. Kreyenbroek, Stefan Sperl. çev. Yavuz Alogan. 2. bs. İstanbul: Cep, 2003: 100-118.
- _____. "Kürt Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik**. ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim, 2002: 841-870.
- Bozdağlıoğlu, Yücel. **Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach**. London: Routledge, 2003.
- Bozkurt, Fuat. **Türklerin Dili**. 4. bs. İstanbul: Kapı, 2005.
- Bölükbaşı, Süha. "Azerbaycan'da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu'nun Etkileri". **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**:

20. **Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek.** der. Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher. çev. Selda Somuncuoğlu. İstanbul: İletişim, 2004.
- Breton, Raymond. "From Ethnic to Civic Nationalism: English Canada and Quebec". **Ethnic and Racial Studies**. c. 11. s. 1 (January 1988): 85-102.
- Breuilly, John. **Nationalism and the State**. Manchester: Manchester University, 1982.
- Brown, David. "Are There Good and Bad Nationalisms?". **Nations and Nationalism**. c. 5. s. 2 (1999): 281-302.
- _____. **Contemporary Nationalism: Civic, Ethnocultural and Multicultural Politics**. London: Routledge, 2000.
- Brubaker, William Rogers. "Fransa ve Almanya'da Göç, Vatandaşlık ve Ulus-Devlet: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Çözümleme". **Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara**. haz. Ayşe Kadioğlu. çev. Can Cemgil. İstanbul: Metis, 2008 [1990]: 55-92.
- _____. "Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism". **The State of the Nation**. ed. John Hall. Cambridge: Cambridge University, 1998: 272-306.
- Calhoun, Craig. **Milliyetçilik**. çev. Bilgen Sütçüoğlu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007 [1997].
- _____. "Yolcuların Sınıf Bilinci: Var Olan Kozmopolitanizmin Eleştirisi". **21. Yüzyılda Milliyetçilik**. der. Umut Özkırımlı. çev. Yetkin Başkavak. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008: 101-139.
- Campbell, David. **Writing Security United States Foreign Policy and the Politics on Identity**. Manchester: Manchester University, 1992 (Aktaran: Balcı, Ali, Kemal İnat. "Dış Politika: 'Geleneksel'den 'Post-Modern'e Teorik Perspektifler". **Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye**. ed. Zeynep Dağı. İstanbul: Alfa, 2007: 212-287).
- Canefe, Nergis. "Kıbrıs Türk Toplumunda Tarihsel Aidiyet ve Vatandaşlık Akti Arasındaki Geçişlilik". **Toplum ve Bilim Dergisi**. s. 96 (Bahar 2003): 127-145.
- Carter, F.W. "Türk Halkları". **Dünyada Türkler**. ed. Margaret Bainbridge. çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Say, 1995.
- Chatterjee, Partha. **Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası**. çev. Sami Oğuz. İstanbul: İletişim, 1996 [1986].
- _____. **Ulus ve Parçaları: Kolonyal ve Post-Kolonyal Tarihler**. çev. İsmail Çekem. İstanbul: İletişim, 2002 [1993].
- Copeaux, Etienne. **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 1998.

_____. "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik**. ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim, 2002: 44-52.

Criss, Nur Bilge. "Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikaları". **Doğu Batı Dergisi**. s. 21 (Kasım-Aralık-Ocak 2002-03): 141-158.

Çağaptay, Soner. "Kim Türk, Kim Vatandaş? Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Rejimi Üzerine Bir Çalışma". **Toplum ve Bilim Dergisi**. s. 98 (Güz 2003): 166-185.

_____. **İslam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?**. London: Routledge, 2006.

_____. "Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma". **Toplum ve Bilim Dergisi**. s. 93 (Yaz 2002): 218-241.

_____. "Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik**. ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim, 2002: 245-262.

Çalış, Şaban. "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası". **Liberal Düşünce Dergisi**. c. 4. s. 13 (Kış 1999): 5-21.

Çapar, Mustafa. **Türkiye'de Eğitim ve "Öteki Türkler"**. Ankara: Maki, 2006.

Çolak, Yılmaz, Ertan Efegil. "Geçiş Sürecinde Orta Asya: Liderlik, Milliyetçilik ve Demokrasi". **Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite**. haz. Pınar Akçalı, Ertan Efegil. İstanbul: Gündoğan, 2003: 201-220.

Demir, Nurettin. "Talat Tekin ve Dil, Lehçe, Şive Tartışmaları". **Makaleler III: Çağdaş Türk Dilleri**. haz. Nurettin Demir, Emine Yılmaz. Ankara: Grafiker, 2005.

Dudoignon, Stephane A. "Orta Asya'da Siyasal Değişmeler ve Tarihyazımı: Tacikistan ve Özbekistan, 1987-1993". **Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türkdilli Alan**. haz. Semih Vaner. çev. Ercan Eyüboğlu. İstanbul: Metis, 1997.

Dündar, Fuat. **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**. İstanbul: İletişim, 2008.

Ekinci, Tarık Ziya. "Etnik Milliyetçilik". 12 Şubat 2006. http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5539 [21.12.2008].

Ekşi, Rasim. "Kürtlerin Etnik Kökeni Üzerine Tartışmalar". **Turan Dergisi**. s. 4 (2005).

Erdağ, Ramazan. "Türk Dış Politikasında Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA): Kuruluşu, Faaliyetleri ve Kuramsal Çerçevesi". Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

- Erdemir, Akyan, Tahire Erman. "Aleviler ve Topluma Eklemlenme Sorunsalı". **Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**. der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı. 2. bs. İstanbul: TESEV, 2006.
http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/AH/TURKIYEDECOGUNLU_KAZINLIK-3.BASKI2008.pdf [27.01.2009]: 160-185.
- Eriksen, Thomas Hylland. "Formal and Informal Nationalism". **Ethnic and Racial Studies**. c. 16. s. 1 (January 1993): 1-25.
- Erözden, Ozan. **Ulus-Devlet**. 2. bs. İstanbul: On İki Levha, 2008 [ilk baskı 1997].
- Fragner, Berg G. "'Sovyet Milliyetçiliği': Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras". **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek**. der. Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher. çev. Selda Somuncuoğlu. İstanbul: İletişim, 2004.
- Fumagalli, Matteo. "Ethnicity, State Formation and Foreign Policy: Uzbekistan and 'Uzbeks Abroad'". **Central Asian Survey**. c. 26. s. 1 (March 2007): 105-122.
- Garthoff, Raymond L. **The Great Transition: American – Soviet Relations and the End of the Cold War**. Washington D.C.: The Brooking Institution, 1994.
- Geertz, Clifford. "The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States". **Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa**. ed. Clifford Geertz. New York: Macmillan, 1963: 105-157.
- Gellner, Ernest. **Uluslar ve Ulusculuk**. çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: İnsan, 1992 [1983].
- Gözler, Kemal. "Devletin Bir Unsuru Olarak 'Millet' Kavramı". **Türkiye Günlüğü Dergisi**. s. 64 (Kış 2001). www.anayasa.gen.tr/millet.htm [21.01.2009].
- Greenfeld, Liah. **Nationalism: Five Roads to Modernity**. Cambridge: Harvard University, 1992.
- Grimes, Barbara F. **Ethnologue: Languages of the World**. 12. bs. Dallas: Summer Institute of Linguistics, 1992.
- Gutmann, Amy (haz.). **Çokkültürcülük: Tanınma Politikası**. 2. bs. İstanbul: Yapı Kredi, 2005 [1994].
- Gülalp, Haldun. "Demokratik Vatandaşlık Kavramının Dönüşümü. **İktisat, Siyaset ve Devlet Üzerine Yazılar: Prof. Dr. Kemali Saybaşı'ya Armağan**. haz. İsmet Akça, Burak Ülman. İstanbul: Bağlam, 2006: 275-292.
- _____. "Giriş: Milliyete Karşı Vatandaşlık". **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus-Devletin Sorgulanması**. haz. Haldun Gülalp. çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Metis, 2007: 11-34.

- _____. **Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri.** İstanbul: Metis, 2003.
- _____. “Sonuç: Ulus-Devlet Aşılıyor mu?”. **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus-Devletin Sorgulanması.** haz. Haldun Gülalp. çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Metis, 2007: 173-181.
- Gülensoy, Tuncer. “Rumeli Ağzlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme”. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten 1984).** Ankara: AKDTYK Türk Dil Kurumu, 1987: 87-147.
- Güney, Emrullah. **Türkiye’nin Komşuları.** İstanbul: Çantay, 2002.
- Gürsoy-Naskali, Emine. “Yeni Okul Kitaplarında Türk Dünyası”. **Milliyet Gazetesi.** 29 Eylül 1993.
- Güzel, M. Şehmus. **Devlet-Ulus.** İstanbul: Alan, 1995.
- Hale, William. **Türk Dış Politikası (1774-2000).** çev. Petek Demir. İstanbul: Mozaik, 2003.
- Handman, Max Sylvius. “The Sentiment of Nationalism”. **Political Science Quarterly.** c. 36. s. 1 (March 1921): 104-121.
- Hayes, Carlton J. H. **The Historical Evolution of Modern Nationalism.** 5. bs. New York: Macmillan, 1955.
- _____. **Milliyetçilik: Bir Din.** çev. Murat Çiftkaya. İstanbul: İz, 1995.
- Heater, Derek. **Yurttaşlığın Kısa Tarihi.** çev. Meral Delikara Üst. Ankara: İmge, 2007.
- Heckmann, Lale Yalçın. “Sosyal Bilim Kategorilerine Eleştirel Bir Bakış: Ulus, Millet, Azınlık, Etnik Grup ve Kültür Kavramları Üzerine”. **Birikim Dergisi.** s. 71-72 “Etnik Kimlik ve Azınlıklar” Özel Sayısı. 2. bs. (Mart-Nisan 1995): 81-85.
- Heper, Metin. “Turkey: Yesterday, Today and Tomorrow”. **Southeast European and Black Sea Studies.** v. 1. n. 3 (September 2001): 1-19.
- Hobsbawm, Eric J. **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik.** çev. Osman Akinhay. İstanbul: Ayrıntı, 1993.
- Howlett, Oren. “Racial Origins of Civic Nationalisms: Exploring Race Creation in Australia and Canada”. **Chemins Alternatifs.** c. 21 (2005): 63-81.
- Hutchinson, John, Anthony D. Smith. “The Question of Definition: Introduction”. **Nationalism.** ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith. Oxford: Oxford University, 1994: 15-16.
- Ignatieff, Michael. **Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism.** New York: Farrar Straus and Giroux, 1994.

İçduygu, Ahmet. “‘Çokkültürlülük’: ‘Türkiye Vatandaşlığı’ Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin”. **Türkiye Günlüğü Dergisi**. (Mart-Nisan 1995): 117-125.

İçduygu, Ahmet, Bianca Kaiser. “Türkiye’deki Avrupa Birliği Yurttaşları”. **Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**. der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı. 2. bs. İstanbul: TESEV, 2006.

http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/AH/TURKIYEDECOGUNLUKAZINLIK-3.BASKI2008.pdf [27.01.2009]: 224-238.

Janmaat, Jan Germen. “Ethnic and Civic Conceptions of the Nation in Ukraine’s History Textbooks”. **European Education**. c. 37. s.3 (Fall 2005): 20-37.

Kadıoğlu, Ayşe. “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”. **Türkiye Günlüğü Dergisi**. s. 33 (Mart-Nisan 1995): 91-100.

_____. “Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye Örneği”. **Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara**. haz. Ayşe Kadıoğlu. çev. Can Cemgil. İstanbul: Metis, 2008 [1998]: 31-54.

_____. “Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları”. **Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara**. haz. Ayşe Kadıoğlu. çev. Can Cemgil. İstanbul: Metis, 2008: 21-30.

Karpat, Kemal. **Türkiye ve Orta Asya**. çev. Hakan Gür. Ankara: İmge, 2003.

Kastoryano, Riva. “Alman Birliğini Yeniden Tanımlamak: Milliyetten Vatandaşlığa”. **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus-Devletin Sorgulanması**. haz. Haldun Gülalp. çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Metis, 2007: 35-58.

Kaya, Ayhan. “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük”. **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**. çev. Ayhan Kaya. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006: 95-136.

Kaya, Ayhan, Turgut Tarhanlı. “Giriş: Türkiye’de Azınlıklar ve Anayasal Yurttaşlık”. **Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**. der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı. 2. bs. İstanbul: TESEV, 2006.

http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/AH/TURKIYEDECOGUNLUKAZINLIK-3.BASKI2008.pdf [27.01.2009]: 9-31.

Kellas, James G. **The Politics of Nationalism and Ethnicity**. 2. bs. London: Macmillan, 1998.

Kılıçkaya, A. Hayati. “Bakanlar Kurulunun Oluşumu ve Devlet Bakanları”. **Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi**. s. 57 (Ağustos 2000): 18-25.

Kırzioğlu, Fahrettin M. **Dede-Korkut Oğuznameleri Işığında Karapapaklar: Borçalı-Kazak Uruğu’nun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılma Bir Bakış**. Erzurum: Türkocağı Erzurum Şubesi Yayınları, 1972.

Kirişçi, Kemal. “Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices”. **Middle Eastern Studies**. c. 36. s. 3 (July 2000): 1-22.

- _____. "Uluslararası Sistemdeki Değişmeler ve Türk Dış Politikasının Yeni Yönelimleri". **Türk Dış Politikasının Analizi**. der. Faruk Sönmezoğlu. 2. bs. İstanbul: Der, 2001: 615-631.
- Kohn, Hans. **The Age of Nationalism: The First Era of Global History**, 2. bs. (Greenwood, 1976) [orijinal ilk baskı 1962].
- _____. **The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background**. 2. bs. Toronto: Collier-Macmillan, 1969 [orijinal ilk baskı 1944].
- Köker, Levent. "Türkiye'nin Milliyetçilik Problemi". <http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/91726/turkiyenin-milliyetcilik-problemi> [21.01.2009].
- Kuru, Ahmet T. "Devlet Politikaları ve Kültürlerarası Rekabet Işığında Orta Asya'da Milletleşme Sürecine Bir Örnek: Türkmenistan". **Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite**. haz. Pınar Akçalı, Ertan Efeğil. İstanbul: Gündoğan, 2003.
- Kut, Şule. "1990'larda Türk Dış Politikasının Anahatları". **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**. der. Kemal Kirişçi, Barry Rubin. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2002: 7-18.
- _____. "Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları". **En Uzun On yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**. der. Şule Kut, Gencer Özcan. İstanbul: Boyut, 1998: 43-61.
- Kuzio, Taras. "The Myth of the Civic State: A Critical Survey of Hans Kohn's Framework for Understanding Nationalism". **Ethnic and Racial Studies**. c. 25. s. 1 (January 2002): 20-39.
- Kymlicka, Will. **Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship**. Oxford: Oxford University, 2001.
- _____. "Sonuç: Milliyetçiliğin Geleceği". **21. Yüzyılda Milliyetçilik**. der. Umut Özkırımlı. çev. Yetkin Başkavak. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008: 159-166.
- Kymlicka, Will, Wayne Norman. "Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme". **Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara**. haz. Ayşe Kadioğlu. çev. Can Cemgil. İstanbul: Metis, 2008 [1995]: 185-217.
- Landau, Jakob M. **Pantürkizm**. çev. Mesut Akın. İstanbul: Sarmal, 1999.
- Liebich, Andre. "Searching for the Perfect Nation: The Itinerary of Hans Kohn (1891-1971)". **Nations and Nationalism**. c. 12. s. 4 (2006): 579-596.
- Lundgren, Asa. **İstenmeyen Komşu: Türkiye'nin Kürt Politikası**. çev. Necla Ülku Kuglin. İstanbul: Kitap, 2008.

- Macar, Elçin. **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**. 2. bs. İstanbul: İletişim, 2004.
- Margulies, Roni. "Cumhurbaşkanı Olamayacağım Galiba!". 29 Nisan 2009. <http://www.taraf.com.tr/makale/5269.htm> [29.04.2009].
- Meinecke, Friedrich. **Cosmopolitanism and the National State**. çev. Robert B. Kimber. New Jersey: Princeton University, 1970 [1907].
- Menges, Karl H. **The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies**. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1968.
- Miller, David. **Citizenship and National Identity**. Cambridge: Polity, 2000.
- Minogue, Kenneth. **Nationalism**. London: Batsford, 1967.
- Narlı, Nilüfer. "İlksel Bağlar, Hemşehrilik, Gettolaşma". 31 Aralık 2002. <http://www.bianet.org/bianet/kategori/toplum/8376/ilksel-baglar-hemsehrilik-gettolasma> [23.12.2008].
- Nieguth, Tim. "Beyond Dichotomy: Concepts of the Nation and the Distribution of Membership". **Nations and Nationalism**. c. 5. s. 2 (1999): 155-173.
- Nielsen, Kai. "Cultural Nationalism: Neither Ethnic Nor Civic". **The Philosophical Forum**. c. 28. s. 1-2 (Fall-Winter 1996-97): 42-52.
- Nişanyan, Sevan. "Kemalist Düşüncede 'Türk Milleti' Kavramı. **Türkiye Günlüğü Dergisi**. s. 33 (Mart-Nisan 1995): 127-141.
- Oran, Baskın. **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**. 3. bs. Ankara: Bilgi, 1993 [ilk baskı 1988].
- _____. **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1977.
- _____. "Dönemin Bilânçosu". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar (1980-2001)**. der. Baskın Oran. c. 2. 4. bs. İstanbul: İletişim, 2002: 9-33.
- _____. "Dönemin Bilânçosu". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar (1980-2001)**. der. Baskın Oran. c. 2. 4. bs. İstanbul: İletişim, 2002: 203-242.
- _____. "Karşı İddianame". 2005. <http://baskinoran.oran.name/KarsiIddianame-15-02-2005.pdf> [02.04.2009].
- _____. "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik**. ed. Tamlı Bora. İstanbul: İletişim, 2002: 871-879.
- _____. "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar". **SBF Dergisi**. c. 51. s. 1-4 (Ocak-Aralık 1996): 353-370.

- _____. **Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama.** 4. bs. İstanbul: İletişim, 2008.
- Orhonlu, Cengiz. “Suriye Türkleri”. **Türk Dünyası El Kitabı.** Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1976.
- Öğün, Süleyman Seyfi. **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik.** İstanbul: Alfa, 2000.
- Ölmez, Mehmet. “Türkçe’nin ve Türk Dillerinin Yaşı Konusu”. **Toplum ve Bilim Dergisi.** s. 96 (Bahar 2003): 62-74.
- Ölmez, Mehmet, Talat Tekin. **Türk Dilleri: Giriş.** İstanbul: Simurg, 1999.
- Özcan, Gencer. “Doksanlı Yıllarda Türkiye’nin Değişen Güvenlik Ortamı”. **En Uzun Onyıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar.** der. Şule Kut, Gencer Özcan. İstanbul: Boyut, 1998: 13-44.
- Özdoğan, Günay Göksu. “Dünyada ve Türkiye’de Turancılık”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik.** ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim, 2002: 388-405.
- _____. “Türk Ulusçuluğu ve Türkî Cumhuriyetler: Kuramsal ve Tarihsel Bir Yaklaşım”. **Toplum ve Bilim Dergisi.** s. 62 (Yaz-Güz 1993): 57-75.
- Özfatura, M. Necati. “Sayın Ayvaz Gökdemir’den Ahıska Türklerine Müjde 2”. **Türkiye Gazetesi.** 04 Aralık 1995.
- Özkırımlı, Umut. **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış.** Ankara: Doğu-Batı, 2008 [ilk baskı 1999].
- _____. “Türkiye’de Gayriresmi ve Popüler Milliyetçilik”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik.** ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim, 2002: 706-717.
- _____. **Milliyetçilik ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri.** İstanbul: TESEV, 2008.
[http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DPT/AB/REV4%20milliyetcilik%2025%2001%2008%20\(2\).pdf](http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DPT/AB/REV4%20milliyetcilik%2025%2001%2008%20(2).pdf) [03.07.2008].
- Özkırımlı, Umut, Arus Yumul. “Günlük Gazetelerde Milliyetçiliğin Fark Edilmeyen Yüzü”, <http://www.medyakronik.net/akademi/makaleler/makaleler06.htm> [03.05.2008].
- Papakçı, Zihni. **Karapapaklar (Terekemeler).** İstanbul: Berdan, 2002.
- Plamenatz, John. “Two Types of Nationalism”. **Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea.** ed. E. Kamenka. London: Edward Arnold, 1976: 23-36.
- Poulton, Hugh. **Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilal: Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti.** çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal, 1999.

- Rabow-Edling, Susanna. "The Decembrists and the Concept of a Civic Nation". **Nationalities Papers**. c. 35. s. 2 (May 2007): 369-391.
- Roberts, John Morris. **Yirminci Yüzyıl Tarihi**. çev. Sinem Gül. Ankara: Dost, 2003.
- Roy, Olivier. **Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi**. çev. Mehmet Morali. İstanbul: Metis, 2000.
- Rubin, Barry. "Türkiye'nin Uluslararası Alanda Değişen Rolü". **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**. der. Kemal Kirişçi, Barry Rubin. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2002: 1-6.
- Ryan, Michael. "Preface". **Cultural Studies: An Anthology**. ed. Michael Ryan. Oxford: Blackwell, 2008: XIV-XVIII.
- Said, Edward. **Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları**. çev. Berna Ülner. 3. bs. İstanbul: Metis, 2006 [orijinal ilk baskı 1978].
- Sander, Oral. **Siyasi Tarih (1918-1994)**. 5. bs. Ankara: İmge, 1996.
- _____. "Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri". **Türk Dış Politikasının Analizi**. der. Faruk Sönmezoğlu. 2. bs. İstanbul: Der, 2001: 607-613.
- Sanders, Alan. "Moğolistan'ın Türk Halkları". **Dünyada Türkler**. ed. Margaret Bainbridge. çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Say, 1995.
- Schnapper, Dominique. **Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair**. çev. Özlem Okur. İstanbul: Kesit, 1995.
- Sezgin, Abdülkadir. [başlıksız konferans bildirisi]. **Dokuzuncu Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri**. Ankara, 2006.
- Shapiro, M. J. **The Politics of Representation: Writing Practices in Biography, Photography and Policy Analysis**. Madison: University of Wisconsin, 1987 (Aktaran: Balcı, Ali. "Diskors ve Pratik Olarak Dış Politika". **Uluslararası İlişkiler Dergisi**. c. 4. s. 15 (Güz 2007): 67-87).
- Shulman, Stephen. "Challenging the Civic\Ethnic and West\East Dichotomies in the Study of Nationalism". **Comparative Political Studies**. c. 35. s. 5 (2002): 554-585.
- Smith, Anthony D. **Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik**. çev. Derya Kömürcü. İstanbul: Everest, 2002 [1995].
- _____. **Milli Kimlik**. çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim, 1994 [1991].
- _____. "Nationalism and the Historians". **International Journal of Comparative Sociology**. c. 33. s. 1-2 (1992): 58-80.

_____. **Ulusların Etnik Kökeni**. çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir. Ankara: Dost, 2002 [1986].

Snyder, Louis L. **The Meaning of Nationalism**. New York: Greenwood, 1968.

Sönmezoğlu, Faruk. "Uluslararası Sistemdeki Değişiklikler ve Türk Dış Politikası". **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 15-17 Ekim 1997: Sempozyuma Sunulan Tebliğler)**. haz. İsmail Soysal. Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu, 1999: 631-640.

Spencer, Philip, Howard Wollman. "Good and Bad Nationalisms: A Critique of Dualism". **Journal of Political Ideologies**. c. 3. s. 3 (October 1998): 255-274.

Tekin, Talat. "Orta Asya Türk Dilleri". **Makaleler III: Çağdaş Türk Dilleri**. haz. Nurettin Demir, Emine Yılmaz. Ankara: Grafiker, 2005.

_____. "Pantürkizm Ülküsü ve Dilde Birlik 'İddiası'". **Makaleler III: Çağdaş Türk Dilleri**. haz. Nurettin Demir, Emine Yılmaz. Ankara: Grafiker, 2005.

_____. "Turkic Languages". **Makaleler III: Çağdaş Türk Dilleri**. haz. Nurettin Demir, Emine Yılmaz. Ankara: Grafiker, 2005.

_____. "Turkish". **Makaleler III: Çağdaş Türk Dilleri**. haz. Nurettin Demir, Emine Yılmaz. Ankara: Grafiker, 2005.

_____. **Türkoloji Eleştirileri**. 2. bs. İstanbul: Simurg, 1997.

Topçuoğlu, Abdullah. "Ulus Devlet ve Etnisite Olgusu". **Türkiye Günlüğü Dergisi**. s. 33 (Mart-Nisan 1995): 101-110.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasal Partiler**. c. 1. İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1986 (Aktaran: Nişanyan, Sevan. "Kemalist Düşünce'de 'Türk Milleti' Kavramı". **Türkiye Günlüğü Dergisi**. s. 33 (Mart-Nisan 1995): 127-141).

Tutal, Nilgün. **Söylemler ve Temsiller: Fransızlar Türkleri Nasıl Anımsıyor ya da Fransız İmgeleminde Türkiye**. Ankara: Phoenix, 2006.

Türksoy, Seyfullah. "Gürcistan'da Karapapak Türkleri'nin Feryadı". <http://www.turksoylaipekyolu.com/YazarDetay.aspx?item=4549> [13.01.2009].

Uzgel, İlhan. Türk Dış Politikasında Yeni Osmanlılık kutusu. **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar (1980-2001)**. ed. Baskın Oran. c. 2. 4. bs. İstanbul: İletişim, 2002: 514.

Üstel, Füsun. "Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Türkiye'de Vatandaş Eğitimi. İstanbul: İletişim, 2004.

_____. **Yurttaşlık ve Demokrasi**. Ankara: Dost, 1999.

_____. "Yurttaşlık ve Demokrasi". **Ulusal, Ulusüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları: Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi,**

- Lozan Anlaşması.** haz. İbrahim Ö. Kaboğlu. İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, 2002: 43-50.
- Viroli, Maurizio. "On Civic Republicanism: Reply to Xenos and Yack". **Critical Review**. c. 12. s. 1 (1998): 187-196.
- Voegelin, Charles F., Florence M. R. Voegelin. **Classification and Index of the World's Languages**. New York: Elsevier, 1977.
- Yack, Bernard. "The Myth of the Civic Nation". **Theorizing Nationalism**. ed. Ronald Beiner. New York: Suny, 1999: 103-118.
- Yanık, Lerna K. "Millet, Milliyet ve Milliyetçilik: Soğuk Savaş'ın Sonunda Türk Dış Politikasından Bir Kesit". **Doğu Batı Dergisi**. s. 39 (Kasım-Aralık-Ocak 2006-07): 189-206.
- Yapp, Malcolm. "Afganistan'da Türk Halklar". **Dünyada Türkler**. ed. Margaret Bainbridge. çev. Mehmet Harmanlı. İstanbul: Say, 1995.
- Yavuz, M. Hakan. "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi". **Liberal Düşünce Dergisi**. c. 4. s. 13 (Kış 1999): 22-38.
- _____. "Turkish Identity Politics and Central Asia". **Islam and Central Asia: An Enduring Legacy or An Evolving Threat?**. ed. Susan Eisenhower, Roald Sagdeev. Washington: Center for Political and Strategic Studies, 2000: 193-211.
- Yeğen, Mesut. **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**. İstanbul: İletişim, 1999.
- _____. "Yurttaşlık ve Türklük". **Toplum ve Bilim Dergisi**. s. 93 (Yaz 2002): 200-217.
- Yeniaras, Orhan. **Karapapak ve Terekemelerin Siyasi ve Kültür Tarihine Giriş**. İstanbul, 1994.
- Yenigün, M. Cüneyt. **Soğuk Savaş Sonrasında TBMM ve Dış Politika: Belgeler Yorumlar**. İstanbul: Nobel, 2004.
- Yıldız, Ahmet. **Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**. 3. bs. İstanbul: İletişim, 2007.
- _____. "Kemalist Milliyetçilik". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2: Kemalizm**. ed. Ahmet İnsel. 2. bs. İstanbul: İletişim, 2002: 210-234.
- Yılmaz, Mustafa. "Türkiye'nin Türk Dünyasına Yönelik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme". **Avrasya Etüdleri Dergisi**. s. 22 (Bahar 2002): 165-192.
- Yumul, Arus. "Azınlık mı Vatandaş mı?". **Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**. der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı. 2. bs. İstanbul: TESEV, 2006.
http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/AH/TURKIYEDECOGUNLU KAZINLIK-3.BASKI2008.pdf [27.01.2009]: 101-121.

Winrow, Gareth M. "Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası". **Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**. der. Alan Makovsky, Sabri Sayarı. çev. Hür Güldü. İstanbul: Alfa, 2002: 157-177.

Worsley, Peter. **The Third World**. 4. bs. London: Weidenfeld and Nicolson, 1973 [orijinal ilk baskı 1964].

Zeyrek, Yunus. **Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri**. Ankara, 2001.

Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**. çev. Yasemin Saner Gönen. 9. bs. İstanbul: İletişim, 2000.

Gazete Haberleri ve Röportajları

Aşken, Tufan. "Dış Türkler Bakanlığı Kurulması İstendi". **Tercüman Gazetesi**. 22 Temmuz 1990.

Bakiler, Yavuz Bülent. "Türkiye Merkez Ülke". **Türkiye Gazetesi**. 22 Eylül 1995.

Çetiner, Ahsen. "Devlet Bakanları Arasında Görev Dağılımı". **Türkiye Gazetesi**. 23 Ağustos 1994.

"Gökdemir: Adriyatik'ten Çin'e Kadar Olan Saha Sizin Sahanız". **Ortadoğu Gazetesi**. 13 Şubat 1995.

"Gökdemir: Ahıska Yüzyıllardır Türk Toprağı Olmuş Bir Merkezdır". **Ortadoğu Gazetesi**. 16 Kasım 1995.

Kışlalı, Mehmet Ali. "Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Başkanı B. Elçi Umut Arık: Orta Asya Konusunda Geç Kaldık". **Türkiye Gazetesi**. 18 Eylül 1994.

Şen, Abdurrahman. "Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek: 'Dış Türkler Bakanlığı Kurulmamalı'". **Zaman Gazetesi**. 18 Mart 1991.

"Türkiye Siyasi Nüfuz Aramıyor". **Tercüman Gazetesi**. 01 Kasım 1994.

Ülkü, İrfan. "Kardeşlik Kuşağındayız". **Ortadoğu Gazetesi**. 09 Mayıs 1995.

Zenginal, Şahin. "Batı Trakya Türk'tür". **Tercüman Gazetesi**. 14 Kasım 1994.

İnternet Kaynaklı Haberler, Röportajlar ve Diğer Kaynaklar

"11. Türk Kurultayı Bakü'de Gerçekleştirildi". http://www.barendergisi.com/news_detail.php?id=7500 [02.04.2009].

"60. Hükümet Kuruldu". 29 Ağustos 2007. <http://www.haberler.com/60-hukumet-kuruldu-haberi/> [25.12.2008].

- “Ağabeylikten Vazgeçelim”.
<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2002/02/10/guncel/guncel9.html>
[02.08.2008].
- Arslan, Faruk. “Bakan Çay: Hazırlanıyoruz Dış Türkler Bakanlığı Yolda”.
<http://arsiv.zaman.com.tr/1999/05/31/guncel/all.html> [24.12.2008].
- “Avrupalı Türkler Meclis Yolunda”. <http://www.atb-europa.com/modules.php?name=News&file=article&sid=1415> [24.12.2008].
- “Azınlık Hükümetine Güvenilmedi”. 16 Ekim 1995.
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=426641> [28.12.2008].
- “Babacan TRT’ye Konuk Oldu”. 19 Mart 2009.
<http://www.trt.net.tr/haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=167e7c6c-1ad2-44afb050-2c8b27dec1ce> [21.03.2009].
- Balkis, Ufuk ve diğ. “Erdoğan: Türkçe Konuşan Devletler Topluluğu Kuralım”. 18 Eylül 2006. <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=5106062>
[02.08.2008].
- Bildirici, Faruk. “Nöbet Kulübeleri Düşlerini Yansıtıyor”. 28 Kasım 2000.
<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-201671> [01.08.2008].
- Çakmak, Musa. “Türkmenlere Oturma İzni Geliyor”. 07 Ekim 1997.
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=478616> [17.11.2008].
- Çakmak, Zafer. “Soydaş Dernekleri Ankara’da Toplandı”. 09 Mart 2002.
<http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=17200> [12.12.2008].
- Demirkan, Süleyman. “Rolü Kaptırınca Görevden Alındı”. 25 Aralık 2001.
<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=44642> [01.08.2008].
- Demirkan, Süleyman. “Ecevit Zarafeti”. 26 Aralık 2001.
<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=44787> [01.08.2008].
- “Devlet Bakanı Çay Görevinden Alındı”. 24 Aralık 2001.
<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=44518> [01.08.2008]
- “Devlet Bakanı Yazıcıoğlu, New York’ta”. 23 Mayıs 2008.
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=693123> [04.06.2008].
- “Devlet Bakanlığı’na Reşat Doğru Atandı”.
<http://arsiv.sabah.com.tr/2002/01/08/p02.html> [02.08.2008].
- “Dış Türkler Bakanlığı Kurulması”.
http://derneklerdergisi.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=112 [21.12.2008]
- Diğer Halklara Hakaret Kabul Edilmiyor”.
http://www.evrensel.net/haber.php?haber_id=32207 [08.06.2008].

- “Dr. Sadık Ahmet Anıldı”. <http://www.haber7.com/haber/20060725/Dr-Sadik-Ahmet-anildi.php> (Aktaran: <http://www.tumgazeteler.com/?a=1611102> [05.02.2009]).
- “DYP’li Bakanların İstifası Anayol’u Sarstı”. 23 Mayıs 1996. <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=437107&keyfield=22617976617A2067C3B66B64656D697222> [27.07.2008].
- “Erdoğan’dan Hem AB’ye Hem de Muhalefete Eleştiri”. 11 Nisan 2008. <http://www.abhaber.com/haber.php?id=21623> [21.12.2008].
- “Erenerol: Fener Patriği Türkiye Aleyhine Çalışıyor”. 22 Ağustos 1995. <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=338247> [09.01.2009].
- “Etnik Milliyetçilik ve İrtica Uyarısı”. 29 Ağustos 2008. <http://www.ntvmsnbc.com/news/457677.asp> [21.12.2008].
- “Etnik Milliyetçilik Yapanlara Yuh Olsun”. <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/06/16/haber,A62ABA4EC35E4C34A53BD23C6DDA45F7.html> [21.12.2008].
- “Fransa 75 Dili Birden Tanıdı”. <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=Detay&ArticleID=894239&Date=18.08.2008&CategoryID=81> [18.08.2008].
- “Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ’un 14 Nisan 2009 Tarihinde Harp Akademileri Komutanlığında Yaptığı Yıllık Değerlendirme Konuşması”. 14 Nisan 2009. http://www.tsk.mil.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_7_Konusmalar/2009/org_ilkerbasbug_harpak_konusma_14042009.html [16.04.2009].
- <http://www.ahiskaninsesi.com/iceride.htm> [06.01.2009].
- “Hükümetler”. <http://www.basbakanlik.gov.tr/sour.ce/index.asp?wpg=224EB3C7-E547-4C25-98C7-99A24735123C> [24.12.2008].
- İşbilen, Ece, Sezen Özsvrangil, Işıl Öztürk. “Bizim Milliyetçiliğimiz Kafatasçılık Olamaz”. 10 Eylül 2006. <http://www.aksam.com.tr/den> aktaran <http://www.tumgazeteler.com/?a=1687244> [21.12.2008].
- “Kimlik’ Tartışmalarına Sezer de Katıldı”. <http://www.evrensel.net/06/01/01/gundem.html#2> [21.12.2008].
- Köşker, Metin. “Devlet Bakanı Doğru: Türk Milleti Güneşin Battığı Yöne Gider”. 01 Nisan 2002. <http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=20775> [12.12.2008].
- “Özkök’ten ‘Etnik Milliyetçilik’ Uyarısı”. 20 Eylül 2005. <http://www.aksam.com.tr/den> (Aktaran: <http://www.tumgazeteler.com/?a=1025110> [02.04.2009]).
- “Seçim Hükümeti Tamam”. 31 Ekim 1995. <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=428714> [28.12.2008].

“Soydaş Derneklerine Birleşme Tavsiyesi”.
<http://arsiv.zaman.com.tr/2002/05/05/marmara/butun.htm> [20.11.2008].

“Talabani ve Barzani Eşkîya”.
<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2000/07/22/politika/politika2.html>
[02.08.2008].

“Tarih Yeniden Yazılacak”.
<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2001/08/15/guncel/guncel4.html>
[02.08.2008].

Toprak, Cengiz. “Kırım Türklerinin Kara Günü New York’ta Anıldı”. 20 Mayıs 2002. <http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=28558> [12.12.2008].

“Toptan’dan Arıtman’a Tepki”. 21 Aralık 2008.
<http://www.trt.net.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=dc54e872-7e72-4e00-a20b-b5571bf77e34> [21.12.2008].

“Türk Asıllı Öğrencilere Koruyucu Aile”.
<http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=14301> [12.12.2008].

“Türkmen Planı Yürürlükte”. <http://www.evrensel.net/02/03/25/politika.html>
[02.08.2008].

“Türkmenler Türkiye’den İlgi Bekliyor”.
<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2000/11/21/dunya/dunya1.html>
[02.08.2008].

Yurteri, Kemal. “Valilerden Rapor İstendi”,
<http://arsiv.sabah.com.tr/1998/02/09/r08.html> [01.08.2008].

Zengin, Nilüfer. “Erdoğan Başbuğ’a ‘İşine Bak’ Diyecek mi?”. 25 Eylül 2007.
<http://www.bianet.org/english/kategori/siyaset/101966/erdogan-basbuga-isine-bak-diyecek-mi> [21.12.2008].

TBMM Tutanakları

[Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 21, Yasama Yılı 3, Birleşim 80, (06 Nisan 2001)
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=5189&P5=B&page1=8&page2=8 [06.01.2009].

[Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 23, Yasama Yılı 2, Birleşim 96, (29 Nisan 2008),
<http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil2/bas/b096m.htm> [10.04.2009].

Sözlükler

Collins Concise Dictionary. 3. bs. Glasgow: HarperCollins, 1995.

Ötüken Türkçe Sözlük. İstanbul: Ötüken, 2007.

The Penguin Dictionary. London: Penguin, 2004.

Türkçe Sözlük. 2. bs. Ankara: Dil Derneği, 2005.

Bibliyografya

Türkiye Dışındaki Türkler Bibliyografyası 2 Cilt. haz. A. Bige Akın ve diğ.
Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992.

Kronolojiler

Dikbaş, Kadir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Olaylar Kronolojisi (1990-1996).
İstanbul: Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği, 1997.

Ersel, Hasan ve diğ. (haz.). Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt 4 (1981-2000). 3. bs.
İstanbul: Yapı Kredi, 2002.

Ansiklopediler

“Ahmed Yesevi”. **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi.** c. 1. İstanbul: Ana,
2004: 233.

“Aytmatov, Cengiz”. **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi.** c. 3. İstanbul:
Ana, 2004: 165.

“Ergenekon Destanı”. **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi.** c. 8. İstanbul:
Ana, 2004: 253.

“Manas Destanı”. **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi.** c. 15. İstanbul:
Ana, 2004: 266.

“Nevruz”. **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi.** c. 16. İstanbul: Ana, 2004:
492.

“Rayon (Yönetim)”. [http://tr.wikipedia.org/wiki/Rayon_\(yönetim\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Rayon_(yönetim)) [10.02.2009].

Kanunlar

“Ahıska Türklerinin Türkiye’ye Kabulü ve İskanına Dair Kanun” (3835 S.K.).
02.07.1992. <http://www.hukuki.net/kanun/3835.15.frameset.asp> [06.01.2009].

“Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı Kurulması 206 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin İki Maddesinin Değiştirilmesi ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerle Bir İlave Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (480 S. KHK.)”. 24.01.1992. Md. 1.
<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/15054.html> [30.10.2008].

“Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı Kurulması, 206 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin İki Maddesinin Değiştirilmesi ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerle Bir İlave Yapılması Hakkında 480 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek

Kabulü İle Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun)
(4668 S.K.). 02.05.2001. Md. 1.
<http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.4668&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=> [10.07.2008].

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. 1982. <http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm>
[24.12.2008].

“Dış Türklerden Sorumlu” Devlet Bakanlığı ve TİKA İncelemesinde Kullanılan Kaynaklar

TİKA Raporları

Arık, Zeynep ve diğ. (haz.). **TİKA Faaliyet Raporu 2006.** Ankara: TİKA, 2007.
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/rapor2006/tr/rapor2006.pdf> [10.12.2008].

Atılğan, Nergis ve diğ. (haz.). **Moğolistan Ülke Raporu.** Ankara: TİKA, 2005.
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Mogolistan_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

Baktır, Yeşim (haz.). **Bulgaristan Ülke Raporu.** Ankara: TİKA, 2001.

Bardak, Enver ve diğ. (haz.). **Gürcistan Ülke Raporu.** Ankara: TİKA, 1998.

Demir, Yaver ve diğ. (haz.). **Türkmenistan Ülke Raporu.** Ankara: TİKA, 1996.

Doğusoy, Ayşe Taray Tavşanlı (haz.). **Kazakistan Ülke Raporu.** Ankara: TİKA, 1996.

Ercan, Zeynep ve diğ. (haz.). **TİKA Faaliyet Raporu 2007** Ankara: TİKA, 2008.
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/rapor2007/tr/rapor2007.pdf> [10.12.2008].

Gültekin, Çağla ve diğ. (haz.). **Azerbaycan Ülke Raporu.** Ankara: TİKA, 1996.

Kerimoğlu, Mustafa (haz.). **Romanya.** TİKA, 2004.
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Romanya_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

Küçük Kurt, Serhat (haz.). **Türkmenistan Ülke Raporu.** Ankara: TİKA, 1999.

Küçük Kurt, Serhat, Selda Arslan Özdenoğlu (haz.). **Kırgızistan Ülke Raporu.** Ankara: TİKA, 1996.

Oral, Murat (haz.). **Makedonya Cumhuriyeti Ülke Profili.** 2005.
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Makedonya_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

Özdenoğlu, Selda (haz.). **Kırgız Cumhuriyeti.** T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve
Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Kirgizistan_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

Uysal, Faruk (haz.). **Özbekistan Ülke Raporu**. Ankara: T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi, 2004.
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Ozbekistan_UlkeRaporu.pdf [28.12.2008].

TİKA. **Afganistan İslam Devleti**.
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Afganistan_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

TİKA. **Azerbaycan Cumhuriyeti**. T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, [tarihsiz].
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Azerbaycan_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

TİKA. **Azerbaycan Ülke Raporu**. Ankara: TİKA, 1995.

TİKA. **[Gürcistan Ülke Raporu]**.
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Gurcistan_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

TİKA. **Kazakistan Cumhuriyeti**.
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Kazakistan_UlkeRaporu.pdf [28.12.2008].

TİKA. **Kırgızistan Ülke Raporu**. Ankara: TİKA, 1994.

TİKA. **Moldova Ülke Raporu**. Ankara: TİKA, 1995.

TİKA. **Özbekistan Ülke Raporu**. Ankara: TİKA, 1995.

TİKA. **TİKA 2004 Faaliyet Raporu**. Ankara: TİKA, 2004 (Aktaran: Erdağ, Ramazan. "Türk Dış Politikasında Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA): Kuruluşu, Faaliyetleri ve Kuramsal Çerçevesi". Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

TİKA. **TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 3)**.
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/FaaliyetRaporu/TIKA_Faaliyet3.pdf [13.01.2009].

TİKA. **TİKA 2004 Faaliyet Raporu (Bölüm 4)**.
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/FaaliyetRaporu/TIKA_Faaliyet4.pdf [13.01.2009].

TİKA. **TİKA 2005 Faaliyet Raporu**.
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/2006/Faaliyet2005/TIKA_Faaliyet2005.pdf [10.12.2008].

TİKA. **TİKA Faaliyet Raporu 1999-2001**. Ankara: Dan Ajans, 2002.

TİKA. **Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı TİKA 1997 Faaliyet Raporu.**
[künyesiz].

TİKA. **Türkmenistan.** [künyesiz].
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Turkmenistan_UlkeRaporu.pdf [13.01.2009].

TİKA. **Türkmenistan Ülke Raporu.** Ankara: TİKA, 1994.

TİKA. **Ukrayna Cumhuriyeti.**
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Ukrayna_UlkeRaporu.pdf [30.11.2008].

Bakanlık Raporları

Aydoğdu, Mustafa ve diğ. (haz.). **Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Faaliyet Raporu Cilt 1.** Ankara: Tamga, 2000.

_____ (haz.). **Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Faaliyet Raporu Cilt 2.** haz. Mustafa Aydoğdu ve diğ. Ankara: Tamga, 2000.

İnternet Kaynakları

Abaz, Nedim. "Devlet Bakanı Sait Yazıcıoğlu Makedonya'da Yazıcıoğlu Atatürk'ün Babasının Evini Restore Çalışmalarının Başlayacağını Söyledi. Yazıcıoğlu TİKA'nın Türk Köylere İçme Suyu Getirme Projesinin Temelini Attı". 21 Ağustos 2008. <http://www.devlet.gov.tr/ataturkevi.htm> [05.02.2009].

"Ahıskalıların Dönüşü". 12 Kasım 2008.
<http://www.devlet.gov.tr/gurcistanhaber.htm> [05.02.2009].

Arslan, İbrahim. "Devlet Bakanı Yazıcıoğlu, Kosova'daki Temaslarını Tamamladı. İslam Ülkelerinin Tanınması İçin Kosova, Türkiye'den Destek İstiyor Kosova-Türkiye Ticaret Odası Binası Törenle Hizmete Açıldı". 25 Ağustos 2008. <http://www.devlet.gov.tr/kosova.htm> [05.02.2009].

Aslan, Murat, Ömer Çetres. "Makedonya 2. Geleneksel Yörtük Festivali. Devlet Bakanı Yazıcıoğlu: 'Dini ve Milli Değerler Kaybolursa Nesiller de Kaybolur'. 'Balkanlarda Kısa Süre Öncesine Kadar Hayal Dahi Edemeyeceğimiz Etkinlikleri Gerçekleştirmenin, Buralardaki Türk Halkının Dertlerine Derman Olmanın Sevincini Yaşıyoruz". 23 Ağustos 2008. <http://www.devlet.gov.tr/3.htm> [05.02.2009].

"Bakan Yazıcıoğlu, Karadağ'da. Yazıcıoğlu, Bar Kentinde Yapımı ve Restorasyonu Devam Eden Camileri Gezdi". 06 Aralık 2008. <http://www.devlet.gov.tr/karadag1.htm> [05.02.2009].

“Bizim Sesimiz Programı (TRT İNT)”.
<http://medya.tika.gov.tr/VIEW/?TYPE=VIDEO&ID=26> [30.04.2009].

“Büyük Projeler: Afganistan’ın Yeniden İmarı”.
http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=525 [04.06.2008].

“Büyük Projeler: Hoca Ahmed Yesevi Türbesinin Restorasyonu”.
http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=521 [04.06.2008].

“Büyük Projeler: Moğolistan Türk Anıtları Projesi (MOTAP)”.
http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=518 [04.06.2008].

“Devlet Bakanı Prof. Dr. Mustafa Said Yazıcıoğlu Makedonya’da, Yazıcıoğlu: ‘İlişkililer Her Alanda Geliştirilmeli’”. 20 Ağustos 2008.
<http://www.devlet.gov.tr/makedonya.htm> [05.02.2009].

“Devlet Bakanı Prof. Dr. Mustafa Said Yazıcıoğlu Moğolistan’da”. 06 Ekim 2008.
<http://www.devlet.gov.tr/mogolistan.htm> [05.02.2009].

“Devlet Bakanı Said Yazıcıoğlu Makedonya’da. Yazıcıoğlu: ‘Türkiye Cumhuriyeti Dost Makedonya’ya Her Zaman Desteklerini Sunacak’”. 22 Ağustos 2008.
<http://www.devlet.gov.tr/1.htm> [05.02.2009].

“Dr. Sadık Ahmet Batı Trakya’da Anıldı Devlet Bakanı Yazıcıoğlu: ‘Komşumuz Yunanistan’ın Azınlık Haklarına Önem Vermesini Bekliyoruz’”. 24 Temmuz 2008. <http://www.devlet.gov.tr/merasim.htm> [05.02.2009].

“Dünya Ehl-i Beyt Vakfı Genel Merkez Açılışı. Devlet Bakanı Yazıcıoğlu: ‘Bizler İçin Bütün Mesele, Cumhuriyetimizin Tüm Kazanımlarını Koruyarak, Birlikte Medeniyet Yolunda Yürümektir’, ‘Bunun Yolu da Sevgiyle, Samimiyetle, Göntüllerimizi Birbirimize Daima Açık Tutmaktan Geçmektedir’”. 12 Ekim 2008. <http://www.devlet.gov.tr/ehlibeyt.htm> [05.02.2009].

“HaberAnkara Programı (Samanyolu Tv)”.
<http://medya.tika.gov.tr/VIEW/?TYPE=VIDEO&ID=96> [01.05.2009].

<http://medya.tika.gov.tr/VIEW/?TYPE=VIDEO&ID=17> [01.05.2009].

<http://www.devlet.gov.tr/> [05.02.2009].

<http://www.devlet.gov.tr/irak.htm> [14.04.2009].

<http://web.archive.org/web/20020531070804/www.turkcumhuriyetleri.gov.tr/> [02.04.2009].

“Irak Siyasi Durum Genel Bilgi Notu/İkili Ziyaretler”.
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa> [14.04.2009].

“Kuruluşu”. <http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=22> [04.06.2008].

“Orta Asya’dan Balkanlara Türk Dünyası Müzikleri”.
<http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=132> [09.08.2008].

Özkul, Halide. “Devlet Bakanları Erken ve Yazıcıoğlu Kosova’da. Bakanlar, Piriştine’deki TİKA Koordinasyon Ofisi ile Pirizen’deki Türk Taburunu Ziyaret Ettiler”. 24 Ağustos 2008. <http://www.devlet.gov.tr/4.htm> [05.02.2009].

“Statüsü ve Amacı”. <http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=23> [04.06.2008].

“Türk Dünyası Programı (Başkent Tv)”. <http://medya.tika.gov.tr/VIEW/?TYPE=VIDEO&ID=18> [30.04.2009].

“Yazıcıoğlu, TİKA Tarafından Yaptırılan Kösala İlköğretim Okulunu Ziyaret Etti”. 12 Kasım 2008, <http://www.devlet.gov.tr/gurcistanhaber.htm> [05.02.2009].

TİKA’nın Yayımladığı Süreli Yayınlar (Avrasya Dosyası, Türk Dünyası Bülteni, Avrasya Bülteni)

“11. Türk Dünyası Gençlik Günleri ve Kurultayı Köstence’de Yapıldı”. **Avrasya Bülteni.** s. 27 (Ekim 2004). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av27.pdf> [30.11.2008].

“23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Sevinci”. **Avrasya Bülteni.** s. 34 (Mayıs 2005). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av34.pdf> [30.11.2008].

“1500 Türkçe Sözlü Şarkı CD’ye Aktarılacak”. **Avrasya Bülteni.** s. 34 (Mayıs 2005). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av34.pdf> [30.11.2008].

“Afganistan’daki Türkmen Çocukları İçin Eğitim Kampanyası”. **Avrasya Bülteni.** s. 30 (Ocak 2005). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av30.pdf> [30.11.2008].

“Ahıska Türkleri İlköğretim Okulu’na Bilgisayar Laboratuvarı”. **Avrasya Bülteni.** s. 65 (Ocak 2008).

Arık, Umut. “Üçüncü Çalışma Yılında TİKA”. **Avrasya Dosyası.** c. 2. s. 2 (Yaz 1995).

“Aşık Kemandar Müze Evi Açıldı”. **Avrasya Bülteni.** s. 64 (Aralık 2007).

“Azerbaycanlı Genç Sporculara Destek”. **Avrasya Bülteni.** s. 59 (Temmuz 2007).

“Bakü’de Kerkük Gecesi”. **Avrasya Bülteni.** s. 65 (Ocak 2008).

“Balkan Türk Kadınları Ortak Meseleleri ve İşbirliği Kurultayı Ohri’de Yapıldı”. **Türk Dünyası Bülteni.** s. 1 (Ağustos 2002). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av1.pdf> [30.11.2008].

“Balkanlarda 5 Önemli Proje Aynı Anda Başlıyor”. **Avrasya Bülteni.** s. 56 (Nisan 2007).

“Balkanların Türkçe Yayın Yapan İlk Televizyonunu Kurduk”. **Avrasya Bülteni**. s. 46 (Mayıs 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av46.pdf> [30.11.2008].

[başlıksız]. **Avrasya Bülteni**. s. 46 (Mayıs 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av46.pdf> [30.11.2008].

[başlıksız]. **Avrasya Dosyası**. s. 49 (Ocak 1996/2).

“Bilge Kağan Kimdir?”. **Avrasya Dosyası**. s. 145 (Ağustos 2001).

“Bilge Kağan’ın Hazinesini Bulduk”. **Avrasya Dosyası**. s. 145 (Ağustos 2001).

“Bulgaristan Projeleri”. **Avrasya Dosyası**. TİKA Özel Sayısı (Haziran 1997).

Can, Turan. “Kazan: 1000 Yıllık Kadim Kent”. **Avrasya Bülteni**. s. 36 (Temmuz 2005). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av36.pdf> [30.11.2008].

Can, Turan. “Oş: Kırgızistan’ın 3000 Yıllık Şehri”. **Avrasya Bülteni**. s. 35 (Haziran 2005). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av35.pdf> [30.11.2008].

Çetin, Erol. “Kazakistan Dosyası”. **Avrasya Bülteni**. s. 29 (Aralık 2004). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av29.pdf> [30.11.2008].

Dağlı, Leyla. “Nevruz: İlkbaharın Müjdecisi”. **Avrasya Bülteni**. s. 32-33 (Mart-Nisan 2005). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av32.pdf> [30.11.2008].

Demirci, Güçlü. “Azerbaycan Dosyası”. **Avrasya Bülteni**. s. 16 (Kasım 2003). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av16.pdf> [30.11.2008].

“Devlet Bakanı Beşir Atalay Palatnitsa Belediyesi’ni de Ziyaret Etti”. **Avrasya Bülteni**. s. 46 (Mayıs 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av46.pdf> [30.11.2008].

“Devlet Bakanı Mustafa Said Yazıcıoğlu Bosna-Hersek’te”. **Avrasya Bülteni**. s. 73 (Ekim-Kasım 2008).

“Devlet Bakanı Dr. Reşat Doğru’nun Basınla Tanışma Toplantısı”. **Avrasya Dosyası**. s. 151 (Şubat 2002).

“Ethem Baymak ve Reşit İsmet’in Tabloları Sanatseverlerle Buluştu”. **Avrasya Bülteni**. s. 58 (Haziran 2007).

“Etiyopya, Adadle ve Gode Bölgesine Gıda Yardımı”. **Avrasya Bülteni**. s. 73 (Ekim-Kasım 2008).

“Etnik Dağılım”. **Avrasya Dosyası**. s. 109 Özbekistan Özel Sayısı (Ekim 1998/2).

“Gagoğuz Özerk Yeri”. **Avrasya Dosyası**. s. 73 (Ocak 1997/2).

“Gagoğuz Yeri’nde Devam Etmekte Olan Projeler”. **Avrasya Dosyası**. s. 91 Moldova Özel Sayısı (Ocak 1998/2).

- “Gökkubbe’de Hoş Bir Sada: Sultan Sancar”. **Avrasya Bülteni**. s. 28 (Kasım 2004). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av28.pdf> [30.11.2008].
- “Gökoğuz Radyo Televizyonu Artık Tüm Bölgede İzleniyor”. **Avrasya Bülteni**. s. 50 (Eylül 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av50.pdf> [30.11.2008].
- Gönen, Selami. “Bayan Ulgi’de (Altaylar’da) TRT Yayınları”. **Avrasya Bülteni**. s. 36 (Temmuz 2005). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av36.pdf> [30.11.2008].
- Gündoğdu, Burcu. “Her Şeyin Düşler Âleminde Olup Bittiği Ülke Moğolistan”. **Avrasya Bülteni**. s. 51 (Ekim 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av51.pdf> [30.11.2008].
- Gündoğdu, Burcu. “Orhun Nehrinden Taşan Efsanelerin Konuşulduğu Ülke Moğolistan”. **Avrasya Bülteni**. s. 46 (Mayıs 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av46.pdf> [30.11.2008].
- “Güney Sudan’a 130 Yıl Aradan Sonra İlk Resmi Ziyaret”. **Avrasya Bülteni**. s. 59 (Temmuz 2007).
- “Gürcistan’da Aşıklar Birincilik İçin Yarıştı”. **Avrasya Bülteni**. s. 59 (Temmuz 2007).
- “Gürcistan’da Eğitime Destek”. **Avrasya Bülteni**. s. 39 (Ekim 2005). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av39.pdf> [30.11.2008].
- “Gürcistan’ın Marneuli Bölgesine Okul”. **Avrasya Bülteni**. s. 74 (Aralık 2008).
- “Hıdırellez Bahar Şenlikleri Festivali’ne Destek”. **Avrasya Bülteni**. s. 48 (Temmuz 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av48.pdf> [30.11.2008].
- “Hoşgeldin Nevruz”. **Avrasya Dosyası**. s. 140 (Mart 2001).
- “Karadağ Lastavitsa Anaokulu’na Destek”. **Avrasya Bülteni**. s. 65 (Ocak 2008).
- “Kaşgarlı Mahmud Doğumunun 1000. Yılında Törenlerle Anıldı”. **Avrasya Bülteni**. s. 70 (Haziran 2008).
- “Kırgız Ulusal Haber Ajansı Türkçe Web Sayfası Açıldı”. **Avrasya Bülteni**. s. 47 (Haziran 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av47.pdf> [30.11.2008].
- “Kırgızistan’da Kaşgarlı Mahmut Konferansı”. **Avrasya Bülteni**. s. 59 (Temmuz 2007).
- ““Kırım Türklerinin Dünü, Bugünü, Yarını””. **Avrasya Bülteni**. s. 71 (Temmuz-Ağustos 2008).
- “Kırım’da Aşık Ömer Günleri”. **Avrasya Bülteni**. s. 49 (Ağustos 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av49.pdf> [30.11.2008].

- “Kosova Seçimleri Yapıldı”. **Avrasya Dosyası**. s. 148 (Kasım 2001).
- “Kosova’da Altyapı Projeleri”. **Avrasya Bülteni**. s. 71 (Temmuz-Ağustos 2008).
- “Kosova’da ‘Koyuncululuğu Geliştirme Projesi’”. **Avrasya Bülteni**. s. 60 (Ağustos 2007).
- “Kosova’da Yürütülen Proje Sayısı Her Geçen Gün Artıyor”. **Avrasya Bülteni**. s. 49 (Ağustos 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av49.pdf> [30.11.2008].
- Köse, Osman. “Kazakistan/Astana”. **Avrasya Bülteni**. s. 37 (Ağustos 2005). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av37.pdf> [30.11.2008].
- Nakip, Mahir. “Orta Doğu’daki Gelişmeler ve TİKA’nın Misyonu”. **Avrasya Bülteni**. s. 42 (Ocak-Şubat 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av42.pdf> [30.11.2008].
- “Makedonya Cumhuriyeti”. **Avrasya Dosyası**. s. 105 (Ağustos 1998/2).
- “Makedonya Eğitimine TİKA’dan Destek”. **Avrasya Bülteni**. s. 66 (Şubat 2008).
- “Makedonya Hakkında Yararlı Bilgiler”. **Avrasya Dosyası**. s. 38 (Ağustos 1995/1).
- “Makedonya Türk Gençlerinin Dayanışma Günü”. **Avrasya Dosyası**. s. 148 (Kasım 2001).
- “Makedonya Türk Öğretmenlerine Hizmet İçi Eğitim”. **Avrasya Bülteni**. s. 67 (Mart 2008).
- “Makedonya Ülke Profili”. **Avrasya Bülteni**. s. 46 (Mayıs 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av46.pdf> [30.11.2008].
- “Makedonya ve Kosova’da TİKA Projelerine Görkemli Açılış: Balkanlar’da Ulaşılmayan Bölge Kalmıyor”. **Avrasya Bülteni**. s. 57 (Mayıs 2007).
- “Makedonya’da 5 Faaliyet Daha Gerçekleştirildi”. **Avrasya Bülteni**. s. 60 (Ağustos 2007).
- “Makedonya’da 10 Okulun Onarımı Gerçekleştirildi”. **Avrasya Bülteni**. s. 64 (Aralık 2007).
- “Makedonya’da Ebru Sanatı Sergisi”. **Avrasya Bülteni**. s. 51 (Ekim 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av51.pdf> [30.11.2008].
- “Makedonya’da Türkçe Öğrenimi”. **Avrasya Bülteni**. s. 66 (Şubat 2008).
- “Makedonya’da Yürütülen Arıcılık Projesinde Yeni Adım”. **Avrasya Bülteni**. s. 72 (Eylül 2008).
- “Makedonya’daki Soydaş Köylere Yardım”. **Avrasya Dosyası**. s. 148 (Kasım 2001).

- “Makedonya’daki Su ve Yol Projeleri Tamamlandı”. **Avrasya Bülteni**. s. 52 (Kasım 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av52.pdf> [30.11.2008].
- “Moğolistan ‘Bilge Tegin’ Okuluna Ekipman Desteği”. **Avrasya Bülteni**, s. 68 (Nisan 2008).
- “Moğolistan’da Türk Kültür Merkezi”. **Avrasya Bülteni**. s. 66 (Şubat 2008).
- “Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi”. **Avrasya Bülteni**. s. 23 (Haziran 2004). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av23.pdf> [30.11.2008].
- “Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi”. **Avrasya Dosyası**. s. 97 (Nisan 1998/2).
- “Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi ve Türk-Moğol İlişkileri”. **Avrasya Bülteni**. s. 21 (Nisan 2004). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av21.pdf> [30.11.2008].
- “Moğolistan’dan TİKA Başkanı Dr. Hakan Fidan’a ‘Dostluk Madalyası’”. **Avrasya Bülteni**. s. 61 (Eylül 2007).
- “Moldova Cumhuriyeti”. **Avrasya Dosyası**. s. 91 (Ocak 1998/2).
- “Moldova Projeleri”. **Avrasya Dosyası**. TİKA Özel Sayısı (Haziran 1997).
- “Moldova’ya 10 Türkçe Öğretmeni Gönderildi”. **Avrasya Dosyası**. s. 13 (Temmuz 1994/2).
- “MOTAP (Moğolistan Türk Anıtları Projesi)”. **Avrasya Bülteni**. s. 73 (Ekim-Kasım 2008).
- “Nevruz”. **Avrasya Dosyası**. s. 54 (Nisan 1996/1).
- “Nevruz Kutlamaları (15-25 Mart)”. **Avrasya Dosyası**. s. 51 (Şubat 1996/2).
- “Orhun Anıtları Projesi”. **Avrasya Dosyası**. s. 138 (Ocak 2001).
- “Özbekistan”. **Avrasya Bülteni**. s. 67 (Mart 2008).
- “Romanya Projeleri”. **Avrasya Dosyası**. TİKA Özel Sayısı (Haziran 1997).
- “Romanya’daki Türk Gençleri Türkiye’yi Ziyaret Etti”. **Avrasya Dosyası**. s. 151 (Şubat 2002).
- “‘Sınır Tanımayan Engelliler-Turkuaz’ Projesi Tamamlandı”. **Avrasya Bülteni**. s. 63 (Kasım 2007).
- “Srebrenica Belediyesine Öğrenci Servisi”. **Avrasya Bülteni**. s. 72 (Eylül 2008).
- “Sultan Sancar Türbesi Açıldı”. **Avrasya Bülteni**. s. 29 (Aralık 2004). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av29.pdf> [30.11.2008].
- “Sultan Sancar Türbesi Restorasyonu”. **Avrasya Bülteni**. s. 25 (Ağustos 2004). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av25.pdf> [30.11.2008].

- “Sultan Sancar Türbesinin Restorasyonu Projesi”. **Avrasya Dosyası**. s. 140 (Mart 2001).
- Şirzad, Dildar. “Yeni Gün Bayramı Nevruz”. **Avrasya Bülteni**. s. 56 (Nisan 2007).
- “Tabiat İnsanla Buluştu: Hoşgeldin Nevruz”. **Avrasya Dosyası**. s. 142 (Mart 2002).
- Tan, Orhan. “Türkmenistan Dosyası”. **Avrasya Bülteni**. s. 20 (Mart 2004).
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av20.pdf> [30.11.2008].
- “TİKA Başkanı Musa Kulaklıkaya Kayseri’de Konferans Verdi”. **Avrasya Bülteni**. s. 69 (Mayıs 2008).
- “TİKA Başkanlığında Oluşturulan Teknik Heyet Moldova’da”. **Avrasya Dosyası**. s. 17 (Eylül 1994/2).
- “TİKA’dan 400 Öğrenciye Eğitim Desteği”. **Avrasya Dosyası**. s. 147 (Ekim 2001).
- “TİKA’dan Burs Desteği”. **Avrasya Bülteni**. s. 32-33 (Mart-Nisan 2005).
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av32.pdf> [30.11.2008].
- “TİKA’dan Soydaş Öğrencilere Yardım”. **Avrasya Bülteni**. s. 31 (Şubat 2005).
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av31.pdf> [30.11.2008].
- “TİKA’nın 10. Kuruluş Yıldönümü Töreni ve ‘70. Dil Bayramı’”. **Türk Dünyası Bülteni**. s. 2 (Eylül 2002).
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av2.pdf> [30.11.2008].
- “TİKA’nın Balkan Ülkelerine Yönelik Proje Paketi”. **Avrasya Dosyası**. s. 133 (Ağustos 2000).
- “TİKA’nın Kırım’a Yönelik Faaliyetleri ve Yardımlar”. **Avrasya Dosyası**. s. 74 (Mayıs 1997/1).
- “TİKA’nın Kırım’a Yönelik Faaliyetleri ve Yardımlar”. **Avrasya Dosyası**. s. 98 (Ukrayna Özel Sayısı (Mayıs 1998/1)).
- “TİKA’nın Kuruluşu, Amacı, Görevleri ve Faaliyetleri”. **Türk Dünyası Bülteni**. s. 2 (Eylül 2002).
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av2.pdf> [10.12.2008].
- “Türbenin Restorasyonu”. **Avrasya Bülteni**. s. 28 (Kasım 2004).
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av28.pdf> [30.11.2008].
- “Türk Deresi Islahı Projesi Tamamlandı”. **Avrasya Bülteni**. s. 68 (Nisan 2008).
- “Türk Derneklerine Proje Eğitimi Verildi”. **Avrasya Bülteni**. s. 48 (Temmuz 2006).
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av48.pdf> [30.11.2008].
- “Türk Dünyası Sinemaları Günü”. **Avrasya Dosyası**. s. 52 (Mart 1996/1).
- “Türk Dünyası Üniversite Rektörleri Daimi Konferansı”. **Avrasya Dosyası**. s. 86 (Kasım 1997/1).

- “Türk Dünyasında Nevruz Şöleni”. **Avrasya Dosyası**. s. 30 (Nisan 1995/1).
- “Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı”. **Avrasya Bülteni**. s. 18 (Ocak 2004).
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av18.pdf> [30.11.2008].
- “Türkiye’nin Üç Kıtaya Uzanan Dost Eli”. **Avrasya Bülteni**. s. 42 (Ocak-Şubat 2006). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av42.pdf> [30.11.2008].
- “Türkoloji Projesi 5. Yaz Staj Programı Sona Erdi”. **Avrasya Bülteni**. s. 60 (Ağustos 2007).
- Uğur, Lale. “Kosova”. **Avrasya Bülteni**. s. 37 (Ağustos 2005).
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av37.pdf> [30.11.2008].
- “Ukrayna Projeleri”. **Avrasya Dosyası**. TİKA Özel Sayısı (Haziran 1997).
- “Unutulmaya Yüz Tutmuş Makedon Gelenekleri Yeniden Canlandırılıyor”. **Avrasya Bülteni**. s. 44-45 (Mart-Nisan 2006).
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av44.pdf> [14.01.2009].
- Uysal, Faruk. “Kosova Dosyası”, **Avrasya Bülteni**, s. 23 (Haziran 2004): 8,
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av23.pdf> [30.11.2008].
- “Ülke Dosyası: Moldova/Gökoğuz (Gagauz) Yeri Özerk İdaresi”. **Avrasya Bülteni**. s. 30 (Ocak 2005). <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av30.pdf> [30.11.2008].
- “Üsküp İsa Bey Yurdu Onarıldı”. **Avrasya Bülteni**. s. 66 (Şubat 2008).
- Yeşiller, Nevzat. “Moldova Dosyası”. **Avrasya Bülteni**, s. 18 (Ocak 2004).
<http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/AvBulteni/av18.pdf> [30.11.2008].

Başbakanlık Genelgeleri

- Başbakanlık Dış Genelgeleri (1991-1992)**. Ankara: T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, 1993.
- Başbakanlık Dış Genelgeleri (1993)**. Ankara: T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, 1994.
- Başbakanlık Dış Genelgeleri (1994-1995)**. Ankara: T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, 1996.
- Başbakanlık Dış Genelgeleri (1996)**. Ankara: T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, 1997.
- B.02.0.PPG.0.12-383-14000, 02.07.1997, 1997/28.
http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/1997/1997-0383-14000.pdf#page=1 [22.11.2008].

B.02.0.PPG.0.12-383-19721,	28.08.1997,	1997/54.
http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/1997/1997-0383-19721.pdf#page=1 [22.11.2008].		
B.02.0.PPG.0.12-320-0883,	12.01.1999,	1999/4.
http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/1999/1999-0320-00883.pdf#page=3 [22.11.2008].		
B.02.0.PPG.0.12-320-2015,	08.02.1999,	1999/23.
http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/1999/1999-0320-02015.pdf#page=1 [22.11.2008].		
B.02.0.PPG.0.12-320-6940,	29.05.1999,	1999/35.
http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/1999/1999-0320-06940.pdf#page=4 [22.11.2008].		
B.02.0.PPG.0.12-320-436,	10.01.2002,	2002/01.
http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2002/2002-0320-00436.pdf#page=1 [22.11.2008].		
B.02.0.PPG.0.12-320-19936,	22.11.2002,	2002/53.
http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2002/2002-0320-19936.pdf#page=1 [22.11.2008].		
B.02.0.PPG.0.12-320-2396,	05.02.2003,	2003/6.
http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2003/2003-0320-02396.pdf#page=1 [22.11.2008].		
B.02.0.PPG.0.12-320-4699,	20.03.2003,	2003/16.
http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2003/2003-0320-04699.pdf#page=4 [22.11.2008].		
B.02.0.PPG.0.12-010-06/10670,	30.08.2007,	2007/22.
http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2007/2007-0010-006-10670.pdf#page=2 [22.11.2008].		

Bakanların Meclis Konuşmaları ve Soru Önergesi Cevapları

[Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 20, Yasama Yılı 1, Birleşim 54, (21 Mayıs 1996), http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=96&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=39 [14.02.2009].

[Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 21, Yasama Yılı 3, Birleşim 80, (06 Nisan 2001), http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=5189&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=54 [15.02.2009].

[Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 21, Yasama Yılı 3, Birleşim 95, (02 Mayıs 2001),

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=5413&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=72 [15.02.2009].

[Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 22, Yasama Yılı 2, Birleşim 110, (06 Temmuz 2004), http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=12285&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=16 [15.02.2009].

[Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 23, Yasama Yılı 2, Birleşim 100, (07 Mayıs 2008), http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=20153&P5=H&PAGE1=1&PAGE2=97 [15.02.2009].

[Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı], Dönem 23, Yasama Yılı 3, Birleşim 51, (29 Ocak 2009), http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=20333&P5=H&PAGE1=1&PAGE2=51 [15.02.2009].

[Yazılı Soru Önergesi], 7/9768, Dönem 22/4, (19 Ekim 2005), <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-9768s.pdf> [15.02.2009].

[Yazılı Soru Önergesi Cevabı], B.02.0.004/00141, (20 Ocak 2006), <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-9768c.pdf> [14.02.2009].

Diğer Kaynaklar

Arık, Umut. [başlıksız]. **Kazakistan**. der. Jantleu Azizhanov, Erdal Çayır. Ankara: TİKA, 1995.

_____. “Türkiye’nin Azerbaycan ve İç Asya Devletlerine İnsani, Ekonomik ve Teknik Yardım Politikaları”. **Türk Cumhuriyetleri Arasında Politik ve Ekonomik İşbirliği**. ed. Erol Manisalı. TİKA, 1993: 19-42.

“Başbakan Vekili Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün Konuşması”. **12. Türk Dünyası Gençlik Günleri ve Kurultayı (13-20 Kasım 2005) İstanbul-Türkiye**. haz. Yücel Hacaloğlu. Ankara: Türk Yurdu, 2005.

Çay, Abdulhaluk Mehmet. “Ermeni Meselesi Üzerine Bazı Notlar”. **Yeni Türkiye Dergisi**. s. 37. Ermeni Sorunu Özel Sayısı 1 (Ocak-Şubat 2001): 15-22.

_____. “Sözbaşı”, **Nevruz: Ergenekon Bayramı**. 8. bs. Ankara: Tamga, 1999: XVI-XX.

_____. “Önsöz”. **Türkistan’ın Piri Hoca Ahmed Yesevi ve Külliyesi**. haz. Tayfun Atmaca, Nükrettin Parlak. Ankara: TİKA, [tarihsiz].

_____. “Sunuş”. **Türkiye ve Tatar Türkçesiyle Nasreddin Hoca Fıkraları**. İsa Özkan. Ankara: TİKA, 1999.

_____. (haz.). **İkinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik, İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri ve Karar Metinleri**. 2. bs. Ankara, 1996.

Çay, Abdulhaluk, Atilla Şimşek (haz.). **Beşinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri**. Ankara: 1998.

_____. **Dördüncü Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri**. Ankara, 1997.

_____. **Yedinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri**. Ankara, 2000.

“Devlet Bakanı Ayvaz Gökdemir’in Açış Konuşması”. **Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri (Ankara, 20-22 Mart 1995)**, haz. Sadık Tural. Ankara: AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi, 1995: 7-9.

“Devlet Bakanı Ayvaz Gökdemir’in Konuşması”. **II. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı: Bildiriler (8-9-10 Aralık 1994)**, haz. Zeki Gürel, Hasan Avni Yüksel. Ankara: İLESAM, 1998: 20-23.

“Devlet Bakanı Prof. Dr. Abdulhaluk Çay’la ‘Orhun Kitabeleri ve Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi’ Üzerine Bir Söyleşi”. **Türk Yurdu Dergisi**, c. 21. s. 169 (Eylül 2001): 20-23.

“Devlet Bakanı Sayın Ahat Andican’ın Açış Konuşması”. **Doğumunun 70. Yıl Dönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (8-10 Aralık 1998-Ankara)**, haz. Elmas Kılıç, Neval Konuk. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi, 1999: 11-13.

“Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir’in Açış Konuşması”. **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995.

“Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir’in Açış Konuşması”. **Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri (Ankara, 19-21 Mart 1996)**, haz. Elmas Kılıç, Sadık Tural. Ankara: AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi, 1996: 3-7.

“Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir’in Dil Bayramı Münasebetiyle Yaptıkları Konuşma”. **Bilge Dergisi**, Güz 2 (Ekim 1994).

“Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir’in Yaptığı Konuşma”. **MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni**, s. 3-4 (Temmuz-Ekim 1994).

“Devlet Bakanı ve TÜDEV Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Abdulhaluk M. Çay’ın Hoşgeldiniz Konuşmaları”. **Sekizinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri (24-26 Mart 2000 Samsun-Türkiye)**, haz. Abdulhaluk Çay, Atilla Şimşek. Ankara: 2001: 13-14.

Doğru, Reşat. “Önsöz”. **Türk Dünyası Edebiyatı II**. Ankara: TİKA, 2002.

Gül, Abdullah. “Türkiye’nin Türk Dünyasıyla İlişkilerine Genel Bir Bakış”. **Yeni Türkiye Dergisi**, s. 15 (Mayıs-Haziran 1997): 34-36.

“Hoşgeldiniz”. **Türkiye’ye Hoşgeldiniz: Öğrenciler İçin Temel Bilgiler.** haz. N. Serra Aytun, Alev Ebru Sezer. TİKA, [tarihsiz].

Kabasakal, Öner. “Sunuş”. **Türk Dünyası Edebiyatı II.** Ankara: TİKA, 2002.

_____. “Sunuş”. **Türkistan’ın Piri Hoca Ahmed Yesevi ve Külliyesi.** haz. Tayfun Atmaca, Nükrettin Parlak. Ankara: TİKA, [tarihsiz].

Özfatura, M. Necati. “Sayın Ayvaz Gökdemir’den Ahıska Türklerine Müjde 2”. **Türkiye Gazetesi.** 04 Aralık 1995.

TİKA. **Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Ukrayna Ülkelerinin Anayasaları.** Ankara: TİKA, 1999.

TİKA. **Türkoloji Projesi.**
[http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/brosur2008/tr/TURKOLOJI%20\(TR\)..pdf](http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/brosur2008/tr/TURKOLOJI%20(TR)..pdf) [09.01.2009].

Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri ve Karar Metinleri. Ankara, 1993.

“Türk Dünyasından Sorumlu Devlet Bakanı ve TÜDEV Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Sayın Abdulhaluk M. Çay’ın Açılış Konuşması”. **Dokuzuncu Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri.** Ankara, 2006.

“Türk Kurultayı’nda Ayvaz Gökdemir’in Konuşması: ‘Dünyanın Beline Sıcacık ve Sağlam Bir ‘Türk Kuşağı’nın Sarılmasının Kime Ne Zararı Var?’”. **Türk Yurdu Dergisi.** c. 14. s. 87 (Kasım 1994): 60-62.

“Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet Çay”. **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi: Bildiriler 1.** Ankara: AKD TYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

“Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir’in Açılış Konuşmaları”. **Dördüncü Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri.** haz. Abdulhaluk Çay, Atilla Şimşek. Ankara, 1997: 47-48.

“Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Sayın Dr. Reşat Doğrunun Konuşmaları”. **Balkan Türk Kadınları Ortak Meseleleri ve İşbirliği Kurultayı (28-31 Ağustos 2002) Ohri-Makedonya.** TÜRKAD, 2002: 17-20.

Utkan, Necati. “Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Hakkında Bir Değerlendirme”. **Yeni Türkiye Dergisi.** s. 15 (Mayıs-Haziran 1997): 946-951.

Zeyrek, Yunus. “Devlet Bakanı Prof. Dr. Mustafa Said Yazıcıoğlu ile Mülakat”. **Bizim Ahıska Dergisi.** s. 11-12 (Yaz-Sonbahar 2008).
<http://www.ahiska.org.tr/yazi.php?goster=5> [25.04.2009].

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Ad-Soyad: Akın Öge

Doğum Tarihi: 1982

Eğitim

Lisans: Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

İş Deneyimi

Özel Sektör (2005-2008 arası)

Yabancı Dil

İngilizce (Orta Seviye)